EMIL IONESCU

Manual de LINGVISTICĂ GENERALĂ

ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXY

Ediția a IV-a

ALL

MANUAL DE LINGVISTICĂ GENERALĂ

Ediția a IV-a

Cu un cuvânt înainte
de Emanuel Vasiliu (1929-2001),
membru al Academiei Române

ALL

CUVÎNT ÎNAINTE

Prezentul volum nu este propriu-zis un manual, așa cum, cu modestie, îl intitulează autorul. Aceasta, în ciuda faptului că fiecare capitol al lucrării se încheie cu o parte intitulată de autor "propuneri de aplicații" și care nu este altceva decît un număr de exerciții – de cele mai multe ori ingenios formulate – legate de materia tratată în capitolul respectiv.

Cartea este mult mai mult decît un "manual". Am putea spune, fără să ne temem că ne înșelăm, că este, în ultimă analiză, un fel de meditație asupra fundamentării diverselor orientări lingvistice. Într-adevăr, autorul analizează în mod minuțios tezele de bază și construcția internă a teoriei istorice a limbii, a lingvisticii geografice, a lingvisticii organiciste (a sec. al XIX-lea), precum și cele două momente esențiale ale evoluției teoriei limbii: momentul F. de Saussure (în Europa) și momentul Leonard Bloomfield (în America). Nu este neglijată nici lingvistica postsaussuriană, nici cea postbloomfieldiană (se discută în acest sens și cu aceeași meticulozitate fonetica, fonologia, morfologia, sintaxa, semantica și pragmatica).

Ceea ce nu putem să nu remarcăm este grija cu care autorul analizează diversele teze (generale sau specifice pentru anumite domenii) din perspectiva unei metodologii generale a științei. În felul acesta, lingvistica nu este văzută ca un fel de "insulă" neafectată de mișcarea de idei generală din știință, ci devine o parte integrantă a acesteia.

Trăsăturile specifice ale obiectului (= limbajul natural) nu sînt văzute ca fiind de natură să conducă la o "provincializare" a lingvisticii, ci sînt tratate ca simpli factori de caracterizare, descriși în termenii unui aparat conceptual comun cu acela în ai cărui termeni se discută trăsăturile caracteristice ale oricărei discipline științifice.

Conceput în maniera pe care am încercat să o precizăm aici, volumul de față reprezintă o excelentă introducere în problematica specifică lingvisticii, utilă nu numai pentru studenții facultății filologice, ci și pentru toți cei interesați, direct sau indirect, de problemele specifice ale limbajului.

mai 1992 *Emanuel Vasiliu*

CUPRINS

INTRODUCERE

Fiind un manual, această lucrare nu are pretenţii de originalitate. Specialiştii care vor binevoi s-o răsfoiască vor găsi în ea subiecte, idei şi chiar exemple familiare. Am sacrificat rigorile redactării ştiinţifice, renunţînd (cu puţine excepţii) la trimiteri. O mare parte din ceea ce este prezentat în lucrare se găseşte în bibliografia dată la sfîrşitul fiecărui capitol.

A face lingvistică generală înseamnă fie a expune o teorie mai mult sau mai puţin proprie limbajului, fie a profesa o disciplină universitară, cu scopul de a oferi studenţilor instrumentele şi cadrele teoretice necesare cercetării lingvistice. Lucrarea de faţă ilustrează al doilea tip de demers. La originea ei se află cursul ţinut la Facultatea de Limbi Străine, secţia de limbi slave, din Bucureşti, în anii universitari 1990–1991 şi 1991–1992.

Intenţia de a scrie un manual nu s-a născut din nevoia de a umple un gol. Specialiştii în lingvistică generală de la Universitatea din Bucureşti au muncit – şi nu de azi, de ieri – cu o exemplară seriozitate, iar rezultatul muncii lor este faptul că studentul filolog bucureştean are de mult la dispoziţie tot ceea ce este necesar pentru a deveni, la rîndul său, un specialist. Au fost editate mai multe antologii substanţiale care acoperă toate perioadele din istoria lingvisticii sau din istoria gîndirii filosofice despre limbaj. Există, de asemenea, o istorie a lingvisticii, o introducere în acelaşi domeniu şi un exhaustiv tratat de lingvistică generală. S-au editat volume cuprinzînd studii ale specialiştilor români. A fost publicată o lucrare ce, utilizînd ipoteze ale lingvisticii şi ale filosofiei limbajului din secolul al XX-lea, propune o perspectivă înnoitoare asupra felului cum se poate face lingvistică generală.

Elaborarea unui manual nu răspunde prin urmare unei lipse, ci unei discrepanţe. Discrepanţa se manifestă între nivelul de expunere caracteristic unei lucrări ştiinţifice şi capacitatea studenţilor de a se situa în mod constant şi profitabil (din punct de vedere intelectual) la nivelul impus. Nici unul dintre protagonişti nu e responsabil pentru această discrepanţă. O dată percepută, distanţa îndeamnă însă la conceperea unei strategii capabile, dacă nu să o elimine, cel puţin să o reducă.

La un nivel superficial, această strategie se manifestă, în lucrarea de faţă, prin mai multe forme: printr-un rezumat care concentrează substanţa fiecărui capitol; prin propuneri de exerciţii; prin defalcarea pe teme a bibliografiei considerate minime şi accesibile pentru toţi. Există însă şi o intenţie didactică mai profundă, exprimată pe două coordonate. În primul rînd, am considerat necesar ca expunerea să stabilească o legătură explicită între ceea ce se ştie – datorită instrucţiei lingvistice preuniversitare – şi ceea ce urmează a fi cunoscut. Astfel se explică faptul că, în partea dedicată lingvisticii sincronice, toate capitolele încep printr-un rezumat al cunoştinţelor "standard" despre **fonetică, morfologie, sintaxă** sau **semantică.** Am încercat apoi să arăt care sînt **limitele explicative** sau **contradicţiile interne** implicate de acest nucleu de cunoştinţe uzuale. În sfîrşit, am prezentat alternativele la aceste puncte de vedere tradiţionale. **Alternativele** sînt tocmai **marile ipoteze** ale lingvisticii din secolul al XX-lea.

Şcoala oferă (şi va oferi şi în continuare) un anumit model de cunoaştere. Difuz, dar rezistent, acest model poate fi redus la convingerea esenţială (inoculată copiilor) că scopul cunoaşterii ştiinţifice este **descoperirea unui adevăr unic.** Experienţele cognitive propuse de lingvistica modernă sînt integrate în acest singur model epistemic de care tinerii dispun la terminarea liceului. Însă acest efort integrator are drept **unic şi necesar rezultat invalidarea ipotezelor de cercetare noi.** Nici nu se poate aştepta altceva. Căci, în vreme ce modelul cognitiv clasic mizează pe pretinsa "claritate" şi "unicitate" a descrierii ştiinţifice, modelul epistemic subiacent întregii lingvistici din secolul al XX-lea pledează pentru valori contrare: pentru **pluralitatea descrierilor** şi **a explicaţiilor;** pentru **relativitatea adevărului;** în sfîrşit, pentru **toleranţă cognitivă** (ceea ce nu înseamnă însă arbitrarul opiniei, căci **toleranţa** presupune **respectul faţă de ideea de coerenţă internă** [adică de noncontradicţie] a unei construcţii teoretice).

O şansă pentru o evaluare nedeformantă a ipotezelor propuse de lingvistica modernă o constituie **explicitarea presupoziţiilor epistemice alternative** la cele ale descriptivismului tradiţional, vehiculat de instrucţia preuniversitară. Am încercat să realizez această "explicitare" şi să propun **o comparaţie** a premiselor alternative oriunde a fost posibil şi util acest lucru. Astfel se explică şi străduinţa de a compara (acolo unde cunoştinţele mi-au permis) soluţii şi atitudini cognitive din lingvistică şi soluţii şi atitudini din alte discipline. O contextualizare epistemologică a lingvisticii mi se pare, de altfel, absolut necesară. Oricît orgoliu individualist are lingvistica (şi acest orgoliu e încă viu în Europa), este o iluzie să se creadă că traseele ei cognitive sînt independente de probleme generale ale cunoaşterii.

În al doilea rînd, am urmărit ca expunerea să aşeze ideile şi teoriile în (uneori) complicata lor dialectică istorică. Nici o lucrare de lingvistică generală (din cele pe care le cunosc) nu neglijează cronologia. Mi se pare însă că această exigenţă de expunere nu e mereu exploatată la nivelul de potenţial explicativ pe care îl conţine. Este o banalitate prea uşor uitată ideea că orice fapt îşi dezvăluie semnificaţiile prin contextualizare istorică. Dar tocmai de aceea – spre exemplu – valoarea înnoitoare a ideilor lui Saussure riscă să nu fie percepută de un învăţăcel dacă, în prealabil, nu se schiţează un cadru al crizei explicative prin care trecea lingvistica la sfîrşitul secolului al XIX-lea.

Din acest punct de vedere, se poate face observaţia că lucrarea de faţă oscilează între lingvistica teoretică şi istoria lingvisticii. M-am străduit ca această oscilaţie să nu fie dezordonată. Şi, dacă observaţia are coloratura unei obiecţii, mi-o asum în totalitate, fie şi numai pentru motivul că ştiu, din proprie experienţă, cît de important este a cunoaşte poziţia şi anvergura istorică a unei **idei** sau a unei **teorii.**

Lui Saussure şi lui Bloomfield le este consacrat, în această lucrare, cîte un capitol. Pentru un manual de lingvistică generală, dimensiunea capitolelor poate părea exagerată. Optînd pentru un comentariu detaliat al ideilor, am avut în vedere două stări de fapt: existenţa unor traduceri semnificative din aceşti autori şi existenţa unor studii de sinteză despre concepţiile lor lingvistice. Am considerat astfel util un comentariu amănunţit, care să-i servească eventualului student curios drept însoţitor în lectura originalului. Mi-am propus ca expunerea să lumineze gîndirea vie, gîndirea care "se face", şi, de aceea, accentul a fost pus pe explicitarea supoziţiilor care i-au condus pe cei doi lingvişti la formularea unora dintre aserţiunile lor celebre. Nu am ezitat însă (acolo unde mi s-a părut evident) să semnalez scăpări, insuficiente explicitări sau chiar contradicţii. Pentru oricine ajunge să se confrunte prima dată cu opera unui mare savant mi se pare foarte importantă învederarea adevărului că gîndirea acestuia nu se prezintă sub forma unei mulţimi compacte de aserţiuni de o orbitoare genialitate. Ea este un flux viu (dar tocmai de aceea inegal), pe al

cărui fundal de inerente neîmpliniri sau impasuri ajung să se perceapă mai bine reuşitele şi relevanţa lor.

Îndrăznesc să sper că anumite capitole din acest manual ar putea interesa şi pe cei care studiază filosofia. Am în vedere capitolul "Metodă ştiinţifică şi gîndire filosofică în lingvistica din secolul al XIX-lea", partea a doua în întregime, precum şi ultimele două capitole din partea a treia. Iar, datorită nivelului accesibil (consider eu) de prezentare a faptelor, lucrarea ar putea interesa pe orice intelectual cu oarecare preocupări pentru fenomenul limbajului. În orice caz, manualul a fost gîndit nu numai ca un manual de lingvistică generală, ci şi ca o lucrare de cultură lingvistică generală.

Le sînt adînc îndatorat domnilor Ion COJA, Constantin DOMINTE şi Emanuel VASILIU, precum şi doamnei Laura VASILIU, care au avut bunăvoinţa de a citi manuscrisul lucrării. Am găsit în observaţiile dumnealor îndreptare pentru mine însumi, dar şi încurajarea de a continua ceea ce începusem. Mulţumesc, de asemenea, editurii "All" şi, în mod special, domnului Mihai Penescu pentru extraordinara bunăvoinţă cu care mi-a fost primită oferta de publicare. Se înţelege, însă, că rămîn singurul răspunzător pentru toate lucrurile (bune, dar mai ales rele) pe care eventualul cititor le va găsi aici.

Bucureşti,
19 aprilie 1992

EMIL IONESCU

Partea I

ÎNTEMEIEREA ȘTIINȚIFICĂ A LINGVISTICII

Capitolul I

LINGVISTICA ISTORICĂ

Rezumat

Lingvistica istorică înseamnă, în primul rînd, o anumită metodă de cercetare a faptelor de limbă: **metoda comparativ-istorică.** Structura și principiile acestei metode sînt prezentate în paragraful 2. Principiul de bază este cel al asemănării dintre formele lingvistice. Se arată mai întîi că nu orice asemănare este relevantă din unghi comparativ-istoric și se comentează cîteva exemple. Se discută apoi structura metodei comparativ-istorice, și anume **legile fonetice, schimbările fonetice neregulate** (sau "accidentale") și **analogia.** Schimbările fonetice "accidentale" și analogia sînt gîndite drept complementare ale legilor fonetice, deoarece, cu ajutorul lor, se pot explica transformări pe care legile fonetice nu le pot explica.

Se face o clasificare a schimbărilor fonetice neregulate și a analogiilor.

Paragraful 3 e consacrat rezultatelor obținute prin aplicarea metodei comparativ-istorice. Sînt discutate, în acest context, procedura reconstrucției unor forme lingvistice neatestate și clasificarea limbilor după cele două criterii: **genealogic** și **tipologic.**

O realizare tîrzie a metodei comparativ-istorice este cercetarea semantică diacronică. Dinamica acestei noi discipline e comentată și ilustrată prin teoriile schimbării semantice propuse de Michel Bréal, Lazăr Șăineanu, Antoine Meillet, Hans Sperber și Jost Trier. Toate aceste teorii constituie conținutul paragrafului 4.

1. INTRODUCERE

Despre **lingvistică,** în calitatea ei de disciplină științifică, nu se poate vorbi decît începînd cu primul pătrar al secolului al XIX-lea. În această perioadă sînt valorificate datele lingvistice pe care le-a adus cu sine descoperirea limbii sanscrite.

Sanscrita era limba exemplară, literară, a vechilor indieni și a fost vorbită cu cel puțin un mileniu înainte de Hristos. Descoperirea sanscritei de către europeni s-a datorat colonizării britanice a Indiei. Încă de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, William Jones susține că asemănările dintre sanscrită, greacă și latină conduc spre ipoteza unui strămoș comun al acestor limbi.

Asemănările dintre limbi fuseseră sesizate înainte ca sanscrita să ajungă a fi cunoscută. Savantul rus Lomonosov studiase fragmente din lexicul limbilor slave, baltice, germanice, greacă și latină, iar din asemănările constatate trăsese concluzia înrudirii acestora. O comparație între limbile germanice întreprinsese și învățatul danez Rasmus Rask. Descoperirea sanscritei a avut însă, pentru cercetătorii limbii de la începutul secolului al XIX-lea, o importanță egală cu descoperirea unui punct de reper. În primul rînd, această descoperire a însemnat un necesar mijloc de control al ipotezelor. Apoi cunoașterea sanscritei a permis începerea unor cercetări istorice asupra unor limbi deja cunoscute.

După cum se observă, nașterea lingvisticii științifice înseamnă nașterea **lingvisticii istorice** (denumită de unii cercetători și "lingvistică diacronică" sau "evolutivă").

În anul 1816, Franz Bopp a publicat o lucrare ce fructifica datele furnizate de sanscrită. Studiul său compară sistemul conjugării în sanscrită, greacă, latină, persană și germană și este considerat prima lucrare de lingvistică în sens științific. Tot Bopp este autorul unui monumental tratat de gramatică comparată a limbilor indo-europene. Metoda utilizată de Bopp este aplicată de către A. H. Vostokov în studiul limbilor slave, de către Friedrich Diez în studiul limbilor romanice și de către G. Curtius în studiul limbilor clasice.

În cercetările sale, Bopp a favorizat domeniul morfologiei, neglijîndu-l pe cel al foneticii. August Schleicher a îmbunătățit metoda lui Bopp, formulînd principiul **regularității schimbărilor fonetice.** Așa cum se va putea observa în continuare, acesta este unul dintre cele mai importante principii ale lingvisticii diacronice. El este, de asemenea, un principiu asupra căruia savanții au revenit des, fie reafirmîndu-l, fie respingîndu-l.

2. METODA COMPARATIV-ISTORICĂ: STRUCTURĂ ȘI PRINCIPII

Nașterea lingvisticii în calitate de știință înseamnă și apariția unei metode anume de cercetare. Este vorba despre **metoda comparativ-istorică.** Pentru toți lingviștii interesați de transformările istorice ale unei limbi sau ale unui grup de limbi, această metodă a rămas, pînă în zilele noastre, un punct de referință.

Principiul de bază al acestei metode este asemănarea dintre formele gramaticale aflate fie în granițele aceleiași limbi, fie în limbi diferite. De la principiul asemănării a pornit, de exemplu, Schleicher atunci cînd a formulat ipoteza că limbile indo-europene au același strămoș (o limbă care nu s-a păstrat). De la același principiu au pornit și lingviștii români cînd au formulat ideea unei **române comune,** din al cărei trunchi s-au dezvoltat ramificațiile despre care avem azi cunoștință: **dialectele.** Constatarea unor asemănări este, așadar, premisa esențială a metodei comparativ-istorice.

Nu orice fel de asemănare între limbi interesează însă metoda comparativ-istorică. Cu alte cuvinte, există asemănări importante pentru că dovedesc o anumită evoluție istorică și întăresc convingerea unei succesiuni genealogice. Dar mai există și asemănări care nu vorbesc decît despre jocul capricios al hazardului lingvistic. Ultimele pot fi grupate în felul următor:

(i) Asemănări între onomatopee și între cuvinte imitative

Cucul este denumit în latină prin cuvîntul **cuculus,** în greacă – prin **kókkv** (în rusă – prin **kukușka**), în engleză – prin **cuckoo,** iar în franceză – prin **coucou.** Dacă, folosindu-se numai de acest tip de argument, cineva ar fi înclinat să conchidă că limbile în cauză sînt înrudite, ar greși. Asemănările sînt cauzate aici de faptul că fiecare limbă a încercat să oglindească, prin structura fonetică a substantivelor enumerate, sunetul caracteristic al cucului. Dar acesta este doar un fapt întîmplător. Pot fi date drept contraexemple multe alte cazuri în care cuvinte imitative sau onomatopee din limbi diferite (dar imitînd același sunet sau zgomot natural) sînt deosebite unele de altele.

(ii) Asemănări între cuvinte "infantile"

Româna și chineza au în comun un cuvînt prin care este denumită mama. Aceleași limbi posedă termeni asemănători pentru referirea la **sora mai mare:** rom. **țața** și chin. **țieție.** Aceste similitudini nu prezintă nici ele interes pentru metoda comparativ-istorică, deoarece cuvintele care se aseamănă au o structură fonetică simplă și apar, în primul rînd, în vorbirea copiilor.

(iii) Asemănări datorate împrumuturilor

Cuvintele **ciorap, chebab, bacșiș, haram** (ultimul, învechit și păstrat numai în expresia idiomatică "de haram a venit, de haram s-a dus") se găsesc atît în română, cît și în turcă. Din punctul de vedere al structurii etimologice a lexicului românesc, este folositor să se delimiteze întregul ansamblu lexical comun celor două limbi. Dar această operație nu este relevantă și pentru metoda comparativ-istorică, deoarece este cunoscut faptul că împrumuturile au loc și între limbi neînrudite. Ansamblul lexical comun românei și turcei **ar putea deveni** un fapt interesant și din unghi comparativ-istoric, dacă ar fi posibil să se demonstreze că termenii comuni își au originea într-o altă limbă mai veche decît româna și turca (desigur, într-o asemenea împrejurare nu s-ar mai putea vorbi cu certitudine despre împrumuturi). Datele de care dispune, în acest moment, știința istorică a limbii arată însă că o asemenea demonstrație este imposibilă.

(iv) Suprapuneri întîmplătoare

Tătara vorbită pe Volga și româna au în comun forma de acuzativ a pronumelui personal de persoana I singular: **mine.** Identitatea aceasta nu dovedește însă nimic din punct de vedere comparativ-istoric, pentru că restul formelor sistemului pronumelui personal din tătară nu mai sînt asemănătoare cu formele corespondente românești. Și chiar dacă ar fi fost, acesta era doar un prim indiciu pentru o investigație comparativ-istorică: mai rămînea să se cerceteze dacă nu cumva cele două limbi primiseră sistemul pronumelui personal dintr-o altă limbă mai veche.

2.1. Legile fonetice. Să luăm însă cazul următoarelor cuvinte: rom. **cînta,** fr. **chanter,** it. **cantare,** sp. **cantar.** Asemănarea lor este evidentă și la aceasta se mai adaugă și faptul că toate exprimă aceeași noțiune. Întrebarea este, așadar, dacă asemănarea dintre aceste verbe interesează sau nu metoda comparativ-istorică. E limpede că nu ne găsim nici în fața unor cuvinte imitative, nici în fața unor termeni "infantili". Rămîne deci fie varianta împrumutului, fie cea a unor asemănări accidentale. Dar e ușor să se demonstreze că asemănarea de mai sus nu ține de nici una dintre aceste posibilități. E greu să se vorbească despre împrumut, căci fiecare verb dintre cele enumerate reprezintă un cuvînt din nucleul lexical al limbii respective. Și este cunoscut faptul că termenii vocabularului fundamental nu se împrumută. Cît privește posibilitatea unei asemănări accidentale, situația este cu totul alta față de cea a pronumelui personal **mine** din română și tătară. Aici este posibil să se arate (și s-a și arătat) că toate aceste verbe reproduc un verb dintr-o limbă mai veche decît el… (latina): verbul **cantare.**

Situația ilustrează tocmai unul dintre cazurile de asemănare care privesc nemijlocit metod… comparativ-istorică. După cum se observă, ne găsim în fața unei situații de asemănare înt… unități **lexicale** (problema are însă și implicații fonetice pe care le vom discuta îndat… Tot un caz relevant îl oferă însă și **morfologia.** Persoana a III-a și a VI-a a verbului **a fi** exprimă în sanscrită prin formele **ásti** și **sánti,** în latină – prin **est** și **sunt,** în gotică – prin … și **sind,** iar în slava veche – prin **esti** și **săntă.** Aceste forme verbale nu sînt nici imitat… și nici "infantile". Ele nu puteau "migra" prin împrumut dintr-o limbă în alta, căci apa… vocabularului fundamental al fiecărei limbi. Se poate crede că asemănarea lor se datore… întîmplării. Dar ceea ce împiedică formularea unei asemenea ipoteze este faptul urm… formele verbale enumerate sînt forme **neregulate** și este, de aceea, exclusă o asemă… întîmplătoare tocmai în situația lor. Este mult mai firesc să se considere că asemănări… datorează originii comune a tuturor acestor forme. Dar, de astă dată, formele verbale-et… nu ne mai stau la dispoziție (așa cum s-a întîmplat cu verbul latinesc **cantare**).

Exemplele cele mai convingătoare de asemănări relevante din punct de vedere comparativ-istoric pot fi date aducînd în discuție schimbările fonetice. Între cuvîntul latinesc **lacte** și cel românesc **lapte** se constată o asemănare. Se poate face astfel apel, din nou, la testul asemănărilor nesemnificative, din punct de vedere comparativ-istoric, pentru a vedea despre ce fel de asemănare este vorba. Dar mai există și o altă modalitate pentru a dovedi că asemănarea cuvintelor reflectă, de fapt, chiar înrudirea lor. Cuvîntul românesc formează, din punct de vedere fonetic, "o serie" împreună cu alte cuvinte precum **piept** sau **drept.** Toate trei conțin grupul consonantic -**pt**-. Așa cum grupului **pt** din cuvîntul **lapte** îi corespunde grupul -**ct**- în **lacte**, tot astfel grupului -**pt** din **piept** și **drept** îi corespunde același grup -**ct**- din cuvintele latine **pectus** și **directus.** Rezultatul acestei observații se poate exprima în următoarea serie de corespondențe:

	{lacte}		**{lapte}**
lat.	**{pectus}**	> rom.	**{piept}**
	{directus}		**{drept}**

Seria de corespondențe permite abstragerea unei constatări generale: grupul consonantic latin -**ct**- se transformă în grupul consonantic românesc -**pt**-. Avem astfel exprimată **o lege** care caracterizează o formă de tranziție fonetică de la limba latină către limba română (tot o lege fonetică era implicată și în asemănarea dintre lat. **cantare** și rom. **cînta:** vocala a urmată în latină de consoanele **n** sau **m** devine în română **î**, așa cum indică următoarea serie: lat. **blandus** > rom. **blînd,** lat. **campus** > rom. **cîmp,** lat. **anima** > rom. (arhaic) **înemă**). O astfel de lege ilustrează **principiul schimbărilor fonetice regulate.**

Legile fonetice reprezintă un punct de reper esențial în investigația istorică a unei limbi sau a unui grup de limbi. În același timp, ele mai constituie și un prețios îndreptar în stabilirea etimologiilor. Valoarea lor orientativă în masa de date pe care o furnizează istoria unei (sau unor) limbi este cu atît mai mare cu cît orice lege fonetică se caracterizează prin următoarele două trăsături:

(i) funcționează numai în succesiune, adică de la limba-mamă la descendenții ei: de la latină la română, de la slava comună la rusă etc.;

(ii) funcționează pe o durată limitată.

Ultima caracteristică are importante implicații pentru etimologie. Se constată, de pildă, asemănarea dintre lat. **directus** și rom. **direct.** Un necunoscător ar putea crede că adjectivul (sau adverbul) românesc ne-a fost transmis, în mod nemijlocit, din latină. Dar, în afară de faptul că, în română, **direct** a apărut de puțină vreme (secolul al XIX-lea), un alt argument împotriva unei asemenea etimologii este acela că grupul **-ct-** din cuvîntul românesc ar fi trebuit să sufere acțiunea legii fonetice descrise mai sus. Cum acest lucru s-a întîmplat în cazul cuvîntului **drept,** etimologia lui **direct** trebuie căutată în altă parte.

2.2. Complementarele legilor fonetice. Legile fonetice luminează aspecte semnificative ale trecutului limbilor. Ele nu pot explica însă toate fenomenele care au loc în istoria acestora. Se obișnuiește, de aceea, ca, alături de principiul corespondențelor fonetice regulate, să se întrebuințeze și alte principii explicative. Acestea sînt **schimbările fonetice "accidentale"** (denumite de către unii lingviști și "accidente fonetice") și **analogia.** Și primul principiu, și al doilea sînt un fel de complementare ale legilor fonetice. Este semnificativ, de altfel, faptul că acei lingviști care, în teorie, au susținut importanța absolută a legilor fonetice pentru explicarea istoriei unei limbi au fost nevoiți, în practică, să admită că există și schimbări care nu mai cad sub incidența corespondențelor regulate.

Accidentele fonetice și analogia se deosebesc de legile fonetice prin mai multe trăsături

generale. Acțiunea lor nu e, în primul rînd, limitată ca durată. Se pot identifica așadar fenomene accidentale fonetice sau de analogie atît în istoria unei limbi, cît și în starea ei actuală. Acest lucru permite întrebuințarea lor ca principii explicative și în raport cu starea unui sistem lingvistic (fapt care nu înseamnă însă, desigur, că ele nu rămîn totuși părți constitutive ale metodei comparativ-istorice).

În al doilea rînd, acțiunea schimbărilor fonetice "accidentale" (mai ales) și a analogiei (mai puțin) nu are nici anvergura, nici regularitatea legilor fonetice. Acestea din urmă sînt socotite legi tocmai pentru că funcționarea lor este uniformă. Dacă, de exemplu, s-a ajuns la concluzia că **-l-** intervocalic în cuvinte latinești a devenit în română **-r-** (lat. **gula** > rom. **gură**), atunci trebuie să se admită că această transformare afectează **toate** cuvintele latinești cu respectiva configurație fonetică păstrate în română. Or, nu aceasta este și situația schimbărilor fonetice accidentale sau a analogiei. (În cazul ultimei, ideea de regularitate o apropie mai mult de legile fonetice, în sensul că orice analogie presupune, după cum se va vedea îndată, un model.) Atît "accidentele" fonetice, cît și analogia se petrec în condiții care sînt departe de a fi arbitrare. Dar condițiile nu se transformă niciodată în **cauze** care determină schimbarea fonetică sau analogia, ci rămîn doar factori favorizanți.

În sfîrșit, un fapt care individualizează în mod special analogia este acela că aceasta poate să nu fie numai fonetică, ci și (mai ales) morfologică, sintactică sau lexicală.

2.2.1. Schimbările fonetice "accidentale". Cea mai importantă schimbare fonetică accidentală este **asimilarea.** Asimilarea se definește drept o modificare a unui sunet dintr-un cuvînt, petrecută sub influența altui sunet din același cuvînt. Modificarea constă în faptul că sunetul afectat preia proprietăți acustico-articulatorii ale sunetului ce influențează modificarea. Preluarea acestor proprietăți poate fi parțială, dar și totală. În acest din urmă caz, sunetul afectat devine identic cu sunetul ce a determinat transformarea.

Un exemplu de asimilare se găsește în limba latină, unde **subfero** a devenit, după o vreme, **suffero.** Sunetul afectat este consoana /**b**/, iar sunetul ce a indus modificarea este consoana /**f**/; /**b**/ și /**f**/ diferă prin proprietățile lor acustico-articulatorii. /**b**/ este rostit cu participarea coardelor vocale și totodată prin ocluziunea buzelor. /**f**/ este pronunțat fără participarea coardelor vocale și doar prin îngustarea traiectului fonator (nu și prin ocluziunea lui). Asimilarea înseamnă în cazul de față transformarea totală a lui /**b**/, mai precis identificarea lui cu /**f**/.

După natura sunetelor care participă la proces, asimilarea poate fi vocalică, consonantică și mixtă.

Asimilarea vocalică înseamnă modificarea unei vocale de către o altă vocală. În graiul moldovenesc, /**i**/ a asimilat parțial pe /**a**/ și astfel, în loc de **băiat** și **tămîiat,** cuvintele se pronunță **băiet** și **tămîiet** (aici /**i**/ este semivocalic). /**ă**/ final (sau poate /**a**/ final) din cuvîntul vechi românesc **measă** a determinat dispariția lui /**e**/ și s-a ajuns astfel la forma cunoscută azi, **masă;** /**o**/ din **celofan** a asimilat complet pe /**e**/, fapt care a condus la apariția formei **čolofan.**

Asimilări consonantice. Neologismul românesc **șoșon** provine din franceză, dar în franceză al doilea /**ș**/ era de fapt /**s**/ (**chausson**). Deci /**ș**/ l-a asimilat complet pe /**s**/. Un fenomen similar s-a petrecut și în cazul neologismului **șosetă** (**șosete**), de aceeași proveniență. De astă dată asimilarea s-a petrecut în sens invers, /**s**/ asimilîndu-l pe /**ș**/, ceea ce a însemnat apariția formei **sosetă.**

Asimilările mixte înseamnă modificarea unei vocale sub influența unei consoane sa[u] invers. În româna veche nu se întîlnește forma **femeie,** ci **fămeie.** Regional, cuvîntul apa[re]

fie sub forma **fomeie,** fie sub forma **fumeie** și nu e întîmplător faptul că după consoana /f/ au apărut vocalele **/o/** sau **/u/. /f/** este o consoană articulată cu ajutorul buzei inferioare (ea este o labiodentală), în timp ce **/o/** și **/u/** sînt singurele vocale pronunțate cu ajutorul buzelor (de aceea ele sînt și denumite "labiale").

Un caz important pentru română de asimilare mixtă este palatalizarea. În graiurile românești, vocalele **/e/** și **/i/** au "forță de eroziune" asupra anumitor consoane care le precedă. Astfel, **/b/** a devenit **/gh'/** sub influența lui **/i/** (**bine > gh'ine**), **/t/** a devenit **/k'/** sub influența lui **/e/** (**frate > frak'e**), iar /t/ a devenit **/č/** tot sub influența lui **/i/** (**tine > čine**). Fenomenul se numește **palatalizare,** deoarece influența lui **/i/** sau **/e/** asupra consoanelor înseamnă tocmai schimbarea **locului de articulare** a consoanelor: ele se articulează (în contextele menționate mai înainte) în zona cerului gurii, adică în zona palatală.

În funcție de poziția sunetelor care participă la proces, **asimilarea** poate fi **în contact** sau **la distanță.** De exemplu, toate cazurile de palatalizare indicate mai înainte sînt asimilări în contact. Și toate asimilările consonantice despre care am amintit sînt asimilări la distanță.

După direcția procesului, **asimilările** sînt **progresive** și **regresive.** La forma **ienicer,** cunoscută azi, s-a ajuns de la forma **ianicer,** prin asimilarea progresivă a lui **/a/** de către **/i/** semivocalic. În schimb, cuvîntul românesc **bumb,** provenit din maghiarul **gomb,** este rezultatul unui proces de asimilare regresivă, **/g/** fiind transformat sub influența lui /b/.

În sfîrșit, a putut reieși, din cele arătate pînă aici, concluzia că o asimilare poate fi **parțială** (ca în cazul formei **ienicer**) sau **totală** (ca în situația lui **bumb**).

Fenomenul contrar asimilării este **disimilarea.** Cînd același sunet apare de două ori în același context fonetic, se poate întîmpla ca fenomenul să fie resimțit de către unii vorbitori ca fiind stînjenitor din punct de vedere articulatoriu. Se recurge astfel la o simplificare ce constă în modificarea uneia dintre cele două apariții ale sunetului. Pe această cale, **coridor** a devenit **colidor,** iar **proprietate** s-a transformat în **propietate.** După cum se observă, disimilarea poate însemna fie o diferență între aparițiile aceluiași sunet, fie o dispariție (ca în cazul lui **propietate**).

Există fapte de istorie a limbii la a căror elucidare își aduce contribuția disimilarea. Pentru română, de exemplu, nu s-ar putea explica mulțumitor originea cuvintelor **mormînt, cărunt** sau **frate** dacă ar fi fost aplicat doar principiul legilor fonetice. Toate cele trei cuvinte au cîte un etimon latin: **monumentum, canutus, fratre.** Ceea ce explică felul cum s-a ajuns de la aceste forme la cuvintele cunoscute azi e tocmai disimilarea. După dispariția lui **/u/** din **monumentum,** consoanele **/n/** și **/m/** au ajuns să fie în contact. Proprietățile lor articulatorii sînt suficient de asemănătoare pentru ca rostirea lor împreună să devină dificilă. Disimilarea (constînd în apariția lui **/r/** în poziția lui **/n/**) este astfel o reacție articulatorie firească. Tot de o disimilare (ce constă în dispariția celui de-al doilea **/r/**) este vorba și în tranziția de la **fratre** la **frate.** Cît privește situația lui **cărunt,** faptele arată că, între forma actuală și etimonul latin, mai există o formă care continuă "în mod direct" cuvîntul latinesc: cuvîntul vechi românesc **cănunt.** Disimilarea s-a produs tocmai în cazul acestui cuvînt și de aici a rezultat forma literară cunoscută azi.

Disimilarea și asimilarea au principii comune de clasificare.

Metateza constă în inversarea ordinii de apariție a două sunete într-un context fonetic. În acest fel, **logodnă** devine **logondă, potcoavă** devine **poctoavă, necesitate** devine **nesecitate,** iar **sculptură – scluptură.** Metatezele apar și ele ca urmare a tendinței unor vorbitori de a face pronunția mai ușoară. Ca și asimilarea sau disimilarea, metateza explică unele fapte de istorie lingvistică. Originea latină a cuvîntului **pădure** (< **paludem**), de pildă, nu e explicabilă doar prin legea conform căreia **-l-** intervocalic din latină devine în română **-r-**.

Tranziția de la **paludem** la **pădure** înseamnă și metateza consoanelor **/l/** și **/d/** (sau poate metateza consoanelor **/d/** și **/r/**).

Sincopa este căderea unei vocale aflate între două consoane. Destul de multe fapte de istorie a limbii pot fi explicate cu ajutorul acestei schimbări. De exemplu, în tranziția de la lat. **directus** la rom. **drept** nu e implicată numai o lege fonetică, ci și sincopa lui **/i/.** În cuvintele latinești **calidus, viridis, vestimentum,** care sînt etimoanele cuvintelor românești **cald, verde, veșmînt,** s-a produs același fenomen. Sincopa este observabilă și în funcționarea sincronică a unui sistem lingvistic. Forma literară **pernă** este produsul unei sincope (regional, se întâlnește forma mai veche **perină**).

Opusul sincopei este **anaptixa.** Anaptixa înseamnă, prin urmare, apariția unei vocale între două consoane. Cuvîntul românesc **chinoroz** (astăzi arhaic) provine din germană, dar în germană forma este **Kienruss.** Primul **/o/** din cuvîntul românesc se justifică, așadar, prin anaptixă. Unele dintre cuvintele pe care maghiara le-a împrumutat din slava veche au suferit și ele aceeași schimbare: v. sl. братъ > mgh. **barát,** v. sl. простъ > mgh. **paraszt.** În română, pronunția **adiministrație** se explică tot prin anaptixă.

Asimilarea, disimilarea, metateza, sincopa sau **anaptixa** nu sînt singurele schimbări fonetice accidentale. Pentru o expunere mai cuprinzătoare a problemei, a se vedea bibliografia de la sfîrșitul capitolului.

2.2.2. Analogia. Ca și schimbările fonetice accidentale, **analogia** produce modifică[ri] datorită cărora regularitatea legilor fonetice este tulburată. Chiar numele fenomenului indi[că] felul în care se produce acest tip de modificări. Orice analogie (în sensul larg al termenul[ui]) presupune existența unui model. Această premisă rămîne valabilă și în situația analog[iilor] lingvistice. Aici modelul poate fi de natură fonetică, morfologică, sintactică sau lexica[lă], fapt ce conduce la existența unor tipuri corespunzătoare de analogii.

Vorbitorii acționează (din punct de vedere lingvistic, desigur) în conformitate cu mo[de]lul. Acțiunea lor lingvistică poate fi uneori conștientă, dar, în cele mai multe cazuri, ea [e] mai degrabă reflexă, fiind o simplă preluare a ceea ce aud în jur. Acționînd în felul ac[esta], vorbitorii produc o inovație în sistemul lingvistic pe care îl folosesc. Inovația poate [să se] piardă, dar există și șansa ca ea să se impună, devenind normă.

Pentru prezența lui **/m/** în cuvîntul **octombrie** nu se poate da o explicație mulțumi[toare] nici făcînd apel la schimbări fonetice accidentale, nici chemînd în ajutor legile foneti[ce]. [În] franceză, engleză, germană sau rusă, cuvintele corespunzătoare termenului române[sc] conțin consoana **/m/.** Explicația o dă analogia. Modelul este perechea de cuvinte **septe[mbrie]** **– noiembrie** care încadrează, în succesiunea numelor lunilor, cuvîntul **octombrie.** In[ovația] constă în introducerea consoanei **/m/** în acest cuvînt după vocala **/o/** și înainte de **/b/**.

Pronunția **dúminică** (accentul căzînd pe prima silabă) este explicabilă tot prin [analo]gie. Modelul este accentuarea primei silabe în substantivele **vineri** și **sîmbătă,** iar i[novația] este extinderea acestei accentuări și asupra substantivului **duminică.** În amîndouă [cazurile] discutate mai sus analogia este fonetică.

Textele românești din secolul al XVI-lea consemnează două forme de particip[iu pentru] verbul **a face: au fapt** și **au făcut.** Participiul **fapt** se explică prin acțiunea legilor [fonetice]: lat. **factum** > rom. **fapt.** Dar **făcut** e explicabil prin analogie. Forma s-a născu[t după] modelului oferit de alte participii: **crescut, născut** etc.

În aceleași texte, tot în paradigma verbului **a face** se întîlnește forma de perfe[ct] **fepse.** Și ea este o creație analogică, al cărei model probabil e reprezentat de se[...] **supse.** Spre deosebire de prima inovație, care s-a impus, această creație a răma[s o] curiozitate istorică. Ambele cazuri ilustrează analogia morfologică.

Etimonul adjectivului (adverbului) românesc **greu** este cuvîntul latin **gravis.** Dar **gravis** a suferit el însuși o schimbare datorată analogiei cu antonimul său **levis,** care a devenit astfel model. **Gravis** s-a transformat în **grevis** și abia această formă explică exact corespondența **grevis – greu.** În această împrejurare, analogia este lexicală.

Un eșantion de analogie sintactică îl furnizează verbul francez **se souvenir,** care era impersonal. Sinonimul său personal este **se rappeller** ("a-și aminti"). Sub influența ultimului, **se souvenir** a devenit și el personal, acceptînd pronumele personale și desinențele corespunzătoare conjugării căreia îi aparține. Ceva similar se petrece în limba română actuală cu verbul **a trebui,** pe cale de a deveni și el verb personal (cf. formele **vom trebui, veți trebui**).

3. REZULTATELE OBȚINUTE PRIN APLICAREA METODEI COMPARATIV-ISTORICE

S-a putut observa că aplicarea metodei comparativ-istorice conduce la o mai **exactă cunoaștere a trecutului limbilor.** Acesta este rezultatul principal. Dar, în afară de el, aplicarea metodei a mai condus la două realizări, deopotrivă de interesante. Acestea sînt **reconstrucția unei limbi** de la care nu ne-au mai rămas eșantioane și **clasificarea limbilor.**

3.1. Reconstrucția. În majoritatea cazurilor discutate în paragrafele precedente, metoda comparativ-istorică a fost aplicată pe **exemple atestate,** adică pe forme lingvistice găsite în documente. Exigența de a lucra cu astfel de exemple este, de altminteri, una dintre primele condiții ale unei investigații lingvistice autentic științifice. Dar acest lucru nu e posibil în toate cazurile. De pildă, asemănări importante de natură neaccidentală au fost observate între limbi destul de diferite unele de altele, cum sînt sanscrita, greaca, latina, vechea slavă, gotica. Aceste asemănări au condus la ipoteza firească a înrudirii lor. Dar această ipoteză nu poate fi confirmată de fapte, deoarece nu e cunoscută o limbă-strămoș. Tocmai în asemenea condiții, reconstrucția își dovedește utilitatea. **Reconstrucția** constă în tentativa de a reface, pornind de la faptele avute la dispoziție, o parte a formelor pe care le-ar fi putut avea limba-strămoș (sau, așa cum i se mai spune cu un termen consacrat, limba-bază). În cazul concret al asemănărilor dintre greacă, latină, sanscrită etc., limba ale cărei forme se încearcă a fi reconstruite a fost convențional denumită "indo-europeană".

Alteori însă, necesități și mai presante îndeamnă la a face apel la procedeul reconstrucției. Sînt necesități pe care le dictează mai ales investigația etimologică. Există cazuri în care toate datele referitoare la originea unui cuvînt conduc la ipoteza că originea lui se află într-o anumită limbă. Dar, în textele rămase din limba respectivă, ipoteticul etimon nu figurează. Așa s-a întîmplat, de exemplu, cu substantivul românesc **lăcustă,** care are corespondențe romanice foarte asemănătoare. Concluzia nu putea fi decît că etimonul cuvîntului românesc este latin. Dar în latină singura formă care putea conta ca etimon era substantivul **locusta.** Iar **locusta** nu putea fi considerat etimon deoarece nici legile, nici accidentele fonetice și nici analogia nu justificau tranziția către forma românească. În aceste condiții, a fost reconstruit un etimon adecvat ***lacusta.** Întîmplarea a făcut aici ca, mai tîrziu, cercetarea unor opere ale scriitorului latin Plaut să aducă la lumină tocmai forma **lacusta.** Aceasta dovedea că ipoteza și reconstrucția etimonului fuseseră corecte. Dar nu întotdeauna lingvistul are șansa unei asemenea confirmări.

Reconstrucția implică anumite rigori. Atunci cînd se urmărește reconstrucția unor forme gramaticale, se impune alegerea acelor forme atestate despre care se știe că sînt cele mai vechi în limba sau în limbile supuse comparației. Și asta, întrucît e presupus faptul că formele cele mai

vechi sînt cele mai apropiate de limba ale cărei forme se încearcă a fi reconstruite. Apoi este studiat comparativ fiecare sunet din structura formelor considerate relevante pentru reconstrucție. În sfîrșit, studiul comparativ trebuie să țină seama de legile fonetice specifice fiecărei limbi. O dată satisfăcute aceste exigențe, se poate admite faptul că forma reconstruită are șansa de a fi existat cu adevărat. Desigur, însă, că o premisă la fel de importantă este ca materialul de forme atestate de la care pornește reconstrucția să fie cît mai bogat cu putință.

O reconstrucție despre care se poate crede că aproximează destul de mult dintr-o realitate azi dispărută este aceea a numeralului **zece** în indo-europeană. Sînt toate motivele să se creadă că numeralele – mai ales cele simple – reprezintă în fiecare limbă unele dintre cele mai vechi forme gramaticale. În același timp, materialul de forme atestate și asemănătoare între ele este suficient de bogat: gr. *deca*, lat. *decem*, got. *taihun*, sanscr. *dása*. Se observă că primul sunet este /**d**/, cu excepția goticei, unde apare /**t**/. Dar din istoria limbilor germanice se știe că /**t**/ a fost obținut din transformarea unui /**d**/, așa că avem motive să afirmăm că întîiul sunet al numeralului indo-european este /**d**/. Al doilea sunet este peste tot /**e**/ (**ai** din gotică se pronunță tot /**e**/). Excepție face sanscrita. Dar /**a**/ din *dása* este o transformare tîrzie tot a unui /**e**/. Următorul sunet este /**k**/ în greacă și latină, /**h**/ în gotică și un sunet foarte apropiat de /**ș**/ în sanscrită. Dar /**h**/ din gotică provine din /**k**/. Aceasta a dus la concluzia că numeralul indo-european trebuie să fi conținut în structura lui consoana **k** (precum **c** românesc din **casă**). De la acest punct încolo, diferențele dintre limbi devin mai mari. Însă este cunoscut din istoria fiecărei limbi în parte că, în anumite contexte fonetice, consoana /**m**/ favorizează apariția unei vocale. Astfel, în sanscrită și în greacă, /**m**/ dezvoltă vocala /**a**/, în gotică /**un**/, iar în latină /**e(m)**/. Știind aceasta, s-a presupus că ultimul sunet reconstruit este consoana /**m**/. Reconstrucția devine astfel ***dekm** (asteriscul atrage atenția că e vorba de o formă reconstruită).

O întrebare firească legată de reconstrucție se referă la nivelurile de limbă despre care putem spera că sunt reconstruibile. Cele mai mari șanse sînt la nivelul fonetic. Acest lucru este normal, căci este și nivelul la care se știe destul de mult (dacă nu cumva chiar cel mai mult) despre evoluția istorică a unei limbi. Exemplul numeralului indo-european arată cît de importantă este contribuția legilor fonetice la realizarea unei reconstrucții.

Și morfologia este un compartiment favorizat din acest punct de vedere. Reușita unei reconstrucții morfologice este favorizată de faptul că morfologia este un nivel stabil al limbii și mai puțin penetrabil. Se cuvine totuși arătat că, la nivelul morfologic, o reconstrucție are șanse mai mari de a fi "corectă" doar în ceea ce privește rădăcina. Desinențele se pot pierde, după cum arată situația lui /**s**/ din lat. **lupus,** care nu s-a mai păstrat în nici o limbă romanică.

Posibilitățile teoretice și practice ale reconstrucției scad însă pentru nivelul sintactic ș[i] semantic. Se întîmplă așa deoarece lingvistul nu mai are la dispoziție nici un criteriu probab[il] care să-l facă a crede că reconstrucția sa poate să fie corectă. Totodată, un alt impedimen[t] provine chiar din limitele reconstrucției la nivel morfologic. Din moment ce se pot reconstr[ui] numai rădăcini, e greu de presupus ce funcții sintactice pot avea formele reconstruite într[-o] propoziție. Căci forma și funcția unei unități lingvistice sînt separabile doar în teorie.

Și în semantică obstacolele în calea reconstrucției sînt mari. Nu există coresponde[nțe] semantice ale legilor fonetice. Direcțiile după care pot fi observate schimbările de sens [nu] sînt la fel de clare ca direcțiile pe care se realizează schimbările fonetice regulate. Se p[oate] presupune – însă doar atît și nu mereu – că formele reconstruite au un sens mai con[cret] deoarece aparțin unei limbi mai puțin evoluate.

Există limite clare ale reconstrucției. Nu se poate, de exemplu, reconstrui o form[ă pe] baza unei alte forme, ea însăși reconstruită. Și nu se poate propune în etimologie un et[imon]

reconstruit, dacă nu există o convergență a ipotezelor (precum în cazul cuvîntului **lăcustă**). De exemplu, cuvîntul **copil** figurează în dicționar ca avînd origine necunoscută. Acesta nu este un semn de ignoranță din partea etimologilor, ci de probitate științifică. Cuvîntul nu se mai găsește și în alte limbi și, deci, nu pot exista supoziții cît de cît îndreptățite despre originea lui. O reconstrucție nu ar fi, în aceste condiții, decît o întreprindere hazardată, asumîndu-și chiar riscul ridicolului.

3.2. Clasificarea limbilor. Fondatorii lingvisticii diacronice și continuatorii lor nu și-au propus neapărat să facă o clasificare a limbilor. Dar investigațiile comparativ-istorice din ce în ce mai cuprinzătoare și mai detaliate au condus, în mod firesc, spre asemenea clasificări și au confirmat unele intuiții "preștiințifice". Datorăm metodei comparativ-istorice nu numai primele schițe de clasificare a limbilor, ci și criteriile acestor clasificări: **criteriul genealogic** și **criteriul tipologic (morfologic).**

3.2.1. Clasificarea limbilor după criteriul genealogic. Conform acestui criteriu, limbile se grupează pe baza strămoșului lor comun. Unitatea de clasificare utilizată este *familia*. O **familie** este, prin urmare, alcătuită din acele limbi care provin din aceeași limbă-bază. În acest sens, se spune că limbile romanice formează o familie, limbile slave alta ș.a.m.d. Dar o familie mai poate fi alcătuită și din familii de limbi. De exemplu, limba-bază a familiei romanice este latina. Latina, împreună cu slava veche, cu sanscrita și cu greaca prezintă o serie de asemănări importante, care le plasează în familia limbilor indo-europene. În această situație, familia limbilor indo-europene cuprinde familia limbilor romanice, slave etc.

Limba-bază a unei familii poate fi atestată sau neatestată.

Ceea ce urmează reprezintă o enumerare sintetică a familiilor de limbi. Enumerarea reflectă, după cum e și firesc, stadiul actual al cunoștințelor despre clasificarea genealogică. Cititorul dornic de o informație mai bogată poate consulta bibliografia indicată la sfîrșitul capitolului.

1. **Familia limbilor indo-europene** este cea mai cunoscută. Limbile indo-europene sînt vorbite azi în cea mai mare parte a Europei, în America și într-o parte a Asiei. Sînt incluse în această familie limbile indiene vechi, medii și noi (dintre cele vechi făcînd parte sanscrita), greaca, latina, slava veche, protogermanica, traca etc.

2. **Familia limbilor semito-hamitice.** Aria geografică a acestei familii este nordul și nord-estul Africii și Peninsula Arabică. Limbile semito-hamitice sînt ebraica, egipteana, araba și limbile etiopiene.

3. **Familia limbilor fino-ugrice** este alcătuită din maghiară, finlandeză, laponă și estonă.

4. **Familia limbilor ibero-caucaziene** are drept cel mai cunoscut reprezentant gruzina (georgiana). Din ea mai fac parte și limbile din Caucaz (descrise mai ales de lingviștii sovietici). Unii cercetători susțin că în aceeași familie ar trebui inclusă și basca, limba unei minorități etnice din Spania.

5. **Familia limbilor manciuro-tunguse** este alcătuită din două grupe, dintre care mai importante sînt limbile manciuriană și evenă. Ele sînt vorbite în Siberia și în China. S-a afirmat că japoneza și coreeana fac și ele parte din aceeași familie. Dar cercetări mai recente au infirmat această ipoteză.

6. **Familia limbilor chino-tibetane** cuprinde două grupe: grupa chino-tibetană și grupa tibeto-birmană. În prima grupă sînt incluse chineza, siameza și vietnameza. În cea de-a doua se află tibetana și birmana.

7. **Limbile indoneziene, polineziene, australiene, microneziene și melaneziene** sînt puțin studiate și sînt așezate, în mod convențional, în aceeași familie. De fapt, criteriul unirii lor într-o singură grupă este cel geografic, deoarece nu sînt dovezi că ar fi și înrudite.

8. **Limbile indienilor americani** aparțin populațiilor din America de Nord și din America Centrală: maia, azteca, tolteca.

9. **Familia limbilor dravidiene** e alcătuită din aproximativ 20 de limbi vorbite în India și în Sri Lanka.

10. **Familia limbilor turcice** e compusă din limbile unor etnii din fosta U. R. S. S. (tătara, turkmena, uzbeca, azerbaidjana, kazaha) și din limba turcă.

11. **Familia limbilor mongolice** include halha-mongola (vorbită în R. P. Mongolă și în China), buriat-mongola (vorbită în fosta U. R. S. S.) și kalmîka.

12. **Limbile africane** sînt înrudite doar în cazul grupurilor bantu, hotentote și sudaneze.

Clasificarea propusă aici (preluată după profesorul C. Poghirc) nu este nici singura posibilă, nici "cea mai adevărată". O dificultate în orice clasificare a limbilor constă în faptul că granița dintre limbă și dialect nu e (și nici nu poate fi) trasată cu precizie pentru toate cazurile. Totodată, trebuie recunoscut că, din cauza insuficientei cunoașteri a unor limbi, dar și din cauză că același corpus de date poate fi interpretat în mai multe feluri, apar diferențe de grupare a limbilor în familii, de la un cercetător la altul. Asemenea situații nu sînt însă caracteristice doar lingvisticii. Chiar și în științe mai bine organizate, cum sînt matematica sau fizica, apar cazuri de indeterminare.

3.2.2. Clasificarea limbilor după criteriul tipologic. Limbile mai pot fi grupate și după structura pe care o au. Cînd se aduce însă în discuție factorul structură, în calitatea lui de criteriu, noțiunea trebuie clarificată. O definiție simplă a structurii este următoarea: un ansamblu de unități (elemente) aflate în relații variate, astfel încît ansamblul constituie un întreg. Gîndită așa, **structura** se deosebește de **o mulțime oarecare de elemente.** Dintr-o mulțime se poate extrage un element sau mai multe, iar ceea ce rămîne este tot o mulțime. Dar, dacă dintr-o structură se înlătură cîteva componente, este afectat un ansamblu regional sau poate chiar global de relații. Și astfel, structura nu mai corespunde funcției sau funcțiilor cărora ea le este destinată. O structură este, așadar, ca un fel de mecanism.

Această definiție nu este de un folos prea mare atunci cînd afirmăm că limbile se pot clasifica după structură. Noi recunoaștem într-o limbă o structură fonologică. Vedem, apoi, cum ansamblul de sunete dintr-o limbă se combină, după anumite reguli, și dă naștere rădăcinilor, radicalelor și desinențelor, adică unităților morfologice. Constatăm și aici că unitățile acestea contractează între ele diverse relații și, deci, discernem și la nivel morfologic o structură. Și, mai departe: anumite combinații de radicali și afixe au o formă foarte apropiată de a cuvintelor. Acestea intră, la rîndul lor, în variate relații (sinonimie, antonimie, cîmpuri conceptuale etc.) și expun și ele o structură, structura lexico-semantică. În sfîrșit, cuvintele se combină după anumite reguli în propoziții, iar regulile de combinare sînt tocmai principiile care definesc structura sintactică a unei limbi.

Descoperim, prin urmare, într-o limbă structuri – să le spunem – regionale. Dar cînd spunem că limbile au, ele însele, structură și cînd mai susținem și că structura este un criteriu de clasificare a limbilor, noi depășim nivelul structurilor regionale și ne situăm pe o treaptă superioară de generalitate. Structura unei limbi ar putea însemna, în noua situație, **principiul incluziunilor succesive de la fonem pînă la frază.** Dar luată în această accepție, structura este de o utilitate redusă pentru clasificarea limbilor. Căci există puține limbi în care e discutabil dacă principiul incluziunii se realizează pe un traseu fonem → rădăcină → cuvînt → propoziție sau pe un traseu "nestandard" (de exemplu, fonem → propoziție sau fonem → cuvînt → propoziție). Cu alte cuvinte, majoritatea limbilor se caracterizează printr-o succesiune "clasică" de incluziuni.

Primii cercetători care și-au pus problema unei clasificări tipologice a limbilor nu au fost conștienți de toate implicațiile descrise mai sus. Căci pentru ei, însăși ideea că limba este o structură nu era atît de clară ca azi, iar pentru mulți alți lingviști, această idee pur și simplu nu exista (termenul "structură" nici nu apare, de altfel, în lingvistica secolului al XIX-lea; un aproximativ echivalent îl oferă, în epocă, termenii **"sistem"** și – **la Humboldt** – **"formă"**). Este însă interesant să constatăm că dificultățile implicate în clasificarea tipologică a limbilor au fost parcă anticipate. Căci aceia care au purces la o atare clasificare nu și-au ales ca punct de reper limba însăși, ci un nivel al ei, și anume **morfologia.** Este și motivul pentru care multe dintre clasificările tipologice ale limbilor mai sînt denumite și **clasificări morfologice.** (Trebuie însă menționat că în istoria clasificărilor tipologice se poate observa o anumită evoluție: cu timpul au fost luate în seamă și particularitățile de structură sintactică și fonologică ale limbilor.)

Alegerea structurii morfologice drept criteriu de clasificare are o explicație. Dintre toate tipurile de structuri dintr-o limbă, structura morfologică se dovedește a fi cea mai stabilă și cel mai puțin deschisă inovațiilor.

Clasificarea propusă în continuare se înfățișează ca o succesiune de opoziții. Opoziția inițială este **limbi izolante/limbi neizolante.** Ultimele sînt de două feluri: **aglutinante** și **neaglutinante** (sau **flexionare**). La rîndul lor, limbile flexionare sînt **analitice** și **sintetice,** iar cele sintetice numără printre ele o serie de limbi denumite **polisintetice** sau **încorporante.**

(i) Limbile izolante se caracterizează prin două trăsături: ele sînt lipsite de ceea ce noi sîntem obișnuiți să numim "morfologie"; apoi, este discutabil dacă aceste limbi admit clasificarea cuvintelor în părți de vorbire (se va vedea că cele două particularități se referă doar în aparență la același lucru).

Pentru a explica ce este o limbă izolantă poate fi utilă următoarea analogie. Se știe că în limba română noțiunea de posesie este exprimabilă pe două căi: prin mijloace lexicale (cu ajutorul verbului **a avea**), precum se întîmplă în propoziția: "Vecinul meu are o mașină nouă"; și prin mijloace gramaticale (cu ajutorul genitivului), așa cum indică sintagma **mașina vecinului,** din propoziția "Mașina vecinului meu este nouă". Pornind de la acest exemplu, se poate defini acum o limbă izolantă prin afirmația că un astfel de idiom nu permite exprimarea genitivală a ideii de posesie, deoarece genitivul nu există în acel idiom. Generalizînd, o limbă izolantă e lipsită de posibilitatea de a exprima noțiuni prin intermediul categoriilor gramaticale (caz, gen la substantive sau diateză la verbe). În cazul expus mai sus, aceasta revine la afirmația că noțiunea de posesie se exprimă printr-o propoziție aproximativ echivalentă cu prima propoziție românească. Echivalența este însă doar aproximativă și aceasta din motivele următoare: în primul rînd, într-o limbă izolantă echivalentele cuvintelor românești din propoziția "Vecinul are o mașină nouă" sînt lipsite de determinări gramaticale. Totul apare așadar acolo ca și cum am privi cuvintele românești **vecinul, mașina** ca pe niște articole de dicționar (adică neinteresîndu-ne particularitățile lor morfologice, ci numai sensul lor). În al doilea rînd, nu e pe deplin clar dacă, de exemplu, echivalentul substantivului românesc **vecinul** într-o limbă izolantă ar putea fi considerat tot un substantiv; și aceasta, deoarece s-a dovedit că unul și același cuvînt se poate comporta în diverse propoziții cînd ca substantiv, cînd ca verb. Situația nu este, în fond, chiar atît de neobișnuită. Româna – limba neizolantă – cunoaște un fenomen similar: schimbarea valorii gramaticale. Și tot în română se întîlnesc și situații în care aceeași noțiune e exprimată fie verbal (**a veni**), fie nominal (**venirea**).

Analogia la care am recurs este, desigur, o idealizare. În chineză, care este o limbă izolantă, unii specialiști susțin că totuși se poate vorbi despre o clasificare gramaticală a

cuvintelor în nume, verbe și adjective. Dar rămîne întrebarea cum reușesc limbile izolante să suplinească golul morfologic. Răspunsul constă în faptul că această suplinire este realizată de topică, intonație și de o clasă de cuvinte ce reprezintă analogul afixelor gramaticale. Un exemplu care ilustrează relevanța topicii este cel al pronumelui **wo** în chineză (**wo** înseamnă **eu**). În poziție de subiect, **wo** se traduce prin **eu,** dar, în poziție "postverbală", **wo** se traduce prin (de pildă) **pe mine.** Analogul afixelor gramaticale din limbile moderne vorbite azi în Europa e denumit în gramatica chineză prin expresia **cuvînt gol. Men** este, de pildă, un astfel de cuvînt gol care, atașat "numelor" de persoană și "pronumelor", creează pluralul: **women** în poziție "preverbală" se traduce prin **noi.**

Exemple de limbi izolante sînt chineza și indoneziana.

(ii) Limbi aglutinante/limbi flexionare. Distincția **aglutinant/nonaglutinant (flexionar)** se poate sesiza prin comparație. Fie substantivul maghiar **ember** și corespondentul lui românesc **bărbat.** Puse în paralel, formele flexionare ale acestor două substantive la nominativ (singular și plural), acuzativ (singular și plural) și dativ (singular și plural) arată astfel:

	Singular	
N.	**ember**	**bărbat**
Ac.	**embert**	**bărbat**
D.	**embernek**	**bărbat**

	Plural	
N.	**emberek**	**bărbați**
Ac.	**embereket**	**bărbați**
D.	**embereknek**	**bărbați**

(Formele substantivului românesc pentru dativ la singular și la plural par neobișnuite, deoarece aici am luat în considerație formele flexionare **nearticulate.** Prin îndepărtarea articolului hotărît -**lui** și, respectiv, -**lor,** ceea ce rămîne este forma din tabel.)

Distincția fundamentală pe care o relevă comparația este aceea dintre **omonimie** (în cazul cuvîntului românesc) și **absența omonimiei**. Opoziția **bărbat/bărbați,** constatabilă în clasa de forme flexionare (adică în paradigma morfologică) a substantivului românesc, permite următoarea segmentare: **bărbat** (cu varianta **bărbaț**-), -**i**, **Ø**. (Apariția semnului **Ø** se justifică astfel: admitem în mod convențional că după segmentul **bărbat** nu avem pur și simplu sfîrșit de cuvînt, ci un loc gol, care uneori se completează [ca în **bărbaț(-i)**], alteori nu. Cînd nu se completează, absența se indică prin desinența **Ø.** Prin urmare, **bărbat** se va segmenta astfel: **bărbat-Ø**).

Este de observat că atît **Ø,** cît și **-i** cumulează valori gramaticale. **Ø** este semn și al dativului, și al nominativului, și al acuzativului singular, iar **-i** exprimă cele trei valori cazuale la plural.

Segmentarea substantivului maghiar indică însă o altă situație: **ember, -t, -nek, -ek-, Ø.** Desinențele exprimă fiecare o singură valoare: **-t** (cu varianta **-et**) indică acuzativul (independent de număr), **-nek** indică și el, tot independent de număr, dativul; **-ek** arată pluralul, independent de caz, iar **Ø,** singularul, independent de caz. În aceste condiții, a construi, de pildă, dativul sau acuzativul plural înseamnă a alipi (a aglutina) la radicalul substantival afixele de plural și de dativ sau acuzativ (în această ordine). În rezumat, acolo unde româna exprimă **simultan** mai multe valori morfologice, maghiara exprimă aceleași valori **în mod succesiv,** datorită unor afixe univoce și specializate. Aceasta este una dintre deosebirile importante care se stabilesc între tipul flexionar și tipul aglutinant.

O altă deosebire, al cărei comentariu ni-l prilejuiește chiar exemplul de mai sus, este problema alternanțelor fonetice. În română – limbă flexionară –, combinația rădăcinii cu afixele determină uneori modificări în structura rădăcinii. Se pronunță **bărbat** (cu **t**), dar la plural avem **bărbați,** cu /ț/ în loc de /**t**/. Aceasta este o alternanță fonetică (unii cercetători o numesc "flexiune internă"). Pentru română putem da multe alte exemple de alternanțe, al **căror rezultat este variabilitatea rădăcinilor.** La verbul **a chema,** de pildă, se întîlnește alternanța **e/ea** și, în consecință, avem două forme de rădăcină: **chem-** și **cheam-** (cf. **chem, chemi,** dar **cheamă**). Acest fenomen nu se petrece în limbile aglutinante. Tipul structural respectiv nu prezintă așadar alternanțe, iar consecința e că rădăcinile sînt invariabile.

În limbile aglutinante, raportul dintre un afix și valoarea lui este de corespondență biunivocă; -**k** se referă numai la plural și, pentru a spune așa, pluralul își alege ca formă de exprimare numai afixul -**k.** În limbile flexionare nu se întîmplă la fel. -**i** (din **bărbați,** spre exemplu) nu exprimă numai pluralul, ci și persoana a II-a a indicativului prezent singular de la unele verbe (**strigi, chemi, spui**) sau aceeași persoană a II-a a conjunctivului prezent singular (**să strigi, să chemi, să spui**).

În sfîrșit, o valoare gramaticală care într-o limbă flexionară se exprimă de mai multe ori, într-o limbă aglutinantă este exprimată o singură dată: **à szep hazak** din maghiară se traduce în română prin **casele frumoase.** Pluralul în maghiară e marcat doar prin -**k** la substantiv, în vreme ce pluralul în română e indicat de trei ori: prin -**e** și -**le** din **casele** și prin -**e** din **frumoase.**

Din clasa limbilor aglutinante fac parte și limbile bantu, tătara, turca, finlandeza, laponа.

(iii) Limbi cu flexiune analitică și limbi cu flexiune sintetică. Grupul limbilor flexionare se împarte în două subgrupuri: cel al limbilor cu flexiune analitică și cel al limbilor cu flexiune sintetică. Distincția dintre analitic și sintetic nu e ușor de trasat. Problema este legată de distincția dintre limbi morfologic sărace și limbi cu morfologie bogată. Dar ce înseamnă că o limbă este săracă sau bogată din punct de vedere morfologic nu se poate spune decît, de la caz la caz, prin comparație. Deosebirea **analitic/sintetic** apare, de aceea, ca fiind destul de vagă.

Se pot alege, totuși, cîteva puncte de reper pentru a judeca natura mai mult sau mai puțin analitică – respectiv sintetică – a unui tip flexionar. Unul dintre aceste puncte de reper este flexiunea cazuală. Aici distincția dintre analitic și sintetic ar putea fi exprimată astfel: o limbă este sintetică dacă flexiunea cazuală se realizează prin desinențe și este analitică dacă flexiunea cazuală este exprimată prepozițional. Privind comparativ, din acest punct de vedere, situația din latină, română și franceză, se observă că latina este o limbă sintetică, în timp ce româna și franceza sînt, mai degrabă, analitice: **homo** și **hominis** sînt forme de nominativ și genitiv ale substantivului latin, devenit în română **omul** și (al) **omului** și **l'homme** și **de l'homme** în franceză. Acolo unde franceza utilizează o prepoziție pentru exprimarea genitivului, româna întrebuințează articolul posesiv, fără de care omonimia genitiv-dativ nu ar putea fi evitată. Un alt factor de apreciere a caracterului analitic sau sintetic al unei limbi sunt gradele de comparație. Româna și franceza sînt, din acest punct de vedere, analitice, pentru că gradele de comparație sînt exprimate cu ajutorul unor adverbe, în timp ce rusa și latina au afixe specializate și sînt, deci, limbi sintetice.

În sfîrșit, ponderea unor procedee lexicale poate fi considerată și ea un indiciu. Germana, de exemplu, favorizează formații lexicale obținute prin compunere, care în română sau în franceză nu pot fi traduse decît prin perifraze. Chiar și în engleză – limbă considerată a avea

mai degrabă tendințe analitice – sînt observabile astfel de situații, dar ele nu au, desigur, nici importanța, nici anvergura cazurilor de sintetism lexical din germană.

(iv) Limbi polisintetice (încorporate). S-au descoperit limbi la care flexiunea sintetică se găsește într-o stare, s-ar putea zice, pură. În astfel de limbi, o propoziție are aspectul și dimensiunile unui cuvînt din aproape orice limbă modernă. Dar fiecare "fonem" al acestei propoziții este purtătorul unei valori gramaticale care se raportează la "nucleele lexicale" ale propoziției (aceste nuclee fiind, la rîndul lor, niște foneme sau cel mult grupuri de foneme). Într-o limbă vorbită de o populație din America de Nord, se întîlnește, de exemplu, enunțul **"inialudam"**, a cărui traducere este "Eu am venit să-i dau ei acest lucru". Părțile componente ale acestui enunț au următoarele valori (lexicale sau gramaticale):

– **d** este rădăcina verbului **a da;**

– primul **i** se raportează la rădăcina **d,** arătînd că acțiunea verbului se petrece într-un trecut apropiat;

– **n** este pronumele personal de persoana I singular;

– al doilea **i** înseamnă "acest lucru";

– **a** se raportează tot la **d** și este al doilea obiect pronominal al acestuia; este un fel de **ea;**

– **l** se raportează la **a** și precizează că acest al doilea obiect pronominal este indirect (deci **a** + **l** ar fi echivalente cu dativul pronominal feminin **ei** din română);

– **u** se raportează tot la **d** și precizează natura antisimetrică a verbului (un fapt similar se petrece în română cu topica admisă de unele verbe, dar neadmisă de altele: este indiferent dacă spunem "Maria s-a certat cu Ioana." sau "Ioana s-a certat cu Maria.", dar topica devine relevantă în enunțuri-pereche precum "Calul bea apa." și "Apa bea calul.");

– **am** este echivalentul lui **am venit.**

Limbile polisintetice nu sînt încă suficient de bine cunoscute. Există lingviști care sînt de părere că încorporarea înseamnă absența cuvintelor. Dar problema e dacă ideea noastră despre cuvînt se potrivește cu realitatea limbilor polisintetice.

Spre deosebire de clasificarea genealogică, clasificarea tipologică propune mai curînd modele idealizate. Româna **este,** de exemplu, o limbă indo-europeană, dar **tinde** spre exemplificarea tipului flexionar analitic, fără a se identifica însă cu acesta. Din această cauză, o clasificare a limbilor implică o inevitabilă doză de relativism.

După unii cercetători, clasificarea tipologică nu are nici o legătură cu metoda comparativ-istorică. Am inclus, totuși, această clasificare în rîndul rezultatelor la care a condus aplicarea metodei din două considerente. Unul constă în faptul că primele clasificări datează din perioada cînd comparativismul istoric era singura metodă științifică a lingvisticii (chiar tipologizarea descrisă mai înainte aparține luminatului comparatist și istoric al limbilor, Wilhelm von Humboldt). Al doilea considerent este acela că, deși mai stabile decît celelalte structuri, structurile morfologice posedă și ele un ritm de evoluție. În aceste condiții, separarea clasificărilor tipologice de metoda comparativ-istorică nu se mai poate face: primele profită de pe urma informațiilor pe care le furnizează ultima.

Cele două clasificări nu conduc, în mod firesc, la aceleași rezultate. Pot exista, prin urmare, limbi înrudite, dar aparținînd unor tipuri structurale distincte, tot așa cum se întîlnesc cazuri de limbi structural asemănătoare, dar neînrudite (nipona și coreeana, de exemplu).

4. DEZVOLTĂRI ALE LINGVISTICII DIACRONICE: SEMANTICA ISTORICĂ

Lingvistica diacronică a însemnat, mai întîi, studiul istoric al morfologiei și foneticii. Spre sfîrșitul secolului al XIX-lea a început să se impună însă, tot mai pregnant, ideea că o limbă nu poate fi separată de viața sufletească a comunității care o vorbește și, prin urmare, nici de viața sufletească a vorbitorilor care compun colectivitatea (pentru detalii, cf. capitolul "Metodă științifică și gîndire filosofică în lingvistica secolului al XIX-lea").

Această nouă perspectivă a favorizat descoperirea altor făgașe de cercetare. Parțial, ele se prefiguraseră deja datorită investigațiilor etimologice care nu puteau face abstracție de semantică. Cînd însă limba a ajuns să fie gîndită în conexiune cu fenomenele sufletești, problema sensului și-a cîștigat, în ochii lingviștilor, importanța pe care o merita. Iar pentru că lingvistica secolului al XIX-lea era, în primul rînd, o disciplină istoristă, accentul a căzut pe transformările de sens. S-a născut astfel o nouă ramură a științei limbii: semantica istorică.

Începînd cu primii ani ai secolului al XX-lea, în lingvistică s-a petrecut o importantă diversificare a metodelor de cercetare. Semantica a fost însă cea mai conservatoare. Ea și-a modificat cel mai greu obiectivele strategice de investigație și principiile. Pînă prin anii '50, "semantică" a însemnat, în lingvistică, semantica istorică. Această stabilitate de ansamblu a disciplinei a fost însă contrabalansată de un anumit dinamism interior. De la primele studii de semantică și pînă către zilele noastre, este vizibilă preocuparea de a descoperi noi și noi factori care să poată explica schimbările de sens. O istorie sintetică a acestor preocupări va fi prezentată în continuare.

Cel care a pus în circulație termenul "semantică" este lingvistul francez *Michel Bréal*. În 1897, Bréal publică lucrarea **Essai de sémantique.** Dintre factorii care determină mutațiile de sens, Bréal se oprește în mod special asupra metaforei. Pentru Bréal, efectul semantic al unei metafore este o schimbare bruscă a sensului. Lingvistul francez nu are, desigur, în vedere metaforele poetice, ci acele asociații metaforice pe care le poate face orice vorbitor obișnuit. Din astfel de asociații, care au avut șansa de a se generaliza, au apărut sintagme precum **piciorul mesei, poalele muntelui, brațul** (sau **gurile**) **fluviului.** Expresiile de acest fel sînt atît de cunoscute și de întrebuințate de către vorbitori, încît rar se întîmplă ca cineva să-și mai dea seama că la origini ele sînt, de fapt, metafore.

Studiul lui Bréal arată, în mod convingător, ce resurse bogate pentru mutațiile de sens se găsesc în procesele "uzuale" de metaforizare. Se cuvine, de asemenea, a fi amintit faptul că, într-o perioadă în care avea mare preț ideea că asociațiile "populare" exprimă "geniul" lingvistic și sufletesc al unei națiuni (altfel spus, o parte a felului ei de a fi și de a simți), Bréal atrăgea atenția asupra faptului că majoritatea metaforelor pun mai degrabă în valoare un simț al expresivității care e comun mai multor colectivități lingvistice.

Filologul și lingvistul român *Lazăr Șăineanu* a publicat și el o lucrare intitulată **Încercare asupra semasiologiei limbii române, studii istorice despre tranzițiunea sensurilor** (1887). "Semasiologie" este sinonim cu "semantică". Ca și Bréal, Șăineanu caută o explicație pentru mutațiile de sens. Alături de analogie (adică de metaforă), lingvistul român consideră că o altă explicație a schimbării este uitarea. Cuvîntul românesc **șugubăț** – arată Șăineanu – are sensul de **"glumeț", "pus pe șotii".** Dar sensul originar al cuvîntului era altul: **"ucigaș", "asasin".** O ruptură atît de profundă între sensul actual și cel vechi nu poate fi explicată prin analogie, ci prin uitarea sensului originar. Tot prin uitare este explicabilă și tranziția de la sensul arhaic al cuvîntului **slăbănog** la sensul său de astăzi. **Slăbănog** are azi semnificația **"slab"** (dar exprimă, în mod suplimentar, o concepție peiorativă față de slab).

Sensul primar al cuvîntului era însă **"bolnav de paralizia picioarelor"** (acest sens a fost conservat de traducerea românească a **Bibliei,** el regăsindu-se în ediția din 1975, București, Tipografia Institutului Biblic, cf. **Evanghelia după Ioan, 5:** "Vindecarea slăbănogului de la scăldătoarea Vitezda"). Ceea ce Șăineanu nu precizează este însă că, în tranziția de la **"paralitic"** la **"slab",** e foarte probabil să fi acționat, în același timp, și un alt factor de mutație semantică: etimologia populară (**slab – slăbănog**).

Lingvistul român este preocupat și de **direcțiile** în care se schimbă sensurile. Astfel, o primă direcție este, pentru Șăineanu, restrîngerea de sens. În latină **neco, necare** înseamnă **"a omorî".** Verbul a fost moștenit în limba română (**a [se] îneca**), dar exprimă un anumit fel de a muri: prin sufocare sub apă.

Complementarul restrîngerii este lărgirea sensului. Cuvîntul latinesc **veteranus** desemna pe acei ostași care erau de mulți ani înrolați în legiunile romane. Și acest cuvînt a fost moștenit în limba română (**bătrîn**), dar aici desemnează orice persoană vîrstnică (este însă interesant de consemnat faptul că, în mod cu totul întîmplător, sensul originar al lui **bătrîn** a fost recuperat în limbajul cazon, unde el denumește acel contingent de ostași în termen aflați aproape de data trecerii în rezervă).

Un moment important al semanticii istorice îl reprezintă apariția, în anul 1905, a unui amplu articol al lui *Antoine Meillet*. Articolul se intitulează **Cum își schimbă cuvintele sensul.** În raport cu cercetările lui Bréal sau Șăineanu, puterea explicativă a teoriei lui Meillet este superioară.

La Meillet se pot distinge trei categorii de fapte care determină mutații semantice. O primă categorie este cea a cauzelor extralingvistice. În Franța secolelor trecute, persoanele care se făceau vinovate de fapte deosebit de grave erau condamnate prin trimiterea la galere. Ele erau denumite, de aceea, **galériens.** Aplicarea unei asemenea pedepse a fost, după un timp, oprită și s-a recurs la pedeapsa cu închisoare pe viață. Dar, în virtutea obișnuințelor, cei condamnați au fost denumiți, în continuare, **galériens.** Un caz similar îl ilustrează, în limba română, cuvintele **ocnă** și **ocnaș,** care mai înseamnă și azi **"pușcărie"** și **"pușcăriaș".** Asemenea exemple arată, așadar, cum schimbări din planul realității nonlingvistice se repercutează în planul sensului.

O a doua categorie de cauze ale mutației semantice e reprezentată, la Meillet, de cauzele lingvistice. În limba franceză, **on** este un reflexiv impersonal, dar se știe că provine din substantivul **homme.** Tot în franceză, **pas** și **point** sînt particule întrebuințate pentru exprimarea negației **ne... pas, ne... point.** Dar **pas** și **point** provin și ele din substantivele omonime (care, în română, se traduc prin **pas** și **punct**). În germană, **Mann** înseamnă **"om",** dar același cuvînt e întrebuințat pentru exprimarea impersonală (situația e echivalentă cu aceea a cuvintelor **homme** și **on** din franceză). În sfîrșit, în engleză, **it** este pronumele-obiect direct nonanimat, dar mai este și subiect "impersonal", ca în expresiile **it seems to me** (**"mi se pare"**) sau **it is raining** (**"plouă"**), unde nu se mai referă la nimic. Este evident că, în toate aceste cazuri, s-a petrecut o mutație de sens de la **homme** la **on,** de la substantivele **pas** și **point** la particulele negative omonime, de la substantivul **Mann** la particula impersonală identică etc.

Modificările acestea de sens nu pot fi explicate nici prin asociații metaforice, nici prin uitare, nici prin modificările realității extralingvistice. Pentru Meillet, explicația se află chiar în structura limbilor respective. Pentru a înțelege sensul afirmației sale, vom discuta mai amănunțit cazul perechii **homme – on.**

În limba franceză a fost simțită necesitatea unor exprimări impersonale (precum există în română enunțurile "Se merge cu trenul", "Acolo se mănîncă bine" etc.). Această necesitate s-a manifestat paralel cu o anumită restricție sintactică proprie limbii franceze. Restricția const

în obligativitatea de a exprima subiectul. Este cunoscut astfel că în franceză, spre deosebire de română, de pildă, subiectul subînțeles este un caz rar. Probabil că tocmai această restricție a împiedicat limba franceză să construiască expresii impersonale folosindu-se de pronumele reflexiv **se.** Într-adevăr, cînd în franceză **se** este utilizat în construcții impersonale, verbul său regent e, în continuare, însoțit de subiect, de unde se vede clar că valoarea impersonală a construcției nu depinde de **se.** Astfel, există expresia **il se peut**... (**"se poate..."**), dar suprimarea lui **il** nu e permisă. În aceste condiții, substantivul **homme** a fost plasat într-un dublu tipar și asupra lui au acționat doi factori. În primul rînd, el a fost introdus într-un tipar sintactic, care îi impunea să devină subiectul gramatical al anumitor construcții. În același timp, el a fost introdus și într-un tipar semantic ce îi cerea – față de rațiunea de a fi a unui subiect gramatical – exact contrariul: să nu se refere în mod specific la nimic, adică să exprime o generalitate indeterminată. Supus acestei duble presiuni, **homme** și-a alterat sensul (metaforic spus, și l-a pulverizat). E destul de probabil ca această mutație să fi fost favorizată și de o anumită valoare semantică a lui **homme** în poziție de subiect: în propoziția "L'homme est mortel." ("Omul este muritor."), subiectul nu se referă la un om anume, ci la toți oamenii. Această valoare îl va fi făcut apt să fie utilizat în construcțiile impersonale.

Schimbînd ce este de schimbat, celelalte exemple pot fi comentate într-un mod similar. Iar sensul general al tezei lui Meillet este următorul: interacțiunea dintre anumite intenții de comunicare ale vorbitorilor și structura gramaticală utilizată pentru exprimarea acestor intenții poate determina, în anumite situații, schimbări semantice.

Al treilea și ultimul factor pus de Meillet la baza mutațiilor de sens este factorul sociolingvistic. Denumirea nu-i aparține lui Meillet însuși, dar e adecvată. Lingvistul francez e cunoscut, de altfel, ca un adept al cercetării limbii din punct de vedere sociologic.

A studia limba din acest unghi înseamnă, pentru Meillet, a lua în seamă consecințele lingvistice ale diferențelor de vîrstă, de sex, de confesiune sau de categorie socio-profesională existente între membrii unei comunități. Așa cum o comunitate nu este doar o sumă de indivizi, ci un ansamblu de grupuri relativ distincte, tot astfel o comunitate lingvistică nu este doar o sumă de vorbitori care întrebuințează, într-un mod omogen, același instrument de comunicare. Iar între diferențierile sociale (în sens larg) și cele lingvistice Meillet a susținut că există o legătură: primele condiționează apariția celorlalte.

Diferențierile nu se pot manifesta decît în acele compartimente lingvistice apte a exprima diversitatea. Tocmai de aici provine relevanța cercetării sociologice a limbii pentru semantica istorică: lexicul și semantica sînt nivelurile de limbă permeabile și deschise înnoirilor rapide.

Meillet înregistrează un număr mare de exemple care ilustrează modificări de sens subdeterminate social. De pildă, arată el, pentru un apicultor și pentru un pomicultor, cuvintele **albină** și **pom** nu pot avea absolut același sens ca pentru o persoană care nu are nici una dintre aceste îndeletniciri. Verbul **a se îmbrăca** înseamnă, pentru o femeie, luarea unui număr de decizii și afectarea unui anume interval de timp necesar acestei operații. În consecință, verbul are, în cazul femeilor, un sens relativ diferit decît pentru bărbați. Cuvîntul **operație** denotă ceva pentru un matematician, altceva pentru un chirurg și, de fiecare dată, altceva pentru un contabil sau pentru un ofițer. Sensul unui cuvînt învățat de un copil la începutul activităților sale lingvistice nu mai este exact același cu sensul pe care același cuvînt îl are pentru un om matur.

La Meillet se găsește și o explicație mai profundă a direcțiilor după care se modifică sensul. (De fapt, restrîngerile și lărgirile de sens nici nu erau explicate de către Șăineanu, ci doar descrise.) Conform lui Meillet, o lărgire de sens are loc atunci cînd un cuvînt sau

o expresie "migrează" (și este și adoptată) dintr-un grup social către masa de vorbitori. De exemplu, expresiile **a-i face cuiva o scenă** sau **jocuri de culise** provin, evident, din jargonul actorilor, tot așa cum **în ultimă instanță** și **rechizitoriu** își au originea în limbajul juridic. Invers, o restrîngere a sensului e condiționată de circulația unui cuvînt dinspre vocabularul fundamental către vocabularele speciale ale anumitor grupuri. Între jucătorii de șah, **a muta** și **mutare** și-au restrîns sfera de uz, exprimînd o operație necesară începerii sau continuării jocului.

O parte din modificările de sens pe care Meillet le explică prin factori sociolingvistici primeau, în cercetările lui Bréal sau ale lui Șăineanu, explicații psihologice: asociații metaforice. Explicația sociologică nu exclude însă explicația psihologică și invers. Prima o întărește pe cealaltă, în sensul următor: o schimbare semantică este cu atît mai probabilă, în direcția restrîngerii sau lărgirii (și, deci, probabilitatea unei asociații metaforice este cu atît mai mare), cu cît se observă tendința migrării cuvintelor sau expresiilor din vocabularele speciale către lexicul fundamental sau invers.

În afară de acest merit, teoria lui Meillet este apoi importantă și pentru motivul că se confruntă cu (și explică) schimbări de sens inexplicabile din perspectiva teoriilor precedente.

O originală teorie semantică a propus Hans Sperber la 25 de ani după apariția studiului lui Meillet. Sperber este un continuator al tradiției psihologiste în semantică și, în plus față de Meillet, el localizează cauzele mutațiilor de sens la nivelul psihologiei individului. Dar, spre deosebire de Bréal sau de Șăineanu, Sperber nu se folosește, pentru a-și construi teoria, de concepte "elementare" ale psihologiei (cum ar fi uitarea sau analogia). Explicațiile sale derivă constant din adaptarea la cercetarea lingvistică a unei influente teorii psihologice: psihanaliza din versiunea ei clasică, formulată de Freud.

Pentru psihanalist, domeniul vieții psihice este etajat pe trei niveluri. Palierul cel mai adînc este sinele (sau inconștientul), urmat de subconștient (sau de eu). Nivelul de la suprafață și imediat accesibil investigației este **supraeul** sau **conștiința.**

Legile care organizează fiecare dintre aceste niveluri sînt distincte unele de altele. Sinele e guvernat de legi asociale, cum sînt instinctul plăcerii sexuale ("libido") și violența. Lăsate libere, aceste legi ar conduce, în mod normal, la moarte pe oricine le-ar cădea pradă. De aici împletirea strînsă, văzută de Freud, dintre sentimentul dragostei (simbolizat prin Eros) și cel al morții (simbolizat prin Thanatos).

Legile care guvernează **supraeul** reprezintă totalitatea normelor pe care individul și le interiorizează ca urmare a faptului că trăiește în societate. O parte însemnată a acestor norme sînt cele de natură etică. Prin ele, individului i se prescriu restricții de conduită.

Între cele trei niveluri nu există separație și tocmai pe acest fapt se bazează și psihanalistul. Există, din partea inconștientului, o continuă tendință de a-și depăși granițele și de a-și subordona supraeul. La această tendință apare însă și un răspuns de rezistență a supraeului, care încearcă să reprime acest expansionism. Interacțiunea nivelurilor este continuă. În formele ei normale, ea se exprimă prin viața psihică subconștientă (visul), ca și prin cea conștientă: creația artistică sau actele ratate. Toate trei formele reprezintă, pentru psihanalist, modalități prin care pornirile inconștientului se fac simțite în celelalte niveluri. Dar mai există și o formă anormală de manifestare a inconștientului și aceasta este tocmai **nevroza. Nevroza** este, din punct de vedere psihanalitic, un semn de cedare a cenzurilor vieții conștiente.

Pentru psihanalist, nimic nu este, așadar, întîmplător, căci visele, de exemplu, reprezint tocmai formele neutralizate ale pornirilor inconștiente. Nici accidentele de memorie nu apa

ca fiind pur hazard, de ele legîndu-se porniri subconștiente, despre care pacientul nu-și poate da, firește, seama. Și, nu în ultimul rînd, importante sînt greșelile de exprimare (actele ratate). Din tot acest material psihanalistul încearcă să recompună natura unei nevroze (potențiale sau declanșate) în scopul de a-și ajuta pacientul ca, în cele din urmă, să se vindece singur.

Teoria lui Sperber nu este orientată asupra tulburărilor psihice cu repercusiuni lingvistice. Ea are ca obiect indivizi normali (așa cum însă chiar și psihanaliza are). Sperber nu e așadar nevoit să coboare pînă la nivelul sinelui. Dacă ar fi ca nivelurile teoriei sale să fie așezate în stratificarea palierelor psihice, s-ar putea spune că ele ar fi cam la limita dintre subconștient și conștient sau chiar în zona conștientului. Îi este, de asemenea, străină lui Sperber explicația schimbării semantice prin invocarea unei forme (lingvistice) a pansexualismului. Asemănarea importantă dintre psihanaliză și semantica psihologică a lui Sperber se observă însă în funcția acordată de psihanaliști inconștientului și în funcția acordată de Sperber fenomenului denumit de el **forță emoțională.** În teoria lui Sperber, forța emoțională este, de fapt, analogul inconștientului psihanalitic. Însă este de înțeles că acțiunea forței emoționale nu se dovedește a fi nocivă pentru indivizi, așa cum se întîmplă cu pulsiunile sinelui.

Prin "forța emoțională" Sperber înțelege o stare psihică momentană sau de o durată oarecare, orientată către o anumită persoană (de exemplu, persoana iubită), eveniment (de pildă, scene de război) sau activități de un fel sau altul (cum ar fi un anumit joc sportiv sau activitatea de cercetare științifică). Conținutul acestei stări nu e ușor de definit și, de altfel, Sperber nici nu a insistat foarte mult asupra ei, atrăgîndu-și, prin aceasta, critici. Starea ar putea fi caracterizată aproximativ ca o combinație de interes sau preocupare, plăcere (sau, dimpotrivă, respingere), atenție. Mai importantă totuși decît conținutul ei este puterea dinamizatoare. Tendința naturală a celui stăpînit de această stare emoțională este să vorbească despre obiectul atenției sau plăcerii sale. Dar să vorbească înseamnă să utilizeze un vocabular legat de (sau referitor la) persoana, evenimentul sau activitatea care îi polarizează energiile și atenția.

În multe situații conversaționale cotidiene, acest lucru este posibil. Vorbind, cel aflat sub dominația forței emoționale contribuie la descărcarea acesteia. Dar, din diverse motive, discursul direct despre obiectul interesului nu e mereu posibil. În asemenea condiții, vorbitorul dominat de forța emoțională va încerca să transpună în vocabularul conversației care se poartă cuvinte și expresii legate de preocuparea sa. Astfel se nasc, din unghiul de vedere al teoriei lui Sperber, schimbările semantice.

Sperber distinge în acest joc al factorilor care determină schimbarea de sens două direcții, denumite de el **expansiune** și **atracție** (sau magnetism). După primul război mondial, în franceza colocvială s-a înregistrat apariția expresiei **mitrailleuse d'enfants** ("mitralieră de copii"). Prin această metaforă erau denumite, în glumă, femeile cu mulți copii. Este cunoscut că mitraliera reprezintă una dintre invențiile de tehnică militară pe care le-a adus cu sine primul război. Metafora nu putea veni, așadar, decît din direcția limbajului militar și s-a născut, conform teoriei lui Sperber, din forța emoțională pe care această invenție a putut să o producă asupra soldaților. Fenomenul ilustrează aici un caz de expansiune, deoarece cuvîntul care indică existența unei forțe emoționale este utilizat și în raport cu alte fenomene.

Teoria lui Sperber se dovedește în mod special aptă să explice, prin conceptul de magnetism, condițiile tabuului lingvistic. **Bear** înseamnă în engleză **urs,** iar **medved** înseamnă, în rusă, același lucru. Dar, la origine, **bear** înseamnă **cafeniu,** iar **medved – "mîncător de miere".** Aceste denumiri "piezișe" sînt efectul unei frici instituționalizate care a dus la întrebuințarea altor cuvinte pentru a se putea indica obiectul forței emoționale. Situații analoage se întîlnesc în cazul denumirii **nevăstuicii** în română, franceză (**bellette,** adică **"frumușica"**) sau portugheză (**doninha, "domnișoară"**).

verbele **a învăța** și **a studia.** Potrivit cu distincțiile introduse de Trier, acest cîmp lexical are o arie care este *faptul* de a învăța. Dar cîmpul lexical mai are și un cîmp conceptual alcătuit din *sensul* verbului **a învăța** plus *sensul* verbului **a studia.**

Definiția cîmpului conceptual schițată mai sus nu exprimă, totuși, pe deplin concepția lui Trier. Astfel, ar fi greșit să se considere că un cîmp conceptual este o sumă de sensuri. Pentru Trier, relația **parte–întreg** nu se definește pornind de la **parte.** În concepția semanticianului german, întregul nu este o sumă a părților. Dimpotrivă, recunoaștem o parte ca entitate, pentru că ea e integrată într-un ansamblu. Deci, numai ansamblul conferă individualitate părților sale componente (exemplu analog: recunoaștem o piesă ca fiind o bujie numai știind că ea ocupă un loc anumit și are o funcție specifică în subansamblul sistemului electric al unui motor). De aici rezultă o consecință importantă în ceea ce privește sensul unei unități lexicale: sensul unui cuvînt este identificabil numai prin faptul că ocupă un loc anume în cîmpul conceptual corespunzător unui cîmp lexical. Ca importanță teoretică așadar, cîmpul conceptual preexistă în raport cu sensul unui cuvînt (și nu mai multe sensuri izolate compun prin însumare un cîmp conceptual). Abia această perspectivă exprimă adevăratele concepții ale lui Trier.

Punctul de vedere al semanticianului german asupra problemei sensului se deosebește de punctul de vedere promovat în mod curent în lexicografie – atît în lexicografia contemporană lui Trier, cît și în lexicografia zilelor noastre. Concepția lui Trier are, de asemenea, implicații deosebite privind problema schimbărilor de sens. Pentru a se înțelege mai bine acest lucru, următorul comentariu de caz poate fi folositor.

Istoria adjectivului german **braun** este consemnată, începînd cu secolul al XVIII-lea, în dicționare în felul următor: în secolul al XVIII-lea, **braun** înseamnă, în germană, două lucruri: **maro** și **violet.** În veacul al XIX-lea, germana a împrumutat din franceză adjectivul **violett.** Acest adjectiv a preluat al doilea sens al adjectivului **braun,** care, în felul acesta, a rămas cu un singur sens.

Potrivit teoriei cîmpurilor lexicale, evoluția semantică a adjectivului **braun** se prezintă însă în cu totul alt fel. **Braun** are deci asociată atît o arie, cît și un cîmp conceptual. În secolul al XVIII-lea, aria și cîmpul conceptual (adică chiar sensul) erau mai extinse decît în secolul următor. Conform teoriei cîmpurilor, acest lucru înseamnă că **braun** nu a avut inițial **două** sensuri. El înseamnă doar că, pentru două realități cromatice distincte (culoarea maro și culoarea violet), era folosit un singur cuvînt. Deci **o diferențiere optică** nu avea drept consecință, în germana secolului al XVIII-lea, **o expresie lingvistică.** Atît aria, cît și cîmpul s-au restrîns cînd a apărut adjectivul **violett.** Și astfel, **braun** nu a pierdut un sens, ci **și-a schimbat sensul,** mai precis, și-a îngustat cîmpul conceptual.

Punînd problema schimbării semantice în termenii relației **parte–întreg** și acordînd importanță întregului, teoria cîmpurilor lexicale a putut propune modele ale schimbării și chiar prognoze. Fie **a, b, c, d** simboluri ale unor cuvinte oarecare, formînd un cîmp lexical dintr-o limbă dată. Dreptunghiul care încadrează aceste simboluri reprezintă aria cîmpului lexical. Diviziunile dreptunghiulare sînt stadii ale cîmpurilor lexicale. Săgeata indică tranziția de la un stadiu la altul. Iată două modele posibile de schimbare semantică (fig. 1).

Modelul (i) indică o îngustare a ariei și, respectiv, a cîmpului conceptual asociate cuvîntului **c.** Îngustarea se produce datorită apariției unui cuvînt nou **d.** Modelul (ii) ilustrează o substituție de cuvinte în interiorul aceluiași cîmp lexical. Structura ariei și a cîmpului conceptual (adică delimitările reciproce) rămîn aceleași. Desigur, cu simbolurile de mai sus sînt imaginabile și alte modele de schimbare.

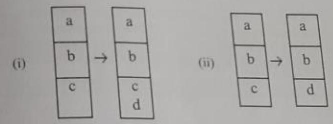

Fig. 1

Teoria cîmpurilor lexicale are deopotrivă merite și dezavantaje. Dezavantajele nu sînt imediat vizibile. Ele privesc problema ariei și a cîmpului conceptual. Să judecăm prin comparație cazul exemplelor **braun – (braun + violett)** și, respectiv, **a învăța – (a învăța + a studia**). Tranziția de la **braun** la **violett** este afirmată în numele unei supoziții: aceea că aria și cîmpul lui **braun** sînt identice cu aria și cîmpul lui **braun + violett.** Există temeiuri pentru a demonstra valabilitatea acestei supoziții fundamentale; temeiurile sînt empirice: se constată că **braun** ca adjectiv se aplică și lucrurilor cărora, mai tîrziu, li se aplică adjectivul **violett.** În tranziția de la **a învăța** la **a învăța + a studia** trebuie să funcționeze o supoziție similară: aria și cîmpul conceptual al lui **a învăța** sînt aceleași cu aria și cîmpul conceptual ale lui **a învăța + a studia.** Dar aici nu mai există nici un temei empiric pentru a susține identitatea ariilor. Căci procesul de învățare nu intră integral sub incidența observațiilor empirice. Iar altă modalitate de control al identității nu ne mai stă la dispoziție. Deci teoria cîmpurilor lexicale rămîne fără suport în cazul acelor cuvinte care se referă la procese și fenomene abstracte.

Sînt însă și merite indiscutabile ale teoriei. Concepția integratoare a lui Trier se aseamănă mult cu teoria saussuriană a valorii lingvistice. Capitolul dedicat lui Ferdinand de Saussure va dovedi aceasta. Iar, în al doilea rînd, ideile lui Saussure și Trier vor servi ca bază pentru elaborarea unei **semantici sincronice.** Cînd, în 1958, Louis Hjelmslev va formula primele principii ale acesteia, premisele sale se vor dovedi a fi variante mai elaborate ale tezelor lui Saussure și ale lui Trier.

Probabil că speranțele fondatorilor semanticii istorice au constat, în descoperirea, în domeniul teoriei sensului, a unor legi avînd precizia și uniformitatea celor fonetice. S-a dovedit însă, destul de repede, că deplasarea sensurilor cuvintelor urmează traiectorii sinuoase ș adeseori imprevizibile. Nici una dintre teoriile prezentate mai înainte (și acestea sînt doa cîteva) nu poate cuprinde întreaga complexitate de factori care conduc, într-o limbă, mutații semantice. Ceea ce a fost descris mai sus nici nu reprezintă, de altfel, **cauze** a schimbărilor. Un fenomen se numește "cauză" dacă, atunci cînd el se produce, antrenea apariția unui alt fenomen, mereu același. Or, nu aceasta este situația pentru fenomenele pu de un cercetător sau altul la baza mutațiilor de sens. Factorii explicativi invocați sînt d **condiții favorabile** pentru producerea schimbărilor. Principiile semanticii istorice par aceea, mai degrabă apropiate de descrierea condițiilor în care se petrec schimbările fone neregulate.

BIBLIOGRAFIE

Despre metoda comparativ-istorică:

Alexandru Graur, "Istoricul lingvisticii. Metoda comparativ-istorică", în "Introducere în lingvistică", București, 1972, p. 12–14.

Lucia Wald, "Metoda comparativ-istorică", în "Tratat de lingvistică generală", București, 1971, p. 88–91.

Despre legile fonetice:

Alexandru Graur, *ibidem*, p. 14–16.

Lucia Wald, *ibidem*, p. 91–93.

Despre schimbările fonetice accidentale:

Cicerone Poghirc, "Schimbările fonetice", în "Introducere în lingvistică", București, 1972, p. 80-90.

Despre analogie:

Alexandru Graur, "Analogia", în "Introducere în lingvistică", București, 1972, p. 225–227.

Despre reconstrucție:

Alexandru Graur, "Istoricul lingvisticii. Metoda comparativ-istorică", în "Introducere în lingvistică", București, 1972, p. 16–20.

Lucia Wald, "Reconstrucția", în "Tratat de lingvistică generală", București,1971, p. 94–99.

Despre clasificarea genealogică a limbilor:

Louis Hjelmslev, "Le language", Paris, Les Éditions de Minuit, 1966 (capitolul "Les familles linguistiques"), p. 97–111.

Cicerone Poghirc, "Clasificarea genealogică a limbilor" și "Familiile de limbi", în "Introducere în lingvistică", București, 1972, p. 241–267.

Elena Slave, "Clasificarea genealogică", în "Tratat de lingvistică generală", București, 1971, p. 480-489.

Despre clasificarea tipologică:

Alexandru Ionașcu, "Clasificarea tipologică (morfologică) a limbilor", în "Introducere în lingvistică", București, 1972, p. 229–240.

Alexandru Ionașcu, "Clasificarea tipologică", în "Tratat de lingvistică generală", București, 1971, p. 449–479.

Despre semantica istorică:

Michel Bréal, "Încercare de semantică, știința semnificațiilor", în "Antologia de semantică", București, 1976 (capitolul "Metafora"), p. 36–46.

Antoine Meillet, "Cum își schimbă cuvintele sensul", *ibidem*, p. 76–90.

Lazăr Șăineanu, "Încercare asupra semasiologiei limbii române", *ibidem*, p. 25–32.

Stephen Ullmann, "Semantică istorică", *ibidem*, p. 145–155.

John Lyons, "Semantics", vol. I, Cambridge University Press, 1977, p. 245–261.

Propuneri de aplicații

1. Se dau următoarele perechi de termeni: **asambla/ansambla, delincvent/delicvent, fratricid/fraticid, marșarier/marșalier, oprobriu/oprobiu, propriu/propiu, repercusiune/repercursiune** (fiecare dintre termenii perechilor este atestat).

a) Cu ajutorul unui dicționar etimologic, să se descopere etimoanele termenilor.

b) Ținîndu-se cont de originea acestor cuvinte, să se indice care este termenul care a suferit transformarea fonetică și ce fel de schimbare fonetică a acționat în cazul fiecărei perechi (legi fonetice, accidente fonetice sau analogie fonetică).

2. Se dau următoarele cazuri de schimbări semantice:

2.1. lat. *nidus* ("cuib") a avut drept urmaș în franceză cuvîntul **nid** (cu același sens). Din *nid* a fost derivat **niais,** care se referea la puii de pasăre (mai precis la puii de șoim), așadar la păsările care puteau fi prinse chiar în cuib. Astăzi, **niais** are sensul de *neîndemînatic, prost.*

2.2. Verbul francez *arriver* a însemnat la origine *a acosta, a ajunge la țărm;* azi acest verb înseamnă *a sosi.*

2.3. Boycott este numele unui fermier irlandez de la sfîrșitul secolului al XIX-lea. De la acest nume s-a născut verbul corespunzător **to boycott,** cu sensul cunoscut și astăzi. Verbul a fost împrumutat de majoritatea limbilor europene.

a) Să se precizeze pentru fiecare caz direcția pe care s-a produs schimbarea semantică.

b) Să se propună o explicație a fiecărei schimbări semantice, avîndu-se în vedere principalele teorii prezentate în acest capitol.

3. Se dă perechea de forme **punesem/pusesem** (amîndouă atestate). Să se precizeze care dintre cele două forme a fost modificată pentru a o obține pe cealaltă și să se explice în virtutea cărui fenomen s-a petrecut schimbarea (legi fonetice, schimbări fonetice accidentale, analogie).

Capitolul al II-lea

LINGVISTICA GEOGRAFICĂ

Rezumat

Paragraful 1 prezintă geneza și un scurt istoric al geografiei lingvistice, arătînd căror nevoi de cercetare corespunde noua metodă. Principiile specifice lingvisticii geografice sînt comentate în paragraful 2. Noua metodă ridică o serie de probleme teoretice: izoglosa, problema migrației cuvintelor, confruntarea critică a metodei cu chestiunea legilor fonetice, distincția **limbă/dialect.** Această ultimă problemă este comentată în detaliu, enumerîndu-se criteriile avansate în timp de diverși cercetători (subparagraful 2.1.3.).

1. SCURT ISTORIC

Limba pe care o vorbesc membrii unei comunități nu este un instrument de comunicare omogen. Aceleași cuvinte pot avea pronunții diferite în arii geografice deosebite și, tot dependent de aria geografică, se constată diferențieri lexicale. Acestea sînt numai două categorii de fapte care vorbesc despre **ramificațiile teritoriale ale unei limbi.** Că o limbă cunoaște asemenea ramificații era mai de mult constatat în lingvistica secolului al XIX-lea. Dar, spre sfîrșitul veacului, apar primele tentative metodice de cercetare a limbilor din punctul de vedere al diferențierii teritoriale. Cu timpul, aceste încercări s-au cristalizat într-o metodă cunoscută în știința limbii sub numele de **geografie lingvistică.** Alături de metoda comparativ-istorică, geografia lingvistică este al doilea moment important din lingvistica secolului al XIX-lea.

Modalitatea cea mai firească de a construi o imagine a diferențierii teritoriale a unei limbi este aceea de a utiliza hărțile. Ideea este mai veche și aparține lui Leibniz. Noutatea adusă de geografia lingvistică este faptul că munca cercetătorilor s-a concretizat în întocmirea unor atlase speciale: **atlasele lingvistice.** Alcătuite din serii de hărți, aceste lucrări au pus în valoare faptul că diferențierile teritoriale ale unei limbi au un caracter relativ organizat. S-a putut astfel dovedi în mod concret existența **dialectelor** și a **graiurilor.** Cu studiul lor se ocupă **dialectologia.** Geografia lingvistică este deci fundamentul acestei din urmă discipline.

Un atlas lingvistic al unora dintre deosebirile dialectale din germană a fost întocmit, începînd cu 1881, de G. Wenker. Din 1876, Wenker a inițiat o anchetă prin corespondență, avînd în vedere aproximativ 30.000 de localități. Ancheta sa a urmărit, în mod special, înregistrarea diferențierilor fonetice. Morfologia i-a reținut puțin atenția lui Wenker, iar lexicul deloc.

În 1885, B. P. Hasdeu a organizat și el o vastă anchetă dialectală, în a cărei rază erau cuprinse toate provinciile românești. S-a obținut, astfel, un bogat material (păstrat în 18 volume), dar ancheta nu a dus la întocmirea unui atlas.

Între 1902 și 1910 a fost editat atlasul lingvistic al Franței. Autorii lui sînt Jules Gilliéron și Edmond Edmont. Atlasul e considerat o lucrare de mare importanță în istoria geografiei lingvistice, iar Gilliéron e socotit fondatorul metodei.

Una dintre primele limbi care au beneficiat de descrierea ramificațiilor teritoriale este româna. Între 1895 și 1901, Gustav Weigand, profesor la Universitatea din Leipzig, a efectuat o anchetă de teren în bazinul rîurilor Criș, Someș, Mureș, Tisa, precum și în Muntenia,

Oltenia, Dobrogea, Moldova și Bucovina. În 1909, a apărut atlasul lingvistic al graiurilor dacoromâne (editat în limba germană), compus din 67 de hărți care consemnează deosebiri dialectale fonetice.

Lucrările menționate au stimulat adîncirea și extinderea cercetărilor și în lingvistica românească, și în cea europeană. La noi, alți reprezentanți de seamă ai metodei sînt Sever Pop și Emil Petrovici, iar în Europa – Jaberg, Jud, Pisani, Bartoli.

2. PRINCIPIILE GEOGRAFIEI LINGVISTICE

Problemele de bază ale geografiei lingvistice sînt modul de organizare a anchetei, întocmirea hărților și interpretarea lor.

Factorii de care depinde organizarea unei anchete sînt alegerea zonei, alegerea subiecților, structura chestionarului, modalitatea tehnică de adunare a datelor, stabilirea rețelei de anchetă și structura grupului care efectuează ancheta.

Alegerea zonei depinde de scopul urmărit. Este indicat ca, o dată fixată, zona să fie studiată în prealabil din punctul de vedere al climei, reliefului, al ocupațiilor oamenilor ș.a.m.d. Fiecare dintre aceste caracteristici ar putea fi relevantă sub unghi lingvistic.

Structura chestionarului trebuie să satisfacă exigența de claritate și de precizie. Întrebările trebuie să fie simple și, pentru a evita influențarea răspunsului, se recomandă ca ele să fie însoțite de gesturi sau indicări ale obiectului (de exemplu: "Cum numiți acest obiect?").

Nu este recomandabil ca subiecții să fie aleși din rîndul persoanelor venite dintr-o altă regiune. De asemenea, este bine să se facă (dacă e cazul) deosebirea dintre cei ce intră în contact frecvent cu un alt mediu lingvistic (muncind, de exemplu, la oraș și revenind zilnic acasă) și cei care rămîn de obicei în localitate. Sînt evitate persoanele cu defecte de pronunțare.

Colectarea datelor se poate face fie prin corespondență, fie prin deplasarea la fața locului. Ultima variantă este preferabilă pentru exactitatea datelor și a fost adoptată peste tot. Răspunsurile subiecților se înregistrează fie în scris, fie pe bandă. Dezvoltarea tehnicilor de înregistrare magnetică favorizează cea de-a doua modalitate.

Fixarea rețelei de anchetă înseamnă alegerea localităților și a ordinii lor de cercetare. Nu e indicată desfășurarea anchetei în ordinea de vecinătate a localităților, deoarece e posibil ca acest lucru să ducă la imposibilitatea de a constata unele diferențe fine între rostiri. Se procedează, de aceea, la o cercetare în zig-zag. Ordinea deplasărilor definește rețeaua dialectală. Cu cît investigația cuprinde mai multe localități, cu atît rețeaua e mai deasă.

Gilliéron era de părerea că anchetatorii trebuie să fie nespecialiști, pentru a nu denatura, prin percepția lor profesională, datele înregistrate. Însă această idee a fost treptat abandonată. Astăzi, colectivele de anchetă sînt alcătuite din dialectologi, folcloriști, etnografi, sociologi. Un anchetator trebuie să aibă un auz fin, iar modul în care își desfășoară ancheta trebuie să fie cît mai firesc cu putință.

Datele colectate prin anchetă sînt înregistrate pe hărți, iar o serie de hărți reprezintă atlasul lingvistic al regiunii cercetate. Atlasele pot fi alcătuite din hărți analitice sau sintetice. O hartă analitică consemnează o anumită particularitate (fonetică, morfologică sau lexicală) și reprezintă ansamblul de răspunsuri date la o singură întrebare. O hartă sintetică înregistrează însă un set de trăsături dialectale.

2.1. Chestiuni teoretice ale geografiei lingvistice. Problemele cele mai interesante apar la **interpretarea hărților.** Ele sînt problemele teoretice specifice ale geografiei lingvistice: izoglosa, migrația cuvintelor, confruntarea cu problema legilor fonetice, distincția dintre limbă și dialect.

2.1.1. Izoglosa. Despre existența dialectelor și a graiurilor se știa încă înainte de apariția geografiei lingvistice. Și exista convingerea că acestea sînt ramificații cu granițe bine conturate. Geografia lingvistică a demonstrat concret că graiurile și dialectele există, dar a mai arătat că liniile de demarcație între dialecte nu sînt clare. Există, prin urmare, zone în care numărul de trăsături care definesc dialectul scade. Acestea sînt zone de tranziție, pe care le pune în valoare **izoglosa.**

Izoglosa este acea linie de pe o hartă care unește toate punctele unde se constată prezența aceleiași particularități dialectale (strict vorbind, o izoglosă este o succesiune de segmente). De exemplu, o particularitate a graiului moldovenesc este **fricatizarea africatei** /**č**/ (din cuvîntul **cer,** de pildă). **Fricatizarea** înseamnă articularea lui **č** ca un **ș** (de aici, rostirea moldovenească **șer**). Izoglosa acestui fenomen dialectal fonetic constă, așadar, în linia care unește toate punctele consemnând existența fricatizării.

Izoglosa reprezintă o modalitate optimă pentru delimitarea unei arii dialectale. De fapt, din punct de vedere geografic, un dialect poate fi definit ca un ansamblu de izoglose. Ceea ce a arătat însă interpretarea hărților a fost că există zone pe hartă unde se întîlnesc majoritatea izogloselor caracteristice unui dialect și zone unde numărul acestora se reduce. Ultimele reprezintă chiar ariile periferice sau, mai bine zis, de tranziție. Reluînd exemplul graiului moldovenesc, s-a observat că două dintre izoglosele acestuia (și anume izoglosa fricatizării africatelor și cea a palatalizării consoanelor labiale /**b**/ și /**p**/) coexistă în sud pînă la Milcov, dar că, peste această graniță, nu se mai întîlnește decît ultima izoglosă (a cărei limită este rîul Ialomița).

Tot cu ajutorul izogloselor a putut fi surprins și un alt fenomen, și anume **migrația cuvintelor** dintr-un dialect (sau grai) în altul. Cauzele pentru care cuvintele migrează sînt extralingvistice. Substantivul **porumb** (din Muntenia) a ajuns, de exemplu, să înlocuiască în Moldova pe sinonimul său **păpușoi,** iar în Transilvania – pe **cucuruz** (desigur că a ajunge la formularea acestei constatări înseamnă a beneficia de o serie de date prealabile; mai precis, înseamnă a avea izoglosele lui **porumb, păpușoi** și **cucuruz,** pentru două stadii cronologic distincte ale dialectelor în cauză). Cînd un cuvînt migrează, el ajunge să coexiste pentru o perioadă cu sinonimul pe care îl găsește în dialectul unde a migrat. Concurența celor două sinonime duce, de obicei, la dispariția unuia.

Specialiștii geografiei lingvistice au clasificat aceste fenomene în două categorii: **migrații prin iradiere** și **migrații prin revărsare.**

Denumirile sînt ele însele sugestive. O migrație prin iradiere înseamnă o deplasare a cuvîntului pe mai multe linii, asemănătoare unor raze. O migrație prin revărsare înseamnă însă descoperirea unor izoglose a căror configurație aduce cu o serie de cercuri concentrice. Un fenomen analog revărsării este cel al căderii unei pietre în apa unui lac. Căderea provoacă producerea unor valuri concentrice. Geografia lingvistică chiar cunoaște o astfel de **teorie a valurilor,** formulată de J. Schmidt.

Atît în cazul iradierii, cît și în cel al revărsării, este subînțeleasă ideea **unui centru** din care cuvintele se propagă. Desigur, în ceea ce privește migrația, s-a putut constata că se deplasează tot felul de cuvinte și că se pot descrie doar condițiile favorabile migrației lor. Dar, în același timp, s-a mai putut observa că migrația este legată, totuși, de inovații.

Fructificînd într-un sens nou ideea de centru din teoria valurilor și ideea de inovație, lingvistul italian Bartoli a formulat ipoteza **ariilor laterale.** Conform ei, inovațiile ajung greu (sau nu ajung deloc) la periferia unei arii lingvistice. De exemplu, dacă se consideră drept arie suprafața teritorială pe care s-au produs romanizările și dacă se iau drept centru Roma și provinciile italice, atunci se poate trage concluzia că inovațiile care se propagau

din acest centru ajungeau greu și deformat (sau nu ajungeau deloc) în Dacia și în Iberia. În termenii lui Bartoli, aceste provincii sînt **arii laterale** și se deosebesc de Galia sau Italia.

Rezultatul ipotezei lui Bartoli este că istoricul unei limbi sau al unui grup de limbi e îndemnat să cerceteze tocmai ariile laterale, deoarece acolo el va găsi urme ale unor stadii mai vechi din evoluția limbii cercetate. În felul acesta, geografia lingvistică și lingvistica diacronică sînt puse să conlucreze.

Ipoteza lui Bartoli este fructuoasă în mai multe cazuri. S-a dovedit, spre exemplu, că româna și portugheza conservă forme lingvistice din latină, necunoscute pentru (și în mod sigur mai vechi decît în) italiană și franceză. Adaptată la studiul graiurilor și dialectelor, ipoteza se poate, de asemenea, dovedi folositoare în sensul următor: ceea ce este dialectal are destule șanse să fie și arhaic: **arină ("nisip"),** de exemplu, e păstrat doar regional în Banat și provine din lat. **arena,** iar formele moldovenești **cîne** și **pîne** continuă formele latinești **canem** și **panem,** constituind variante intermediare ale formelor literare **cîine** și **pîine.**

Ideile expuse de Bartoli sînt însă doar ipoteze, și nu legi. Ele au fost de altfel nuanțate de către V. Pisani, care a arătat că ariile laterale nu înseamnă, automat și în orice împrejurare, un stadiu mai vechi de limbă.

2.1.2. Critica legilor fonetice. Contactul cu limbile vorbite i-a făcut pe unii dintre specialiștii în geografia lingvistică să se confrunte cu cele mai importante concepte majore ale lingvisticii diacronice. Este cazul noțiunii de **lege fonetică.**

Gilliéron, de exemplu, a putut constata cum, în mai multe împrejurări, cuvinte care, conform legilor fonetice, trebuiau să se pronunțe într-un fel se pronunță în realitate în alt fel. Astfel, **abeille ("albină")** nu e articulat cu /**v**/, ci cu /**b**/. Gilliéron a afirmat, sprijinindu-se pe asemenea fapte, că în realitate nici nu se poate vorbi despre legi fonetice. Pentru el, o formă lingvistică are o istorie proprie, ireductibilă la istoria altor forme. Pe această cale, Gilliéron a ajuns, în cele din urmă, să conteste însăși noțiunea de istorie a unei limbi. Aceste idei au fost acceptate și de alți lingviști, dar majoritatea cercetătorilor le resping.

Gilliéron a putut ajunge la astfel de concluzii datorită concepției sale despre lege. Pentru el, o lege a limbii are caracteristicile unei legi din – să spunem – fizică sau chimie. Însă aceasta este o exagerare. Legile limbii nu pot avea rigiditatea corespondentelor lor din științele exacte. Cînd un fapt vine să infirme o lege fonetică, trebuie cercetate condițiile care au favorizat producerea lui. Iar aceasta înseamnă, deseori, reformulări și nuanțări ale legii însăși, dar nu renunțarea la noțiunea de lege.

2.1.3. Limbă și dialect. Criterii de deosebire. Cînd cercetările de geografie lingvistică au dus la acumularea unui număr suficient de date, s-au născut și întrebări noi: **care factori condiționează ramificațiile teritoriale ale unei limbi** și **cum se poate face deosebirea dintre o limbă și un dialect?**

Răspunsul la prima întrebare nu se găsește în cîmpul lingvisticii. De ramificațiile teritoriale ale unei limbi este răspunzător un anumit curs al istoriei sociale, economice sau politice a unei comunități.

Un factor favorizant al diferențierii este, de pildă, separarea mai multor grupuri din comunitatea care vorbește aceeași limbă. Dacă aceste grupuri sînt numeroase și dacă separarea durează multă vreme, sînt destule șanse să se producă diferențieri teritoriale.

Un alt factor este existența unor obstacole naturale între membrii comunității care folosesc același idiom; de pildă, un fluviu sau un lanț muntos. Într-un asemenea caz, separarea este impusă chiar de condițiile naturale. De asemenea, organizarea aceleiași comunități etnico-lingvistice în entități politice distincte poate favoriza diferențierea. În sfîrșit, o influență

poate avea și existența, în același teritoriu, a două sau mai multe colectivități lingvistice (ca în cazul Transilvaniei).

Uneori, factorii enumerați se întâlnesc izolat, dar, în alte împrejurări, ei pot fi găsiți acționînd împreună.

Pentru multe cazuri, deosebirea dintre **limbă** și **dialect** este clară. Se spune, de exemplu, că germana de sus și cea de jos sînt **dialectele** aceleiași limbi, și nu limbi diferite. Mijlocul de comunicare întrebuințat în Moldova (românească și exsovietică) este, de asemenea, **un grai** – graiul moldovenesc – aparținînd dacoromânei (adică românei vorbite în regiunea carpato-dunăreană), și nu o limbă distinctă de română. Deși Ion Heliade Rădulescu a avut cîndva ideea de a considera româna și italiana dialectele aceleiași limbi, în lingvistica științifică există un acord asupra faptului că limbile romanice sînt totuși **limbi** distincte, și nu doar dialecte deosebite.

Apar însă și cazuri cînd e dificil de afirmat dacă un instrument de comunicare întrebuințat de o comunitate (mai mult sau mai puțin dispersată geografic) reprezintă un dialect sau o limbă independentă. O situație controversată se întîlnește chiar în lingvistica românească. Despre macedoneană (aromână), unii lingviști români afirmă că este un dialect al limbii române (alături de dacoromână, de istroromână și de meglenită sau meglenoromână). Dar există și opinia că, datorită condițiilor istorice și culturale, macedoneana poate fi acum considerată o limbă independentă în familia idiomurilor romanice. Controversele de acest tip au obligat cercetătorii să-și pună problema **criteriilor** care ne permit să spunem despre cutare mijloc de comunicare că este limbă sau dialect. S-au născut, de aici, mai multe teorii.

Criteriile propuse pentru trasarea graniței dintre o limbă și un dialect pot fi grupate în trei categorii: criterii de natură lingvistică, criterii de natură geografică **și/sau** politică și criterii de natură psihoculturală.

Dintre criteriile de natură lingvistică, unul des invocat este cel al **subordonării.** Se spune, astfel, că un dialect este subordonat față de limbă (mai precis, față de limba națională) și că tocmai în această ierarhie constă și deosebirea dintre limbă și dialect. Este subînțeles, în invocarea acestui argument, faptul că subordonarea este lingvistică, ceea ce înseamnă că dialectul repetă "la scară redusă" o structură gramaticală mult asemănătoare cu aceea a limbii naționale.

Carlo Tagliavini și W. von Wartburg au propus o variantă mai nuanțată a acestui criteriu. Propunerea lor este cunoscută sub numele de **criteriul extinderii funcționale.** Cînd o limbă ajunge să-și dezvolte variante specializate pentru diversele activități socio-profesionale (așadar cînd ea posedă stiluri funcționale), ceea ce se înregistrează ca instrument regional, pentru realizarea comunicării cotidiene, devine dialect.

Tot un criteriu lingvistic, dar de o putere discriminatorie mai redusă, este cel **al înrudirii;** conform lui, dialectele sînt înrudite între ele. Latina vorbită în Dacia, în Galia și, respectiv, în Iberia a reprezentat așadar, la origine, dialecte ale limbii latine. Dar, dacă ne menținem la ceea ce enunță criteriul genealogic, se constată că româna, spaniola sau franceza ar trebui și azi considerate tot dialecte. Poate că acest criteriu ar deveni mai pertinent dacă s-ar adăuga precizarea că instrumente de comunicare diferențiate geografic, dar înrudite sînt dialecte dacă limba-bază nu a încetat să se mai vorbească.

Vaclav Polak a propus drept criteriu de deosebire structura lexicului fundamental și structura morfologică. E invocat, așadar, **un criteriu structural.** Cînd două mijloace lingvistice de comunicare diferențiate geografic sînt asemănătoare, sub unghiul lexicului fundamental și sub cel al morfologiei, vorbim despre dialecte. Cînd nu, este vorba despre limbi.

Propunerea lui Polak pare să presupună criteriul genealogic și, în același timp, să reconstruiască noțiunea de subordonare prin cea de asemănare. Dar, așa cum s-a mai ob-

servat, ideea de asemănare este ea însăși vagă (a se consulta și bibliografia de la sfîrșitul capitolului). Nu se poate ști, prin urmare, cît de mari pot (sau trebuie) să fie asemănările pentru a putea trage concluzia că avem de-a face cu dialecte.

Criteriile de natură geografică și/sau politică sînt: criteriul **verigilor intermediare** și cel al **apartenenței la același stat.**

Ideea verigilor intermediare s-a născut din constatarea faptului că instrumente de comunicare înrudite, dar diferențiate teritorial au o grupare geografică "omogenă", iar trecerea de la unul la altul se înfăptuiește, de regulă, gradual. În multe cazuri faptul este adevărat (de exemplu, repartiția teritorială a graiurilor dacoromâne) și criteriul poate ajuta la rezolvarea unor controverse. Așa este, de exemplu, situația unor idiomuri chinezești care, judecate sub unghiul verigilor intermediare, se dovedesc a fi dialecte, și nu limbi. Dar criteriul are un grad limitat de aplicabilitate.

Sașii din Transilvania vorbesc **un dialect** al germanei și totuși nu criteriul verigilor intermediare ne spune acest lucru, ci acela al extinderii funcționale și al genealogiei.

Criteriul apartenenței la același stat pare a fi cel mai puțin pertinent. El spune că, dacă două idiomuri înrudite se găsesc în interiorul aceleiași granițe, ele sînt dialecte, iar în caz contrar sînt limbi. Conform acestui punct de vedere, kazaha, tătara și azerbaidjana ar trebui să fie considerate dialecte, deoarece sînt înrudite și erau între granițele fostei U. R. S. S. Lingviștii le consideră totuși limbi.

Criteriile psihoculturale sînt cel **al înțelegerii, al posibilității de transpunere** și **al conștiinței etnico-lingvistice.**

Criteriul înțelegerii derivă din cel al asemănării structurale. Două idiomuri sînt considerate dialecte dacă vorbitorii lor se înțeleg. Înțelegerea este un rezultat al asemănării de structură gramaticală și de vocabular fundamental. Dar sînt cazuri în care dialectele sînt destul de diferite între ele, iar înțelegerea nu e posibilă fără ajutorul limbii literare (e situația unor dialecte italiene sau germane).

Asemănător criteriului înțelegerii este cel al posibilității de transpunere. Un vorbitor al graiului bănățean observă, de exemplu, că acolo unde el pronunță **čine** (e vorba de pronumele personal de persoana a II-a singular **tine**), un muntean pronunță **tine.** Cei care au propus acest criteriu s-au orientat așadar după faptul că diferențierile dialectale nu sînt întîmplătoare și că ele se produc aproximativ în aceleași "puncte". Lucrul acesta este adevărat, dar, dacă se depășește nivelul fonetic, problemele se complică. În morfologie, de exemplu, posibilitățile de transpunere sînt mai rare. Totodată, fenomenul transpunerii este aplicabil nu numai în raportul dintre dialecte, ci și în raportul dintre limbi: unui **d** rusesc urmat de o vocală anterioară îi corespunde în bielorusă un **dz.**

Unii cercetători consideră că și conștiința pe care o au vorbitorii unui idiom despre apartenențele lor etnico-lingvistice poate constitui un factor de distingere a dialectului de limbă. Însă conștiința este dependentă de gradul de cultură a comunității. Iar apoi, mai este dependentă și de gradul individual de cultură. Se pune, așadar, problema de a ști cui să ne adresăm pentru a avea o imagine semnificativă a conștiinței de sine a unei comunități. Și, presupunînd că această problemă este rezolvată, mai rămîne de văzut în ce măsură ea devine relevantă și pentru raportul limbă–dialect. Conștiința romanității, pe care o au macedonenii, sau chiar conștiința romanității avute de românii de la nord de Dunăre nu e semnificativă în primul rînd pentru problema dialectului, ci pentru problema descendenței latine. Dar dovezi ale acestei conștiințe – pentru populația romanică nord-dunăreană – apar abia în secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Este ușor admisibil ca în secolele XII–XIII, de exemplu, aceeași populație romanică să fi avut conștiința diferențierii sale față de alte comunități, dar să nu fi

avut și conștiința romanității. Or, acest lucru este complet nerelevant pentru descendența ei de **fapt.** Toate aceste considerații arată așadar cît de labil se dovedește criteriul conștiinței.

Multitudinea de puncte de vedere propuse în legătură cu problema deosebirii **limbă/dialect** are o explicație obiectivă, după cum obiectivă este și împrejurarea că nici unul dintre criteriile enumerate nu se aplică în toate cazurile concrete. Modul cum s-au cristalizat ramificațiile teritoriale ale diferitelor limbi nu este unitar. Condițiile istorice nu au fost nici ele aceleași pentru toate limbile. Și nici evoluțiile culturale sau sociopolitice ale comunităților. În aceste condiții de mare diversitate, nu putea fi așteptată apariția unui criteriu infailibil de deosebire a limbii de dialect. Și nu poate fi așteptată nici în viitor.

Se poate totuși observa că, dintre cele trei categorii de criterii, cea a criteriilor lingvistice se dovedește a fi mai adecvată.

BIBLIOGRAFIE

Despre organizarea anchetei:

Ștefan Giosu, "Informarea", în "Dialectologie română", București, 1977, p. 65–72.

Felicia Vanț-Ștef, "Alcătuirea atlaselor", în "Introducere în lingvistică", București, 1972, p. 287–288.

Lucia Wald, "Geografia lingvistică", în "Tratat de lingvistică generală", București, 1971, p. 104–105.

Despre întocmirea atlaselor:

Ștefan Giosu, *ibidem*, p. 83–84.

Despre interpretarea atlaselor:

Felicia Vanț-Ștef, "Interpretarea hărților", *ibidem*, p. 296–300.

Despre problemele teoretice ale geografiei lingvistice:

Eugenio Coseriu, "La geografía lingüística", Universidad de Montevideo, 1955.

Constantin Dominte, "Factorii care duc la apariția ramificațiilor teritoriale" și "Criterii de delimitare a limbii de dialect", în "Tratat de lingvistică generală", București, 1971, p. 422–430.

Capitolul al III-lea

METODĂ ȘTIINȚIFICĂ ȘI GÎNDIRE FILOSOFICĂ ÎN LINGVISTICA DIN SECOLUL AL XIX-LEA

Rezumat

Capitolul realizează o imagine de ansamblu și, în același timp, sintetică a fundamentelor cognitive caracteristice lingvisticii din secolul al XIX-lea. Sînt studiate, de aceea, relațiile lingvisticii cu alte științe, dar și cu unele orientări și tendințe filosofice. Se urmărește rolul avut de cunoașterea deductivă și inductivă în obținerea datelor. Sînt comentate tezele adoptate de principalele "școli" lingvistice. Paragraful 2 prezintă curentul organicist (Bopp și Schleicher). Un paragraf special e dedicat lui Humboldt, ale cărui idei anunță deja o mutație în epistemologia lingvisticii. Psihologismul lingvistic și principalele sale manifestări (Steinthal, Potebnea, Școala de la Leipzig) sînt studiate în paragraful 4. Ultimul paragraf e consacrat direcției antipozitiviste din lingvistică (Croce, Vossler).

1. INTRODUCERE

Comparată cu alte științe, lingvistica este o disciplină relativ tînără. Atunci cînd au fost întreprinse primele cercetări metodice asupra istoriei limbilor și asupra raporturilor dintre ele, științe precum matematicile sau fizica aveau deja o respectabilă tradiție.

Sfîrșitul secolului al XVIII-lea înseamnă, în știință, orientarea către științele naturii. Corespondentul acestui nou interes cognitiv în filosofia aceleiași epoci este atenția tot mai mare acordată cunoașterii sensibile. Empirismul englez (reprezentat prin John Locke, David Hume) și materialismul mecanicist al generației Enciclopediei reprezintă eșantioane semnificative ale noii orientări. Și nu e întîmplător că pentru Immanuel Kant, promotor al raționalismului critic, cunoașterea sensibilă este reazemul oricărei activități de cunoaștere, așa cum rezultă din afirmația următoare:

"[...] orice gîndire trebuie să se raporteze, în cele din urmă, fie direct, fie pe ocolite [...] la intuiții, prin urmare la noi, la sensibilitate, fiindcă altfel nici un obiect nu ne poate fi dat" (**Critica rațiunii pure,** București, 1968, p. 65).

Apărută în acest peisaj, lingvistica a avut, prin urmare, de ales între a se orîndui alături de științele cu autoritate în epocă sau a rămîne ceea ce fusese pînă atunci: o sumă de speculații care – atunci cînd nu erau orientate către conceptul general de limbaj, ci spre realitatea concretă a limbilor – nu puteau fi nici confirmate, nici infirmate.

În intervalul dintre începutul secolului al XIX-lea și începutul veacului următor nu a existat o singură știință dominantă și nici o singură atitudine față de actul cunoașterii. Lingvistica s-a găsit, de aceea, succesiv, în mai multe "sfere de influență". Pentru o bună perioadă, ea a fost, mai întîi, influențată de cercetările din științele naturale. Apoi, datorită interesului crescînd manifestat în epocă față de viața psihică și față de fenomenele de conștiință, lingvistica a acceptat protectoratul psihologiei. În ambele împrejurări, contactul cu aceste științe a însemnat și insuflarea convingerii că lingvistul face cu adevărat investigație științifică și că rezultatele cercetărilor sale nu sînt simple speculații. O asemenea atitudine poate fi denumită "scientistă" sau " pozitivistă". Ea

concordă cu atitudinea generală din epocă. Secolul al XIX-lea se caracterizează printr-un mare credit acordat puterilor ştiinţei şi, deopotrivă, prin convingerea că ştiinţa va ajunge, în scurtă vreme, să explice totul.

Acestui optimism cognitiv i s-a opus însă, către începutul secolului al XX-lea, un anumit scepticism născut în spaţiul cugetării filosofice. Îndoiala privea puterile ştiinţei de a cerceta natura şi se referea şi la putinţa de a studia, cu mijloacele ştiinţei exacte, sfera umanului. Adică literatura, arta, în genere, şi, printre ele, şi limbile. Instrumente şi concluzii de cercetare care, pînă în acel moment, constituiseră o probă a naturii ştiinţifice a lingvisticii se văd acum contestate. Această nouă atitudine ar putea fi denumită "antipozitivism lingvistic". În felul acesta, lingvistica intră în a treia sferă de influenţă.

2. ORGANICISMUL LINGVISTIC

Lingvistica este o ştiinţă empirică. Una dintre sarcinile principale ale lingvistului este să adune fapte aparţinînd aceluiaşi idiom şi să le claseze în conformitate cu nivelurile de limbă cunoscute: fonetică, morfologie, sintaxă, lexic. Un rezultat tipic al investigaţiei lingvistice este, astfel, descrierea unei limbi aflate într-o anumită fază a istoriei sale.

La începutul secolului al XIX-lea, acest tip de cercetare lingvistică era suficient de bine cunoscut. În cultura europeană existau asemenea descrieri – atît ale limbilor clasice, cît şi ale unor limbi moderne. Dar cercetătorii limbilor nu mai erau satisfăcuţi cu acest gen de investigaţie. Ei erau preocupaţi de alte probleme: istoria cuvintelor şi a limbilor, raportul dintre limbi, înrudirea acestora. Toată lingvistica ştiinţifică din secolul al XIX-lea era deci orientată către o abordare **istorică** (sau transformistă) a limbajului. O asemenea perspectivă nu s-a impus în mod întîmplător. Modelul ei se găseşte în ştiinţele naturale de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi din prima jumătate a secolului următor. Tocmai acolo concepte precum "evoluţie", "înrudire", "origine", "familie" au un rol important.

Sugestiile de metodă pe care ştiinţele naturale le-au furnizat lingvisticii pot fi constatate în cel puţin două situaţii. Prima priveşte chiar modul în care s-a putut formula ipoteza evoluţionistă în ştiinţele naturale. Lamarck a tras concluzia că anumite organisme sînt înrudite, observînd la ele asemănări de structură (adică morfologice). Principiul său a fost considerat valabil – chiar dacă i s-au adus corecturi – de către toţi adepţii transformismului: Johann Meckel, Martin Rathke, Charles Darwin. Acelaşi este punctul de pornire în investigaţia lingvistică diacronică: ceea ce îl face pe lingvist să afirme că două limbi sînt înrudite şi că ele provin din aceeaşi limbă-bază este tot principiul asemănării constatate între serii de forme lingvistice.

O a doua situaţie relevantă este cea a frapantei coincidenţe dintre **teoria fenomenelor originare** şi ipoteza limbii indo-europene. În ştiinţele naturale, Goethe a formulat ideea că orice plantă se dezvoltă şi ajunge la maturitate datorită modificărilor unei forme fundamentale care este "foaia". Simplificînd, pentru Goethe, "foaia" este aşadar matricea oricărei plante. Gînditorul german a generalizat şi a susţinut că varietăţile regnului vegetal trebuie să fi avut o origine comună. Ele ar fi luat, prin urmare, naştere dintr-o plantă originară. Pe de altă parte, în lingvistică, pornind de la asemănările existente între cele mai vechi limbi indo-europene, istoricii limbilor au tras şi ei concluzia despre existenţa unui strămoş comun (un "fenomen originar lingvistic"), care trebuie să fi fost limba indo-europeană. Principiul unei limbi-prototip (neatestate) reprezintă şi astăzi o valoroasă ipoteză explicativă pentru istoricii limbii. E presupusă, astfel, existenţa unei germane comune, a unei slave comune şi a unei române comune.

În aproape orice tip de activitate de cunoaştere sînt implicate două genuri de raţionamente care fie că sistematizează adevărurile dobîndite, fie că pot duce la descoperirea unui adevăr nou: **raţionamentele deductive** şi **inductive.** Influenţa istoriei naturale asupra investigaţiei lingvistice se poate observa cel mai uşor în domeniul raţionamentelor deductive, pe care le găsim în teoriile principalilor reprezentanţi ai organicismului lingvistic: Franz Bopp şi August Schleicher.

Nu e pe deplin clar nici astăzi dacă, printr-un raţionament deductiv, se ajunge la un nou adevăr sau dacă se disting doar relaţii între propoziţii despre care se ştie deja că sînt adevărate. Cu toate acestea, este cert că metoda deductivă, aşa cum se găseşte ea aplicată în scrierile lui Bopp şi Schleicher, i-a condus pe aceşti lingvişti la formularea unor afirmaţii noi asupra limbilor. Aceste afirmaţii nu au rămas la acea treaptă de generalitate de pe care le-ar fi fost imposibil să influenţeze metodele propriu-zise de cercetare. Dimpotrivă, ele au avut o consecinţă importantă asupra uneia dintre problemele cu care lingviştii s-au confruntat ades: **clasificarea limbilor.**

Este doar în aparenţă paradoxal că, întrebuinţînd metoda deductivă (despre care se crede, mai degrabă, că este cognitiv sterilă), Bopp şi Schleicher au ajuns la afirmaţii noi privitoare la limbă. Explicaţia mai adîncă a acestui paradox aparent este următoarea: premisele deducţiilor făcute de cei doi lingvişti **sînt furnizate chiar de către ştiinţele naturale.** Mai precis, de acele ştiinţe naturale care acceptau ideea evoluţionismului. În gîndirea lingvistică a lui Bopp, o astfel de premisă este ideea că limbile sînt de fapt **organisme.** Multe dintre ideile lui Bopp sînt consecinţele acestei teze. Astfel, dacă o limbă este un organism, atunci înseamnă că ea apare într-un mod natural, repetînd aşadar procesul prin care ia naştere orice organism. De asemenea, din teza iniţială decurge şi ideea că limbile au viaţă proprie. Şi tot de aici apare consecinţa că, asemenea celorlalte organisme, limbile se dezvoltă, cunosc o perioadă de maturitate şi, în cele din urmă, mor. Nu mai intră aici în discuţie preliminariile de metodă (identice în studiul organismelor vii şi al limbilor), anume ideea că două limbi se studiază comparativ întocmai cum se cercetează şi două organisme.

Consecinţele ipotezelor organiciste ale lui Bopp despre limbaj privesc însă într-un mod şi mai specific cercetarea lingvistică. Bopp a căutat în structura însăşi a limbii semne ale gradului de dezvoltare **organică.** A rezultat de aici o ierarhie a limbilor. Pentru savantul german, o limbă – născută în mod natural – ajunge la stadiul de maturitate atunci cînd ea are un bogat sistem flexionar. Erodarea flexiunii ei (prin legile fonetice) înseamnă, pentru Bopp, un simptom al degradării biologice. Bopp consideră, prin urmare, că este logic ca limbile să treacă prin faza flexionară, iar acolo unde constată că lucrul acesta nu se întîmplă (cazul limbilor moderne, spre exemplu, care şi-au dezvoltat, spre deosebire de limbile clasice, o flexiune analitică), el trage concluzia că limbile în cauză sînt deja degradate şi sortite unei îmbătrîniri premature.

O concepţie similară se întîlneşte la August Schleicher. Interpretarea organicistă a limbajului este însă chiar mai categorică la Schleicher, evidenţiind ideile pe care Darwin tocmai le expusese în faimoasa lui operă **Originea speciilor.** Conform naturalistului englez, speciile rezistă şi îşi schimbă, în acelaşi timp, trăsăturile caracteristice în condiţiile în care dovedesc capacitate de adaptare la modificările de mediu. Schleicher nu consideră că problemele se pun într-un mod diferit pentru limbi. Prin urmare, în afară de ideea că orice limbă se maturizează şi îmbătrîneşte asemenea unui corp viu – idee moştenită de la organicismul lui Bopp – , la Schleicher se mai găseşte o explicaţie suplimentară a dispariţiei sau conservării limbilor:

dispar acele limbi care nu dispun de adaptabilitate în condiţiile schimbărilor ambientale şi se păstrează limbile adaptabile şi, deci, mai puternice.

Întocmai ca în cazul concepţiilor lui Bopp, premisele ce l-au condus pe Schleicher la deducţii "organiciste" despre limbaj s-au reflectat în ierarhia limbilor. Schleicher distinge trei tipuri morfologice de limbi – **izolante, aglutinante** şi **flexionare** – pe care le aşază într-o succesiune evoluţionistă. Ca şi la Bopp, tipul flexionar reprezintă maturitatea biologică a unei limbi, fază după care se înregistrează îmbătrînire a ei. Însă interpretarea evoluţionistă a lui Schleicher e mai puţin rigidă faţă de cea a lui Bopp. La Schleicher, tipul arhaic este reprezentat de limbile izolante. Savantul german nu prestabileşte, prin urmare, jaloane legice limbilor, ci introduce doar ideea unei succesiuni istorice a tipurilor flexionare.

În domeniul raţionamentelor inductive, ştiinţele naturale nu au oferit lingvisticii nimic. Acest lucru este normal. Un raţionament inductiv este o generalizare a unui număr de observaţii care învederează o anume regularitate. Iar observaţiile privesc un cîmp de fapte. În cazul limbilor, faptele sînt tocmai fenomene lingvistice.

Lingvistica secolului al XIX-lea datorează metodei inductive una dintre cele mai importante realizări: descoperirea legilor fonetice. Într-adevăr, constatarea faptului că tranziţia de la o limbă-bază la limba-urmaş înseamnă anumite schimbări fonetice regulate a constituit premisa raţionamentelor inductive. De aici a apărut generalizarea: dacă pentru cazurile **a, b, c** se observă transformarea T în contextul fonetic C, atunci, pentru toate celelalte cazuri aflate în acelaşi context C, trebuie să se petreacă transformarea T.

Mai ales pentru Schleicher, această generalizare este deja **o lege.** Şi nu e întîmplător faptul că majoritatea lingviştilor din secolul al XIX-lea au văzut, în schimbările fonetice regulate, legi. Prestigiul metodei inductive în ştiinţa acestui veac este mare. Un rol important la naşterea şi consolidarea acestui prestigiu l-a avut John Stuart Mill.

3. WILHELM VON HUMBOLDT

Împreună cu Bopp şi Grimm, Humboldt este întemeietorul **metodei comparativ-istorice.** Dar Humboldt mai este şi o puternică individualitate în epocă. Într-o perioadă în care **organicismul** reprezintă curentul dominant în lingvistică, gîndirea acestui strălucit savant nu avea prea multe legături cu acesta. Humboldt trebuie, de aceea, privit ca un deschizător de drumuri noi, ca o personalitate care subminează tiparele ştiinţifice dominante ale epocii. Unele dintre ideile sale vor şi rodi, de altfel, sub forma unui nou curent: **psihologismul lingvistic.**

Se poate afirma că nu există în epocă un alt savant care să-şi fi pus atîtea probleme (şi aproape toate de atît de mare importanţă) referitoare la limbaj sau care să fi formulat mereu ipoteze stimulatoare, aşa cum a făcut Humboldt. Dintre tezele caracteristice pentru gîndirea sa filosofico-lingvistică poate fi citată cea referitoare la natura limbii. Pentru reprezentanţii organicismului lingvistic, limbile sînt organisme şi, deci (în sens larg), obiecte. Pentru Humboldt însă, o limbă este, în primul rînd, **activitate.** Ceea ce a făcut posibilă apariţia acestei idei înnoitoare este conexiunea văzută de savantul german între limbă şi vorbitori. O limbă, arată aşadar Humboldt, există în primul rînd prin cei ce o vorbesc. Aceasta înseamnă că o limbă este în realitate un fenomen dinamic. Cînd o limbă este văzută, prin urmare, în perspectiva descrierii ei (aşa cum se întîmplă, de regulă, în lingvistică), ea e supusă unui inevitabil proces de abstractizare care o transformă din activitate în obiect.

Afirmînd că limbile există în primul rînd prin vorbitorii lor, Humboldt şi-a dat seama că trebuie să facă deosebirea între actele individuale ale vorbitorilor şi baza comună a acestor acte. Baza comună este tocmai ceea ce face posibilă producerea de infinite acte de comunicare. Astfel a apărut, în gîndirea lui Humboldt, distincţia dintre **limbă** şi **vorbire.** Vorbirea actualizează limba. Iar limba este condiţia necesară şi suficientă a oricărui act de vorbire.

O altă idee caracteristică pentru Humboldt este aceea că limbile sînt expresia sufletului comunităţii. Ansamblul valorilor afective, cognitive şi artistice specifice unui popor se reflectă aşadar, conform lui Humboldt, în limbă. Limba devine astfel un intermediar între indivizi şi realitate. Ea este asemănătoare unui ecran cvasitransparent, datorită căruia vorbitorii înregistrează într-un anume fel realitatea, o simt şi o judecă, de asemenea, tot într-un anume fel. În concepţia lui Humboldt, nici o limbă nu este la fel cu alta sub raportul modului în care ea structurează realitatea. Dacă ar fi fost consecvent, Humboldt ar fi trebuit să tragă de aici concluzia intraductibilităţii reciproce a limbilor. Dar n-a făcut-o.

Specificul etnic al limbilor este o teză care, privită în perspectivă, s-a dovedit a fi dintre cele mai fertile. Ea a stimulat cercetările asupra **psihologiei etnice** şi a încurajat apariţia unei tendinţe denumite **etno-lingvistică.** Dar sugestiile ideii lui Humboldt sînt încă şi mai adînci. Teza sa susţine, de fapt, că **sîntem exact ceea ce este limba maternă** pe care ne-o însuşim. Cu alte cuvinte, fiinţele omeneşti sînt **ontologic** determinate prin limba maternă. La aceste sugestii filosofii nu au rămas insensibili. Cugetarea lui Heidegger este, de pildă, act care face uz **într-o manieră esenţială** (şi nu conjuncturală) de limba germană. Pledoaria lui Constantin Noica pentru o ontologie specifică, exprimată de anumite structuri ale **limbii române,** merge şi ea în sensul aceloraşi sugestii filosofice ale tezei lui Humboldt.

Savantul german a pus în conexiune această importantă idee despre specificul etnic al unei limbi cu o altă teză definitorie pentru gîndirea sa: teza despre **forma duală a limbii.**

Pentru Humboldt, orice limbă posedă o formă externă şi o formă internă. Forma externă este definită drept ansamblul sunetelor şi formelor gramaticale. Forma internă este reprezentată de **sensurile** (exprimate de forma externă prin formele gramaticale) şi de **regulile** de combinare a sensurilor.

Conexiunea făcută de Humboldt între cele două teze este următoarea: forma internă a unei limbi este depozitarea specificului etnic al comunităţii care vorbeşte limba. Un exemplu ar putea face mai clar felul în care Humboldt va fi gîndit această conexiune. Cuvintele româneşti **nu, a fost, să fie** reprezintă unităţi gramaticale. Ele aparţin la ceea ce savantul german afirmă că e forma externă (a limbii române, aici). Sensurile lor îşi au fiecare corespondenţele în mai multe limbi (negaţia, perfectul compus al indicativului şi prezentul conjunctiv de la verbul **a fi**). Sensurile fac parte din forma internă. Regulile de combinare a sensurilor, la fel. În română, o astfel de regulă permite combinarea celor trei sensuri şi, implicit, combinarea unităţilor gramaticale prin care sînt exprimate aceste sensuri. Rezultatul acestei combinări este sintagma **n-a fost să fie.** Dacă, de exemplu, se încearcă aplicarea aceleiaşi reguli de combinare pentru sensurile şi pentru unităţile gramaticale corespunzătoare, existente în franceză sau engleză, rezultatele ar fi obţinerea sintagmelor **il n'a pas été qu'il soit** şi, respectiv, **it was not to be.** Însă nici în franceză, nici în engleză construcţiile nu au semnificaţie. Desigur, se poate ocoli alternativa traducerii literale, în favoarea unei traduceri în spiritul sintagmei româneşti. Dar, conform ideii lui Humboldt, tocmai spiritul construcţiei româneşti nu este integral traductibil. Constantin Noica (de la care

a fost împrumutat exemplul) afirmă că **n-a fost să fie** reprezintă o sintagmă caracteristică pentru felul în care "spiritul românesc" înțelege ființa și ființarea.

Singurul punct în care gîndirea lui Humboldt se apropie de aceea a epocii sale e ideea despre evoluția limbilor. Și la Humboldt, istoria limbilor se compune din două faze: una în care se dezvoltă sistemul flexionar și alta în care sistemul se simplifică. Dar învățatul german nu extrage de aici o judecată de valoare și nu pretinde că faza a doua ar reprezenta un stadiu de degradare.

4. PSIHOLOGISMUL LINGVISTIC

Ideile lui Humboldt nu au rămas fără ecou în epocă. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea pot fi constatate primele reacții antiorganiciste. La început, aceste reacții sînt "informale", în sensul că nu sînt organizate: mai mulți lingviști critică, în mod independent unul de altul, orientarea organicistă. Apoi apare o reacție de grup, avînd și un program. Numitorul comun al celor două categorii de reacții este avansarea ideii că limba nu este un organism, ci un mijloc de expresie a vieții sufletești.

4.1. Psihologismul "informal". Puternic influențat de ideile lui Humboldt este Heymann Steinthal. Steinthal reia, de fapt, teze ale lui Humboldt și le dezvoltă, dîndu-le, în același timp, o orientare polemică. Steinthal respinge, de exemplu, premisa fundamentală a organicismului lingvistic – și anume teza că limbile sînt organisme –, înlocuind-o cu afirmația că limba este activitate și că nu poate fi studiată în afara vieții psihice a vorbitorilor, deoarece ea este un produs al sufletului. Se regăsește în gîndirea lingvistului german și teza humboldtiană potrivit căreia limba exprimă specificul etnic al unei colectivități. Un nou pas spre întemeierea psihologiei etnice era astfel făcut.

Steinthal a revenit asupra ideii despre forma duală a unei limbi, a introdus un concept nou – cel de **substanță** – și a încercat de aici să facă o clasificare tipologică a limbilor, distinctă de clasificările precedente. Lingvistul german a gîndit noțiunea de substanță ca fiind opusă celei de formă. Forma și substanța formează astfel un cuplu antinomic. Din păcate însă, precizări suplimentare asupra noțiunii de substanță nu se întîlnesc la Steinthal. Tot ceea ce se poate spune este că, pentru el, limbile se împart în două categorii: limbi fără formă (situație în care distincția formă/substanță se suspendă) și limbi dotate cu formă. Prin limbi fără formă Steinthal înțelege acele idiomuri a căror formă internă coincide cu forma externă, sensurile fiind, așadar, exprimate prin rădăcini invariabile. Iar limbile cu formă ar fi idiomurile în care forma internă se exprimă prin adaosuri de afixe lexicale și/sau gramaticale la rădăcini.

Unul dintre cele mai viguroase și coerente atacuri împotriva doctrinei organiciste se găsește în operele lingvistului rus A. A. Potebnea. Potebnea a abordat aproape punct cu punct tezele organicismului, susținînd că sînt greșite. El a arătat, de exemplu, că este eronat să se afirme că o limbă intrată în faza postflexionară se degradează. Cînd Potebnea a criticat teza îmbătrînirii limbilor, el a pornit de la constatarea că limbile reprezintă instrumente care trebuie să satisfacă nevoi de comunicare între membrii unei colectivități. Reducerea flexiunii – arată lingvistul rus – a însemnat crearea unor posibilități de exprimare a unor abstracții.

Desigur, Potebnea respinge și el premisa fundamentală a organicismului și consideră că limba este dependentă de viața sufletească a vorbitorilor. De aici savantul rus a ajuns la o concluzie extremă: dacă de o limbă luăm cunoștință numai cu ajutorul celor ce o vorbesc,

atunci singura realitate în discuție este vorbirea. Limba nu poate fi considerată o realitate, ci doar o abstracție reconstruită de omul de știință, iar efortul acestuia are drept rezultat un produs artificial.

Tezei fundamentale de natură psihologică (limba se manifestă prin vorbire, iar vorbirea exprimă conținuturi sufletești) Potebnea i-a adăugat o altă idee: viața sufletească a unui vorbitor este diferită de viața sufletească a oricărui alt vorbitor al aceleiași limbi. Prin această afirmație (plauzibilă, cel puțin la prima vedere, și, în orice caz, mult mai greu de respins decît se crede de obicei), Potebnea pulverizează unitatea unei colectivități lingvistice, transformînd comunitatea într-o simplă sumă de universuri psihice individuale, ireductibile unul la celălalt. Dispare, astfel, liantul comun **limba,** căci limba este, pentru Potebnea, o abstracție și nu are realitatea vorbirii. De aici, lingvistul rus trage o îndrăzneață concluzie: cuvinte care circulă în aceeași comunitate lingvistică se încarcă de coloraturi psihice diferite de la vorbitor la vorbitor, ceea ce înseamnă că sîntem departe de a ne înțelege între noi cu adevărat.

Un foarte important filosof al veacului nostru, Ludwig Wittgenstein, punea la îndoială capacitatea rațională a oamenilor de a comunica prin intermediul limbii. Solipsismul lingvistic al lui Wittgenstein se vede anticipat de temerara gîndire a lui Potebnea.

4.2. Școala de la Leipzig: neogramaticii. O nouă generație s-a afirmat în lingvistica din ultimul pătrar al secolului al XIX-lea. Reprezentanții tinerilor lingviști care compuneau această generație sînt Karl Brugmann, Hermann Osthoff și Hermann Paul. Primii doi sînt semnatarii manifestului științific prin care noul curent înțelegea să-și anunțe existența. Manifestul a apărut în 1878. Hermann Paul este autorul unei faimoase lucrări, **Principii de istoria limbii** (publicată în 1880), cu rezonanțe în epocă. Ideile lui H. Paul l-au influențat și pe lingvistul și filologul român Al. Philippide. Noua orientare a primit numele de "curentul neogramatic".

Ideile promovate de neogramatici nu sînt deosebit de noi și au forma unui psihologism moderat. Neogramaticii sînt și ei convinși că limba e legată de viața sufletească a vorbitorilor. De asemenea, ei admit, ca o consecință a acestei idei, faptul că limba nu există decît sub forma vorbirii. Și tot o urmare a tezei despre natura psihologică a limbajului este și ideea că inovațiile au ca origine individul.

Neogramaticii continuă însă tradiția pozitivistă a organicismului lingvistic, susținînd principiul legilor fonetice. Trebuie spus că principiul în cauză nu fusese contestat la acea dată de nimeni. Și totuși reacția neogramaticilor e întemeiată. Legile fonetice erau acceptate în teorie, dar neglijate adesea în practică. În aceste condiții, insistența cu care neogramaticii vorbesc despre importanța legilor fonetice implică ideea unei corectări a metodei de cercetare practicate înainte de ei.

Revenirea neogramaticilor asupra legilor fonetice a avut consecințe benefice. Principiul însuși a cîștigat în claritate. De exemplu, atunci cînd o lege fonetică părea că nu se aplică (deși ar fi trebuit să se aplice), s-au propus drept explicații ale devierii de la normă următoarele alternative: ori legea – așa cum e cunoscută – nu e bine formulată și, deci, e nevoie de o reformulare a ei; ori intervine o altă lege fonetică, ori intervine analogia. Analogia și schimbările fonetice neregulate sînt, de altfel, văzute de către neogramatici drept fenomene complementare: "ceea ce legile fonetice strică, analogia repară", spuneau adepții curentului.

Deși analogia și legile fonetice sînt factori de explicație a modificărilor din limbă, este interesant de observat că, în lucrările lor, neogramaticii au privilegiat latura descriptivă a demersului științific, în dauna celei explicative. Altfel spus, ei au preferat să adune fapte și să le sistematizeze, dar s-au abținut să le explice, atitudine care concordă cu îndemnul în acest sens adresat de Auguste Comte (reprezentantul și întemeietorul pozitivismului filosofic) oamenilor de știință.

La fel ca și organicismul lingvistic, psihologismul – în oricare dintre variantele sale – a profitat de pe urma aplicării metodei deductive. Premisele curentului psihologist a permis concluzii care au însemnat importante deplasări de accent în cercetarea lingvistică. O astfel de concluzie este necesitatea de a îndrepta investigația și către limbile vii.

Metoda deductivă nu a condus însă la un număr mare de propoziții noi, despre limbaj și despre natura sa, deoarece psihologia însăși – adică știința care oferea ipotezele deductive – nu era organizată și se afla abia la primii pași.

În ceea ce privește metoda inductivă, psihologismul lingvistic (și mai ales curentul neogramaticilor) adoptă o atitudine ambiguă. Pe de o parte, este întărită autoritatea unor legi care au fost abstrase pe o cale esențial inductivă (legile fonetice); pe de altă parte, psihologiștii își interzic orice tentație inductivistă și se cantonează într-un descriptivism atomizant.

5. ANTIPOZITIVISMUL LINGVISTIC

Semne care anunță cristalizarea unei atitudini antipozitiviste în lingvistică se pot constata încă din faza psihologismului. Potebnea susținea că singura realitate lingvistică este vorbirea și se îndoia de existența limbii. Neogramaticii recunoșteau și ei importanța individului ca factor de inovație în limbă, nedîndu-și seama că, în felul acesta, contribuiau la proiectarea primelor semne de întrebare asupra legilor fonetice (despre a căror valoare științifică nu se îndoiau, totuși). Tot neogramaticii manifestau o atitudine prudentă față de metoda inductivă, mulțumindu-se cu simple descrieri. G. Curtius sperase apoi că știința semnificației va învedera existența unor legi semantice, asemănătoare prin claritate cu cele fonetice, dar semantica istorică n-a putut, de-a lungul vremii, să propună decît condiții favorabile pentru schimbările de sens, și nu cauze ale acestora. Și exemplele pot continua: geografia lingvistică a arătat că dialectele nu sînt, după cum se credea, formațiuni lingvistico-spațiale compacte, cu granițe precise. Tot din interiorul geografiei lingvistice apar și contestări ale legilor fonetice. Iar primele studii asupra fiziologiei și asupra acusticii rostirii demonstrau că nici măcar "realitatea sigură", la care începeau să se raporteze tot mai des lingviștii – vorbirea –, nu poseda regularitățile presupuse inițial. Fonetica experimentală punea în relief faptul că sunetele întrebuințate de un individ, în vorbirea sa, nu sînt niciodată aceleași.

Situația creată ar putea fi, așadar, caracterizată în felul următor. Cantitatea de date se mărește într-atît în lingvistica sfîrșitului de secol al XIX-lea, iar interesele cognitive se diversifică în așa măsură, încît vechiul cadru conceptual care ordona și explica faptele se dovedește excedat. Se simte, de aceea, necesară o revizuire a principiilor și a metodelor.

Tuturor acestor negații, frămîntări și interogații care se nasc în acea epocă în lingvistică (dar care nu se adunaseră încă într-un curent contestatar propriu-zis) le corespunde – în spațiul filosofiei – teoria limbajului și a artei, elaborată cam în aceiași ani de către Benedetto Croce și prezentată în **Estetica.** Lucrarea a apărut în 1902. Destui lingviști care contestau prin-

cipiile cercetării diacronice au ignorat ideile filosofului italian. Dar au existat și lingviști care au văzut – cu sau fără îndreptățire – în filosofia lingvistică a lui Croce o justificare programatică și profundă a propriilor îndoieli. Contestarea "vechii lingvistici" tindea astfel să capete o formă.

Pentru o înțelegere adecvată a ideilor lui Croce despre limbaj trebuie să se pornească de la tezele enunțate de el asupra cunoașterii. Croce distinge două forme de cunoaștere: **cunoașterea intuitivă** și **cunoașterea logică.** A doua are drept obiect categoriile universale. Cunoașterea logică este, prin urmare, la Croce o teorie a categoriilor universale (în a căror posesie se găsește rațiunea), iar conceptul ei central este adevărul. Prin categoriile universale ale rațiunii Croce înțelege ceea ce orice logician înțelege cînd vorbește despre forma logică. De exemplu, **"p și p"** (unde **p** este simbolul unei propoziții) reprezintă, pentru logician, o formă logică, iar în terminologia lui Croce este un mod de exprimare a unei categorii universale a rațiunii. Mai simplu spus, categoriile universale sînt tocmai legile gîndirii reprezentate în chip simbolic în logică. Înțelegîndu-se acest lucru, se înțelege și o foarte importantă afirmație a filosofului italian. Croce afirmă, astfel, că aceste categorii – tocmai pentru că sînt universale – sînt "omnireprezentative și omniprezente", ele regăsindu-se, deci, în orice reprezentare sau intuiție. Afirmația e numai la prima vedere obscură. Ea spune, de fapt, că în orice propoziție empirică (de exemplu: "Afară plouă." sau "Liliacul a înflorit.") sînt prezente și legile gîndirii (de pildă, printre altele, enunțul **"p și p"**). Oricît ar părea de ciudat acest lucru, Croce are dreptate: legile gîndirii sînt o condiție indispensabilă pentru orice exprimare cu sens realizată printr-o propoziție. O exprimare cu sens nu se poate realiza în afara spațiului logic, căci atunci ea nu ar avea sens. Legile gîndirii se află prezente în orice propoziție empirică exact în modul în care țesătura de pe dosul unui covor se regăsește în (și face posibil) modelul de pe fața covorului.

Clasificarea raportului dintre universal și individual, dintre rațiune și intuiție constituie o bună premisă pentru a înțelege concepția lui Croce despre cunoașterea intuitivă. În mod obișnuit, prin cunoașterea intuitivă se înțelege cunoașterea sensibilă sau (folosind alți termeni) cunoașterea nemijlocită sau empirică. Nu ar fi întru totul incorect să se pună semnul egalității între ceea ce Croce înțelege prin cunoașterea intuitivă și ceea ce se înțelege, de obicei, prin cunoașterea empirică. Mai exact, conceptul croceean de intuiție înseamnă și sesizare nemijlocită a unui obiect (de exemplu). Noțiunea lui Croce de intuiție nu se reduce însă numai la perceperea nemijlocită a obiectelor. Ea este o noțiune mai cuprinzătoare.

Există în filosofia lui Croce o aspirație parcă niciodată ostoită către integralitate și concretețe. Această aspirație îi va fi fost probabil transmisă de scrierile lui Hegel, al căror bun cunoscător Croce a fost. Toată această aspirație este exprimată tocmai în doctrina intuiției. Pentru Croce, intuiția (sau, poate mai semnificativ spus, în românește, **intuirea**) este un act care angajează toate energiile infraraționale ale individului cunoscător. Ea nu este o impregnare pasivă a simțurilor acestuia sub influența unor stimuli (așa cum descriu cunoașterea sensibilă empiriștii clasici sau neoempiriștii). Intuiția la Croce înseamnă simultan **senzorialitate, emoționalitate** și **imaginație.** Acesta este un caz care ilustrează tendința filosofului italian de a privi fenomenele dintr-un unghi totalizant, integrator.

După Croce, orice intuiție se realizează prin **expresie.** Cuplul **intuiție – expresie** este un postulat fundamental al filosofiei sale. Altfel spus, la Croce nici o intuiție nu poate rămîne în stadiul latenței. Intuițiile au, prin urmare, un complementar necesar în expresie, în realizarea

propriu-zisă. Adoptînd acest punct de vedere, Croce a ridiculizat, în mod repetat, un loc comun, conform căruia oamenii pot avea intuiții profunde ale fenomenelor, dar sînt uneori incapabili de a le exprim. Potrivit părerii filosofului italian, avem de-a face cu o contradicție în termeni. Astfel, dacă cineva nu poate exprima intuiția pe care pretinde că o are, atunci de fapt nu o are. Invers, o expresie lipsită de intuiție nu e, pentru filosoful italian, o expresie, ci doar un material brut și informal, utilizat, de obicei, pentru exprimare.

Cînd intuiția este exprimată, ea devine o **formă expresivă.** Orice formă expresivă ține, pentru Croce, în mod natural, de sfera frumosului. Avînd în vedere ce înseamnă la filosoful italian actul intuirii împreună cu expresia sa, această concluzie nu este surprinzătoare. Teoria formelor expresive este **estetica.**

Croce a avut credința constantă că lucrurile spuse de el despre cunoașterea intuitivă ating straturile cele mai adînci, adică straturile esențiale ale fenomenului. Pretenția sa era că demersul propus de el are o semnificație recuperatoare. Mai exact, că în felul în care au fost descrise, actul cunoașterii intuitive și cel al producerii de forme expresive sînt cuprinse în înseși izvoarele lor și, deci, în complexitatea lor integrală. Acesta nu este un semn că infatuarea a însoțit demersul lui Croce. Pretenția filosofului italian este o urmare normală a neîncetatei sale năzuințe către o abordare a fenomenelor în integralitatea și, în același timp, în concretețea lor originară. Astfel se explică și de ce Croce nu stăruie, în mod deosebit, asupra conceptului de expresie, dar și de ce el nu vorbește despre **expresii** (de pildă, plastice, muzicale, corporal-dinamice sau verbale) **ale intuițiilor.** Într-adevăr, demersul său pretinde a surprinde dinamica **intuiție – expresie** în manifestarea ei originară. Iar pentru aceasta, Croce nu avea nevoie să introducă, în rețeaua de concepte pe care o utilizează, decît noțiunea unei **facultăți omenești generice** – singura esențială, din punctul său de vedere – a expresiei.

Cunoașterea rațională (prin intermediul categoriilor universale) și cunoașterea intuitivă acoperă **integral** sfera activităților cognitive, pentru filosoful italian. În schema pe care o propune el asupra formelor de cunoaștere nu mai este, prin urmare, loc și pentru altceva, iar acest lucru este esențial pentru înțelegerea ideilor sale. Este însă firesc, în aceste condiții, să ne întrebăm unde ar trebui să fie plasate științe precum geometria, fizica, biologia, psihologia. Răspunsul dat de Croce este paradoxal: toate aceste științe nu-și găsesc locul nicăieri, deoarece, de fapt, ele nu sînt științe.

Ceea ce îi permite lui Croce să ajungă la această judecată drastică este chiar premisa celor două forme ale cunoașterii. Croce observă că nici una dintre disciplinele amintite nu ilustrează nici cunoașterea rațională, nici pe cea intuitivă. Geometria, de pildă, lucrează cu triunghiuri, dreptunghiuri, romburi etc. Dar, în geometrie, spune Croce, îndată ce făurim conceptul universal de formă geometrică (adecvat cunoașterii raționale), vedem cum de acest concept nu se mai leagă nici o formă geometrică precisă. Avem o geometrie a triunghiului, una a cercului, dar nu avem o geometrie a formei geometrice și astfel accesul geometriei la sfera cunoașterii raționale este interzis. Cît privește accesul la cealaltă sferă – cea a cunoașterii intuitive –, el este de asemenea blocat, fiind evident că triunghiul, dreptunghiul etc. nu sînt studiate prin dirijarea energiilor infraraționale către formele geometrice în cauză, ci prin **concepte** organizate în teoreme.

Observații similare pot fi făcute asupra celorlalte discipline. Așa cum se poate vedea, ceea ce pune, în fond, Croce sub semnul îndoielii este tocmai cunoașterea prin concepte proprii fiecărei științe. Noțiuni precum "mișcare" (în fizică), "mamifer" (în zoologie), "senzație auditivă" (în psihologie) sau "roman istoric" (în estetica literară) nu aparțin nici categoriilor universale,

dar nici intuirii individualului. Consecvent cu acest punct de vedere, Croce ajunge să considere noțiunile științifice drept **pseudoconcepte** sau **ficțiuni conceptuale.** El susține că aceste ficțiuni sînt extrem de folositoare, deoarece ne ajută să ne orientăm tot timpul. Dar Croce admite doar că pseudoconceptele s-au născut din **rațiuni practice** și că nu au, de fapt, nimic în comun cu activitatea **cognitivă autentică.**

În lumina acestor idei, nu e greu de anticipat ce opinii are filosoful italian despre știința limbii. Lingvistica, pentru el, nu face excepție față de științe precum biologia, fizica, psihologia. Cînd descrie o limbă, lingvistul vorbește despre fonetică, gramatică și lexic. El stabilește unitățile reprezentative ale fiecărui nivel și apoi, în limita posibilităților, le enumeră și le clasifică. Croce nu neagă utilitatea acestor proceduri. El arată că, în acest fel, lingvistul este, de exemplu, capabil să prezinte o limbă ca pe un fenomen care poate fi învățat sau că lingvistul poate emite considerații utile despre normele de întrebuințare a limbii materne. Dar, pentru Croce, procedurile lingvistului sînt aplicate cu ajutorul unor **pseudoconcepte.** Din punct de vedere cognitiv, pentru filosoful italian nu există, așadar, nici niveluri de limbă, nici unități reprezentative ale nivelurilor. Nu avem în limbă foneme, silabe, cuvinte sau propoziții, nu avem sinonime sau omonime, nu există dialecte sau graiuri.

Această severă defrișare a terminologiei lingvistice și a entităților corespunzătoare acestei terminologii conduce însă la întrebarea firească dacă, din punctul de vedere al filosofiei lui Croce, mai există totuși ceva demn de interes pentru (noua) știință a limbii, așa cum o înțelege filosoful italian. Răspunsul este afirmativ. Croce susține că trebuie să privim limba potrivit principiilor care caracterizează cunoașterea intuitivă. Adoptînd o asemenea perspectivă, lingvistica poate deveni o activitate realmente cognitivă – în conformitate cu ideile lui Croce. Iar acest lucru înseamnă a recunoaște că, de fapt, pseudoconceptul "limbă" este un șir infinit de expresii ale unor acte de cunoaștere intuitivă săvîrșite de vorbitori. Expresiile, consideră Croce, sînt manifestări **unice,** fie că e vorba de o interjecție, fie că e vorba de o perioadă (o unitate sintactico-stilistică), fie că e vorba de o poezie sau de un roman. Ele conțin acte irepetabile de cunoaștere intuitivă. Poate fi util (în conformitate cu ideile filosofului italian) să se segmenteze aceste unități purtătoare de conținuturi intuitive. Dar, **din punct de vedere cognitiv,** operațiile aplicate de lingvist nu au nici o consecință. Croce apreciază că asemenea operații nu duc la o creștere a cunoașterii actului expresiv și că, în fapt, este pur și simplu imposibil ca actul să fie analizat. Un eveniment de vorbire nu poate fi așadar segmentat – conform ideilor lui Croce –, după cum nici intenția (spre exemplu) nu poate fi divizată în părți componente. Încă o dată și într-un loc important al teoriei, efortul filosofului italian de a aborda fenomenele într-o perspectivă totalizantă și, în același timp, sub specia concreteței își spune cuvîntul.

Propunerea de a reforma știința limbii, prin supunerea ei la caracteristicile cunoașterii intuitive, are două implicații deosebite.

Prima: este cunoscut faptul că, pentru Croce, cunoașterea intuitivă are drept rezultat producerea de forme expresive cu studiul cărora se ocupă estetica. Plasînd evenimentele de vorbire în categoria formelor expresive apare consecința că, de exemplu, între o interjecție și o poezie a lui Eminescu ar trebui pus semnul egalității (avînd în vedere că ambele sînt, în fond – conform lui Croce –, forme expresive).

A doua: teoria limbii pe care o formulează filosoful italian dă impresia că singur pornire a celor ce vorbesc este aceea de a se exprima, de a obiectiva, adică de a comunic experiențe de cunoaștere intuitivă. Cum fiecare eveniment de vorbire este irepetabil (

exprimînd ireductibila experiență intuitivă a celui ce a trăit-o), se pune întrebarea cum de mai reușesc indivizii să comunice și să se înțeleagă.

Prima implicație necesită următoarele precizări: Croce a fost animat de dorința de a ajunge, prin demersul său, la izvoarele cunoașterii intuitive, cu corelativul ei, **expresivitatea.** Această dorință l-a obligat să privească fenomenul în maxima lui generalitate și, deci, dincolo de diferențe specifice. Propunerea lui de a orîndui evenimentele de vorbire alături de operele de artă nu are, așadar, semnificația unei egalizări valorice – și asta, dincolo de faptul că filosoful italian respinge ideea unor ierarhii artistice. Propunerea lui se naște din constatarea faptului că evenimentele vorbirii și elaborarea artistică **au origini** comune și ambele sînt cauzate de energiile infraraționale.

Cît privește a doua implicație, Croce a admis (mai tîrziu) că evenimentele de vorbire nu reprezintă doar forme expresive, ci și discurs practic. El și-a nuanțat, în felul acesta, ideea că "limba" (a cărei realitate cognitivă n-o recunoștea) nu înseamnă numai pură expresivitate, ci, de exemplu, și comenzi, rugăminți, întrebări. Croce n-a renunțat însă niciodată la ideea că fiecare eveniment de vorbire este autonom și unic. Adoptînd acest punct de vedere și distrugînd deliberat numitorul comun al evenimentelor de vorbire, Croce a admis, cu ironică nonșalanță, ipoteza că, dacă se întîmplă să ne înțelegem, aceasta se petrece, probabil, pentru că toți facem parte din ființa și cuvîntul lui Dumnezeu.

La ideile lui Croce a aderat foarte repede Karl Vossler. Din doctrina intuiției, Vossler a făcut un argument în susținerea tezei că originea schimbărilor lingvistice este factorul expresiv. Dacă, prin urmare, este constatată o modificare regulată fonetică în tranziția de la (spre exemplu) latină la franceză, acest lucru se explică – potrivit tezei lui Vossler – prin faptul că au existat reacții expresive care reprezentau în realitate "idealul de eufonie" al comunității galo-romanice. Vossler este, așadar, obligat să admită că orice colectivitate lingvistică este posesoarea unor "standarde expresive" (implicite). Cînd o reacție expresivă individuală se produce în consens cu aceste canoane, schimbarea are toate șansele să se generalizeze.

Atrași de ideile lui Croce au fost și lingviștii italieni Bertoni, Bartoli și Bonfante, reprezentanți ai curentului neolingvistic. Ceea ce se poate observa la toți lingviștii de orientare croceană este faptul că ei și-au însușit idei care, ca ultimă consecință, însemnau **negarea statutului cognitiv** al disciplinei profesate de ei; și, totuși, nu s-au simțit incomodați de această ciudată situație. Croceanismul, ca poziție principială, nu înseamnă o infuzie de expresivitate într-o metodologie uscată – cea a lingvisticii de pînă la Croce. Croceanismul înseamnă, de fapt, recunoașterea tezei conform căreia lingvistica nu este o disciplină cognitivă. Cine se revendică de la ideile filosofului italian și a practicat înainte lingvistica (avînd convingerea că a făcut știință) trebuie să aibă umilința de a abandona lingvistica și trebuie să se simtă pregătit pentru abordarea subtilelor probleme de filosofie a spiritului. Aceasta este lecția reală a gîndirii lui Croce – lecție rămasă neînțeleasă tocmai de către cei care credeau că și-au însușit-o.

BIBLIOGRAFIE

Despre organicismul lingvistic:
Alexandru Graur și Lucia Wald, "Scurtă istorie a lingvisticii", București, 1973, p. 82–83 (paragraful "Teoria celor două perioade"), p. 99 (paragrafele "Filosofia limbajului" și "Evoluția limbilor"), p. 100–101 (paragraful "Interpretarea naturalistă a limbii").

Despre metoda inductivă:
John Stuart Mill, "Despre fundamentul inducției", în N. Bagdasar, Virgil Bogdan, C. Narly, "Antologia filosofică. Filosofi străini", București, 1943, p. 502–504.

Despre Wilhelm von Humboldt:
Alexandru Graur și Lucia Wald, "Scurtă istorie a lingvisticii", București, 1978, p. 90–91 (paragrafele "Limba ca activitate" și "Limbă și vorbire"), p. 93 (paragraful "Forma internă a limbii").

Despre psihologismul lingvistic:
Alexandru Graur și Lucia Wald, *op. cit.*, p. 107–108 (paragraful "Interpretarea psihologică a limbii"), p. 109 (paragraful "Clasificarea tipologică a limbilor"), p. 112–113 (paragrafele "Evoluția limbii" și "Limbă și vorbire"), p. 117–119 (paragrafele "Influenta psihologismului", "Legile fonetice", "Interpretarea excepțiilor").

Despre antipozitivismul lingvistic:
Tullio de Mauro, "Introducere în semantică", București, 1978, p. 102–116.
Karl Vossler, "Din lumea romanică", București, 1986, p. 16–36.

Propuneri de aplicații

1. Să se realizeze un referat (comentariu) al următorului fragment:

"Orice mod al percepției subiective a obiectelor trece cu necesitate în constituirea și folosirea limbii. De fapt, cuvîntul se naște din această percepție și nu este o copie a obiectului în sine, ci a imaginii acestuia născute în sufletul nostru. Cum subiectivitatea este inevitabil amestecată în orice percepție obiectivă, se poate considera, independent de limbă, că orice individualitate umană este un punct de vedere propriu în ce privește viziunea despre lume. Dar ea devine și mai mult prin limbă, căci, la rîndul său, cuvîntul devine el însuși un obiect în raport cu sufletul și vine să aducă o particularitate suplimentară nouă care se distinge de subiect, în așa măsură încît există de acum încolo trei lucruri: amprenta obiectului, felul în care ea este primită în subiect și efectul pe care îl produce cuvîntul ca sunet lingvistic. Acest efect produs de cuvînt este cu necesitate dominat în fiecare limbă de o analogie constantă; și cum, în fiecare națiune, o subiectivitate omogenă își exercită deja acțiunea sa asupra limbii, în fiecare limbă există o viziune particulară asupra lumii. Acest fel de a se exprima nu depășește nicidecum măsura simplă a adevărului. Căci legătura între ele a tuturor părților limbii și legătura între limbă în ansamblul ei și națiune sunt atît de strînse că, îndată ce această interacțiune a indicat o anumită direcție, rezultă cu necesitate o particularitate de ansamblu. De altfel limba nu este numai viziune asupra lumii pentru că trebuie să fie proporțională universului – orice concept trebuind să fie sesizat de ea –, ci și pentru că numai această transformare pe care ea o operează asupra obiectelor permite spiritului să ajungă la intuiția acestei legături inseparabile de concept al lumii. Pe de altă parte, omul trăiește în mod esențial împreună cu obiectele așa cum i le aduce limba și, cum simțirea și acțiunea depind la el de reprezentările sale, se poate spune că el trăiește exclusiv în felul acesta. Prin același act care îl face pe om să țeasă limbajul

său pornind de la sine însuși el se amestecă în trama lui și fiecare limbă trasează în jurul națiunii căreia îi aparține un cerc din care nu se poate ieși decît în măsura în care se intră în același timp în cercul altei limbi.

În realitate, limbajul este ceva ce trece mereu și chiar în fiecare clipă. Chiar conservarea sa prin scris nu este niciodată o conservare completă, ci mereu modificată, care trebuie de fiecare dată să reînvie în vorbire. Limbajul însuși nu este o operă (**Ergon**), ci o activitate (**Energeia**). Adevărata sa definiție nu poate deci să fie decît genetică. Căci el este efort fără încetare repetat al spiritului de a face sunetul articulat în stare să exprime gîndirea. Luată în sens imediat și strîmt, aceasta este definiția vorbirii; dar, în sens larg și esențial, nu se poate – ca să zicem așa – considera limba decît ca totalitate a acestei vorbiri. Căci, în haosul dispersat de cuvinte și de reguli pe care avem obișnuința de a-l numi limbă, nu există decît individualul produs de această vorbire, de altfel niciodată în mod integral; ea pretinde la rîndul ei, un nou travaliu pentru ca să fie identificat modul vorbirii vii și ca să fie obținută o imagine conformă a limbii vii. Ceea ce este mai elevat și mai fin nu se poate recunoaște în aceste elemente separate și nu poate fi perceput sau presimțit decît în lanțul discursului (ceea ce dovedește cu atît mai mult că limbajul se realizează în actul vorbirii). Numai acest discurs trebuie considerat cu adevărat și primordial. Disecția limbii în cuvinte și reguli de întrebuințare nu e decît un artificiu mort de operații descriptive.

Faptul în sine de a califica liniile drept activitate a spiritului (**Energeia**) este o expresie perfect justă și adecvată, pentru că ființa spiritului este act și nu poate fi concepută decît ca atare. Analiza construirii limbii ne conduce ea însăși să considerăm limba ca un procedeu operatoriu care utilizează anumite mijloace pentru a realiza anumite scopuri. Cum fiecare limbă este moștenitoarea generațiilor anterioare, această activitate a spiritului nu este creație pură, ci transformare.

Or, această activitate este constantă și uniformă, dacă lăsăm la o parte cîteva nuanțe. Ea are ca scop unic comprehensiunea. Această comprehensiune se realizează sub forma comprehensiunii reciproce, limbajul fiind legătura de comunicare."

(Wilhelm von Humboldt, "Fragmente lingvistice", traducere în limba română de Ștefan Augustin Doinaș, în "Secolul 20", nr. 325–327, p. 161–162)

2. Să se realizeze un comentariu de text la capitolul al XVIII-lea ("Concluzie. Identitatea lingvisticii cu estetica") din Benedetto Croce, "Estetica", București, 1970, p. 209–220 (traducere în limba română de Dumitru Trancă).

Partea a II-a

DOUĂ PERSPECTIVE ÎNNOITOARE ASUPRA LIMBII ȘI A COMUNICĂRII LINGVISTICE

Capitolul I

FERDINAND DE SAUSSURE

Rezumat

Sarcinile prioritare ale unei teorii lingvistice sînt pentru Saussure delimitarea obiectului de studiu al lingvisticii și identificarea entităților lingvistice (paragraful 2). Primul obiectiv l-a condus pe Saussure către instituirea distincției **limbaj/limbă/vorbire** (subparagraful 2.1.1.). Dintre aceste trei realități, Saussure a decis că limba trebuie să fie domeniul de studiu al lingvisticii și și-a argumentat punctul de vedere. El a și emis o serie de teze care clarifică modul cum înțelege conceptul de limbă (subparagraful 2.1.2.). Dintre aceste teze, reține în mod special atenția afirmația că limba este un sistem de semne. Afirmația poate fi comentată din două unghiuri: că limba este un sistem DE SEMNE și că este UN SISTEM de semne. Studiind teza saussuriană din prima perspectivă, se descoperă existența unei concepții originale despre semnul lingvistic (subparagraful 2.1.3.). Saussure formulează o seamă de determinații ale semnului lingvistic (subparagraful 2.1.3.1.). Privită din a doua perspectivă, aceeași teză arată ce înțelege Saussure prin "sistem" (subparagraful 2.1.4.). Ordinea internă a limbii înseamnă pentru savantul elvețian ordonare sintagmatică și asociere (subparagrafele 2.1.4.1. – 2.1.4.2.).

Al doilea obiectiv major al științei limbii este identificarea entităților lingvistice. Pentru a discuta această problemă a entităților limbii, Saussure a propus mai întîi o clasificare a științelor în discipline axiologice și nonaxiologice (paragraful 2.2.1.). Criteriul acestei clasificări l-a condus pe Saussure la concluzia că lingvistica este o știință a valorilor. De aici Saussure a instituit o nouă distincție: sincronic și diacronic (subparagraful 2.2.2.). Distincția se aplică limbii, dar are consecințe și pentru lingvistică. Și astfel Saussure a propus să se facă deosebirea dintre lingvistica sincronică și lingvistica diacronică (subparagraful 2.2.3.). Savantul elvețian a avut în vedere prima ramură a științei limbii căreia a încercat să-i formuleze problemele și principiile. Au rezultat de aici considerații despre identitatea, realitatea și valoarea lingvistică (subparagrafele 2.2.3.1. – 2.2.3.).

Consecințele metodologice ale teoriei saussuriene despre valoarea lingvistică sînt reorganizarea științei limbii: nu o morfologie, o sintaxă, o lexicologie și o fonetică ne propun punctele de vedere ale lui Saussure, ci o sintagmatică, o teorie a asocierilor și (probabil) o fonologie (subparagraful 2.2.4.).

1. INTRODUCERE

Cînd se vorbește despre Saussure, se amintește decisivul său rol înnoitor în lingvistica secolului al XX-lea. Savantul genevez a fost însă și un strălucit istoric și comparatist. Înainte ca ideile înnoitoare din celebrul său **Curs de lingvistică generală** să rodească și să determine

o spectaculoasă mutație, Saussure a influențat – ca istoric – într-un mod adînc generațiile de studenți care i-au frecventat cursurile. Într-o scrisoare adresată discipolului său, Antoine Meillet, Saussure însuși mărturisește, de altfel, că bucuriile și plăcerile sale, ca om de știință, izvorau din studiul istoric al limbilor. Faptul că un savant cu asemenea opțiuni s-a dedicat, în cele din urmă, studiului teoretic are, în aceste condiții, o profundă semnificație. El arată că, pentru Saussure, problemele teoretice și metodologice deveniseră de o mare urgență, chiar dacă nu erau deloc pe gustul lui. Importanța reformei propuse de savantul elvețian în domeniul lingvisticii este, în felul acesta, și mai bine pusă în evidență. Căci critica la care este supusă lingvistica secolului al XIX-lea vine din partea unui cunoscător profund și practician consecvent al metodelor și principiilor criticate.

2. *EXIGENȚELE IMPUSE DE SAUSSURE ȘTIINȚEI LIMBII*

Saussure a fost de două ori nemulțumit de modul în care era fundamentată și practicată cercetarea lingvistică. Mai întîi, el a constatat că, de fapt, lingvistica nu și-a delimitat obiectul de cercetare și, în consecință, că nu are individualitate în raport cu alte științe. Apoi, el a făcut observația că terminologia lingvisticii era confuză și ambiguă. Luînd cazul termenului "formă", Saussure arată că acesta avea cînd accepția de "latură sonoră a unei unități lingvistice", cînd accepția de "sens", cînd accepția de "funcție". Concluzia lui Saussure este că, datorită acestor confuzii terminologice, lingvistul este pus în situația de a nu ști, de fapt, despre ce fel de unități vorbește. Din aceste observații critice s-au născut două importante exigențe privind organizarea științei limbii. Ele pot fi enunțate după cum urmează:

(i) lingvistica trebuie să ajungă a-și delimita obiectul cercetării;
(ii) lingvistica trebuie să ajungă a-și clarifica despre ce fel de entități vorbește.

Prima poate fi denumită **exigența autonomiei epistemologice a lingvisticii.** Cealaltă poate fi desemnată **exigența potrivit căreia lingvistica să fie recunoscută în calitate de știință a unui gen anumit de valori.** Și aceasta, deoarece (după cum se va vedea) efortul de identificare a entităților lingvistice presupune, în concepția lui Saussure, apelul la o anumită teorie a valorilor.

2.1. Autonomizarea epistemologică a lingvisticii. Cînd Saussure a cerut ca lingvistica să-și identifice obiectul de cercetare, el a început prin a se întreba care este **domeniul integral** și **concret** al acesteia. Exigența integralității nu are nevoie de comentarii speciale. Este o problemă elementară de adecvare ca orice știință să aibă o **perspectivă globală** asupra domeniului ei, căci, dacă această perspectivă îi lipsește, individualitatea științei în cauză devine incertă. Mai interesant este însă cealaltă exigență, prin care se pretinde, implicit, ca domeniul lingvisticii să fie concret. Saussure pare să mărturisească aici convingerea că lingvistica nu poate fi decît o știință a concretului și că, prin urmare, tipul caracteristic de cunoaștere angajată în cercetarea lingvisticii este **cunoașterea empirică.** Se va putea vedea cum și alte idei ale lui Saussure sînt compatibile cu empirismul față de care lingvistul genevez face profesiune de credință aici. Dar Saussure nu este totdeauna consecvent cu acest punct de vedere epistemologic.

Formulînd în acest mod cerința ca lingvistica să-și identifice obiectul de studiu, Saussure arată și motivele mai specifice pentru care el era nemulțumit de ceea ce se realizase în lingvistică. Un cuvînt oarecare, de exemplu, **apă,** ar putea fi privit și cercetat din mai multe unghiuri. În primul rînd, ca alcătuire sonoră (așadar ca o anume succesiune de sunete). Apoi, ca exprimare a unei noțiuni. Și, de asemenea, ca urmașul românesc al lat. *aqua*. În asemenea cazuri, arată Saussure, obiectele cercetării noastre sînt desigur concrete (deci a doua exigență

formulată de Saussure e îndeplinită), iar punctele de vedere din care sînt studiate obiectele aparțin lingvisticii. Însă obiectele sînt, de fiecare dată, **altele,** ca și cum schimbarea unghiului de vedere ar aduce cu sine o metamorfoză a obiectului studiat. Saussure e nemulțumit de această situație căci, după aprecierea sa, în nici o altă știință nu se întîmplă un lucru asemănător. Metamorfoza obiectului, simultană cu schimbarea perspectivei de cercetare, îi demonstrează astfel lui Saussure că acolo unde este satisfăcută cerința de concretețe a domeniului, cealaltă exigență – integralitatea – nu mai poate fi îndeplinită. Căci, dacă ar fi, obiectele nu s-ar mai metamorfoza o dată cu schimbarea unghiului de vedere.

Să presupunem însă că încercăm să adunăm toate aceste perspective asupra cuvîntului **apă** într-un punct supraordonator (conform opiniilor lui Saussure, acest lucru este imposibil, dar să lansăm totuși această ipoteză, uzînd de argumentație prin reducere la absurd). Dacă reușim așa ceva, exigența ca domeniul lingvisticii să fie **integral determinat** este satisfăcută. Însă, într-un asemenea caz, nu se mai poate distinge cu ce fel de obiecte **concrete** avem de-a face: cu un lanț fonic, cu o unitate de expresie care comunică o noțiune sau cu o formă care este descendentul unui cuvînt latin? Situația nu devine mai bună spunînd că obiectul concret (în oricare dintre cele trei cazuri) este, de fapt, un cuvînt. Căci nu cuvîntul este obiectul de studiu al foneticii; și nu neapărat cuvîntul exprimă o noțiune; și, în sfîrșit, nu neapărat el constituie centrul de interes al etimologiei. Orice încercare de a satisface exigența de concretețe are, așadar, drept rezultat renunțarea la presupusa perspectivă unificatoare pe care am dobîndit-o. Invers, păstrarea unghiului supraordonator înseamnă sacrificarea cerinței de concretețe. Cu o metaforă care nu-i aparține lui Saussure, dar care îi exprimă destul de bine gîndul, s-ar putea spune că ultima împrejurare este ilustrată de situația în care o pădure este privită dintr-un avion aflat la mare înălțime: contururile pădurii se văd bine, dar, din cauza înălțimii, pădurea apare ca o suprafață verde, și nu ca o mulțime de copaci.

Se cuvine aici a fi semnalat faptul că situația cognitivă de care Saussure se declară nemulțumit nu este, în știință, singulară, așa cum credea el. Fizica modernă oferă multe exemple în care unul și același obiect își modifică natura în funcție de unghiul din care este cercetat. Ca fenomen, lumina a fost explicată prin cel puțin două teorii reciproc incompatibile (teoria ondulatorie și cea corpusculară). Max Planck a lansat conceptul (fizic contradictoriu) de "particulă de energie", iar Louis de Broglie, pe acela de "undă de materie". Amîndoi fizicienii au realizat astfel o sinteză a unor concepte mutual incompatibile. Important este însă că atît soluția cognitivă nestandard la care au recurs marii fizicieni ai secolului al XX-lea, cît și soluția clasică folosită de Saussure pentru rezolvarea dilemei sale au condus la însemnate mutații în cîmpul fizicii și, respectiv, în cel al lingvisticii.

2.1.1. Limbaj, limbă, vorbire. Pentru Saussure, cauza care determină incapacitatea lingvisticii de a-și delimita într-un mod integral și concret domeniul este tocmai greșita alegere a obiectului. Saussure recunoaște, într-adevăr, că intră în sarcina lingvisticii să studieze raporturile dintre limbi și istoria acestora. El mai recunoaște, de asemenea, că tot lingvistica trebuie să aibă în vedere și ramificațiile teritoriale ale idiomurilor, și etimologia formelor lingvistice, și fiziologia (sau acustica) sunetelor. Și, bineînțeles, lingvistul elvețian nu neagă utilitatea tuturor acestor studii. El însă constată că, în momentul în care se încearcă gruparea acestui ansamblu de preocupări în scopul de a-l subordona exigențelor de unitate și concretețe, tentativa eșuează. Și eșuează, deoarece fenomenul însuși, supus studiului, este eterogen și multiform. Acest fenomen este denumit de către Saussure **limbaj.**

Modul în care învățatul genevez înțelege conceptul de limbaj este cu totul deosebit de uzanța curentă a termenului și, de aceea, sînt necesare cîteva observații. A studia diferențierile de vocabular cauzate de deosebirile sociale, profesionale sau de vîrstă înseamnă, pentru Saussure,

a cerceta **un aspect al limbajului.** A studia fiziologia sau acustica sunetelor vorbirii înseamnă a lumina **o altă latură** a aceluiași fenomen. Iar a cerceta, de exemplu, ramificațiile teritoriale ale unui idiom înseamnă, de asemenea, pentru Saussure, a pune în relief un alt aspect al limbajului. În concepția lui Saussure, așadar, limbajul este **suma laturilor** luminate de o cercetare lingvistică dirijată fie **istoric,** fie **geografic,** fie **fiziologic,** fie **social.** Prin însăși natura lui, limbajul îi apare, prin urmare, lui Saussure ca un fenomen eterogen ce nu se lasă studiat în lumina unei perspective unitare. În aceste condiții – consideră savantul genevez –, greșeala lingvisticii a constat în alegerea ca obiect a limbajului, adică a unui fenomen multiform. Eterogenitatea lui a avut drept consecință imposibilitatea ca lingvistica să-și dobîndească o metodă unitară.

Urmare a acestei situații, Saussure a încercat să delimiteze în alt fel obiectul de studiu al lingvisticii. În alt fel, adică într-o manieră în care acest obiect să satisfacă exigențele pe care el le-a formulat. Este de observat că încercările lui Saussure sînt deja orientate de anumite criterii. Astfel, el va căuta acel **aspect al limbajului** care să nu mai oblige investigația lingvistică să se sprijine pe un punct de vedere fiziologic, sociologic, istoric etc. Saussure caută, așadar, acel aspect nereductibil la principiile vreunei alte discipline.

Mai întîi, Saussure își îndreaptă atenția asupra actelor individuale de comunicare, punîndu-și problema dacă nu cumva în acestea va descoperi acel aspect al limbajului de care are nevoie. El constată că actele de comunicare au două componente: una psihică și alta psiho-fiziologică. Faza psihică a actului constă în faptul că, pentru a vorbi, orice persoană își alege mental, din formele lingvistice avute în memorie, pe acelea care corespund intențiilor de comunicare din momentul respectiv. Faza psiho-fiziologică e reprezentată de comenzile date de centrii nervoși organelor articulatorii. În felul acesta, construcția mentală a mesajului (Saussure nu întrebuințează însă conceptul de mesaj) devine realitate sonoră. Aceste două faze sînt denumite de către Saussure vorbire. Prin **vorbire** Saussure înțelege, așadar, orice act de comunicare individuală. Vorbirea este – potrivit concepției saussuriene despre limbaj – aspectul psiho-fiziologic și, implicit, individual al acestuia.

Saussure nu a ales însă vorbirea ca obiect specific de studiu al lingvisticii. A avut mai multe motive să nu facă asta. În primul rînd, conceptul de vorbire acoperă el însuși o sumedenie de realități, foarte deosebite între ele. Vorbirea este întotdeauna individuală – ea aparține cuiva – și această caracteristică nu putea servi obiectivelor lui Saussure. În al doilea rînd, faza fiziologică sau acustică a vorbirii cade sub incidența foneticii articulatorii sau acustice, adică este studiată cu principiile unei alte discipline; nici acest lucru nu putea fi în acord cu criteriile învățatului genevez.

Motivul cel mai puternic a fost însă altul. Saussure și-a dat seama că orice vorbire este ceea ce este (adică: un act de **comunicare**) numai pentru că se sprijină pe o altă realitate. Această altă realitate nu poate fi limbajul însuși, căci limbajul – așa cum îl consideră Saussure – este nedefinibil. Realitatea la care se referă savantul elvețian este de natură supraindividuală și este unitară, căci, dacă n-ar fi astfel, vorbirea nu ar mai fi comunicare. Realitatea aceasta este numită de el **limbă** și tocmai limba este aleasă drept obiect propriu de cercetare al lingvisticii.

2.1.2. Tezele lui Saussure despre conceptul de limbă. Cînd a simțit nevoia să explice mai în detaliu felul în care înțelege limba, Saussure nu s-a dovedit deloc zgîrcit cu precizările. Din aceste precizări reies mai bine și motivele pentru care limba a fost considerată drept domeniul adecvat (nu însă și singurul) al lingvisticii. Ansamblul acestor precizări reprezintă tezele lui Saussure despre limbă. Ele se găsesc răspîndite aproape în toate acele părți din **Cursul de lingvistică generală** unde apar și marile idei înnoitoare. În cele ce urmează,

comentariul nu va respecta ordinea de apariție a tezelor în text, ci va insista asupra grupării lor tematice și asupra raporturilor logice dintre ele.

(i) Limba este o realitate psihică.

Aceasta reprezintă una dintre afirmațiile ambigue ale lui Saussure, iar semnificația ei se cere a fi nuanțată. Cînd se susține despre un fenomen că este de natură psihică, trebuie să se admită că este un fenomen individual, deoarece numai în accepții cu totul speciale se poate vorbi despre "psihicul colectiv". Din teza (i) decurge, așadar, ideea că limba este și ea un fenomen individual. Dar această afirmație pune pe același plan limba și vorbirea, iar Saussure nu putea admite aceasta.

Teza (i) trebuie, de fapt, înțeleasă în modul următor: limba nu este o realitate "suspendată deasupra vorbitorilor", ruptă de aceștia. Cine dorește să descrie o limbă se adresează vorbitorilor (sau textelor rămase, dacă limba nu mai are vorbitori). Însă ar fi o greșeală – susține Saussure – să credem că vom găsi limba studiind vorbirea unor persoane alese ca eșantioane. Limba nu se află în vorbirea vreunui individ, ci este răspîndită în toată masa vorbitorilor. În mod ideal, o limbă este descrisă cunoscînd vorbirea fiecărui membru al unei colectivități, deoarece fiecare vorbitor este deținătorul unei părți din limbă. În acest sens, și numai în acesta, limba are o realitate psihică.

Este de observat că ideile lui Saussure asupra raportului dintre limbă și vorbire se dezvoltă într-un mod similar cu cele ale lui Humboldt sau Potebnea. Nu e clar dacă Saussure a cunoscut ideile acestora (în cazul ideilor lui Humboldt, cu care Saussure are asemănări de concepție, se poate spune cu destulă certitudine că savantul genevez nu le-a cunoscut). Dar Saussure nu conchide – precum Potebnea – că limba este inexistentă, ci dimpotrivă, argumentează în favoarea realității ei. Acesta este punctul în care el se deosebește, într-un mod decisiv, și de filosofia croceană a limbii.

(ii) Limba este o realitate concretă, și nu una abstractă.

Par a exista două cauze care l-au condus pe Saussure la formularea acestei teze. Prima este presiunea exigenței de concretețe: domeniul lingvisticii trebuie să fie un domeniu al obiectelor concrete. A doua pare ar fi chiar teza (i), căci Saussure afirmă: "Semnele lingvistice, pentru a fi în mod esențial psihice, nu sînt abstracții" (**Cours de linguistique générale,** Payot, Paris, 1968, p. 32). Asertiunea nu e lipsită de oarecare obscuritate, dar, în context, ea e gîndită ca un argument pentru a susține natura esențial empirică a limbii. Așadar, deoarece domeniul lingvisticii trebuie să fie alcătuit din entități concrete și deoarece semnele lingvistice nu sînt abstracții, limba este o realitate concretă.

Dacă acesta a fost raționamentul, el e greșit. Cine admite realitatea psihică a limbii în sensul tezei (i), nu mai poate admite și natura ei empirică. Psihicul devine empiric doar prin **comportament,** dar, în mod sigur, Saussure nu s-a gîndit la acest lucru. Teza (ii) este insuficient elaborată și reprezintă unul dintre cazurile în care filonul empirist al gîndirii lui Saussure forțează într-un mod nepermis producerea unor consecințe. Cu anumite accente empiriste vom mai avea de altfel prilejul să ne întîlnim.

Următorul grup de teze dau substanță ideii – doar enunțate în finalul paragrafului – că limba este o realitate supraindividuală.

(iii) Limba este latura socială a limbajului.

(iv) Limba este o convenție adoptată într-o comunitate umană.

(v) Limba este o instituție socială.

Teza (iii) plasează limba în ansamblul eterogenului fenomen care este, pentru Saussure, limbajul. Teza (iv) reprezintă o explicitare a afirmației (iii). Într-adevăr, dacă limba reprezintă un bun comun, trebuie să se facă apel la cîteva principii de sociologie și să se explice prin ce împrejurări un obiect ajunge să devină bun public. Răspunsul este o întreagă teorie a

socializării bunurilor, dar pentru ce interesează aici, exemplul analogic al banilor este și suficient, și clarificator. Banii au ajuns o marfă universală în orice societate avansată, deoarece membrii colectivității au văzut că este avantajos să adopte **convenția** unei mărfi-etalon. Același principiu **al convenției** explică și socializarea limbii. Comentariul tezei (iv) nu-i aparține lui Saussure. El este o explicație a ideii saussuriene doar în spirit, nu și în literă.

Forma "radicală" a ideii că limba e un bun social este teza (v). O instituție este o formă de organizare a activităților sociale dintr-o comunitate dată. Monarhia, republica, armata, biserica, justiția, căsătoria sînt instituții. Statul însuși este o instituție alcătuită dintr-o ierarhie complicată de alte instituții. Saussure conferă și limbii un caracter instituțional.

Această categorizare nu înseamnă însă, pentru învățatul genevez, alinierea limbii la celelalte instituții. Deosebirea decisivă văzută de Saussure între limbă și restul e următoarea: în istoria oricărei societăți, se constată apariția unor perioade de tensiune socială. Tensiunile își au cauza tocmai în controversele referitoare la oportunitatea de a conserva, reforma, elimina sau adopta anumite instituții. Tensiunile se rezolvă fie în mod pașnic, fie violent, iar rezolvarea se repercutează asupra instituției care a cauzat controversa. În opinia lui Saussure, limba nu e o instituție susceptibilă de a fi conservată sau reformată prin consens sau violență. Și asta, chiar dacă se nasc controverse sociale cauzate de limbă. Dincolo de aceste controverse, pentru Saussure, limba este, așadar, o instituție principial **necontroversabilă**. Această calitate a ei decurge din împrejurarea că limba este instituția cea mai cuprinzătoare dintr-o societate, iar membrii ei se raportează la limbă în fiecare secundă a existenței lor, deoarece sînt obligați să comunice.

Tezele (iii)–(v) constituie o nouă dovadă că, pentru Saussure, realitatea concretă a **vorbirii** nu a reprezentat un amăgitor cîntec de sirenă. Dimpotrivă, spre deosebire de Potebnea sau de Croce, delimitarea ariei vorbirii i-a întărit lui Saussure credința că un alt sector al limbajului susține și subdetermină vorbirea și vorbirile. În filosofia lui Saussure, ideea că oamenii comunică și **se înțeleg** este o convingere fundamentală, argumentată tocmai prin tezele (iii)–(v).

Am văzut că, încercînd să găsească domeniul adecvat de studiu al lingvisticii, Saussure a fost călăuzit în căutările sale de un anumit criteriu. El dorea descoperirea acelui aspect al limbajului nereductibil la principiile vreunei alte științe.

Acest principiu l-a condus la adoptarea limbii drept obiect al lingvisticii. Dar cînd Saussure a făcut precizări asupra conceptului de limbă (cf. tezele (i)–(v)), s-a putut constata că, pentru el, limba este simultan o realitate psihică și socială. În aceste condiții, se pune întrebarea dacă nu cumva Saussure a renunțat la criteriul adoptat inițial, căci, considerînd limba un fenomen psihosocial, apare posibilitatea principială de a o subordona fie psihologiei, fie sociologiei.

Răspunsul – negativ – la această întrebare îl aduc următoarele trei (și ultime) teze saussuriene despre limbă:

(vi) Limba este un întreg în sine.
(vii) Limba este o formă, și nu o substanță.
(viii) Limba este un sistem de semne.

Dacă teza (ii) urmărea să satisfacă cea de-a doua exigență despre domeniul lingvisticii, este evident că teza (vi) vine în întîmpinarea primei cerințe: cea de integralitate. Ideea este printre primele dintre cele enunțate de Saussure despre limbă. În contextul în care apare, ea are o valoare mai degrabă programatică decît demonstrativă. Însă imediat ce va avea ocazia să detalieze această afirmație, Saussure o va face. Se poate spune că toată partea dedicată principiilor de lingvistică sincronică din **Cursul de lingvistică generală** constituie o ilustrare

a acestei teze. Luată izolat, teza (vi) sugerează principiul unei organizări interne a limbii ca fenomen global. Avînd această semnificație, teza blochează de la început orice posibilitate de intruziune a unor principii științifice străine în metodologia lingvisticii.

Saussure a fost, de altfel, atît de preocupat de prezervarea autonomiei lingvisticii, încît a ajuns uneori și la exagerări puriste. Este ceea ce se întîmplă cu teza (vii), care este semnificativă nu neapărat prin conținut, cît prin seria de pași care au dus la formularea ei în calitate de concluzie. Voind să arate că esența limbii este independentă de "substanțele" pe care limba le angajează, Saussure a adus mai întîi în discuție planurile limbii: cel al expresiei sonore și cel al conținutului conceptual sau noțional. El a susținut apoi că nici unul dintre aceste planuri, considerate separat, nu este relevant din punct de vedere lingvistic. Aceasta este deja un fel de a spune că fonetica – știința expresiei sonore – sau logica împreună cu psihologia – științele conceptelor – nu pot aduce lumină în problema esenței limbii. Dar Saussure a mers și mai departe. El a afirmat că, dacă se consideră separat planul expresiei sonore și cel al conținutului noțional, ambele planuri apar ca niște zone amorfe și continue. Aceste zone sînt chiar substanțele de care se folosește limba, dar ele nu sînt **încă** limba însăși. Limba intervine ca un mediator între zona amorfă a expresiei sonore și zona amorfă a conținutului conceptual. Ea dă formă acestor "continuuri", introducînd granițe în interiorul fiecărei zone. În planul expresiei sonore, granițele înseamnă tocmai existența sunetelor și a tranșelor sonore (combinații de sunete); în planul conținutului, granițele înseamnă concepte distincte. Tot limba este cea care pune în corespondență o "delimitare" din planul expresiei sonore (adică o tranșă sonoră – de exemplu, "m-a-s-a" în română) cu "o delimitare" din planul conținutului (de exemplu, conceptul **masă**). De aici și concluzia lui Saussure: "combinația [adică punerea în corespondență, *n. m., E. I.*] produce o formă, nu o substanță" (Saussure, *op. cit.*, p. 157).

Oricît de interesantă este această concluzie, raționamentele care o precedă sînt subtile pînă la obscuritate și specioase. Saussure greșește atunci cînd crede că gîndirea în stare pură este o masă amorfă și nediferențiată. În secolul trecut, doi logicieni – George Boole și Gottlob Frege – au izolat formele gîndirii și le-au dat expresie simbolică. "Scrierea conceptuală" propusă de Frege reprezintă tocmai un gen de notație destinată a exprima într-un mod adecvat gîndirea însăși împreună cu legile ei.

Este, apoi, un fapt ușor de constatat că această separație a planurilor limbii nu se întîlnește nici în "ontogeneza" limbii, nici în "filogeneza" ei. Gîndire pură și substanță sonoră pură nu există nicăieri în modul imaginat de Saussure. Valoarea unei asemenea idealizări ar putea fi pedagogică (după cum constată Louis Hjelmslev), ea arătînd pînă la ce punct gîndirea lui Saussure este antisubstanțialistă. Însă nu mai mult.

Teza (viii) dă un sens mai exact tezei (vi). Se înțelege că, dacă limba are o organizare internă, această organizare este **sistemică.** Importanța acestei teze în ansamblul gîndirii lui Saussure este enormă. Înainte de a o discuta însă, trebuie menționat că ea îi servește lingvistului elvețian pentru a introduce o distincție importantă: aceea dintre **elementele interne** și **externe** ale limbii.

Distincția este intuitiv schițată cu ajutorul unei analogii cu jocul de șah. Șahul este un sistem de reguli de așezare a pieselor pe tablă și de mutare a acestora. Regulile nu sînt influențate în nici un fel de istoria jocului, adică de locul inventării sale, de țările prin care a trecut etc. Această constatare pare a fi banală, dar ea servește lui Saussure la a preciza că, în raport cu regulile care fac posibilă o partidă, istoria șahului este **un element extern.** Dacă însă o anumită regulă este eliminată sau dacă sînt adăugate stipulări neconținute în ansamblul uzual de reguli, este sigur că aceste ajustări vor afecta desfășurarea însăși a jocului. Iar ajustările nu mai pot fi socotite elemente externe ale jocului ci, dimpotrivă, **interne.**

În limbă, lucrurile se petrec într-un mod similar. Din punctul de vedere al felului cum se prezintă și cum este întrebuințată azi limba română (de pildă), este perfect indiferent faptul că **a învăța** provine din latină, iar **a studia,** din franceză. Originea acestor două verbe este, conform ideilor lui Saussure, un element extern al limbii. Nu ar fi însă tot un element extern dispariția, la un moment dat, a unuia dintre cuvinte. Căci, dacă este adevărat că **a învăța** și **a studia** au clase de contexte în care sînt sinonime, este adevărat și că fiecare verb are anumite utilizări specifice. Se spune, de exemplu, "Cineva învață să înoate.", dar nu se spune: "Cineva studiază să înoate." În eventualitatea că, de pildă, verbul **a învăța** ar dispărea din româna de azi, sarcina de a exprima idei formulate numai cu ajutorul lui ar fi preluată de verbele cele mai apropiate semantic (în mod destul de probabil, chiar de verbul **a studia**). Într-o asemenea împrejurare, dispariția verbului **a învăța** este **un element intern** al limbii, deoarece acest fenomen provoacă o mutație în sistem (mai precis, în sistemul semantic al verbului).

Semnificația metodologică a distincției propuse de Saussure este clară: lingvistica ar trebui să se ocupe de elementele interne ale limbii, adică de acele fapte care afectează sistemul și funcționarea lui.

Teza că limba este un sistem de semne se cere a fi analizată din două unghiuri, după cum ceea ce se are în vedere este prima sau a doua parte a afirmației.

2.1.3. Limba: un sistem DE SEMNE. Saussure este autorul unei originale teorii a semnului lingvistic, devenite celebră în știința limbii. Punctul de plecare al ideilor sale este critica unei concepții foarte răspîndite (și tocmai de aceea anonime) despre semne și limbă. Potrivit acestei concepții, limba este o listă ("un nomenclator", spune Saussure) alcătuită din cuvinte cărora le corespunde fie un concept, fie un lucru.

Învățatul genevez consideră că această concepție este greșită din cel puțin două puncte de vedere. Mai întîi, arată el, ideea că limba este ca o listă de nume simplifică, într-un mod nepermis, relația dintre nume și lucruri, lăsîndu-ne să înțelegem că relația este și firească, și simplă. În al doilea rînd, consideră Saussure, din teza că limba este un nomenclator se poate deduce ideea că **noțiunile preexistă cuvintelor.** Cu această a doua idee Saussure va polemiza în mai multe locuri din **Cursul de lingvistică generală.**

Critica tezei că noțiunile preexistă cuvintelor ocupă un loc important în opera lui Saussure, deoarece ea angajează cele mai importante idei ale savantului genevez despre limbă. În mod independent de însemnătatea și valabilitatea lor, este însă posibil ca Saussure să fi exagerat în această critică în sensul următor: din faptul că limba este o listă de "etichete" ale lucrurilor sau ale conceptelor nu decurge **în mod necesar** afirmația că noțiunile sau conceptele preexistă cuvintelor. Pentru a se ajunge la formularea unei asemenea consecințe, e nevoie de o premisă suplimentară: premisa ca noțiunile să fie **reificate** (adică absolutizate și transformate în lucruri). Aceasta înseamnă, de fapt, un tratament de tip platonician al conceptelor. Teza că limba este un nomenclator – în forma pe care o comentează Saussure, cel puțin – nu indică însă un asemenea tratament. Prin urmare, dacă Saussure ajunge să polemizeze cu teza că noțiunile preexistă cuvintelor, aceasta înseamnă că, pentru el, consecința este conținută în chiar ideea de listă sau nomenclator. Fapt care e însă departe de a fi evident.

Criticînd simplificarea raportului dintre cuvinte și lucruri, savantul elvețian își formulează teza fundamentală despre semn. Un semn nu unește, la Saussure, un cuvînt cu un lucru. Un semn unește **un concept** cu **o imagine acustică.** Astfel, în cuvîntul românesc **casă,** se întîlnește, pe de-o parte, succesiunea de sunete **c-a-s-ă**, care, în mintea vorbitorilor de limbă română, este o amprentă psihică a succesiunii sonore înseși. De această amprentă psihică vorbitorii românei leagă un anumit concept – conceptul de **casă.** Lanțul sonor și amprenta lui psihică

exprimă, prin urmare, o anumită noțiune. Lanțul sonor e denumit de Saussure **semnificant** ("cel care semnifică"), iar conceptul e **semnificat** ("cel care este semnificat"). Unitatea dintre semnificat și semnificant definește, în teoria lui Saussure, **semnul lingvistic.**

2.1.3.1. Semnul lingvistic: determinațiile sale. Despre semn, înțeles ca unitate dintre un semnificant și un semnificat, Saussure a făcut mai multe precizări. Ansamblul lor reprezintă determinațiile acestui concept.

2.1.3.1.1. Semnul lingvistic este arbitrar. Formulînd această idee, Saussure a înțeles prin ea faptul că semnificantul este arbitrar în raport cu semnificatul. Nu există, așadar, conform lui Saussure, **nici o legătură necesară** între complexul sonor și conceptul pe care complexul îl exprimă. Sau, privind fenomenul dintr-un alt unghi, nu există nimic, în natura conceptului, care să impună exprimarea lui printr-un anume complex sonor și numai prin acela.

Argumentele care susțin teza despre arbitrarul semnului sînt destul de numeroase. În interiorul aceluiași limbaj, un astfel de argument este prezența sinonimelor și a omonimelor. Tradusă în termeni saussurieni, sinonimia se definește prin existența mai multor **semnificanți** care exprimă același **semnificat**, în timp ce omonimia înseamnă fenomenul invers: mai mulți semnificați sînt exprimați prin același semnificant.

Raporturile dintre limbi constituie și ele o dovadă a arbitrarului: pentru a exprima același concept – de exemplu, conceptul de **pisică** –, româna și engleza se folosesc de complexe sonore deosebite: **p-i-s-i-c-ă** și, respectiv, **k-ae-t.** Dacă între semnificant și semnificat ar fi fost o legătură, atunci nici sinonimia, nici omonimia nu ar fi fost posibile și nici nu ar fi existat o diversitate a limbilor.

Saussure a nuanțat însă ideea că semnificatul și semnificantul sînt arbitrari unul față de celălalt, explicînd că, într-o limbă, nu se întîlnesc numai cazuri de arbitrar. Opusul conceptului de arbitrar, pentru Saussure, este noțiunea de **motivare.** Raportul dintre semnificant și semnificat este, prin urmare, motivat dacă între cele două laturi ale semnului este constatabilă o legătură, în sensul că noțiunea sau fenomenul care reprezintă semnificatul a condus la impunerea unui anumit semnificant.

Un domeniu care ilustrează motivarea este cel al cuvintelor onomatopeice. Cîntecul cucului, de exemplu, este reprodus într-un mod similar în numele (din **limbi diferite**) ale acestei păsări. Interjecțiile au și ele un grad mai mare de motivare față de – spre exemplu – substantive, adjective sau adverbe (deși o comparație a interjecțiilor întrebuințate în limbi diferite pentru exprimarea aceleiași stări sufletești indică și deosebiri semnificative). Dar motivarea poate fi constatată și în compartimente de limbă unde mai puțin ne așteptăm să apară. De exemplu, în cazul numeralului sau în cel al derivării cu sufixe și prefixe. Fie numeralele românești **zece** și **doisprezece.** Vorbitorii nativi ai românei sînt prea familiarizați cu ele pentru a sesiza de la început deosebirea dintre gradele de motivare expuse de fiecare. Și, totuși, o diferență, din acest punct de vedere, există; **zece** este arbitrar, căci complexul sonor care exprimă conceptul nu are legătură cu semnificatul; **doisprezece** indică însă, prin chiar structura sa (**doi + spre + zece**), modul în care e format numeralul și, deci, în raport cu **zece,** este motivat. Situația este asemănătoare în cazul sinonimelor **ignorant** și **neștiutor.** Din nou "structura" devine un factor de deosebire: **ignorant** este neanalizabil în alte segmente semnificative, dar **neștiutor** nu se prezintă la fel și este, de aceea, motivat.

Toate argumentele aduse de Saussure în sprijinul ideii că semnificantul este arbitrar în raport cu semnificatul sînt neîndoielnic plauzibile. Și, totuși, s-a întîmplat ca această teză importantă să sufere o corectare ce a fost acceptată de mulți teoreticieni. Corectarea nu-i aparține lui Saussure, ci lingvistului francez Émile Benveniste.

Pornind chiar de la tezele lui Saussure, Benveniste a accentuat importanța ideii că nu poate exista concepte în stare pură și că, așadar, orice semnificat se exprimă într-un mod obligatoriu printr-un semnificant. Dacă, de pildă, un vorbitor al limbii române se gîndește la (sau utilizează) conceptul de **cal,** el nu poate rupe unitatea acestui semnificat de semnificantul **c-a-l** (iar dacă un vorbitor crede totuși că are conceptul în stare pură, aceasta nu este decît o credință eronată a lui). Or, judecînd problema arbitrarului din acest unghi, Benveniste observă că nu mai avem nici o îndreptățire în a susține că semnificatul și semnificantul sînt independenți. Dimpotrivă, orice **semnificant** își merită numele numai în măsura în care el exprimă un concept. Și orice **semnificat** este identificabil datorită faptului că e reprezentabil printr-o imagine sonoră sau grafică.

Benveniste nu a tras totuși concluzia, din aceste pătrunzătoare observații, că arbitrarul reprezintă o teză saussuriană fără acoperire. El a susținut, în consecință, că teza rămîne valabilă, dar **în raport cu alt nivel al semnificării.** Pentru Benveniste, nu semnificantul e arbitrar față de semnificat, ci **semnul** e arbitrar în raport cu **obiectul** desemnat. Propunerea lui Benveniste se bazează pe două importante premise, de care Saussure ori n-a ținut seama deloc, ori n-a ținut seama decît sporadic. Prima: să distingem mereu între semnificatul unui semn (adică noțiunea sau conceptul) și **obiectul la care semnul se referă.** Și a doua: să introducem în faptul semnificării – alături de semnificant și semnificat – și obiectul desemnat prin semn. Se pare că de această "tentație" Saussure s-a ferit într-un mod programatic. El pare să fi crezut că, dacă fenomenul semnificării va accepta și un al treilea parametru – obiectul denotat de semn –, principiile generale ale cercetării lingvistice vor fi din nou deturnate, în sensul pierderii autonomiei lingvisticii. Dar Saussure nu și-a dat seama că, privînd semnul de relația lui cu lucrul, el punea între paranteze una dintre cele mai importante funcții ale limbii: funcția de a se referi la ceva ce-i este exterior – lumea însăși.

2.1.3.1.2. Semnul lingvistic este liniar. Prin liniaritatea semnului lingvistic, Saussure înțelege unidimensionalitatea acestuia. Un semn "se desfășoară" într-o singură direcție, în sensul că el este perceput vizual (dacă este scris) sau auditiv (dacă este rostit), pe o singură coordonată. Pentru Saussure, liniaritatea e o proprietate a semnului lingvistic, căci, arată lingvistul genevez, există sisteme de semne care nu se caracterizează prin această calitate. Semnele maritime, de pildă, sînt multidimensionale.

Referindu-se la liniaritatea semnului, Saussure avea, desigur, în vedere liniaritatea **semnificantului.** Cealaltă latură – semnificatul – nu este nici liniară, nici nonliniară, căci un concept nu are realitate spațială sau temporală (un concept se poate modifica în timp, dar aceasta este altceva). De fapt, chiar aici se descoperă natura paradoxală și enigmatică a oricărui semn lingvistic. Prin intermediul a ceea ce este spațial și temporal (semnificantul) se ajunge la a recunoaște o entitate independentă de spațiu sau de timp – semnificatul.

2.1.3.1.3. Semnul lingvistic este convențional. Deși această teză nu figurează într-un mod explicit printre principiile semnului la Saussure, ea poate fi considerată o determinație dintre cele mai importante.

Natura convențională a semnului reprezintă teza complementară la afirmația că semnul este arbitrar. Ea decurge din tezele prin care Saussure argumenta că limba este un fenomen social.

Accepția în care Saussure înțelege caracterul convențional al semnului este următoarea: asociația dintre un semnificant și un semnificat trebuie **să fie "ratificată"** de colectivitate. În același timp însă, convenția lingvistică prin care unui semnificant îi corespunde un semnificat este, în concepția lui Saussure, de un tip special: ea **îi este impusă** vorbitorului dintr-o anumită comunitate. Arbitrarul și convenționalitatea semnului sînt premisele care

l-au condus pe Saussure la următoarea teză: semnele lingvistice sînt, în același timp, atît mutabile, cît și imutabile.

2.1.3.1.4. Imutabilitatea și mutabilitatea semnului lingvistic. Mutabilitatea semnului înseamnă, la Saussure, schimbarea raportului dintre semnificant și semnificat. În latină, verbul **necare** însemna **"a omorî".** Urmașul acestui verb în franceză este **noyer,** care înseamnă **"a îneca".** Raportul dintre semnificantul **necare** și semnificatul său este același cu raportul dintre **noyer** și semnificatul **a îneca.** Într-o asemenea împrejurare, Saussure vorbește despre mutația semnului.

Acesta este un caz exemplar, însă nu este și singurul înregistrat de Saussure. Tot despre mutație se poate vorbi și atunci cînd se constată modificări ale uneia dintre laturile semnului. Conjuncția **deci** avea, în româna veche, forma **deaci** (ceea ce indică și originea ei), dar contextele în care ea apare nu indicau alt sens decît cel cunoscut azi. Invers, adjectivul **prost** avea, acum două-trei sute de ani, aceeași formă ca în româna contemporană, dar însemna **"simplu" ("om simplu"**, de pildă).

Este cunoscut marele interes manifestat de lingviști pentru problema schimbărilor în limbă. S-au propus, rînd pe rînd, teorii care explicau în mod diferit schimbările. Interesul lui Saussure pentru această problemă nu este mai mic. Este însă remarcabilă precauția lui atunci cînd e vorba de a propune o explicație a mutabilității semnului. De fapt, Saussure **se abține** de la a propune o cauză a schimbării și aceasta dovedește cel puțin că, pentru el, chestiunea are aspecte atît de complexe, încît o teorie unitară a mutabilității nu e posibilă. Tot ceea ce își permite Saussure să spună despre schimbare este că ea e consecința faptului că semnul e arbitrar. Totodată, pentru Saussure, mutabilitatea este inevitabilă datorită împrejurării că orice limbă este expusă acțiunii timpului.

Fenomenul invers – **imutabilitatea** – este însă comentat mai pe larg. Saussure indică patru factori care contribuie la conservarea în timp a semnelor și la relativa lor stabilitate. Primul este, din nou, arbitrarul semnului. Saussure se gîndește aici la faptul următor: reforma unei instituții sociale oarecare se petrece în baza faptului că instituția nu mai corespunde unor nevoi sociale sau pentru că devine chiar o frînă. Este rațional, de exemplu, să se pună la un moment dat în discuție utilitatea pedepsei capitale. Dar limba și semnele nu sînt o instituție socială obișnuită. Nu ar exista deci o justificare rațională pentru înlocuirea cuvîntului **cap** în română cu – să zicem – **lap.** Și nu ar exista o asemenea îndreptățire tocmai pentru că relația dintre laturile semnului **cap** este arbitrară.

Dar chiar și atunci cînd instituții specializate emit recomandări privind norma literară, acțiunea lor nu e, totdeauna, eficientă. Cauza, din punctul de vedere al lui Saussure, este **complexitatea sistemului.** O tentativă de reformă, fie ea și rațională, nu poate atinge, în opinia lui Saussure, întregul ansamblu, care este limba, și tocmai din acest motiv tentativa eșuează.

Un al treilea factor de imutabilitate a semnelor este anvergura instituțională a limbii. Limba este acea instituție cu care este confruntată toată colectivitatea aproape în orice moment al existenței fiecărui individ. Și, din acest motiv, limba nu se lasă reformată: ea ocupă cotidianul oricăruia dintre vorbitori și induce, astfel, în colectivitate o anumită inerție defavorabilă schimbărilor.

În sfîrșit, ultima cauză a imutabilității semnelor este numărul mare al acestora. Un sistem de scriere poate fi reformat, deoarece semnele grafice sînt puține. Nu însă și limba, căci elementele ei – semnele – sînt mult mai numeroase.

Se observă că, pentru Saussure, mutabilitatea și imutabilitatea semnelor reprezintă efectele opuse ale aceluiași principiu: arbitrarul. Afirmațiile savantului elvețian dau însă impresia, în același timp, că imutabilitatea reprezintă pentru el **reacția interioară** a sistemu-

lui la presiunile exterioare a căror tendință pare a fi mutabilitatea. În modul cum Saussure prezintă lucrurile, totul se petrece ca și cînd starea din orice moment a limbii este echilibrul rezultat din interacțiunea celor două tendințe: cea "centrifugă" – năzuind către mutație – și cea "centripetă" tinzînd către stabilitate. Prin teza despre mutabilitatea și imutabilitatea semnului, Saussure dovedește că se găsește la egală distanță de organicismul lingvistic și de filosofia limbii lui Croce. Îi este străină învățatului genevez atît autonomizarea limbii în raport cu vorbitorii, cît și atomizarea ei, pînă la desființare, într-o infinitate de acte de vorbire, fără nici un raport unul cu altul.

2.1.3.1.5. Semnul este o entitate de natură psihică. Nici această idee nu apare formulată în capitolul dedicat semnului, dar ea decurge din alte afirmații ale lui Saussure despre limbă. Am întîlnit-o, de pildă, atunci cînd Saussure pleda pentru ideea că unitățile limbii trebuie să fie concrete.

Teza este importantă, deoarece ea permite o nuanțare a afirmațiilor saussuriene. Cînd am vorbit despre laturile semnului, ne-am referit tot timpul la **complex sonor** (sau **imagine grafică**) – adică la semnificant – și la concept (semnificat). Dar, dacă semnul este de natură mentală, atunci semnificantul nu poate fi nici complex sonor, nici imagine grafică. Căci atît un complex fonic, cît și o succesiune de litere sînt realități **fizice,** și nu mentale. Nu complexul sonor îl are, așadar, vorbitorul în minte, ci tiparul psihic al acestui complex. Dar asta reprezintă deja altceva. Atunci trebuie făcută distincția dintre **semn** – ca realitate mentală – și **materializarea** semnului (prin rostire sau scriere).

Saussure nu și-a menținut tot timpul acest punct de vedere asupra semnului. Uneori el pare să facă distincția semnalată mai sus. Dar, alteori, el e înclinat să considere că semnul este chiar întruparea fonică sau vizuală a amprentei psihice. De exemplu, teza că semnul este liniar și confuzia făcută acolo între **semn** și **semnificant** acreditează tocmai ideea că pentru Saussure semnul este și o entitate psiho-fizică.

2.1.3.1.6. Cîteva concluzii. Teoria semnului are o strălucită posteritate în cultura lingvistică europeană. Ea este probabil partea cea mai stimulatoare din întreg ansamblul de sugestii pe care îl reprezintă gîndirea lui Saussure. Dintre marile personalități care s-au simțit atrase de ideile despre semn ale lui Saussure pot fi amintiți Émile Benveniste, Louis Hjelmslev, André Martinet. Pornind de la tezele savantului genevez, acești lingviști au propus nuanțări, corectări sau chiar reconstrucții ale conceptului de semn.

Saussure însuși și-a dat seama ce deschidere are teza potrivit căreia limba este un sistem **de semne.** El a văzut însă că semnul lingvistic reprezintă numai una dintre categoriile de semne cu care operează oamenii. De aici, el a dedus necesitatea de a fi fondată o nouă disciplină care să studieze viața semnelor din colectivitățile omenești. Ramură a psihologiei sociale (în concepția lui Saussure), această nouă știință este denumită de către savantul elvețian **semiologie.**

2.1.4. Limba: SISTEM de semne. Pentru o mai bună înțelegere a ideii că limba are o organizare sistemică, se poate face apel la o comparație între ceea ce este un nomenclator și un sistem, în genere.

O definiție a **nomenclatorului** ar putea fi următoarea: un ansamblu de unități între care nu există nici o relație. Inexistența relației se probează prin faptul că, dacă din nomenclator se extrage cel puțin o unitate, cu cele rămase nu se întîmplă nimic. Ele nu reclamă, așadar, o nouă organizare.

Un exemplu de nomenclator este ansamblul fișelor din sertarul unui fișier de bibliotecă. Scoțînd din acest ansamblu cîteva fișe (sau adăugînd), nu sîntem obligați să reorganizăm

ansamblul rămas. Acesta este un semn că acțiunea asupra unui sector din nomenclator nu are urmări asupra ansamblului și probează absența relațiilor dintre unitățile nomenclatorului.

Un sistem este, prin opoziție, un ansamblu de unități interdependente. Motorul unei mașini este, de exemplu, un sistem. Dacă i se elimină bujiile, sistemul nu mai funcționează. În planul lingvistic (înțeles în sens larg), tot un sistem este șirul numerelor naturale sau gama **do.** Nu se poate concepe șirul numerelor naturale prin eliminarea numărului 13 (de pildă), după cum nu se poate concepe gama **do** eliminînd nota **la.** De aici reiese o caracteristică importantă a sistemului. Unitățile care îl constituie își cîștigă individualitatea și pot fi identificate numai și numai **datorită faptului că în ansamblul sistemului ele ocupă o anumită poziție.** Numărul 13, de pildă, e definibil drept numărul aflat după 12 și înaintea lui 14. Nota **la** este nota situată după **sol** și înainte de **si.** O unitate este recognoscibilă, așadar, drept o unitate a unui sistem, dacă știm ce este sistemul însuși.

Se pot aduce argumente comune pentru a dovedi că o limbă este un sistem, și nu un nomenclator. Dacă, la un moment dat, româna ar fi deposedată de formele pronominale personale, aceasta nu ar însemna numai dispariția posibilității de a răspunde (spre exemplu) **eu** la o întrebare. Ar fi erodat, în același timp, într-un mod grav sistemul verbului, ceea ce ar fi tocmai o dovadă a naturii sistemice a limbii. Exemple de acest tip pot fi date, în continuare, în număr mare.

Însă toate acestea sînt doar premise pentru înțelegerea ideilor saussuriene despre organizarea sistemică a limbii. Căci conceptul lui Saussure de sistem implică două principii de organizare a limbii încă mai specifice. Ele sînt **principiul succesiunii** (sau al ordinii sintagmatice) și **principiul asociației.** În opera lui Saussure, ele nu apar formulate **ca principii,** dar chiar în acest fel trebuie înțelese: căci ordinea sintagmatică și asociația unităților lingvistice **definesc,** pentru Saussure, caracterul de sistem al limbii.

2.1.4.1. Principiul ordinii sintagmatice. Dacă se studiază cu atenție vorbirea cuiva, se constată că propozițiile sau frazele nu ni se prezintă sub forma unor segmente succesive, ci ne apar ca un șir de sunete întrerupt, în unele puncte, de pauze de respirație. Fie fraza:

"Armatele aliate au atacat Irakul cînd ultimatumul internațional a expirat."

Rostită, această frază nu va avea pauze echivalente cu blancurile tipografice (o pauză ar putea fi constatabilă doar la sfîrșitul propoziției principale). Și totuși, pentru orice vorbitor al românei, fraza nu este un șir arbitrar de sunete, ci o unitate de comunicare. Conform ideilor lui Saussure, se întîmplă așa deoarece vorbitorii recunosc, în acest șir de sunete, o succesiune de unități pe care Saussure le numește **sintagme.**

O astfel de sintagmă este fraza însăși. Părțile ei constitutive sînt cele două propoziții. Dar fiecare dintre propoziții este, la rîndul ei, o sintagmă. Sintagma reprezentată prin propoziția principală este astfel alcătuită din **armatele aliate** și din **au atacat Irakul,** iar sintagma care este propoziția secundară e compusă din **cînd a expirat** și din **ultimatumul internațional.** Cele patru unități identificate la acest nivel sînt tot sintagme. Structura fiecăreia e următoarea: **armatele aliate = armatele + aliate: au atacat** Irakul = au atacat + **Irakul: cînd a expirat = cînd + a expirat: ultimatumul** internațional = ultimatumul + internațional. Și descompunerea în sintagme poate continua: **au atacat = au + atacat: armatele = armate + le: aliate = aliat + e: Irakul = Irak +** (u)l: ultimatumul = ultimatum + (u)l: internațional **= inter + național: a expirat = a + expirat.**

Din aceste segmentări succesive se pot desprinde principiile care definesc la Saussure conceptul de **sintagmă:**

(i) o sintagmă este orice unitate semnificativă începînd cu nivelul cuvîntului (morfologic sau lexical) și terminînd cu nivelul propoziției sau frazei.

(ii) o sintagmă se descompune întotdeauna în părţi constitutive interdependente, care pot fi, la rîndul lor, sintagme;

(iii) părţile constitutive ale unei sintagme sînt unităţi cu semnificaţie. Saussure nu spune explicit acest lucru, dar se pare că elementele componente **ultime** ale unei sintagme trebuie să fie **semnele.**

Prin caracteristica (i) se justifică, de pildă, din ce cauză cele patru sintagme care alcătuiesc cele două propoziţii sînt tocmai cele menţionate, şi nu altele: **armatele aliate au atacat Irakul cînd a expirat ultimatumul internaţional.** Explicaţia este că fiecare dintre ele reprezintă o unitate dotată cu semnificaţie, în timp ce grupuri precum **cînd ultimatumul, armatele Irakul, aliate au atacat, internaţional a expirat** nu au semnificaţie şi nu sînt, în consecinţă, sintagme.

Prin principiul (ii) se previne o descompunere care are ca rezultat o unitate semnificativă (eventual tot o sintagmă), dar care nu integrează toate unităţile sintagmei imediat superioare. De exemplu, propoziţia principală poate fi segmentată în sintagma **armatele aliate au atacat** sau în sintagma **armatele au atacat.** Dar în ipoteza că segmentarea duce la prima sintagmă, trebuie admis că ne aflăm în faţa unei sintagme greşite, pentru că substantivul **Irakul** (el însuşi o sintagmă) nu este, totuşi, o sintagmă independentă în raport cu **armatele aliate au atacat.** Şi aceasta, deoarece obiectul direct al verbului **au atacat** depinde de verb. Probleme similare se pun în eventualitatea că se optează pentru a doua segmentare. În ambele alternative este încălcat principiul interdependenţei care caracterizează părţile constitutive ale unei sintagme.

În sfîrşit, al treilea principiu explică de ce, spre exemplu, s-a putut continua segmentarea sintagmei **armatele,** dar nu a mai fost posibilă segmentarea lui **cînd.** Sintagma **armatele** e decompozabilă tot în părţi semnificative: radicalul şi afixul determinării. Nu aceeaşi e situaţia lui **cînd.** De aici rezultă faptul că o unitate semnificativă nereductibilă la alte părţi, care sînt ele însele semnificative şi decompozabile, nu e o sintagmă. Aşadar, **armatele** e o sintagmă, în timp ce **cînd** nu e decît (probabil) un semn.

Vorbind despre succesiunea sintagmelor şi despre incluziunea lor, Saussure şi-a pus întrebarea dacă nu cumva observaţiile sale vizează, în fapt, **vorbirea,** şi nu limba. Răspunsul lui este negativ, iar argumentul îl constituie faptul că sintagmele reprezintă, **independent de libertatea de construire a lor** – libertatea asumată de orice vorbitor –, o concretizare de "forme regulate" (după cum spune Saussure). Argumentul savantului elveţian trebuie înţeles în modul următor: vorbitorul e liber să construiască o sintagmă formată, de pildă, din două substantive, dintre care primul e la nominativ (acuzativ), iar celălalt la genitiv. Numărul enorm de asemenea sintagme este măsura libertăţii individuale şi reprezintă **un fapt de vorbire.** Dar vorbitorul nu e liber să modifice şi tiparul cazual al substantivelor (adică "forma regulată" din exprimarea lui Saussure). Tiparul cazual este un **fapt de limbă.**

2.1.4.2. Principiul asociaţiei. Am văzut mai sus că ideea de ordonare sintagmatică implică referirea la sintagme sau semne pe care le-am considerat unităţi **dotate cu semnificaţie.** Problema semnificaţiei a rămas însă suspendată. Se pune acum întrebarea următoare: în virtutea cărui fapt se poate susţine că sintagmele şi semnele sînt purtătoare de semnificaţie (sens)?

Veritabilul răspuns îl oferă – din perspectiva ideilor lui Saussure – tocmai principiul asocierii semnelor şi a sintagmelor.

Să luăm, de exemplu, sintagma **armatele** din fraza analizată mai înainte. Orice vorbitor al românei este familiarizat cu ea şi tocmai din această cauză el consideră sensul ei ca fiind ceva de la sine înţeles. Dar, potrivit tezei lui Saussure, sensul nu e nici pe departe un lucru

firesc şi simplu. Dacă se ajunge la segmentarea sintagmei **armatele** în **armate + -le,** aceasta se întîmplă deoarece vorbitorii ştiu că **-le** are o funcţie similară în multe alte cuvinte precum **florile, fetele, gardurile** etc. Ei mai ştiu că această serie e distinctă de seria **flori, fete, garduri,** ca şi de seria **nişte flori, nişte fete, nişte garduri.** De asemenea, **armate** mai face serie cu **armată** (amîndouă formele reprezintă variantele flexionare nearticulate ale substantivului respectiv). Apoi **armată** mai intră în serie (sinonimică) alături de **oaste, oştire, trupe** şi în serie (derivativă) cu **a arma, a înarma, a dezarma, înarmare, dezarmare, armament** etc. Saussure nu exclude nici posibilitatea unei serii "eufonice" a unui cuvînt. În cazul lui **armată,** o astfel de serie ar fi alcătuită din **atacată, să bată, tată, lată, latã** etc.

Ideea lui Saussure e, aşadar, următoarea: o unitate lingvistică e percepută ca avînd sens, deoarece ea face întotdeauna parte din serii de alte unităţi lingvistice. Sensul ei se naşte prin diferenţierea de celelalte unităţi. Dacă, de exemplu, ar dispărea seria tuturor substantivelor articulate la plural cu **-le, -le** din **armatele** nu ar mai fi perceput ca o unitate semnificativă, căci nu ar mai avea cu cine să fie comparat. În consecinţă, **armatele** ar deveni indecompozabil (tot astfel, **cînd** este indecompozabil, deoarece nu avem cu cine să-l comparăm).

Principiul rămîne valabil dacă se trece la nivelul sintagmei **armatele aliate:** individualitatea acestei sintagme decurge din "amplasamentul" ei în serii sintagmatice cum sînt: **armate duşmane, armate prietene, armate occidentale şi bande aliate, ţări duşmane, popoare prietene, state occidentale.** Presupunînd că adjectivele **duşmane, prietene, occidentale** şi substantivele **bande, ţări, popoare, state** nu s-ar găsi în limbă, sintagma **armatele aliate** ar fi şi ea indecompozabilă.

Saussure propune, prin urmare, să privim **fiecare unitate lingvistică** utilizată în comunicare drept centrul "unei constelaţii lingvistice" alcătuite din serii de alte unităţi: morfologice, semantice, lexicale. Savantul elveţian susţine că aceste serii, în care poate intra una şi aceeaşi formă lingvistică, se găsesc virtual în memoria fiecărui vorbitor, dar că nu sînt conştientizate. Tocmai ansamblul acestor serii conferă formei individualitate şi sens. Şi tocmai datorită lor se poate percepe o formă ca fiind sau nu decompozabilă. Seriile la care se referă Saussure sînt denumite de el **serii asociative** (sau **asociaţii:** terminologia postsaussuriană va adopta uneori denumirea de **paradigmă** – lexicală, semantică, morfologică).

Formulînd principiul asocierii şi dîndu-i funcţia pe care i-o dă, Saussure adera, fără să ştie, la ideea **holismului.** Holismul este un principiu filosofic conform căruia întregul premerge – ca importanţă – părţii, în sensul că partea este întotdeauna determinată de către întreg. Se va putea observa, mai jos, că holismul este de fapt determinaţia filosofică fundamentală a gîndirii saussuriene. Prin teza potrivit căreia limba este un întreg în sine, holismul lui Saussure dăduse un prim semn ce se vede fundamentat acum prin principiul asocierii.

2.1.4.3. Simultaneitatea funcţională a celor două principii. Ordonarea sintagmatică şi asocierea au fost prezentate separat de către lingvistul genevez din motive pedagogice. În realitate, aceste principii care definesc sistemul limbii funcţionează simultan. Reluînd cazul frazei studiate mai înainte, se poate într-adevăr constata că fiecare pas în construcţia ei înseamnă, de fapt, două lucruri: actualizarea unei serii asociative şi ordonarea sintagmatică. Deci orice ordonare sintagmatică presupune utilizarea (devenită subconştientă, conform lui Saussure) a unor serii asociative virtual existente. Şi orice actualizare este supusă principiului de ordonare sintagmatică. Procesele se intercondiţionează.

2.2. Identificarea unităţilor lingvistice. Lingvistica, o ştiinţă a valorilor. Distincţia **limbaj–limbă–vorbire,** tezele despre limbă, ideea că limba este un sistem de semne, determinaţiile conceptului de semn şi caracteristicile noţiunii de sistem, toate acestea sînt

consecințe de ranguri diferite ale unuia și aceluiași efort al lui Saussure de a delimita domeniul de cercetare al lingvisticii, în acord cu criteriile considerate de el adecvate. Aceasta este însă numai una dintre cele două laturi fundamentale ale demersului său reformator. Nemulțumirea lui Saussure față de realizările lingvisticii provenea și din faptul că – în conformitate cu convingerile sale – lingviștii nu știau, în realitate, cu ce fel de entități lucrează. Ideea subiacentă a acestei critici este că lipseau criteriile de identificare a acestor entități. Dată fiind situația, cealaltă ramură a cercetărilor saussuriene constă tocmai în tentativa de a propune asemenea criterii. Efortul de identificare a obiectului lingvisticii l-a condus pe savantul elvețian la ideea că lingvistica trebuie să fie autonomă epistemologic. Tentativa de descoperire a unor criterii pentru identificarea entităților lingvistice l-a făcut pe Saussure să afirme că lingvistica este o știință a valorilor.

2.2.1. Clasificarea saussuriană a științelor. Ideea că lingvistica este o disciplină axiologică se înțelege mai bine în lumina unei clasificări a științelor pe care Saussure o propune. Învățatul genevez consideră, astfel, că există științe indiferente și, respectiv, sensibile la deosebirea trecut/prezent sau (cu o expresie mai adecvată) la distincția **evolutiv/static.** Indiferența sau sensibilitatea față de această opoziție se traduce, pentru Saussure, în următoarele caracteristici: o știință imună la deosebirea **evolutiv/static** nu e obligată să se scindeze în două ramuri relativ distincte: una istorică, iar cealaltă descriptivă; însă o disciplină sensibilă la această distincție va fi silită să separe într-o manieră clară ceea ce este evolutiv de ceea ce este static. Subînțelesul ideii este că o știință din a doua categorie va fi obligată la o asemenea separație **tocmai pentru a se putea ști cu ce se ocupă ea.** Independența celor două ramuri ale unei asemenea discipline înseamnă, în exprimarea lui Saussure, **dualitate internă.**

Ca ilustrări ale primului tip de științe, Saussure vorbește despre astronomie, geologie sau istoria politică. Pentru Saussure, studiul descriptiv al astrelor nu este separabil de studiul lor evolutiv. În gîndirea savantului elvețian, aceasta înseamnă că astronomia nu e obligată, **pentru a ști despre ce fel de fenomene vorbește,** la a separa cele două laturi ale cercetării. La fel se întîmplă și în cazul celorlalte științe: un studiu descriptiv al instituțiilor politice dintr-o societate nu este principial separabil de istoria acelor instituții.

Cu totul altfel se prezintă – în opinia lui Saussure – cazul unor discipline precum lingvistica sau științele economice. Distincția dintre **istoria** economică a unei colectivități și **descrierea** economiei aceleiași colectivități la un moment dat este, pentru savantul genevez, o necesitate practică, dar și una absolută. În mod similar, descrierea unui sistem lingvistic într-o anume fază a sa și studiul istoric al transformărilor aceluiași sistem reprezintă fenomene nu numai distincte, dar și independente. Din nou trebuie să se facă apel la o idee subînțeleasă în argumentație: distincția se impune dacă știința în cauză vrea cu adevărat să știe despre ce vorbește.

Științe precum **economia** sau **lingvistica** ilustrează, în gîndirea lui Saussure, **dualitatea internă,** despre care am amintit mai sus. Iar fenomenul dualității este, pentru savantul elvețian, caracteristic acelor discipline care studiază **valorile.** Indiferența și, respectiv, sensibilitatea unei științe la opoziția evolutiv/static fundamentează așadar, în gîndirea saussuriană, deosebirea dintre **discipline nonaxiologice** și **discipline axiologice.**

Argumentele nu par însă pe deplin convingătoare. În primul rînd, însăși ideea subînțeleasă la care am făcut mereu apel (tocmai pentru a explicita orientarea argumentației) este chestionabilă. Căci nu e deloc evident faptul că Saussure a avut-o în minte. În al doilea rînd, concluzia ultimă a argumentației este că fenomenele astronomice sau instituțiile politice **nu** sînt valori, în timp ce banii sau semnele lingvistice sînt. Însă aceasta este o

accepție destul de neobișnuită a conceptului de valoare. Pare mult mai rezonabil să se considere (împotriva lui Saussure) că orice entitate ajunge să posede o valoare atunci cînd ea devine parte componentă a unei activități sistematice umane. Pietrele de pe prundul unui rîu, spre exemplu, sînt lipsite de valoare prin ele însele. Dar ele devin valori dacă sînt întrebuințate în activitatea de construcție sau dacă ele îi "spun" ceva unui geolog ce studiază morfologia zonei.

Saussure nu a discutat, într-adevăr, nici în detaliu și nici cu suficientă claritate implicațiile clasificării sale. De exemplu, el nu a găsit necesar să facă, încă de la început, precizări asupra conceptului generic de valoare. Dar, pentru aceste motive, clasificarea sa nu trebuie respinsă. Căci, chiar dacă este greșită, numai ea îl conduce pe cititorul "Cursului..." la o corectă înțelegere a modului în care Saussure propune să se ajungă la identificarea entităților lingvistice.

Despre noțiunea generală de valoare Saussure dă explicații mai clare în altă parte a "Cursului...". El spune că este valoare orice entitate care ascultă de următoarele două principii:

(i) entitatea trebuie să poată fi schimbată pe o entitate de altă natură;

(ii) entitatea trebuie să poată fi comparată cu alte entități de aceeași natură.

Clasificarea științelor se înțelege acum mai bine: banul este o valoare, deoarece el poate fi schimbat cu o marfă. În același timp, banul – de exemplu, o hîrtie de o sută de mii de lei – este comparabil cu celelalte unități din sistemul monetar în care se găsește (o monedă de o sută de lei, de cinci sute de lei etc.). În mod evident, semnul lingvistic este supus acelorași principii, ceea ce nu e cazul nici cu fenomenele astronomice, nici cu instituțiile politice.

Precizarea făcută de Saussure este de o mare importanță. Nu doar pentru că ea aduce lumină asupra motivelor reale ale clasificării științei. Se observă că teoria valorii coincide cu **doctrina conceptului general de sistem.** O unitate are individualitate în concepția lui Saussure numai pentru că ea are o anumită poziție într-un sistem. Pe de altă parte, o entitate este o valoare, deoarece ea este comparabilă cu alte unități similare. Identitatea dintre valoare și unități similare este evidentă. Încă o dată, puternica tendință holistă a gîndirii lui Saussure se face remarcată. Căci este evident faptul că doctrina generală a valorii la Saussure e determinată tocmai de atitudinea holistă. Între prima și a doua ramură a demersului reformator saussurian se descoperă astfel o conexiune fundamentală, asigurată de asumarea holismului ca principiu director de cercetare.

2.2.2. Sincronic și diacronic. Consecința faptului că lingvistica este asimilată unei discipline axiologice constă în aceea că ea este obligată să-și asume dualitatea inerentă unei astfel de științe. Pentru Saussure, aceasta înseamnă teoretizarea distincției dintre **sincronic** și **diacronic.** Este, așadar, **sincronic** orice fapt de limbă care aparține stării dintr-un anumit moment (sau dintr-o anumită perioadă) a unui sistem lingvistic. Și este **diacronic** tot ceea ce înseamnă succesiune (sau evoluție) de la o stare a sistemului la alta.

Pentru învățatul genevez, distincția **sincronie/diacronie** este de o importanță decisivă. Astfel se explică pentru ce el insistă atît de mult asupra ei, comentînd ce înseamnă **sincronic** și **diacronic** în domeniul legilor lingvistice și, în cele din urmă, în însăși metodologia lingvisticii.

O comparație favorită a lui Saussure este aceea dintre fazele unui joc de șah și stadiil limbii. Regulile generale după care se așază pe tablă și se mută piesele sînt, pentru Saussur analoagele principiilor semiologice generale. O dată ce partida începe, ea înseamnă o succ siune de stadii ale pozițiilor pieselor pe tablă. Trecerea de la un stadiu la altul se realizea prin mutări. Stadiile jocului sînt, pentru Saussure, asemănătoare cu stadiile istorice ale ur limbi. Fiecare stadiu are particularitatea sa, în sensul că valoarea fiecărei piese nu decu numai din regulile generale ale jocului, ci și din situația concretă existentă la un mom

dat (uneori, prin evoluția jocului, o tură poate dobîndi o importanță mai mare, alteori mai mică etc.). În mod similar, valoarea unei unități lingvistice este strict dependentă de stadiul în care se află sistemul ce o încorporează.

În al doilea rînd, trecerea de la o fază la alta a partidei se realizează pe baza unei singure mutări. Însă o mutare are efecte globale. Într-adevăr, cu o singură mutare se ajunge să se constituie noi interdependențe între elementele sistemului. Saussure consideră că se petrece ceva foarte asemănător și în limbă. Schimbările lingvistice nu înseamnă mutații ale **tuturor** elementelor care compun sistemul. O schimbare se petrece, de obicei, numai într-un anumit punct al sistemului. Efectele sînt însă globale, deoarece unitatea sau unitățile afectate de schimbare se găsesc deja în relații cu alte unități.

În sfîrșit, fiecare stadiu al jocului poate fi înțeles în mod independent de toată istoria mutărilor de pînă în acel moment. Aceasta se întîmplă tocmai datorită faptului că fiecare stadiu al jocului reprezintă, prin ansamblul interdependențelor, un întreg în sine. Saussure arată că acest lucru rămîne valabil și pentru o limbă în sensul următor: pentru a cunoaște o limbă nu e nevoie de cunoașterea istoriei ei, ci doar de însușirea limbii în stadiul contemporan cu vorbitorul. Această ultimă analogie este în mod special importantă pentru Saussure, deoarece ea îi permite să afirme că **sincronia** și **diacronia** sînt fenomene **complet independente unul de celălalt.**

Savantul elvețian dă mai multe exemple care probează independența dintre sincronie și diacronie. Unul dintre ele este cazul cuvintelor latinești **crispus și decrepitus** privite în raport cu urmașii lor în franceză.

Adjectivul **crispus** înseamnă **ondulat** sau **crăpat,** iar **decrepitus** înseamnă **ros de vreme, uzat. Crispus** a furnizat francezei rădăcina **crép-**, de la care limba franceză a derivat verbele **crépir (a acoperi cu mortar)** și **décrépir (a îndepărta mortarul)**. **Un mur crépi** înseamnă **un zid acoperit cu mortar,** iar **un mur décrépi – un zid de pe care s-a luat mortarul.**

Pe de altă parte, **decrepitus** a avut drept urmaș, în franceză, adjectivul **décrépit(e).** În franceză, sensul adjectivului latinesc s-a păstrat, dar a cunoscut o anumită specializare: el nu a fost întrebuințat pe lîngă orice substantiv, ci numai în legătură cu acele substantive proprii sau comune care se refereau la oameni; s-a spus, astfel, **un homme décrépit** (**un bărbat îmbătrînit**), **Jeanne est décrépite** (**Jeanne este ramolită**). Marea asemănare formală dintre **décrépi și décrépit,** ca și unele asemănări de sens între cele două adjective au ocazionat însă vorbitorului mai puțin cultivat și mai puțin atent al francezei posibilitatea unei confuzii. S-a ajuns astfel să se spună **un mur décrépit,** dar și **une femme décrépite.** Fenomenul este **o atracție paronimică.**

Exemplul probează independența sincronicului de diacronic în sensul următor: atracția paronimică este un fenomen sincronic și este independentă de trecut (deci de diacronie), căci în latină nu există același raport între **crispus** și **decrepitus.** Adjectivele latinești nu erau, prin urmare, confundate.

Distincția **sincronic/diacronic** i-a permis lui Saussure formularea unor originale observații despre ceea ce lingvistica timpului său denumea "legi lingvistice". Mai întîi, Saussure face distincție între conceptul de **lege,** în accepția juridică, și accepția pe care i-o acordă științele naturale. El discută apoi caracteristicile fiecărui tip de lege și compară aceste caracteristici cu ceea ce lingviștii consideră a fi legi specifice ale domeniului lor. În sens juridic (dar și mai cuprinzător: în sens social), o lege are două caracteristici: ea este **imperativă** (deoarece din norma pe care o exprimă decurge obligația individului de a acționa conform normei) și **generală:** ea se adresează tuturor membrilor dintr-o comunitate.

Comparînd aceste trăsături cu ceea ce se întîmplă în lingvistică, Saussure constată, mai întîi, că despre legi lingvistice "generale" nici nu se poate vorbi. O lege trebuie să fie sau sincronică, sau diacronică. Savantul elvețian procedează, de aceea, la o separare a celor două feluri de legi prin exemple (în cele ce urmează, exemplele nu-i aparțin lui Saussure). Iată cîteva:

(i) Participiul românesc se termină întotdeauna sau în **-s,** sau în **-t.**

(ii) **l** intervocalic latinesc devine în română **r.**

(iii) Cîmpul semantic al activității de observare este alcătuit în română din seria de verbe **a observa, a constata, a sesiza, a băga de seamă, a vedea.**

(iv) Grupul latinesc **qu** devine în română **p: quatro > patru, quadra gesima > păresimi.**

(i) și (iii) sînt legi sincronice. (ii) și (iv) sînt diacronice.

Saussure constată însă că fapte precum (i) – (iv) nu satisfac condițiile unei legi în sensul semnalat. Faptele diacronice – observă savantul elvețian – nu au un caracter imperativ. Ele nu sînt norme stabilite de cineva. Schimbările fonetice învederează într-adevăr o anumită regularitate, dar sursa schimbării se găsește de fiecare dată la nivelul **vorbirii** și are un caracter mai mult sau mai puțin întîmplător. În al doilea rînd, legile fonetice nu sînt – conform lui Saussure – decît în aparență generale. Ele constau în modificarea **aceluiași sunet** sau **grup de sunete** din **același context fonetic.** Legile fonetice reprezintă în realitate legile unui fapt individual, ceea ce contrastează, în opinia lui Saussure, cu ideea de lege.

Nici faptele sincronice – precum (i) și (iii) – nu pot fi considerate, conform convingerilor lui Saussure, legi (în sens social). Și ele învederează o anumită regularitate, dar nu posedă caracter imperativ. Tocmai de aceea – constată Saussure – sînt posibile schimbările și evoluția.

Incompatibilitatea constatată între legile lingvistice și legile sociale l-a condus pe savantul genevez la a considera conceptul de lege în a doua sa accepție: în accepția de lege a științelor naturale. O lege a unor astfel de științe este indiferentă la ideea de timp. O lege naturală – de pildă, legea căderii corpurilor – e, prin urmare, valabilă oricînd și oriunde intervine conceptul de forță de atracție. Legile științelor naturale sînt, conform exprimării lui Saussure, **legi pancronice.**

Nici aici însă comparația nu aduce vreun lucru pozitiv. Învățatul elvețian constată, de pildă, că un fapt lingvistic pancronic este acela potrivit căruia limbile sînt supuse transformărilor. Dar asemănarea cu o lege naturală se oprește aici și este mult prea slabă. Că apa fierbe la 100^0 C e, de exemplu, tot un fapt pancronic, dar e un fapt **concret.** Însă atunci cînd dorim să indicăm un fenomen concret în domeniul lingvisticii, vedem că el încetează să mai fie și **pancronic.** Astfel, noi vorbim despre schimbări (în genere) ca despre o caracteristică a limbilor, dar, referindu-ne la o anumită schimbare, observăm că ea e limitată atît de timp, cît și de spațiu. Acest contrast dintre lingvistică și științele naturii dă măsura incompatibilității dintre conceptul de lege naturală și cel de regularitate lingvistică.

Unele observații ale lui Saussure despre conceptul de lege în lingvistică trebuie privite cu precauție. Este, de exemplu, situația legilor fonetice. Saussure declară că schimbările fonetice regulate nu sînt legi, deoarece ele sînt, în realitate, manifestările multiple ale unuia și aceluiași fapt izolat. Dar argumentul nu e convingător. În domeniul legilor propriu-zise de natură socială găsim imperativul moral și juridic de a nu fura. El nu e respectat, desigur, de toți membrii colectivității, dar probabil că majoritatea îl respectă. În fiecare abținere "individuală" de la a fura se întîlnește unul și același imperativ (cel de a nu fura!). Situația e, deci, aceeași cu situația din domeniul legilor fonetice. Și dacă aceste lucruri sînt adevărate, din ele ar trebui să reiasă conluzia că nici legile morale sau juridice nu sînt cu adevărat legi.

În al doilea rînd, merită a fi discutată atitudinea principială care sprijină critica legilor lingvistice. Problema este tocmai aceasta: ce decurge din demonstrația saussuriană? Pentru că

savantul elvețian nu are o atitudine explicită și pentru că problema are foarte importante implicații privitoare la **epistemologia lingvisticii,** nu se pot face decît conjecturi. Ele sînt două:

(i) din faptul că în lingvistică nu întîlnim legi nici în sensul științelor sociale, nici în cel al științelor naturii, rezultă că lingvistica se găsește într-o situație de inferioritate față de toate celelalte științe; căci o disciplină fără legi nu poate fi considerată o autentică știință;

(ii) din același fapt nu rezultă că lingvistica este o pseudoștiință; dimpotrivă, decurge ideea că metodologia lingvisticii este complet diferită de aceea a tuturor celorlalte discipline; mai mult, lingvistica prefigurează **un nou model cognitiv,** adică o nouă modalitate de cunoaștere sistematică, incomparabilă cu modelul științelor existente în acel moment.

Se pare că observațiile critice făcute de Saussure legilor lingvistice sunt subiacent susținute de cea de-a doua atitudine. Un argument în sprijinul acestei interpretări îl constituie faptul că întreg demersul saussurian reprezintă o tentativă de a descoperi principiile – "adevăratele" principii – ale cercetării lingvistice. Saussure nu se îndoiește nici un moment de faptul că forjarea unei metodologii proprii lingvisticii nu ar fi posibilă. Nu de o discreditare a lingvisticii în calitate de știință se poate vorbi, așadar, la Saussure, ci de o reformă a științei limbajului.

Credința că această reformă înseamnă, în același timp, și descoperirea unui nou mod de cunoaștere nu e explicită în opera lui Saussure. Ea poate fi, însă, dedusă și are și o justificare: autonomizarea lingvisticii. În gîndirea lingvistică postsaussuriană, această credință a dus însă (în afară de realizări remarcabile) și la orgolii nefondate. Multă vreme a fost susținută ideea că lingvistica este avangarda științelor. În numele acestei lozinci, apropieri și interpenetrări cu alte științe au fost cu orgoliu evitate – mai ales în Europa. Din acest exclusivism, devenit uneori prejudecată, cea care a avut de pierdut a fost tocmai lingvistica.

2.2.3. Lingvistica sincronică și diacronică. Principii de lingvistică sincronică. Ideea că lingvistica este o disciplină axiologică și teoretizarea distincției **sincronic–diacronic** au pregătit terenul pentru teza că lingvistica înseamnă, de fapt, lingvistică **sincronică** sau **diacronică.** Problema centrală a primei constă în identificarea unităților concrete ale limbii și în descrierea modului cum aceste unități se articulează într-un sistem.

Saussure vorbește, așadar, din nou despre unități concrete, actualizînd încă o dată tendința empiristă a demersului său. Acum însă se poate găsi și o explicație mai concretă pentru adoptarea acestei atitudini. Saussure pare înclinat să creadă că, deoarece limba are o organizare sistemică, acest fapt implică existența unor unități concrete. Această idee reiese din următoarea afirmație:

"Așa cum jocul de șah este în întregime conținut în combinarea unor piese diferite, tot astfel limba are caracterul unui sistem bazat complet pe opoziția dintre unitățile sale concrete." (*op. cit.*, p. 149)

Ideea de sistem pare, prin urmare, solidară, la Saussure, cu cea de unitate concretă. Se poate, deci, emite ipoteza că tendința empiristă a gîndirii saussuriene este alimentată chiar de către holismul adoptat. Căci tocmai holismul este responsabil de importanta afirmație că limba este un sistem.

Este știut însă că o unitate concretă este o unitate imediat accesibilă observației. Botanica studiază plantele, zoologia cercetează animalele, fizica are în vedere corpurile. Nici una dintre aceste științe nu face eforturi speciale pentru identificarea unităților cu care lucrează. Saussure constată însă că pentru lingvistică lucrurile nu se prezintă la fel. Savantul elvețian se gîndește că lipsa de evidență empirică a unităților limbii reprezintă o particularitate a lingvisticii. El arată, în continuare, cum trebuie să se procedeze pentru a se ajunge la degajarea acestor unități. Dar Saussure nu și-a dat seama că, vorbind despre această particularitate, el intra, de fapt, în conflict cu propria convingere despre natura concretă a entităților lingvistice.

Pentru Saussure, a degaja unitățile unui sistem lingvistic înseamnă a pune la lucru două dintre principiile deja enunțate: principiul corespondenței dintre un semnificant și un semnificat și principiul asocierii.

Ceea ce stă la dispoziția lingvistului e vorbirea (sau, mai precis, vorbirile). În fluxul acesteia, lingvistul va putea opera segmentări, sprijinindu-se pe principiile menționate. E nevoie de amîndouă, căci, în anumite situații, numai corespondența dintre un semnificant și un semnificat nu e suficientă. Fie tranșa sonoră **desfacasta.** Segmentarea ei poate însemna fie obținerea unităților **des, fac, asta,** fie obținerea unităților **desfac** și **asta.** Dar nu principiul corespondenței explică descompunerile alternative, ci acela al asocierii unităților în serii. În cazul primei segmentări, unitatea **des** este degajată prin actualizarea seriei sintagmatice **rar fac asta, uneori fac asta, mereu fac asta.** În cazul celei de-a doua, unitatea **desfac** e percepută ca unitate prin așezarea ei în seria **desfaci asta, desfacem asta,** etc.

Segmentarea călăuzită de aceste principii reprezintă însă doar o problemă preliminară a identificării unităților. Este natural să se pretindă procedurii să precizeze **cine sînt de fapt aceste entități.** Însă tendința către o mai mare precizie se lovește, după cum arată Saussure, de anumite dificultăți practice.

Cînd s-a pus problema de a ilustra ce este un semn, Saussure a apelat la unități familiare: cuvintele. Cuvintele au servit ca exemple de semne, deoarece ele întrunesc, în majoritate, condiția principală a unității dintre semnificant și semnificat. Dar Saussure era conștient de problemele cu care este confruntată o definiție a cuvîntului. Și astfel se explică șovăiala sa de acum **în a accepta** cuvîntul ca unitate a lingvisticii sincronice.

Nici fraza nu este, pentru Saussure, o unitate satisfăcătoare. În primul rînd, învățatul elvețian se întreabă dacă fraza aparține limbii. Și aceasta, deoarece orice frază reprezintă, de fapt, libertatea unui vorbitor de a combina unități inferioare de așa manieră, încît să-i exprime intenția de comunicare. În acest moment, Saussure e, așadar, mai curînd înclinat să atribuie fraza domeniului vorbirii. Iar îndoielile sale cu privire la apartenența frazei la limbă cresc cînd el constată enorma diversitate a frazelor. Sub această diversitate, Saussure nu întrevede nici o regularitate sau element constant.

Partea referitoare la identificarea propriu-zisă a unităților lingvistice este una dintre cele mai puțin elaborate din **Cursul de lingvistică generală.** Saussure însuși recunoaște că tot ceea ce poate deocamdată să facă este să formuleze unele sugestii. Sugestiile sînt deja cunoscute. Din paragrafele precedente s-a putut constata că unitatea cea mai importantă la Saussure este sintagma. Dar ideile lui Saussure despre sintagmă intră în conflict cu îndoiala sa despre apartenența frazei la domeniul limbii. Într-adevăr, pentru Saussure sintagma cuprinde și fraza și aceasta constituie cea mai bună dovadă că fraza trebuie să aparțină limbii.

Este apoi lăsată deschisă chestiunea dacă elementele componente ultime (adică indecompozabile) ale unei sintagme sînt sau nu semne. S-ar părea că sînt, dar Saussure nu susține într-o manieră explicită acest lucru.

Ceea ce l-a preocupat în mod special pe savantul elvețian, în legătură cu identificarea entităților lingvistice, a fost particularitatea semnalată de el la sfîrșitul unuia dintre capitolele "Cursului...": faptul că, deși unitățile limbii sînt concrete, ele nu se oferă de la sine cercetătorului, ci presupun o investigație specială.

Am văzut că această particularitate este o contradicție de care Saussure nu a fost conștient. Este însă cert că savantul genevez a simțit natura stranie a acestei caracteristici a unităților limbii. Că e așa o dovedește faptul că Saussure i-a acordat un spațiu însemnat în "Curs...", studiind problema din unghiuri succesive: identitate, realitate și valoare lingvistică.

2.2.3.1. Identitatea lingvistică. Identitatea lingvistică înseamnă, pentru Saussure, **identificare.** Problema îmbracă aspectul următor: Saussure se întreabă ce îl îndreptățește pe un vorbitor să creadă că două pronunțări ale unui cuvînt (spre exemplu, vocativul francez **Messieurs!**) înseamnă articularea **aceluiași cuvînt,** și nu rostirea a două cuvinte asemănătoare, dar diferite.

Argumentul că, în asemenea cazuri, aceeași tranșă sonoră este asociată cu același concept este respins de către Saussure. Și pe bună dreptate: nu se întîmplă niciodată ca un cuvînt să fie pronunțat de două ori de același vorbitor în același fel. Nici semnificatul nu oferă argumente valabile: lexicografii obișnuiesc să vorbească despre același verb **a frămînta** și atunci cînd el apare într-o propoziție precum "Cofetarul frămîntă aluatul de cozonac.", și în caz că el e întrebuințat într-un enunț ca "Gîndurile îl frămîntă.". Și totuși, conceptul verbal din primul context nu e identic cu conceptul din contextul al doilea.

Vorbind despre o asemenea problemă, Saussure nu formulează deocamdată soluții, ci atrage atenția doar asupra a ceea ce ar putea deveni amăgitor. Sugestia e următoarea: nici substanța sonoră a unei unități lingvistice, nici "substanța" ei conceptuală și nici măcar asocierea celor două substanțe nu pot conta ca factori pertinenți de identificare a unei unități ca fiind mereu aceeași. Saussure previne asupra faptului că aceasta nu este un lucru chiar atît de neobișnuit și dă exemple similare din alte domenii: obișnuim să vorbim despre același expres Paris–Geneva, deși e limpede că, de la o zi la alta, trenul în cauză nu mai are aceleași vagoane, aceeași locomotivă și același personal. Sau ne referim la aceeași stradă, chiar dacă toate casele de pe ea au fost demolate și s-au construit altele.

Lecția paragrafului despre identitate e așadar clară: în unele cazuri, identificarea unei entități ca fiind aceeași nu depinde de materialitatea ei. Însă, cînd Saussure afirmă un asemenea lucru, se nasc imediat două întrebări: materialitatea nu condiționează entitățile în cauză? Și dacă materialitatea nu e un factor pertinent de identificare, nu înseamnă acest lucru că entitatea **nu** are o natură **concretă?**

Răspunsurile lui Saussure sînt amîndouă negative: materialitatea entităților nu reprezintă și criteriul de identificare a acestora. Însă acest lucru **nu** înseamnă că unitățile nu sînt concrete. Ceea ce lasă Saussure a se înțelege poate fi explicitat astfel: în identificarea unităților lingvistice intervine **un alt gen de materialitate,** care conferă unităților concretețe.

2.2.3.2. Realitatea lingvistică. Lingviștii obișnuiesc să vorbească despre adjective, numerale, verbe, subiecte etc. Saussure se întreabă însă dacă sîntem îndreptățiți să vorbim despre asemenea entități. Problema pe care și-o pune el poate fi formulată și altfel, și anume dacă aceste entități există. Sau: avem argumente pentru a demonstra că termenilor noștri le corespunde, în realitatea limbii, ceva?

Gramatica descriptivă – de exemplu, cea școlară – arată că aceste argumente pot fi găsite în chiar definițiile părților de vorbire sau în cele ale funcțiilor sintactice.

Într-adevăr, definițiile sînt gîndite în scopul de a da criterii de recunoaștere a unei părți de vorbire (sau a unei funcții sintactice). Vulnerabilitatea acestor definiții e însă un lucru destul de cunoscut. Iar, dacă se mai amintește și poziția unor gînditori – precum Croce –, care susțin că repartizarea pe clase a cuvintelor nu reflectă nici o realitate lingvistică, se constată că problema pe care și-a pus-o Saussure este de o maximă importanță.

Saussure nu s-a referit la vulnerabilitatea discriminatorie a definițiilor din gramatica descriptivă. Și nu se știe nici dacă a cunoscut ideile antipozitiviste ale lui Croce. Interogația sa exprimă însă un pesimism clar față de temeiurile de clasificare utilizate în gramatica descriptivă.

Încă o dată, Saussure nu dă soluții, ci doar previne asupra unor posibile capcane. Din punctul său de vedere, clasificarea tradițională a părților de vorbire este arbitrară (și, deci,

fără corespondent în realitatea limbii), deoarece criteriul de clasificare **este extern** limbii înseși. El este un criteriu **noțional** și abstract pe care nu îl furnizează limba, ci logica. Un criteriu pertinent nu îl poate oferi decît ordinea internă a limbii. Și pentru că, în concepția lui Saussure, limba este un ansamblu sistemic de unități **concrete,** o clasificare adecvată trebuie să aibă ca premisă nu abstracția logică, ci realități observabile.

2.2.3.3. Valoarea lingvistică. O nouă comparație cu jocul de șah arată sensul în care Saussure își pune problema valorii. O piesă oarecare – de pildă, calul – își datorează identitatea (în cadrul jocului) funcției pe care i-o acordă regulile șahului: piesa poate fi mutată numai într-un anume fel, iar la începutul partidei ocupă pe tablă o anumită poziție. Dar individualitatea piesei **este chiar valoarea ei.** Individualitatea și, deci, valoarea depind de regulile jocului, și nu de materialul din care e confecționată piesa sau de forma acesteia. Dacă din totalul pieselor lipsește una, o partidă poate începe totuși, căci rămîne o simplă problemă de convenție între jucători ca un obiect oarecare să fie adoptat în calitate de înlocuitor. Valoarea unei entități este acordată, prin urmare, de poziția ocupată în sistem de către entitatea respectivă, dar și de rolul pe care sistemul îl rezervă entității.

Făcînd aceste precizări, Saussure se abate însă de la principiile generale care definesc în concepția lui noțiunea de valoare. Principiul comparației rămîne: o valoare (sau, pur și simplu, o entitate) este discernabilă pentru că ea poate fi comparată cu valori similare: o tură e comparabilă, de pildă, cu un nebun, cu regina sau cu un pion. Dar nu se mai întrevede cum funcționează celălalt principiu: cel al schimbului. Căci, dacă banul poate fi schimbat cu o altă marfă și dacă este admisibil că un semn substituie un lucru, nu se mai înțelege pe cine substituie o piesă de șah. Nu e, în orice caz, suficient să se spună că regele simbolizează un rege, nebunul un bufon etc., căci nu în aceste corespondențe constă esența jocului. În aceste condiții, se poate emite ipoteza că, dacă Saussure nu a mai ținut seama de al doilea principiu al conceptului de valoare, el l-a socotit mai puțin important. Ceea ce urmează în capitolul din "Curs..." consacrat valorii lingvistice dovedește că ipoteza e corectă.

La începutul paragrafului despre principiile lingvisticii sincronice s-a putut constata că principiul corespondenței dintre un semnificant și un semnificat nu s-a dovedit suficient de pertinent pentru a rezolva problema identificării unităților lingvistice. Saussure reamintește această deficiență și insistă asupra importanței celuilalt principiu: cel al asocierii. Pentru a sublinia însemnătatea asocierilor, Saussure își propune să studieze această problemă din unghiul semnificatului, din unghiul semnificantului și din unghiul semnului luat ca totalitate.

2.2.3.3.1. Valoarea lingvistică privită în aspectul ei conceptual. Față de ceea ce Saussure a explicat cu privire la identități, realități și valori, precizările despre aspectul conceptual al valorii lingvistice nu aduc prea multe date noi. Ideea lui Saussure este că un vorbitor se află în posesia unui concept nu în primul rînd din cauză că vorbitorul asociază conceptul unei imagini acustice, ci pentru că acest concept "se află încadrat" în mintea vorbitorului de o rețea de alte concepte. Fie, de exemplu, cazul verbului **a contesta (o afirmație).** În acord cu ideile lui Saussure, cunoaștem semnificatul acestui verb deoarece cunoaștem "configurația conceptuală" în care acest semnificat se găsește. Cu alte cuvinte, noi știm că el "este plasat" alături de **a respinge (o afirmație), a refuza (o afirmație), a nega,** dar și alături de **a accepta, a admite, a încuviința, a valida (o afirmație)** (ultimele reprezintă seria antonimică). Prin urmare, știm ce este semnificatul lui **a contesta** în măsura în care știm să îl deosebim de toate aceste semnificate vecine. În opinia lui Saussure, un concept nici nu se poate defini – în chip autentic – **într-un mod pozitiv,** adică enumerînd notele sale caracteristice (așa cum se întîmplă în dicționare). Individualitatea lui este dată de ansamblul

diferențelor sale față de conceptele care îl înconjoară. Aceasta înseamnă că, în situația ver-bului **a contesta,** semnificatul acestuia este, în primul rînd, **tot ceea ce nu e** semnificatul lui **a respinge,** al lui **a refuza,** al lui **a nega** etc.

Se poate constata că propunerea lui Saussure se bazează pe ideea că în limbă nu există sinonimie totală. El discută cazul verbelor franceze: **craindre, redouter, avoir peur,** care înseamnă toate **a se teme.** Învățatul elvețian ne atrage atenția că un vorbitor francez știe ce înseamnă **craindre** tocmai pentru că știe ce diferențe conceptuale există între **craindre** și celelalte două verbe. Este însă cunoscut că cele trei verbe sînt considerate sinonime și tocmai de aceea afirmația lui Saussure are un aer paradoxal. În aceste condiții, semnificația autentică a aserțiunii saussuriene pare a fi următoarea: fiecare cuvînt are un nucleu de sens. Putem denumi acest nucleu **sensul denotativ** sau cognitiv al cuvîntului. În jurul acestui nucleu gravitează un număr de nuanțe sau sensuri suplimentare, ce ar putea fi denumite **sensuri conotative.** Sensul denotativ plus sensurile conotative formează sensul global al cuvîntului. Două sau mai multe cuvinte pot avea un sens cognitiv identic (e cazul celor trei verbe franceze). Dar este imposibil ca sensul **global** al unui cuvînt să fie identic cu sensul **global** al altuia.

Distincția dintre sens **denotativ, conotativ și global** nu apare la Saussure. Dar este sigur că savantul genevez s-a gîndit la ceva similar. Căci Saussure propune explicit deosebirea dintre **valoare** și **semnificație.** El afirmă astfel că semnificația (sensul) celor trei verbe franceze este aceeași, dar că valoarea lor nu. Valoarea saussuriană pare să corespundă la ceea ce am numit, mai sus, sensul global al cuvîntului.

2.2.3.3.2. Valoarea lingvistică privită în aspectul ei material. Un punct de vedere similar este promovat și în ceea ce privește semnificantul. Saussure afirmă, așadar, că identificarea unei tranșe sonore este posibilă în virtutea diferențelor pe care aceasta le manifestă prin raportare la alte tranșe sonore. De exemplu, identitatea (și, deci, și valoarea) segmentului **lasă** decurge din următorul ansamblu de diferențe: **rasă, lesă, lată, lase. Lasă** este, prin urmare, tot ceea ce nu este ansamblul mai sus amintit, împreună cu alte tranșe (**masă, casă, lemă** etc.).

În mod similar, identitatea și valoarea unui sunet sînt date de ansamblul diferențelor sale față de toate celelalte sunete. **i** este, deci, în română tot ceea ce nu e **a, ă, e, o, u.**

Două lucruri se impun a fi semnalate. Primul este acela că Saussure a ajuns să discute despre ceva ce nu mai înseamnă (conform propriilor criterii) unități lingvistice. Fonemele nu sînt, din perspectiva propriei teorii, unități ale limbii, căci unui fonem nu-i corespunde un semnificat (numai anumitor tranșe sonore le corespund semnificați). Interesant este însă, în aceste condiții, faptul că noțiunea de valoare este extinsă și asupra unor astfel de entități. Poate că o distincție terminologică ar fi folositoare. Se poate propune ca noțiunea de **unitate lingvistică** să fie utilizată pentru toate acele entități caracterizate prin existența unei relații între semnificant și semnificat. Și se poate admite conceptul de **element lingvistic** pentru acele entități care nu se caracterizează prin această relație. Elementele lingvistice ar fi, conform cu acest punct de vedere, fonemele și silabele. Atît unitățile, cît și elementele lingvistice sînt posesoare de valoare, dar numai primele sînt posesoare și de sens.

Al doilea: Saussure vorbește cu insistență despre natura **nematerială** (el spune "necorporală") a valorii considerate în aspectul ei... material. Din nou, o contradicție de care el nu și-a dat seama. Același tip de contradicție ca aceea semnalată puțin mai înainte. Empirismul profesat cu tărie în mai multe părți ale "Cursului..." primește astfel o grea lovitură. Chiar din partea doctrinei valorii.

2.2.3.3.3. Valoarea semnului considerat o totalitate. Conceptele, pe de-o parte, și tranșele sonore, pe de altă parte, au așadar valoare și identitate numai prin diferențiere. Ele se definesc **în mod pur negativ și diferențial.** Dar Saussure afirmă că nu totul este negativ în limbă. Astfel, pentru el semnul – adică solidaritatea dintre un semnificant și un semnificat – este **o entitate pozitivă.**

Apare imediat întrebarea dacă o entitate pozitivă se mai definește relațional. Răspunsul este afirmativ. Saussure nu a intenționat să afirme că entitățile pozitive au valoare **în alt fel** decît datorită asociațiilor. El a vrut doar să accentueze că există o linie de demarcație între laturile semnului considerate separat și semnul ca întreg. Precizarea pe care el o face corespunde într-un anume fel deosebirii (propuse mai sus) **unitate/element.**

2.2.4. Consecințele metodologice ale teoriei valorii lingvistice. Pentru Saussure, prin-cipiul organizării sintagmatice a limbii are drept consecință metodologică propunerea de a fonda o nouă ramură a lingvisticii sincronice: **sintagmatica.** Învățatul elvețian avertizează că sintagmatica nu se confundă cu **sintaxa,** căci orice fapt sintactic este (după cum am văzut) și un fapt sintagmatic, dar nu și reciproc. Așa cum o înțelege Saussure, sintagmatica încorporează, în egală măsură, fapte din domeniul morfologiei sau din cel al lexicului (în mod special formarea cuvintelor).

Acesta nu este însă singurul punct metodologic în care Saussure propune o înnoire.

O limbă, arată Saussure, e de obicei studiată din punctul de vedere al gramaticii și al lexicului. Iar gramatica înseamnă morfologie plus sintaxă. Morfologia se ocupă cu inven-tarierea formelor și cu clasificarea lor, în timp ce sintaxa studiază funcțiile acestor forme în propoziție.

Pentru Saussure, aceste diviziuni sînt artificiale, deoarece ele nu corespund principiilor care definesc caracterul sistemic al unei limbi. Într-adevăr, nu există nici un motiv, din punctul de vedere al lingvistului elvețian, să separăm morfologia și sintaxa, pe de-o parte, iar, pe de altă parte, să le opunem pe amîndouă lexicului. Căci principiul ordonării sintagmatice se referă atît la fapte de morfologie și sintaxă, cît și la fapte de lexic.

Consecvent cu acest punct de vedere, Saussure va propune o nouă diviziune a științei limbii: alături de o sintagmatică, ar trebui să existe și o teorie a asociațiilor. Împărțirea e conformă cu principiile care conferă limbii caracter sistemic. În **Cursul de lingvistică generală** nu se întîlnește, desigur, decît propunerea unei atari resistematizări. Sugestia nu a rămas însă fără ecou în lingvistica postsaussuriană.

În sfîrșit, nu poate fi ignorată consecința metodologică a celor afirmate despre valoare privită în aspectul ei material. Asertiunile lui Saussure sînt implicit polemice la adresa fo-neticii experimentale. Fonetica experimentală privește sunetul în materialitatea lui. Pentru Saussure însă, sunetul este relevant lingvistic prin calitatea lui diferențială și relațională, adică tocmai prin ceea ce este nematerial. Modul lui Saussure de a privi **fonemul** reprezintă schițarea cadrului unei alte discipline lingvistice, deosebite de fonetică: **fonologia.**

Ordonării sintagmatice, asocierii, corespondenței dintre semnificant și semnificat, pre-cum și diferențierii Saussure le-a acordat **o bază mentală.** Toate acestea sînt, pentru savantul elvețian, operații psihice. Pentru metodologia lingvisticii sincronice acest mentalism nu a avut însă nici o urmare practică. Autonomia lingvisticii nu a fost cu nimic tulburată.

3. *CONCLUZII*

Reforma saussuriană a științei limbajului este probabil cea mai importantă din întreaga istorie a lingvisticii. Ideile savantului de la Geneva au influențat gîndirea lingvistică în toate modurile posibile: s-au născut reacții de delimitare polemică, au fost preluate idei într-un mod necritic sau, dimpotrivă, au apărut dezvoltări fertile.

Prin teza că limba este un sistem și că lingvistica trebuie să se orienteze spre fenomenele sincronice, Saussure a devenit părintele celui mai influent curent lingvistic din secolul al XX-lea: **structuralismul.** În opera lui Saussure, conceptul de structură nu apare însă.

Teoria semnului lingvistic a stimulat cercetările de fondare a unei noi științe: **semiologia** (sau, cu o denumire care provine din cultura americană, **semiotica**). Iar teoria saussuriană a valorii lingvistice reprezintă baza doctrinară a semanticii structurale, ale cărei principii au fost formulate în anii '50 de către Louis Hjelmslev.

Aproape tot ceea ce este nou și important în opera saussuriană se datorează holismului. Exegeții au comentat puțin această caracteristică a gîndirii lui Saussure. Sau, mai precis, nu au apreciat-o drept ceea ce este: **un principiu filosofic de înțelegere a faptelor,** mulțumindu-se doar să comenteze efectele ei. La Saussure, tendința holistă este însoțită de o constantă profesiune de credință empiristă. Explicațiile acestei atitudini sînt mai multe. Empirismul este însă minat chiar din interior prin doctrina valorii. În opera lui Saussure, nu empirismul însoțește în mod natural holismul, ci **mentalismul.**

BIBLIOGRAFIE

Despre autonomizarea epistemologică a lingvisticii; limbaj, limbă, vorbire; tezele lui Saussure referitoare la conceptul de limbă:

Ferdinand de Saussure, "Curs de lingvistică generală" (traducere în limba română de Ion Coja), în Lucia Wald (redactor responsabil), "Antologie de texte de lingvistică structurală", Universitatea din București, 1977, p. 19–27.

Despre limbă ca sistem DE SEMNE:

Idem, p. 28–45.

Despre limbă ca SISTEM de semne; principiul ordonării sintagmatice; principiul asociației; simultaneitatea funcțională a celor două principii:

Idem, p. 69–73.

Despre identificarea unităților lingvistice; lingvistica, o știință a valorilor; clasificarea saussuriană a științelor; sincronic și diacronic; principii de lingvistică sincronică; identitatea, realitatea și valoarea lingvistică; aspectele valorii lingvistice:

Idem, p. 46–68.

Propuneri de aplicații

1. Referat la capitolul "Limba ca sistem", în Tullio de Mauro, "Introducere în semantică", București, 1978, p. 117–136.

2. Referat la Emanuel Vasiliu, "Name and Sign", în "Revue roumaine de linguistique", tome XXXIII, 1988, no. 3 (mai–juin), p. 139–145.

Capitolul al II-lea

LEONARD BLOOMFIELD

Rezumat

Bloomfield și-a construit concepția despre limbaj într-un cadru științific dominat de behaviorism (paragraful 2.). Demersul științific întreprins de Bloomfield poate fi caracterizat drept o reconstrucție a limbajului (paragraful 3). Prima etapă a demersului înseamnă captarea celor mai generale aspecte ale limbajului prin intermediul conceptelor de **formă lingvistică, formă gramaticală, formă lexicală, taxem, semem, episemem.** Prin toate aceste concepte este delimitată aria lexicului unei limbi (subparagraful 3.1.). Combinațiile de forme lingvistice sînt clasificate în **"forme propoziționale", sintagme și substituții** și toate aceste categorii sînt atribuite **sintaxei.** Cuvîntul primește și el o definiție și e considerat obiectul de studiu al morfologiei (subparagraful 3.2.). Sînt studiate și clasificate mai întîi "formele propoziționale", sintagmele și substituțiile (subparagrafele 3.2.1.1. – 3.2.1.3.). Urmează și o clasificare a cuvintelor (subparagraful 3.2.2.).

Bloomfield a formulat o seamă de considerații despre **semnificație** (subparagraful 3.3.) și despre **fonetică** (subparagraful 3.4.). Limbajul și utilizarea lui înseamnă pentru Bloomfield același lucru. Modelul de comunicare lingvistică propus de Bloomfield își are originea în **psihologia behavioristă** (paragraful 4.).

1. INTRODUCERE

În Statele Unite, gîndirea lingvistică a lui Saussure a fost, pentru multă vreme, insuficient cunoscută sau chiar ignorată. Știința limbii în America a avut propria dinamică, destul de diferită de cea a lingvisticii europene. Acest fapt se reflectă în aceea că personalitățile care polarizează prestigiul și autoritatea științifică nu sînt aceleași în Europa și dincolo de ocean. În Europa, după primul pătrar al secolului al X X-lea, numele lui Saussure cîștigă constant în prestigiu și devine simbolul noii lingvistici. În America, autoritatea științifică similară este însă Leonard Bloomfield. Cartea sa **Limbajul** (apărută în 1933) reprezintă, pentru mulți, analogul american – în importanță și influență – al **Cursului de lingvistică generală.**

2. BEHAVIORISMUL: TRĂSĂTURI DEFINITORII

Notele caracteristice ale gîndirii lui Bloomfield pot fi mai bine înțelese prin contextualizare. Concepțiile despre limbaj ale lui Bloomfield își au rădăcinile în curentul de psihologie născut în America primilor 25 de ani ai secolului al XX-lea. Acest curent se numește **behaviorism** (de la **behaviour = comportament**).

Behaviorismul îi are ca principali reprezentanți (în ordine cronologică) pe J. B. Watson, A. P. Weiss, Ch. Morris (care este însă și semiotician) și pe B. F. Skinner. În cultura americană, această teorie psihologică s-a dovedit fertilă și influentă pînă spre anii '70. Din behaviorism, o personalitate strălucitoare a filosofiei americane – Willard van Orman Quine – a construit o filosofie a limbajului.

Se pot distinge patru trăsături principale ale behaviorismului. Prima este **neta sa orientare antiintrospectivă și (prin extensie) antimetafizică.** Metoda de bază în psihologia prebehavioristă era introspecția. Cercetătorul relata propriile trăiri sau stări mentale, iar relatările

serveau ca material brut al clasificărilor. Este însă știut că orice relatare de acest fel implică un grad oarecare de arbitrar care nu poate fi depășit nici atunci cînd auditoriul se dovedește a fi de cea mai bună credință. Un eveniment psihic este, prin urmare, ireductibil la un eveniment similar trăit de o altă persoană. De exemplu, cercetările introspective asupra atenției au fost falimentare tocmai pentru că relatările subiecților referitoare la starea de atenție nu concordau. Psihologul behaviorist va încerca, așadar, să găsească un teren mai ferm pe care să-și clădească edificiul. Pentru el, acest teren nu poate fi decît domeniul a ceea ce este imediat observabil și accesibil. Iar imediat observabile nu sînt nici conștiința, nici temperamentul, nici fenomenele de conștiință (atenția, așteptarea etc.). Accesibil este doar **comportamentul** unei persoane (sau o formă anume de comportament: comportamentul atent, flegmatic, coleric etc.).

În felul acesta, psihologia behavioristă se dovedește atașată de principiile unui anumit mod de cunoaștere: **empirismul.**

Rămîne însă de lămurit ce înțelege un behaviorist prin comportament. În mod obișnuit, comportamentul înseamnă totalitatea de acțiuni și activități înfăptuite de o anumită persoană. O asemenea definiție e însă puțin relevantă pentru cercetarea psihologică. În primul rînd, numărul de acțiuni și activități ale unei persoane este foarte mare. E necesar deci să se fixeze un interval temporal, pentru ca psihologul să poată beneficia de ceea ce îi este oferit în mod nemijlocit. Dar aici se ivește o nouă problemă: nu e clar care sînt criteriile prin care se fixează intervalul de timp. Deci nu se poate ști dacă o săptămînă, o lună sau un an reprezintă intervale relevante. Teoretic, cu cît perioada de observație e mai lungă, cu atît cantitatea de date crește. Dar, în același timp, de aici se naște și un dezavantaj: un material prea bogat îngreunează clasificările sau sinteza.

Pentru a evita asemenea dificultăți, behavioristul introduce un sens tehnic al termenului de comportament. În primul rînd, pentru el, comportamentul nu va însemna pur și simplu totalitatea acțiunilor și activităților unui individ, ci totalitatea reacțiilor la anumiți stimuli. În al doilea rînd, el își va plasa subiecții în situații similare și va considera relevante acele reacții care, statistic, se dovedesc dominante. În felul acesta, el va abstrage **scheme de comportament.**

Din acest mod de a privi comportamentul se desprind și celelalte trăsături ale psihologiei behavioriste. A doua este supoziția că între comportamentul animal și cel uman **nu există o deosebire de esență, ci doar una graduală.** Această idee i-a revoltat pe mulți psihologi și i-a făcut să privească disprețuitor behaviorismul. Și totuși, supoziția este în deplin acord cu felul în care un behaviorist înțelege comportamentul. **Comportamentul** se poate defini, așadar, prin totalitatea de reacții identice la același stimul. Însă, privit astfel, comportamentul este un ansamblu de reacții consolidate sub amenințarea unei sancțiuni sau sub presiunea unor trebuințe sau dorințe. Behaviorismul își găsește astfel un analog firesc în teoria lui Pavlov despre formarea reflexelor condiționate.

Au existat și dezvoltări pedagogice ale behaviorismului. Ele au însemnat o teorie a învățării fondată pe ideea de a forma și consolida anumite reacții la anumiți stimuli. Deși are laturile ei simpliste, această teorie este aproape peste tot confirmată în comportamentul nostru cotidian. Căci conduita socială zilnică nu înseamnă altceva decît reacții tipizate la stimuli tipizați (trecerea străzii, salutul, cumpărarea unui ziar). Cuplul **stimul – reacție** are individualitate (în sensul că un anumit stimul determină un anumit răspuns, și nu altul) tocmai pentru că el e subordonat unei interdicții sau obligații.

O altă trăsătură a behaviorismului este **accentul pus pe factorul** *adaptabilitate.* Behavioriștii prețuiesc rolul mediului – înțeles ca ansamblu de stimuli – și nu acordă prea mare atenție eredității. În lumina modului cum ei înțeleg comportamentul, această atitudine e firească, dar este, evident, mărginită.

Ultima caracteristică a curentului este **atașamentul față de principiul determinismului.** Acest atașament se observă în asumarea conceptului de cauzalitate: relația **stimul– reacție** este o relație de la cauză la efect.

3. *RECONSTRUCȚIA LIMBII LA BLOOMFIELD*

Reconstrucția este o metodă de cunoaștere. Se folosește un ansamblu de concepte care e, de fapt, o rețea deductivă. Fiecare concept nou introdus este definit pe baza conceptelor anterioare și servește, la rîndul său, la definirea altor concepte care urmează a fi utilizate. Astfel, cu fiecare nouă propoziție se captează cîte un aspect al obiectului cercetat. În mod ideal, ansamblul propozițional ar trebui să oglindească imaginea globală a obiectului. În același timp, reconstrucția este cu atît mai adecvată cu cît surprinde mai multe laturi ale fenomenului (înțeleasă astfel, reconstrucția diferă de reconstrucția practicată în metoda comparativ-istorică).

Demersul lui Bloomfield se prezintă sub forma unei rețele deductive de propoziții care înseamnă reconstrucția limbii în aspectul ei sincronic. Distincția **limbă/limbaj** nu mai e necesară, în cazul lingvistului american. Bloomfield n-a făcut-o și, de altfel, posibilitățile expresive ale englezei pun obstacole. În consecință, termenii "limbă" și "limbaj" vor putea fi întrebuințați, în continuare, ca fiind sinonimi. Amîndoi denumesc aceeași realitate, care e **limba,** avută în vedere și de către Saussure.

Nu e imediat evidentă, în lucrarea lui Bloomfield, înlănțuirea propozițiilor. Am optat, de aceea, pentru ordonarea lor explicit deductivă. Succesiunea prezentată în continuare nu va coincide, așadar, mereu cu succesiunea de teze din text. Iar, uneori, tezele nu sînt prezentate în litera, ci în spiritul lor, ceea ce înseamnă că apar și afirmații pe care Bloomfield nu le-a făcut, dar pe care le-ar fi putut face, deoarece decurg logic din altele. De asemenea, acolo unde au fost constatate ezitări sau oscilații terminologice (de pildă, **taxem – tagmem**), am recurs la o simplificare, în sensul că am optat pentru folosirea unuia dintre concepte.

Ca și în cazul ideilor lui Saussure, tezele sînt comentate. Uneori, comentariile sînt preluate chiar de la Bloomfield, dar, de cele mai multe ori, sînt necesare adăugiri explicative. Se întîmplă rar ca exemplele să-i aparțină lui Bloomfield.

3.1. Formă lingvistică, formă gramaticală, formă lexicală. Lexicul

(i) O formă lingvistică este o formă fonetică asociată cu o semnificație.

Primul concept important este, așadar, cel de formă lingvistică.

Forma lingvistică poate fi o frază, o propoziție, un constituent oarecare al propoziției (simplu sau complex – de pildă, **pod de lemn, aleargă repede, ascultînd muzică, Dan** etc.) sau chiar o formă fonetică avînd rol gramatical sau lexical (de pildă: **-le** din **fetele, -tor** din **cerșetor, ne-** din **neom, -înd** din **cîntînd**). O silabă sau un sunet nu poate fi însă o formă lingvistică, deoarece nu are asociată o semnificație.

(ii) O formă lingvistică are sau nu capacitatea de a alcătui singură un enunț.

(iii) O formă lingvistică alcătuind singură un enunț este o formă lingvistică independentă. O formă lingvistică neavînd această capacitate este o formă (lingvistică) dependentă.

Deosebirea dintre forme independente și dependente presupune folosirea conceptului de enunț. Dar Bloomfield nu dă o definiție a enunțului. Aceasta nu înseamnă neapărat o scăpare. În științele exacte, se întîmplă regulat ca o rețea de definiții să înceapă prin utilizarea unui concept considerat de la sine înțeles și, deci, nedefinit. Bloomfield procedează într-un mod similar. Nu însă și identic, deoarece, totuși, textul său lasă a se înțelege faptul că un enunț este forma unui mesaj.

Sîntem obișnuiți să afirmăm că un mesaj se transmite prin propoziții sau fraze. În același timp, se admite că unele propoziții pot fi monomembre. Dacă se întrebuințează conceptul de enunț, se poate spune că un enunț este o propoziție (monomembră sau nu); propozițiile monomembre sînt de o însemnătate specială. Tocmai acestea permit să se facă deosebirea între forme independente și dependente. Conform criteriilor lui Bloomfield, **să**, **lui**, și (cu valoare adverbială) sînt forme independente, pentru că se pot imagina circumstanțe în care aceste forme se constituie în enunțuri. Dimpotrivă, -**înd** (din **cîntînd**), -**le** (din **florile**) sau **re**- (din **reface**) sînt forme dependente, căci nu pot fi folosite pentru a se formula cu ele enunțuri monomembre.

Se impun aici trei observații. Mai întîi, se poate constata că operația de enumerare a formelor independente și, respectiv, dependente dintr-o limbă este teoretic posibilă, dar practic, foarte anevoioasă din cauza numărului mare de forme lingvistice. Apoi, trebuie semnalat faptul că distincția nu înseamnă același lucru pentru două limbi diferite. Dependența și independența sînt funcție de posibilitățile de expresivitate dialogală ale fiecărei limbi. Spre exemplu, Bloomfield arată că articolul hotărît **the** din engleză este o formă independentă, deoarece e imaginabilă (și, deci, posibilă) o situație conversațională în care **the** formează singur un enunț. În română însă, nu se poate concepe nici o situație conversațională echivalentă, deoarece articolul hotărît e enclitic și, deci, nici una dintre formele sale nu poate fi considerată o formă independentă.

În sfîrșit, a treia observație este critică. Problema devine clară dacă se folosește un eșantion: adverbul interogativ **unde** este, conform criteriilor lui Bloomfield, o formă lingvistică independentă pentru că poate alcătui singură un enunț. Dar nici un vorbitor al românei nu acordă lui **unde** posibilitatea de constituire a unui enunț "pe cont propriu". **Unde** are valoare de comunicare numai pentru că, în mintea oricărui vorbitor al românei, este implicit asociat cu un verb. Fără verbul subînțeles, **unde** nu comunică, de fapt, nimic. În această privință, există deci o deosebire decisivă între verbe (la moduri personale) și orice altă formă care poate fi considerată independentă (conform criteriilor lui Bloomfield). Numai verbele la moduri personale pot fi considerate cu adevărat forme independente, căci numai ele pot constitui, prin ele însele, un enunț. Or Bloomfield neglijează această diferență esențială, acordînd același statut unor forme care există în limbă numai pentru că altele există (adverbul sau adjectivul sînt dependente de verb și, respectiv, de substantiv).

(iv) O formă lingvistică este simplă sau complexă. O formă simplă este nedecompozabilă în alte forme lingvistice. O formă complexă este reductibilă la cel puțin două forme. Părțile componente ale unei forme complexe se numesc *constituenți imediați*.

Conform acestei teze, se poate distinge între forma **brațul fluviului**, care este complexă, și forma **aici**, care este simplă. **Brațul fluviului** se descompune în **brațul** și **fluviului**. Cele două părți componente sînt constituenții imediați. Bloomfield nu a făcut însă precizări asupra tehnicilor de descompunere.

(v) O formă lingvistică simplă (independentă sau dependentă) se numește *morfem*.

(vi) Totalitatea morfemelor dintr-o limbă constituie *lexicul* acelei limbi.

Prin teza (v) se precizează accepția în care Bloomfield înțelege conceptul de morfem. Prin (vi) se atrage atenția asupra semnificației date termenului "lexic". De obicei, lexicul înseamnă totalitatea cuvintelor. Pentru Bloomfield – nu. În concepția sa, lexicul limbii române conține, de pildă, prepoziția **cu**, adverbul **acolo**, dar aceasta nu pentru că aceste forme sînt, în primul rînd, cuvinte (cum se consideră de obicei), ci deoarece ele sînt forme lingvistice simple. În același timp, în acord cu definiția bloomfieldiană, lexicul limbii române mai cuprinde și marca gerunziului, a genului sau a numărului (care, de obicei, sînt atribuite mor-

fologiei), căci acestea sînt tot forme lingvistice simple. Nu intră însă, în același lexic, forme precum **vînător, zgîrie-brînză** sau **neom,** deoarece ele sînt forme complexe.

(vii) O formă lingvistică este o solidaritate între o formă lexicală și cel puțin o formă gramaticală. Forma gramaticală se numește *taxem*.

Originea acestei teze poate fi găsită în împrejurarea următoare. Dacă se examinează o formă complexă (de pildă, un enunț), se constată că pentru a-l înțelege nu e suficient să se cunoască numai semnificația părților lui componente. Semnificația enunțului mai depinde și de alți factori, cum ar fi succesiunea morfemelor, intonația sau tipul sintactic căruia îi aparține enunțul. De aici se poate abstrage distincția dintre **forma lexicală** a enunțului și **forma lui gramaticală.** Forma lexicală este suma morfemelor care intră în alcătuirea lui. Forma gramaticală o constituie totalitatea de factori care "structurează" această sumă și care, astfel, conferă enunțului semnificația ce o are de fapt. Toți acești factori sînt numiți de Bloomfield **taxeme.**

Pentru lingvistul american, domeniul favorizat de exemplificare a distincției **formă lexicală/formă gramaticală** este domeniul formelor complexe. Într-adevăr, aici distincția este mai vizibilă. Dar ea funcționează și la nivelul formelor simple. Fie, de pildă, adverbul **sus.** Această formă simplă e constituită dintr-o formă gramaticală, care constă în posibilitatea lui de a se combina cu o subclasă de forme: cu verbele. Posibilitatea combinatorială este un taxem și poate fi distinsă de forma lexicală a adverbului. Forma lexicală este forma lui fonetică (asociată cu sensul cunoscut), considerată independent de posibilitatea de combinare cu verbele.

(viii) Taxemele sînt de patru feluri: de topică, de modulație, de alternanță fonetică și de selecție.

a) Prin **taxemele de topică** Bloomfield înțelege să se refere la tot ceea ce înseamnă succesiune semnificativă. În raza considerațiilor nu intră, de aceea, doar ordinea cuvintelor în propoziție sau a propozițiilor în frază, ci ordinea constituenților imediați, atunci cînd această ordine este relevantă pentru problema semnificației și a corectitudinii gramaticale. Deci un taxem de topică înseamnă imposibilitatea de a antepune atributul substantival prepozițional (***de lemn pod**) sau imposibilitatea de antepunere a morfemelor de număr sau de determinare definită (în limba română, desigur).

b) **Taxemele de modulație** sînt ***accentul*** și ***intonația*.** Un nume propriu, de pildă, poate fi rostit în trei moduri diferite: ca o exclamație, ca o întrebare și ca răspuns la o întrebare. Rezultă, de aici, existența a trei taxeme intonaționale diferite. Tot un taxem de modulație, avînd funcție distinctivă, este taxemul accentual din perechile **sắlcii – sălcií, carácter – caractér.**

c) Prin **taxemele de alternanță fonetică** se înțelege existența unor variante de pronunțare a aceluiași morfem: alternanța **t/d** din perechea **capot – capod** este un astfel de taxem. La fel, în morfemul **nu, u** este înlocuit uneori în rostire cu **o: no** (eventual rostit lung).

d) În sfîrșit, **taxemele de selecție** înseamnă posibilitățile de combinare a unui morfem cu alte morfeme. Prepoziția **de** se caracterizează, de pildă, prin capacitatea de a se combina cu un substantiv, pronume, verb la infinitiv, cu unele adverbe sau cu numerale cardinale, dar nu și cu gerunziile. Această proprietate combinatorială înseamnă un taxem de selecție. Mai multe morfeme pot avea aceleași proprietăți combinatoriale, caz în care ele alcătuiesc "o clasă formală" (cf. *infra*, teza (xxvii)).

(ix) Atît forma lexicală, cît și cea gramaticală posedă o semnificație. Semnificația unei forme lexicale se numește *semem*. Semnificația unei forme gramaticale (adică a unui taxem) se numște *episemem*. Semnificația unei forme lingvistice este solidaritatea dintre un semem și cel puțin un episemem.

Aceste idei sînt urmarea logică a afirmației de la punctul (vii). Din moment ce o formă lingvistică înseamnă solidaritatea dintre o formă lexicală și una gramaticală și din moment ce

semnificația unei forme lingvistice (complexe) nu înseamnă numai semnificația morfemelor care o compun, e normal să se afirme că și taxemele au o semnificație. Și, mai departe, este firesc să se admită că semnificația unei forme lingvistice este solidaritatea dintre semnificația formei lexicale și semnificația formei gramaticale. Rămîne doar să se explice de ce este nevoie de **cel puțin** un episemem.

Explicația constă în faptul că se întîmplă, în puține cazuri, ca o formă de lingvistică să fie "alcătuită" dintr-o singură formă lexicală aflată în conexiune cu **o singură** formă gramaticală. Astfel spus, la "structura" unei forme lingvistice participă, de obicei, mai multe taxeme. Vor fi, în consecință, mai multe episemene. Faptul acesta este adevărat chiar și în cazul formelor lingvistice simple. De exemplu, în situația adverbului **atunci** (care e o formă independentă), forma gramaticală este dată de două taxeme: **taxemul accentual** (care precizează că a doua silabă este cea accentuată) și un **taxem intonațional descendent** – în eventualitatea că adverbul e utilizat ca răspuns la o întrebare. Corespunzător celor două taxeme vor exista două episememe.

Bloomfield atrage atenția că este foarte greu să se precizeze sau să se descrie sensul unui taxem. Cauza dificultății constă în gradul înalt de abstracție avut de unele dintre episememe. Într-adevăr, o definiție a sensului taxemului accentual (de pildă) ar fi vagă.

3.2. Morfologia și sintaxa. Gramatica. Următorul ansamblu de teze are ca premisă definiția formelor complexe. Formele complexe sînt, așadar, formele decompozabile în constituenți imediați. Bloomfield ia în discuție și problema deosebirii dintre forme independente și forme dependente. De aici, el obține următoarele:

(x) O formă complexă poate fi alcătuită din cel puțin două forme independente.

(xi) Dacă o formă complexă e alcătuită din cel puțin două forme independente, atunci ea este o *sintagmă*.

(xii) O formă complexă mai poate fi însă alcătuită fie dintr-o formă independentă plus cel puțin o formă dependentă, fie din cel puțin două forme dependente.

(xiii) Dacă o formă este complexă, în sensul descris de (xii), sau dacă ea este o formă independentă simplă, atunci ea este un *cuvînt*.

(xiv) Sintagmele sînt domeniul de studiu al *sintaxei*.

(xv) Cuvintele sînt domeniul de studiu al *morfologiei*.

(xvi) Morfologia împreună cu sintaxa constituie *gramatica* unei limbi.

Cîteva comentarii:

Nu e prea mult de insistat asupra accepției în care Bloomfield înțelege termenul **sintagmă.** E destul de limpede că, pentru el, o sintagmă poate fi o frază, o propoziție sau un constituent complex al propoziției (de pildă, **soare strălucitor, învățînd** metodic etc.). Mai interesantă este problema cuvîntului. Chestiunea cuvîntului se cere a fi studiată din trei unghiuri: din cel al raportului dintre definiția bloomfieldiană și accepția uzuală care i se conferă cuvîntului în gramatică; apoi din unghiul raportului dintre **cuvînt** și sintagmă și, în sfîrșit, din punctul de vedere al raportului dintre **cuvînt** și **morfem.**

Bloomfield consideră, prin urmare, că un cuvînt poate fi unul dintre următoarele două lucruri:

a) o formă complexă (alcătuită fie dintr-o singură formă independentă plus cel puțin o formă dependentă, fie din cel puțin două forme dependente)

sau:

b) o formă simplă independentă.

Conform acestui punct de vedere, sînt *cuvinte* următoarele eșantioane: **fierar** (alcătuit din forma independentă **fier** plus forma dependentă **-ar**), **neiertător** (alcătuit din forma

independentă **ierta** plus formele dependente **ne-** și **-tor**), **a munci** (alcătuit din formele dependente **munc-** și **a...i**), **repede** (alcătuit dintr-o formă simplă independentă).

Bloomfield inovează de două ori în problema cuvîntului. Mai întîi, el atribuie toate tipurile de eșantioane enumerate mai sus *morfologiei*, și nu (așa cum se procedează de regulă) lexicului. În al doilea rînd, el consideră că un cuvînt nu posedă, decît în puține cazuri, forme diferite. Astfel, ceea ce în gramatica școlară este prezentat ca fiind formele flexionare ale aceluiași cuvînt (și anume formele flexionare ale unui substantiv, pronume sau verb) apare la Bloomfield în calitate de **cuvinte distincte.** Din punctul său de vedere, **om, un om, omului, oameni sau știu, să știi, ar ști, știind** etc. nu sînt, prin urmare, formele de declinare și de conjugare a substantivului și, respectiv, a verbului. Cele opt forme enumerate sînt tot atîtea cuvinte deosebite.

Oricît de stranie este această concepție despre cuvînt, trebuie subliniat faptul că ea se apropie de anumite idei ale lingvistului american. Astfel, Bloomfield a afirmat că nu se întîlnesc niciodată forme lexicale în stare pură și că, în consecință, sensul unei forme lingvistice este o solidaritate dintre semem și episemem. Cum taxemul de selecție (care este caracteristic formei **omului**) diferă de taxemul de selecție al formei **om,** e limpede că și episememele corespunzătoare vor fi distincte și, deci, sensurile celor două forme vor diferi. În aceste condiții, Bloomfield e îndreptățit să vorbescă despre **cuvinte** deosebite.

Avînd această concepție despre cuvînt, lingvistul american afirmă totuși, în unul dintre capitolele rezervate morfologiei, că tot cuvinte sînt și următoarele tipuri de forme: **redactor-șef, pierde-vară, bunăvoință** (exemplele nu îi aparțin, evident, lui Bloomfield). Asemenea unități sînt însă alcătuite din două forme independente și, de aceea, ar trebui considerate sintagme. Bloomfield nu explică din ce motiv încadrează formele complexe de acest tip în categoria cuvîntului. S-ar părea că este vorba despre un criteriu semantic.

Tot o problemă de graniță este cea a formelor independente simple (**ușor, bun, adevăr** etc.). Lingvistul american a arătat că formele independente simple reprezintă o subclasă a morfemelor, fiind, așadar, unități lexicale. Dar, conform definiției date cuvîntului, aceleași forme se văd acum înglobate și în categoria cuvintelor și devin astfel obiectul de studiu al morfologiei. Aici, totuși, interpretarea lui Bloomfield este mai suplă. El consideră acest tip de forme **cuvinte-morfem.**

3.2.1. Sintaxa: unitățile sintactice. Modul în care Bloomfield înțelege sintaxa în detaliu se dezvăluie din următorul ansamblu de teze:

(xvii) Sintaxa studiază trei tipuri de unități: sintagmele, substituțiile și formele capabile să constituie enunțuri.

(xviii) Substituțiile sînt acele forme lingvistice a căror utilizare este condiționată de utilizarea prealabilă a altor forme.

(xix) Formele capabile să constituie enunțuri sînt forme care apar în poziții absolute.

(xx) O formă care apare într-o poziție absolută este o formă independentă.

Afirmația (xvii) propune o clasificare a unităților sintactice și avertizează că sintagmele nu sînt singurele unități ale domeniului sintaxei. Următoarele afirmații indică tipurile de unități. Dar aceste teze dezvăluie un viciu al clasificării: tripla categorizare nu se bazează pe același criteriu. Cu alte cuvinte, criteriul pe baza căruia se trasează o distincție între forme apte de a constitui enunțuri și sintagme nu e și criteriul în temeiul căruia se face deosebirea dintre substituții și sintagme (sau forme capabile de a constitui un enunț).

Consecința acestui fapt este afirmația că o singură entitate sintactică poate să aparțină, în același timp, la două tipuri de unități: de exemplu, **el** este, conform lui Bloomfield, o

substituție. Dar, pentru că e apt ca formă de a constitui un enunț, **el** e în egală măsură o formă propozițională. În mod similar, **apă rece** este o sintagmă, dar poate constitui și ea un enunț. O clasificare nu ar trebui să conducă la asemenea rezultate.

Acest dezavantaj ar putea fi parțial remediat propunîndu-se clasificări **succesive.** Entitățile sintactice pot fi grupate în **substituții** și **nonsubstituții.** Ultimele pot fi sintagme și forme propoziționale. Dar, din nou, apare un viciu de clasificare. Căci o sintagmă poate fi, conform ideilor lui Bloomfield, și o formă propozițională, iar reciproca e, de asemenea, adevărată.

3.2.1.1. "Forme propoziționale"

(xxi) Formele propoziționale sînt de două feluri: complete și minore.

(xxii) Formele propoziționale complete se împart, la rîndul lor, în două categorii: categoria (sau tipul) actant – acțiune și categoria (sau tipul) imperativ.

(xxiii) Formele propoziționale minore se divid în *completive* și *exclamative.*

Bloomfield declară că împărțirea formelor propoziționale în *complete* și *minore* este dictată de taxemul selecției. Dar precizările nu merg mai departe. Cînd apare necesitatea de a defini ce este o formă propozițională completă, afirmațiile lui Bloomfield sînt mai mult aluzive. El spune, de exemplu, că un discurs conține cu atît mai multe forme propoziționale complete, cu cît este mai elaborat, "mai premeditat". Dimpotrivă, formele propoziționale minore sînt, mai curînd, expresii ale comunicării "spontane".

Formele propoziționale complete sînt clasificate, în continuare, în forme de tipul **actant-acțiune** și în **forme imperative.** Conform lui Bloomfield, cel care impune această subdiviziune este tot taxemul selecției. Prin "actant" se înțelege protagonistul unei acțiuni (termenul "actant" nu este întrebuințat de Bloomfield, dar îi exprimă bine sensul). O formă propozițională de tipul actant–acțiune este, de exemplu, enunțul "Cîinii latră.". Lingvistul american pare să asimileze însă, în acest tip de formă propozițională, și enunțuri care nu se referă la acțiuni, ci la stări (cum ar fi "Ileana este înaltă."). Intră, totodată, aici și enunțurile interogative.

Celălalt tip nu comportă comentarii speciale. O formă propozițională imperativă este un ordin sau o rugăminte.

Formele propoziționale minore sînt și ele subîmpărțite în *completive* și *exclamative.* "Completiv" nu are la Bloomfield accepția cunoscută din gramatica școlară. "Completiv" înseamnă, pentru lingvistul american, tot ceea ce poate figura ca răspuns la o întrebare. Pe de altă parte, formele propoziționale exclamative sînt, de obicei, enunțuri monomembre ("Ioane!") sau standardizate datorită unor expresii uzuale: "I-auzi!", "Al dracului!", "Pe aici, vă rog!".

Și la acest nivel al clasificării reapare problema criteriilor. Distincția dintre formele propoziționale exclamative și cele imperative e, de pildă, relativă. "Pe aici, vă rog!" poate fi considerată, cu egală îndreptățire, ca aparținînd ambelor categorii. Ceea ce e mai rău e că enunțurile exclamative fac parte din clasa formelor propoziționale minore, în timp ce imperativele sînt subsumate formelor propoziționale complete. În mod implicit, și distincția **complet/minor** devine relativă.

Un comentariu special îl merită deosebirea **actant/acțiune.** Prin aceste concepte (care definesc un anume tip de enunț), Bloomfield pare să desemneze anumite **poziții.** Savantul american susține că nu orice expresie poate figura în poziția actant sau în cea de acțiune. Este clar, prin urmare, că poziția e definibilă în termenii unei anume particularități de **distribuție** a formelor. Poate apărea în poziție de actant ceea ce gramatica școlară arată a fi un substantiv, un pronume sau chiar un verb la infinitiv. Nu însă și un adverb. O problemă similară se pune în cazul poziției **acțiune.**

În altă parte a lucrării, Bloomfield a extins numărul de poziții, vorbind despre poziția de **obiect,** de **punct de reper,** de **posesor. Obiectul** la care se referă Bloomfield corespunde, în gramatica tradițională, complementului direct. **Punctul de reper** este echivalentul circumstanțialului de timp sau de loc; iar **posesorul** este poziția analoagă atributului substantival genitival.

Se impun aici două observații. Mai întîi, Bloomfield nu dă nici o indicație despre inventarul total de asemenea poziții și, deci, nu se poate ști cum arată un asemenea ipotetic inventar. Apoi, nu rezultă din expunerea sa dacă existența acestor noi poziții – în afară de cele de actant și de acțiune – ar trebui să conducă la o suplimentare a numărului de tipuri de enunțuri complete.

În ciuda acestor aspecte controversate, Bloomfield a dovedit totuși o anumită consecvență: tot ceea ce el a afirmat pînă aici despre tipurile de enunțuri a avut, drept criteriu de clasificare, taxemele selecției. O altă grupare a enunțurilor se poate face însă și în funcție de taxemele modulației. Taxemele relevante sînt intonația, pauza și accentul.

(xxiv) După intonație, enunțurile sînt clasificate în enunțuri cu intonație finală descendentă, mediu ascendentă și maxim ascendentă.

Cele trei tipuri pe care le distinge Bloomfield corespund *enunțurilor afirmative, interogativelor parțiale* (precum "Unde pleacă Mihaela?") și *interogativelor totale* (de felul "Te-ai hotărît?"). O interogație parțială e o interogație care pretinde un răspuns diferit de **da** sau **nu.** O interogație totală cere, ca răspuns, unul dintre cele două adverbe.

Bloomfield arată că, dacă enunțul este exclamativ, și nu afirmativ, se mai pot obține încă trei tipuri, paralele cu cele menționate mai sus. Ele corespund *exclamațiilor, exclamațiilor interogative parțiale* ("Unde pleacă Mihaela?!") și *exclamațiilor interogative totale* ("Te-ai hotărît?!").

(xxv) În funcție de utilizarea pauzei, enunțurile pot fi paratactice și nonparatactice.

Pentru a se înțelege această distincție, fie următoarea succesiune de enunțuri: "E ora zece. Trebuie să plec.". Această pereche poate fi rostită în două feluri: cu intonație descendentă pe cuvintele **zece** și **plec** sau cu intonație descendentă numai pe **plec.** În primul caz, rostirea nu instituie nici o legătură între cele două enunțuri și, de aceea, ele pot fi considerate nonparatactice. În al doilea caz însă, suprimarea intonației descendente pe **zece** produce o integrare a celor două enunțuri într-o singură unitate de comunicare. Enunțurile devin astfel conectate paratactic prin utilizarea pauzei. În scris, utilizarea pauzei este semnalată prin virgulă.

(xxvi) După accent, enunțurile se impart în emfatice și nonemfatice.

Prin intermediul accentului, un constituent al unui enunț poate fi reliefat; fie perechea "Ion a furat mașina." – "**Ion** a furat mașina." (și nu altcineva). În română, accentuarea este un mecanism suficient pentru realizarea emfazei. Limbi precum franceza sau engleza posedă însă mijloace gramaticale pentru reliefarea unui constituent propozițional: "Jean a volé la voiture." – "C'est Jean qui a volé la voiture."; "John stole the car." – "It is John who stole the car.".

3.2.1.2. Sintagmele. Tezele (xxi)-(xxvi) au studiat aspectele clasificatorii ale formelor propoziționale. Bloomfield nu utilizează acest concept, dar este evident că la el se referă într-un întreg capitol al lucrării sale. Am văzut că formele propoziționale pot fi considerate acele forme care apar în poziții absolute (cf. afirmațiile (xix)-(xx)). De pildă, forma **bietul băiat** este o formă propozițională în momentul în care apare în următoarea secvență de comunicare: **Bietul băiat!...** Dar aceeași formă încetează să mai fie o formă propozițională dacă nu e plasată într-o poziție absolută, ci **într-o poziție inclusă,** așa cum se întîmplă în următorul caz: "A căzut iar la examen, bietul băiat!"

Clasificarea formelor aflate în poziție inclusă constituie obiectul tezelor care urmează. Se poate spune acum că sintagmele (caracterizate prin afirmația (xi)) sînt susceptibile de o definiție mai riguroasă: orice unitate definită în sensul tezei (xi) **și aflată într-o poziție inclusă e sintagmă.** Noua definiție nu-i aparține, însă, în mod explicit lui Bloomfield.

În clasificarea sintagmelor, criteriul este, din nou, cel al taxemelor selecției.

(xxvii) Toate sintagmele care pot ocupa aceeași poziție constituie o clasă formală.

(xxviii) Numărul claselor formale e egal cu numărul pozițiilor.

(xxix) Clasa formală a sintagmelor care ocupă poziția de actant se numește clasa formală a expresiilor nominale.

(xxx) Clasa formală a sintagmelor care ocupă poziția de acțiune se numește clasa formală a expresiilor verbale conjugate.

Afirmațiile (xxvii)–(xxviii) nu necesită comentarii speciale. Unele clarificări se impun însă pentru ultimele două teze.

Prin "expresie nominală" Bloomfield înțelege orice sintagmă care ocupă poziția unui actant: **acest creion, pădure înfrunzită, oameni cîntînd.** Poziția include, prin urmare, și verbe: **"A spune minciuni e imoral.", "De criticat e întotdeauna mai ușor."**.

Cît privește definiția expresiilor verbale conjugate, trebuie arătat că acestea nu sînt, de obicei, sintagme, ci (în acord cu tezele lui Bloomfield) cuvinte: **alerg, ai așteptat, ar spune** etc. Pentru a elimina această dificultate de clasificare, lingvistul american introduce termenul de **cuvînt-sintagmă.**

O importanță specială o au tezele următoare. Bloomfield distinge în structura oricărei sintagme un constituent principal. De exemplu, în sintagmele **pădure înfrunzită** sau **oameni cîntînd,** constituenții principali sînt **pădure** și, respectiv, **oameni.** Utilizînd conceptul de constituent principal, în conexiune cu acela de clasă formală, Bloomfield propune, mai departe, următoarea clasificare a sintagmelor:

(xxxi) Dacă o sintagmă aparține clasei formale căreia îi aparține și constituentul ei principal, atunci ea este endocentrică.

(xxxii) Dacă o sintagmă nu aparține clasei formale căreia îi aparține și constituentul ei principal, atunci sintagma este exocentrică.

Cele mai bune comentarii sînt exemplele: sintagma **dimineață de vară** are drept constituent principal substantivul **dimineață.** Atît substantivul, cît și sintagma aparțin expresiilor nominale și, deci, sintagma este endocentrică. Sintagma **lîngă balcon** are însă drept constituent central substantivul **balcon** (aparținînd clasei expresiilor nominale), iar sintagma însăși ocupă poziția de punct de reper. Ea nu e, deci, o expresie nominală și, din această cauză, trebuie considerată o sintagmă exocentrică.

Importanța acestor clasificări este triplă: mai întîi, se stabilește o conexiune între morfologie și sintaxă. În al doilea rînd, ea reliefează un principiu de uniformitate în posibilitățile distribuționale ale cuvintelor, pe de o parte, și în ale sintagmelor, pe de alta. În sfîrșit, ea reliefează și un principiu de economie în descriere: e suficient să se cunoască ce clase formale sînt alcătuite din cuvinte pentru a se putea deduce, din conceptele de exocentricitate și endocentricitate, o clasificare corespunzătoare a sintagmelor.

3.2.1.3. Substituțiile. Tot taxemul selecției intervine și în clasificarea ultimului tip de unități sintactice: substituțiile. Substituțiile corespund pronumelor din gramatica tradițională. Aici vor fi date, fără comentarii suplimentare, clasele de substituții delimitate de Bloomfield.

(xxxiii) Substituțiile sînt personale, demonstrative, interogative și relative.

Faptul că această clasificare nu corespunde cu aceea cunoscută din gramatica școlară se datorează împrejurării că posesivele, negativele și nehotărîtele sînt introduse de către Bloomfield în grupa substituțiilor personale.

3.2.2. Morfologia. Bloomfield a definit, prin urmare, **morfologia** drept acea parte a gramaticii care studiază **cuvîntul.** Înțeles astfel, conceptul de **morfologie** se diferențiază de două ori de noțiunea curentă pe care o furnizează tradiția. Pe de o parte, în domeniul morfologiei sînt acum cuprinse și fenomene care se studiază, de obicei, în lexicologie: **derivarea** și **compunerea.** Pe de altă parte, morfologia (în sens bloomfieldian) încetează să mai studieze formele flexionare ale cuvintelor. Se întîmplă așa pentru că, potrivit concepției despre cuvînt a lingvistului american, flexiunea – în accepția ei curentă – nici nu există. Formele flexionare ale unui cuvînt sînt considerate de Bloomfield unități distincte. Nu înseamnă însă că Bloomfield nu admite existența unor variante ale cuvîntului. Acestea sînt însă variante fonetice.

Pentru lingvistul american, studiul morfologiei nu începe cu clasificarea cuvintelor în părți de vorbire, ci cu clasificarea acestora în funcție de structura lor:

(xxxiv) Cuvintele se împart în două grupe: cuvinte secundare și cuvinte primare.

(xxxv) Cuvintele care se descompun în forme independente sînt cuvinte secundare.

(xxxvi) Cuvintele care sînt indecompozabile sau care se descompun în cel puțin două forme dependente sînt cuvinte primare.

Exemple: formele **general-colonel, ciubotica-cucului** sînt cuvinte secundare pentru că se descompun în forme independente. În schimb, formele **bine, ușor, muncă** sînt cuvinte primare, deoarece fie sînt indecompozabile (precum primele două), fie se decompun în cel puțin două forme dependente (ca ultimul: **munc, -ă**).

(xxxvii) Dacă un cuvînt secundar se descompune în cel puțin două forme independente, atunci el este un cuvînt secundar compus.

(xxxviii) Dacă un cuvînt secundar se descompune într-o singură formă independentă și în cel puțin o formă dependentă, atunci el este un cuvînt secundar derivat.

Toate exemplele de tipul celor discutate mai sus (**general-colonel, ciubotica-cucului**) sînt cuvinte secundare compuse. Cuvintele secundare derivate sînt: **bătrînesc (bătrîn + esc), refacere (re + face + re), plopi (plop + i)**. Bloomfield utilizează, după cum se observă, conceptul de derivare într-o accepție mai largă. Pentru el, derivarea nu înseamnă numai alipirea de afixe lexicale la o formă independentă (precum **-esc** la **bătrîn** sau **re-** la **face**). Tot derivare înseamnă și alipirea unor forme dependente indicînd pluralul (**-i** din **plopi**), determinarea (**-(u)l** din **copilul**), cazul (**-lui** din **soarelui**), așadar exprimarea acelor categorii pe care tradiția gramaticală le prezintă drept categorii morfologice.

(xxxix) Dacă un cuvînt se descompune în cel puțin două forme dependente, atunci el este un cuvînt secundar derivat.

(xl) Dacă un cuvînt primar este indecompozabil, atunci el este un cuvînt-morfem.

Conținutul ultimei teze este evident. Cît privește penultima teză, ea demonstrează, încă o dată, accepția specială în care Bloomfield utilizează noțiunea de derivare. De pildă, forma **băieți** este un cuvînt primar derivat, deoarece se descompune în două forme dependente: **băieț-** și **-i** (**băieț-** este tot o formă dependentă, deoarece, spre deosebire de **băiat,** nu poate forma singură un enunț).

Fiecare dintre cele patru categorii de unități poate fi acum studiată sub unghiul taxemelor. De exemplu, în limba română, taxemul selecției permite stabilirea distincțiilor **determinare/nedeterminare, masculin–feminin–neutru, singular–plural,** precum și distincții de persoană, mod, tip, diateză sau caz. Taxemul topicii ne arată că, de obicei, formele dependente

stau în dreapta celor independente (**plîngînd,** și nu ***inplîng**). Taxemul modificărilor fonetice indică variantele unui cuvînt (**coli–coale, boli–boale, roți–roate, chibrite–chibrituri**). În sfîrșit, taxemul modulației precizează că, spre deosebire de formele dependente (care pot sau nu să fie accentuate), formele independente sînt totdeauna accentuate.

3.3. Semantica. Tezele despre semnificație. Întregul edificiu de definiții și clasificări prezentate pînă aici se sprijină pe o noțiune care a rămas subînțeleasă: **semnificația.** În lucrarea lui Bloomfield, semnificația este obiectul unui capitol. Și foarte des, în capitolele destinate morfologiei, sintaxei și lexicului, lingvistul american revine asupra acestei noțiuni. Se pot desprinde, astfel, afirmațiile care exprimă concepția lui Bloomfield despre o altă ramură a științei limbii: **semantica.**

Savantul american a susținut că o formă lingvistică este o formă fonetică dotată cu semnificație. Forma lingvistică este solidaritatea dintre o formă lexicală și una gramaticală. Atît componenta lexicală a formei lingvistice, cît și componenta gramaticală sînt, deci, și ele dotate cu semnificație. Semnificația componentei lexicale se numește **semem.** Semnificația componentelor gramaticale se numește **episemem.** Deci semnificația unei forme lingvistice trebuie să fie solidaritatea dintre un semem și cel puțin un episemem.

În cele ce urmează, se va avea în vedere **sememul,** adică semnificația componentei lexicale a formei lingvistice. (Termenii "sens" și "semnificație" vor fi considerați sinonimi.) **Sememul** la care se referă Bloomfield corespunde conceptului saussurian de semnificat.

(xli) Formele lingvistice denumesc obiectele din lumea înconjurătoare.

Această teză nu apare explicit la Bloomfield. Ea poate fi dedusă însă dintr-o altă afirmație: situațiile care îi determină pe vorbitori să utilizeze forme lingvistice conțin toate obiectele și evenimentele din universul lor. De aici rezultă că formele lingvistice trebuie să se refere la aceste obiecte și evenimente.

Teza are o importanță deosebită. Ea dovedește că Bloomfield admite, în mod implicit, că între formele lingvistice și obiecte (înțelese în sens larg: ființe, lucruri, fenomene, însușiri) se stabilește o relație. Este tocmai relația pe care Saussure nu dorea s-o ia în seamă, deoarece considera că denotația poate periclita autonomia lingvisticii.

Bloomfield afirmă că relația de denotație dintre forme lingvistice și obiecte este arbitrară, în sensul că limbi diferite folosesc forme distincte pentru a se referi la același obiect. El repetă, deci, o idee pe care o formulase și Saussure. Diferența e însă că, la Saussure, arbitrarul viza raportul dintre semnificant și semnificat, în timp ce, la Bloomfield, arbitrară este relația **semnului** cu obiectul denumit.

(xlii) Obiectele denumite de formele lingvistice ar trebui să poată fi descrise prin mijloacele științelor. Cunoașterea omenească nu este însă într-atît de dezvoltată ca să poată furniza descrieri ale tuturor obiectelor denotate de formele lingvistice.

Această idee are un aer paradoxal. Bloomfield pare să impună o condiție mult prea restrictivă cercetării semantice: condiția ca fiecare obiect să beneficieze de o descriere științifică.

Propunerea lui Bloomfield nu poate fi înțeleasă și explicată fără o referire la contextul mai larg al epocii. Perioada în care lingvistul american și-a elaborat concepția despre limbaj se caracterizează prin două trăsături: o renaștere a încrederii în valorile științifice și o reformulare a problemelor legate de cunoașterea științifică. Cei care au promovat aceste atitudini noi sînt reprezentanții **empirismului logic.** Noile atitudini au condus, printre altele, la un război declarat al neoempiriștilor cu metafizica clasică, pe de-o parte, și cu simțul comun al cunoașterii, pe de altă parte. Pentru ceea ce interesează aici, important este ultimul front al ostilităților. Reprezentanții empirismului logic au susținut că orice știință trebuie să ajungă

a fi exprimată într-un limbaj complet formalizat. Urma ca, într-un asemenea limbaj, să nu se mai întîlnească nici o propoziție formulată în limba naturală, tocmai pentru ca, astfel, să dispară orice posibilitate de intruziune a cunoașterii comune în cunoașterea științifică (acest deziderat este afirmat, de pildă, de către logicianul și filosoful Alfred Tarski).

Bloomfield a fost puternic impresionat de această năzuință. Astfel se explică de ce el acordă o atît de mare importanță rolului descrierii științifice. Pentru el, semantica devine suma tuturor datelor pe care cunoașterea sistematică (*i. e.* științifică) ni le furnizează despre lume. Lingvistul american considera, de pildă, că deosebirea de sens dintre cuvintele **lup, urs, vulpe** nu se cuvine a fi explicată în lingvistică, ci în zoologie. În lumina convingerilor epistemologice ale lui Bloomfield, un asemenea punct de vedere – ciudat la o primă evaluare – devine explicabil.

Lingvistul american și-a dat seama însă că niciodată cunoașterea nu va putea ajunge la acel stadiu de cuprindere a realității care să permită o descriere exhaustivă a obiectelor. El s-a mulțumit, așadar, să semnaleze cazurile în care științele vin în ajutorul lingvisticii. Exemplele sînt neconvingătoare și determină o rezervă de principiu. Bloomfield se referă, de pildă, la cazul mineralelor care beneficiază de o descriere adecvată (conform punctului său de vedere). Sarea are o formulă chimică precisă și acest lucru este suficient pentru problema sensului cuvîntului. Spectrul culorilor este un exemplu similar. În ambele situații, problema e însă aceeași: o parte (probabil, foarte însemnată) a vorbitorilor de limbă română nu cunosc formula chimică a sării sau definiția, în termeni fizici, a culorilor și totuși acest lucru nu îi împiedică să folosească în mod adecvat cuvîntul **sare** sau numele culorilor. Obiecția de principiu la teza lui Bloomfield e, așadar, următoarea: e foarte posibil ca sensul – sememul – unei forme lingvistice să nu constea doar în descrierea științifică a obiectului denumit. Aceasta înseamnă că între cunoașterea științifică și cunoașterea comună raporturile sînt mai complexe decît le credea Bloomfield. Și, de asemenea, e probabil că interpenetrațiile celor două sfere de cunoaștere nu ating același grad pentru toți membrii aceleiași comunități lingvistice. În ultimă instanță, toate aceste lucruri pledează pentru neincorporarea **semanticii** în domeniul cunoașterii științifice și, în mod indirect, pentru individualitatea disciplinei sensului.

(xliii) În absența unei descrieri științifice a obiectelor, *semantica* are la dispoziție trei expediente: *definiția ostensivă*, *definiția lexicografică* și *traducerea*.

"Expediente" este chiar termenul utilizat de Bloomfield. Aceasta dovedește încă o dată că, pentru el, semantica e condamnată la un continuu provizorat. "Expedientele" la care se referă lingvistul american reprezintă însă chiar esența de metodă a cercetării semantice. Obiectul denotat de o formă lingvistică poate fi precizat prin indicare: "acesta este un creion" (și se arată creionul). E un caz de definiție **ostensivă** (Bloomfield nu întrebuințează conceptul de ostensiune, dar așa e cunoscut în literatura de specialitate tipul de definiție la care se referă el). De asemenea, obiectul poate fi descris prin cuvintele aceleiași limbi: "un instrument pentru scris, alcătuit dintr-o mină subțire de cărbune, protejată de un înveliș, fie lemnos, fie din material plastic". Astfel se procedează în dicționarele unilingve. Sau, în sfîrșit, sememul unei forme lingvistice poate fi indicat prin traducere: " 'creion' means in Romanian 'pencil' ".

(xliv) O descriere a unui obiect nu reține toate trăsăturile acestuia, ci numai pe acelea semnificative.

Ideea exprimată de această teză e atît de firească, încît poate părea banală. Într-adevăr, nici o descriere a unui obiect nu reține toate trăsăturile acestuia. Orice definiție împarte, prin urmare, clasa proprietăților unui lucru în subclasa proprietăților lui esențiale și în aceea a proprietăților lui accidentale. O definiție de acest tip se vede astfel angajată în a susține că, în principiu, unele proprietăți sînt esențiale, altele nu.

Oricît de intuitivă este această idee, ea se vede expusă unor neașteptate paradoxuri. Fie, de exemplu, clasa oamenilor, pe de o parte, și clasa bipezilor pe de alta. Se afirmă că însușirea de a fi rațional este o proprietate esențială a oamenilor. În același timp, se susține că însușirea de a avea poziție verticală reprezintă o proprietate esențială a bipezilor. Fie, acum, clasa ființelor care sînt simultan oameni și bipezi. Se pune întrebarea dacă, în raport cu această nouă clasă de indivizi, însușirea de a avea poziție verticală este o proprietate esențială sau accidentală. La prima vedere, se poate spune că este o proprietate esențială. Și totuși nu e așa: se poate concepe o altă evoluție a speciei umane care nu conduce cu necesitate la dobîndirea poziției verticale. O asemenea evoluție nu ar fi fost imposibilă. Deci trebuie să se admită că proprietatea de a avea poziție verticală e, de fapt, accidentală în raport cu clasa de indivizi care sînt în același timp și bipezi. Dar nici această concluzie nu e satisfăcătoare și e ușor de văzut de ce: am definit mai sus bipezii prin însușirea (esențială) de a avea poziție verticală. Nu există nici un motiv pentru a susține acum că, în raport cu clasa indivizilor care sînt atît oameni, **cît și bipezi,** aceeași proprietate devine accidentală.

Întreaga problemă a însușirilor esențiale și neesențiale are, așadar, următorul aspect: valoarea practică indiscutabilă este contrabalansată de un major dezavantaj de natură teoretică. Căci nu e admisibil ca, pornind de la premise evident adevărate, să se ajungă la concluzii reciproc contradictorii.

Tezele despre semnificație comentate mai sus nu dau imaginea integrală a concepției semantice a lui Bloomfield. O perspectivă de ansamblu se poate dobîndi numai după ce se va discuta modul în care lingvistul american înțelege utilizarea limbajului.

3.4. Fonetica practică: fonologia. Conceptul de semnificație are un rol important în definirea problemelor foneticii. Chestiunea care îl preocupă aici pe Bloomfield este identificarea unităților minimale ale acestei discipline. Lingvistul american constată că, atîta vreme cît vorbirea este studiată în ea însăși, unitățile fonetice minimale nu pot fi identificate. Ceea ce studiul intrinsec al sunetelor vorbirii ne arată este o varietate cvasiinfinită de unități sonore irepetabile: aceeași persoană nu pronunță de două ori un sunet în exact același fel. Persoane diferite au particularități diferite de rostire a aceluiași sunet.

În această imensă varietate nu se pot descoperi regularități, decît dacă se ține seama și de semnificație. Se constată atunci că anumite particularități de rostire devin nerelevante, chiar dacă fonetica experimentală le consemnează existența. De pildă, doi vorbitori de limbă franceză vor pronunța într-un mod relativ diferit cuvîntul **eau** ("apă") și totuși fiecare dintre ei va ști că amîndoi rostesc același sunet, și nu două sunete diferite. Și aceasta, deoarece, indiferent de modul special de rostire al fiecăruia, sunetul **o** este asociat, pentru amîndoi, **cu aceeași semnificație.** Nu se mai întîmplă însă la fel dacă unul pronunță /o/, iar celălalt pronunță **/o^n/** (adică o vocală nazală). De această dată, distincția nazal/nonnazal are un corespondent la nivelul semnificației: **/o/** (transcrierea fonetică a substantivului **eau**) este asociat cu semnificația **apă,** în timp ce **/o^n/** (transcrierea fonetică a nedefinitului **on**) se asociază cu o semnificație mai abstractă (impersonală). **/o/** și **/o^n/** sînt, de aceea, în franceză două unități sonore deosebite (și nu doar două rostiri diferite ale aceluiași sunet).

Principiul pe care îl abstrage Bloomfield pentru operația de identificare a sunetelor e, așadar, următorul: o secvență sonoră este aceeași dacă ea e asociată de vorbitori cu aceeași semnificație.

Acest principiu i-a permis lui Bloomfield să facă distincția între **fonetică** și **fonologie** (fonetică practică). Ultima se ocupă cu studiul acelor trăsături fonetice relevante din punct de vedere semantic.

Același principiu l-a condus pe lingvistul american la propunerea unor tehnici de abstragere a unităților fonologice minimale. Fie cuvîntul **carte.** Perechea **carte–parte** permite segmentarea substantivului **carte** în **c-** și **-arte.** Se identifică astfel consoana **k.** În continuare, perechile **carte–curte, carte–caute, carte–carne, carte–cartă** permit abstragerea și identificarea tuturor celorlalte componente ultime ale substantivului. Ele sînt **fonemele.**

4. UTILIZAREA LIMBAJULUI

Caracteristic pentru Bloomfield este faptul că reconstrucția limbii, așa cum a fost ea descrisă în paragraful 3, nu înseamnă reconstrucția unui obiect (conceptul de reconstrucție îi e, de altfel, străin lui Bloomfield). Lingvistul american nu face vreo diferență între **limbaj** și **utilizarea limbajului.** Tot ceea ce Bloomfield a descris și a clasificat reprezintă, de aceea – conform convingerilor sale – **un ansamblu de obișnuințe** pe care vorbitorii unui idiom le dobîndesc în timp, ca urmare a faptului că aparțin unei anume colectivități. Consecința acestui punct de vedere este că la Bloomfield se întîlnește și o anumită concepție despre felul cum indivizii utilizează limbajul. Aflat printre primele în lucrarea **Limbajul,** capitolul care dezvăluie această concepție întregește, în același timp, și datele despre teoria semnificației (comentate în unul dintre subparagrafele precedente).

În mod implicit, capitolul propune o perspectivă asupra comunicării lingvistice. Perspectiva propusă este în acord cu postulatele centrale ale behaviorismului. Pentru ca actul de comunicare să se realizeze, e nevoie de cel puțin două persoane. Ceea ce determină pe unul dintre indivizi să vorbească este împrejurarea în care se află. Vorbirea sa este recepționată de interlocutor. Acesta din urmă are trei posibilități de răspuns: să ignore vorbirea recepționată, să emită, la rîndul său, un mesaj verbal sau să acționeze într-un anume fel. Cum prima posibilitate are un caracter mai deosebit, comentariul va fi centrat asupra celorlalte două.

Acordul dintre acest model al comunicării lingvistice și tezele behaviorismului e vizibil în următoarele privințe: fie **S** și **R** simbolurile unui stimul și, respectiv, ale unei reacții la un stimul (de pildă, vederea luminii verzi a unui semafor și traversarea străzii). Relația dintre **S** și **R** este o relație de cauzalitate: stimulul determină o reacție: **S→R.** La un stimul oarecare se poate însă reacționa nu numai printr-o acțiune, ci și printr-un cuvînt (de pildă, îndemnul adresat unei persoane [care nu a văzut lumina verde a semaforului] de a traversa strada). În această împrejurare, reacția la stimul va fi o reacție lingvistică (simbolizată prin **r**): **s→r.** Această reacție poate deveni, la rîndul ei, un stimul, dar un stimul de natură lingvistică pentru o altă persoană; reacția la noul stimul poate fi sau lingvistică (o replică), sau nelingvistică (un gest sau o acțiune). Lanțul cauzal al stimulilor și al reacțiilor se reprezintă astfel:

S →r/s → R

Schema aceasta poate formaliza, de exemplu, succesiunea de evenimente care sînt traversarea străzii de către două persoane atunci cînd numai una este atentă la lumina semaforului: semnalul luminii verzi determină, la acea persoană, o reacție lingvistică (de exemplu, îndemnul "Hai!" sau "Să mergem!"), care e, în același timp, un stimul pentru celălalt. Stimulul lingvistic determină reacția nonlingvistică: traversarea străzii.

Psihologul behaviorist este interesat, după cum am văzut, de acei stimuli și acele reacții care sînt standardizate. Această teză se regăsește și ea în gîndirea lingvistică a lui Bloomfield, în interpretarea pe care savantul american o acordă regulilor lingvistice (distincții fonologice, tipuri de taxeme, tipuri de forme propoziționale și de sintagme etc.). Pentru Bloomfield, toate acestea sînt stimuli și răspunsuri tipizate pe care membrii unei comunități lingvistice

și le însușesc: "recompensa" acestei învățări este tocmai posibilitatea de a se face înțeles, în timp ce "pedeapsa" neînsușirii lor este incapacitatea de a comunica sau compromiterea publică.

Opiniile lui Bloomfield despre utilizarea limbajului dau un nou relief teoriei sale despre semnificație. În paragraful dedicat semanticii, teza de la care a început comentariul a fost aceea a relației de denotație: formele lingvistice denumesc obiectele lumii noastre. În concepția lingvistică a lui Bloomfield, această teză este însă sprijinită de alte două afirmații, nu mai puțin importante:

(xlv) Obiectele denumite de formele lingvistice sînt conținute în evenimente și stări ale lumii.

(xlvi) Evenimentele și stările lumii sînt cele care îi determină pe oameni să vorbească.

Ambele teze sînt clare. Prima arată că lucrurile sînt încorporate în stări și evenimente (care se oglindesc lingvistic în forme lingvistice de un anume fel: forme propoziționale). A doua teză precizează că stările și evenimentele sînt stimuli ai vorbirii.

Din aceste două afirmații, Bloomfield deduce o nouă teză despre semnificație. Semnificația unei forme lingvistice – susține el – este circumstanța în care forma lingvistică e folosită de către un vorbitor, **plus** efectul pe care această folosire îl are asupra unui interlocutor.

Ceea ce afirmă acum Bloomfield poate fi înțeles prin comentariul unui exemplu. Fie situația că două persoane traversează o stradă pe care nu există nici semafor, nici "zebră". Una dintre cele două persoane observă apropierea unei mașini care i-ar putea accidenta și exclamă: "Mașina!", avertizîndu-și astfel interlocutorul. Semnificația acestui enunț e, așadar, **circumstanța** care l-a obligat pe primul individ să folosească termenul **mașină** plus **intenția** de avertizare a celuilalt individ.

Noua teză despre semnificație, susținută de Bloomfield, nu anulează și nici nu substituie afirmațiile comentate în paragraful consacrat semanticii. Ea este, mai curînd, o interesantă adăugire. Cuvintele noastre se referă, într-adevăr, la obiecte. Descrierea acestor obiecte reprezintă sensul cuvintelor. Atît relația de denotație, cît și sensul au o anumită stabilitate, care înseamnă că atunci cînd un vorbitor al românei (de pildă) folosește substantivul **mașină,** el nu se referă la o pasăre, un arbore sau o persoană. Și acesta este tocmai nucleul teoriei semnificației. Se întîmplă însă că aceeași formă lingvistică poate fi diferit utilizată: ca un semnal de atenție ("Mașina!"), ca un semn de nedumerire ("Mașina?"), ca un răspuns ("– Și ce zici că i s-a stricat?", "–Mașina."). Toate aceste utilizări adaugă o semnificație nouă semnificației "principale". Prin tezele sale despre sens, Bloomfield prefigurează, de fapt, o distincție care va fi formulată de Charles Morris și care va face o strălucită carieră: distincția dintre **semantică și pragmatică.** Semantica (într-una din accepțiile sale) studiază relațiile dintre semne și obiecte denotate. Pragmatica studiază relația dintre semne și vorbitori. Toate tezele lui Bloomfield, studiate în paragraful 3.3., delimitează într-un mod implicit domeniul semanticii. Noile teze despre semnificație (emise în capitolul despre utilizarea limbajului) vizează aria pragmaticii.

5. CONCLUZII

Multe dintre problemele pe care și le-a pus Bloomfield sînt și probleme cu care s-a confruntat Saussure: identificarea entităților lingvistice, valabilitatea unor distincții tradiționale (cum ar fi deosebirea morfologie–sintaxă–lexic), problema semnificației, întemeierea unor distincții noi (fonetică–fonologie). Problemele comune semnalează o mutație în planul cercetării sincronice a limbii: postulatele lingvisticii descriptive nu mai sînt acceptate fără spirit critic.

Opera lui Bloomfield impune trasarea unei linii de demarcație nete între **procedurile** de reconstrucție a limbii și **interpretarea** acestor proceduri. Distincția este folositoare, deoarece ea ajută la evaluarea măsurii în care curentul inițiat de ideile lui Bloomfield se deosebește de curentul născut din ideile lui Saussure.

În planul interpretării procedurilor, diferențele sînt, într-adevăr, destul de mari. Saussure nu ar fi admis identificarea dintre limbă și utilizarea acesteia, căci, în concepția sa, limba este socială, iar utilizarea limbii este individuală. Savantul elvețian e apoi un mentalist. Pentru el, conceptul (adică semnificatul) este un punct de referință neîndoielnic. Pentru Bloomfield însă, problema conceptului nu se pune. Sememele sînt, de fapt (conform convingerilor sale), soluții-expedient la problema sensului.

Chestiunea semnificației este, de altfel, punctul în care deosebirile de vederi dintre Bloomfield și Saussure sînt cele mai mari. La Saussure, semnificația este o problemă internă a semnului: **semnificantul** semnifică **semnificatul.** Pentru Bloomfield însă, o formă lingvistică denumește **un obiect,** iar criteriile pe care vorbitorii le folosesc implicit pentru a denumi obiectele se reflectă în semne. Precizările suplimentare, făcute asupra semnificației (în capitolul consacrat utilizării limbajului) conferă concepților lui Bloomfield o forță explicativă superioară referitoare la ceea ce un vorbitor poate să facă atunci cînd întrebuințează limba. Dar toate acestea se clasează în acea secțiune a științei limbii pe care Saussure a numit-o lingvistica vorbirii. Și este cunoscut faptul că, pentru savantul elvețian, ramura cea mai importantă este lingvistica limbii.

La nivelul **procedurilor** de descriere și de identificare a entităților lingvistice, asemănările sînt însă mult mai mari. Și pentru ca acest lucru să fie mai evident, o remarcă preliminară se impune. Există, desigur, și aici anumite deosebiri: Saussure adună sub acoperișul aceleiași teorii – sintagmatica – morfologia, sintaxa și lexicul. Bloomfield nu procedează așa. Saussure vorbește apoi despre o teorie a asociației, fără corespondent – după cum se pare – la lingvistul american. Invers, Bloomfield propune o definiție și o clasificare a cuvintelor pe care nu le întîlnim la Saussure etc. Toate aceste deosebiri nu dovedesc însă divergențe de principiu. Ele sînt distincții graduale. Problema este alta: ambii lingviști se mișcă într-un cîmp de metodă și de procedură care **le este comun.** Acest lucru e dovedit prin următoarele:

(i) conceptele de sintagmă și semn ale lui Saussure coincid cu conceptele de constituent imediat și de cuvînt-morfem ale lui Bloomfield;

(ii) există un **antilogicism** al lui Saussure, antilogicism ce se regăsește și la Bloomfield. Amîndoi sînt împotriva clasificărilor lingvistice făcute pe temeiuri extralingvistice (și în special logice). La Saussure, această poziție se exprimă în scepticismul abia reținut referitor la clasificarea tradițională a părților de vorbire. La Bloomfield, antilogicismul înseamnă reclasificarea cuvintelor după criterii care sînt formale, adică intrinsec lingvistice ("formal" însemnînd la Bloomfield ceea ce e în acord cu regulile de combinare ale formelor). Părțile de vorbire sînt înlocuite, în mod semnificativ, cu **clasele formale.**

Saussure a avut dreptate să spună că problema fundamentală a lingvisticii sincronice este identificarea entităților limbii. De aici rezultă că o comparație devine relevantă dacă deosebirile și asemănările dintre două metode nu sînt consemnate doar statistic. Procedurile de analiză ale lui Saussure și Bloomfield pot fi considerate, așadar, ca fiind **fundamental asemănătoare,** deoarece ele reprezintă răspunsuri similare la o problemă esențială: problema identificării entităților lingvistice.

BIBLIOGRAFIE

Despre trăsăturile definitorii ale behaviorismului:

John Lyons, “Semantics”, vol. II, Cambridge, 1977, p. 120–125.

Despre formă lingvistică, formă lexicală, formă gramaticală:

Leonard Bloomfield, “Language”, London, 1965, p. 158–170 (cap. “Grammatical Forms”).
idem, “Le Langage”, Paris, 1970, p. 150–161 (cap. “Les formes grammaticales”).
idem, “Limbajul” (fragmente traduse în limba română de Elena Slave), în Lucia Wald (red. resp.), “Antologie de texte de lingvistică structurală”, Universitatea din București, 1977, p. 223–240.

Despre sintaxă:

Leonard Bloomfield, “Language”, London, 1965, p. 170–206 și 247–263 (cap. “Sentence-Types”, “Syntax” și “La substitution”).
idem, “Le Langage”, Paris, 1970, p. 161–194, 231–246 (cap. “Les types de phrases”, “La syntaxe” și “La substitution”).

Despre morfologie:

Leonard Bloomfield, “Language” *(ed. cit.)*, p. 207–225 (cap. “Morphology”).
idem, “Le Langage” *(ed. cit.)*, p. 195–212 (cap. “La morphologie”).

Despre semantică:

Leonard Bloomfield, “Language”*(ed. cit.)*, p. 139–157 (cap. “Meaning”).
idem, “Le Langage” *(ed. cit.)*, p. 132–149 (cap. “La signification”).

Despre fonetică:

Leonard Bloomfield, “Language” *(ed. cit.)*, p. 74–92 (cap. “The Phoneme”).
idem, “Le Langage” *(ed. cit.)*, p. 73–89 (cap. “Le phonème”).
idem, “Limbajul” (fragmente traduse în limba română de Elena Slave), în Lucia Wald (red. resp.), *lucr. cit.*, p. 206–222 (“Fonemul”).

Despre utilizarea limbajului:

Leonard Bloomfield, “Language” *(ed. cit.)*, p. 21–41 (cap. “The Use of Language”).
idem, “Le Langage” *(ed. cit.)*, p. 25–43 (cap. “L’utilisation du langage”).
Maria Manoliu Manea, “Structuralismul lingvistic”, București, 1973, p. 45–48.

Propuneri de aplicații

1. Să se realizeze analiza în constituenți imediați pînă la nivelul morfemelor a următoarelor sintagme: **luminile orașului, răbdînd cu stoicism, acest penibil exponat modernist, de la capătul celălalt al străzii.**

2. Să se precizeze care este constituentul principal al fiecărei sintagme de mai sus și să se arate felul sintagmei (exocentrică sau endocentrică).

3. Să se indice care dintre constituenții ultimi ai sintagmelor de la punctul 1 sînt cuvinte.

4. Să se comenteze taxemele de topică ale fiecărei sintagme.

5. Să dă forma propozițională: **Napoleon s-a retras înfrînt din Rusia.**

I. Să se precizeze dacă această formă este:

a) completă sau minoră;

b) de tipul actant-acțiune, imperativă sau de tipul completiv sau exclamativ;

c) descendentă, mediu-ascendentă sau maxim-ascendentă.

II. Să se precizeze care este forma lexicală a acestei forme propoziționale și să se indice, prin exemple, cum taxemele de topică de modulație și de selecție pot produce modificări ale sensului acestei forme propoziționale.

6. Să se analizeze, pe baza modelului behaviorist al comunicării (stimul-răspuns), **cele zece replici consecutive primei întrebări din schița “Căldură mare”** de I. L. Caragiale.

Partea a III-a

LINGVISTICA SINCRONICĂ: DEPĂȘIREA DESCRIPTIVISMULUI TRADIȚIONAL

Introducere

Tradiția cercetării lingvistice înseamnă două lucruri: investigația comparativ-istorică a limbilor și studiul descriptiv al acestora. Acest al doilea aspect este, de altfel, mai vechi decît primul. Îl întîlnim în antichitatea orientală (gramaticienii indieni) și europeană (gramaticienii și filosofii greci și latini). După cum arată și numele, studiul descriptiv înseamnă descrierea unei limbi la un moment dat. **Descriptivismul** este, prin urmare, prima manifestare de lingvistică sincronică. Saussure îl și semnalează (în introducerea cursului său) în calitate de curent al cercetării lingvistice.

În faza sa premodernă (adică la începutul secolului al XX-lea), descriptivismul se caracterizează prin două trăsături:

(i) adoptarea modelului clasificator oferit de gramaticile grecești și latine;

(ii) coloratura accentuat practică de care era străbătută descrierea.

Prima trăsătură a însemnat proiecția unor categorii gramaticale (caracteristice limbii latine și grecești) asupra limbilor moderne. Structura gramaticală a acestor din urmă idiomuri a ajuns, astfel, să fie descrisă pe tiparele și criteriile de clasificare ale limbilor moarte. Procedura s-a conservat pînă astăzi, cu minore ajustări, în gramaticile școlare.

A doua caracteristică a constat în aceea că descrierea limbii a fost subordonată unei necamuflate tendințe normative: o limbă era descrisă pentru a-l învăța pe cel ce face cunoștință cu descrierea ei sistematică să folosească idiomul în mod corect în vorbire, dar, mai ales, în scriere. Gramaticile descriptive premoderne au fost, de aceea, gramatici ale așa-numitului “bon usage”, servind, în același timp, ca îndreptare. De remarcat că utilizarea corectă a limbii nu însemna neapărat folosirea acelor structuri aflate în acord cu regulile sistemului (limba însăși). “Corect” însemna, în primul rînd, ceea ce era conform cu o anume normă literară (normă de uz). Și această caracteristică a fost păstrată pînă azi (la noi, cel puțin) în gramatica școlară.

Redescoperirea dimensiunii sincronice a limbii a însemnat și reactualizarea descriptivismului. Dar reactualizarea descriptivismului s-a petrecut în condițiile unei reevaluări a principiilor acestuia. Ambele trăsături ale descriptivismului tradițional au fost implicit sau explicit puse în discuție la începutul secolului al XX-lea. Distincțiile general acceptate (morfologie–sintaxă–lexic), clasificarea părților de vorbire, legitimitatea sintaxei în forma cunoscută din gramatica școlară, teoria standard a sunetelor vorbirii au fost, pe rînd, atacate. Modelul descriptiv și clasificator furnizat de gramaticile antichității europene a fost astfel global contestat. În același timp, tendința normativă a fost înlăturată, descrierea fiind orientată către reliefarea interdependențelor dintre elementele limbii.

Reformularea principiilor descriptivismului se găsește într-o anumită manieră exemplară în operele lui Saussure și Bloomfield. În Europa, direcția contestatară (și, la același timp, înnoitoare) a gîndirii saussuriene va fi continuată de Școala de la Praga, de Școala de la Copenhaga sau de individualități puternice, cum sînt Émile Benveniste sau André Martinet. Apar astfel tot atîtea varietăți ale ceea ce se poate numi structuralismul european. În America, ideile lui Bloomfield de reconstrucție a limbii stimulează cercetări înnoitoare asupra morfologiei și sintaxei (în mod special). Totul culminează cu reacția antibloomfieldiană a lui Noam Chomsky și a adepților lui. Reacția înseamnă nașterea teoriei generative (și apoi generativ-transformaționale) a limbii. Interesant este însă faptul că negarea "liniei Bloomfield" nu conduce investigația lingvistică către revenirea la starea "prebloomfieldiană". O nouă spirală cognitivă a cercetării, cu nebănuite probleme, apare simultan cu era transformațională.

Tot ceea ce se va discuta în capitolele următoare intenționează să sublinieze două lucruri:

(i) să reliefeze contrastul existent între aplicarea descriptivismului tradițional și principiile neodescriptivismului;

(ii) să accentueze, în acest fel, spiritul nou epistemologic pe care îl aduce cu sine descriptivismul modern. Acest spirit nou se numește toleranța cognitivă. El reprezintă atitudinea firească, rezultată din constatarea faptului că există **un pluralism** (și, deci, **o relativitate**) a descrierilor lingvistice.

Într-un mod mai discret, și în lingvistică s-a petrecut o mutație analoagă celei determinate în fizică de apariția teoriei relativității.

Capitolul I

FONETICĂ ȘI FONOLOGIE

Rezumat

Sînt prezentate, mai întîi, ramurile *foneticii:* **fonetica acustică, fonetica articulatorie, fonetica neuroperceptivă** și problemele lor principale (paragrafele 1.1. – 1.3.). Fonetica aduce cu sine date, a căror importanță pentru teoria limbii este comentată în paragraful 2. E prezentată acolo distincția dintre fonetică și fonologie.

Distincția dintre fonetică și fonologie poate fi discutată ca distincția dintre **sunet** (obiect de studiu al foneticii) și **fonem** (obiectul principal al fonologiei). Se comentează geneza acestei deosebiri. Se propune apoi o definiție a fonemului. Definiția implică apelul la o gamă de concepte care nu aparțin foneticii. Aceste concepte conturează și mai clar granița dintre fonetică și fonologie, chiar dacă ele nu aparțin în mod exclusiv fonologiei (paragraful 2.1.).

Fonemul nu este singura unitate fonologică. Cercetările lui Jakobson, Fant și Halle au arătat că fonemele sînt decompozabile în unități și mai mici: trăsăturile distinctive. Un fonem devine astfel un set de asemenea trăsături. Trăsăturile distinctive sînt ordonate de Jakobson în perechi opoziționale și primesc o descriere din punct de vedere acustic și articulator (paragraful 2.1.1.).

În fonologie, fonemele și trăsăturile distinctive sînt considerate **unități segmentale.** Lor li se opun **unitățile suprasegmentale: accentul și intonația.** Accentul și intonația sînt definite cu ajutorul noțiunilor care au servit și la definirea fonemului (paragraful 2.2.).

Pentru a consemna rezultatele cercetărilor lor, **fonetica** și **fonologia** fac uz de **alfabete.** Raportul dintre reprezentarea fonetică a unei secvențe fonice și reprezentarea fonologică a aceleiași secvențe e discutat în ultimul paragraf al capitolului.

1. FONETICA ȘI RAMURILE EI

Cunoștințele cu care ne înzestrează școala despre domeniul de studiu al foneticii sînt aproximativ următoarele: **fonetica** cercetează **sunetele vorbirii; sunetele** sînt cele mai mici unități ale limbii. Sunetele sînt, în orice limbă, într-un număr limitat. Ele se clasifică în **vocale** și **consoane.** Unele **vocale** devin, în anumite contexte, **semivocale.** O vocală sau o vocală împreună cu una ori mai multe consoane sau o vocală și cel mult două semivocale constituie, în anumite condiții, o unitate fonetică superioară: **silaba.** O vocală și o semivocală aflate în aceeași silabă reprezintă un **diftong.** O vocală și două semivocale aflate în aceeași silabă constituie un **triftong.** Vocalele "în contact" situate în silabe distincte sînt vocale în hiat. **Silabele** pot fi **accentuate** sau **neaccentuate. Accentul** are, uneori, rol semantic distinctiv.

Toate aceste date sînt departe de a reflecta istoria sau stadiul actual al cercetării fonetice.

Pentru a distinge principalele secțiuni ale foneticii, se poate apela la un model simplificat al actului de comunicare. Realizarea comunicării presupune cel puțin doi indivizi care sînt succesiv **emițător** (E) și **receptor** (R). Cei doi trebuie să aibă în comun **limba. Emițătorul** își propune să comunice un anumit lucru. Pentru aceasta, el construiește, mai întîi mental, **un mesaj.** Apoi centrul nervos al vorbirii comandă organelor articulatorii să se pună în mișcare. Articularea mesajului constituit mental înseamnă o **emisiune sonoră** care străbate spațiul dintre E și R. Emisiunea sonoră impresionează organele auditive ale receptorului. Acesta

percepe mesajul. Semnalele acustice sînt convertite în impulsuri neuroelectrice. Mesajul este astfel recunoscut mental și integrat.

Din acest model al actului de comunicare se pot abstrage cîteva faze:

(i) faza articulatorie (motorie, fiziologică): punerea în mișcare a aparatului articulator ca urmare a comenzii date din cortex;

(ii) faza emisiunii sonore (acustică): producerea unui lanț de semnale acustice ca urmare a funcționării aparatului articulator;

(iii) faza neuroperceptivă: perceperea mesajului auditiv, convertirea lui în lanț de impulsuri nervoase și recunoașterea (integrarea) mesajului.

Celor trei faze le corespund trei secțiuni ale foneticii: **fonetica articulatorie, fonetica acustică și fonetica neuroperceptivă.** De obicei, studiile care îl inițiază pe cititor în fonetică nu insistă asupra ultimei secțiuni.

Din modelul schițat mai sus lipsește o fază, anterioară fazei (i). Ea ar putea fi denumită **faza prearticulatorie.** Specialiștii i-au acordat mereu o mare atenție, deoarece studiul ei e în directă legătură cu psihopatologia vorbirii.

1.1. Fonetica acustică

Această ramură a foneticii studiază faza (ii) a procesului de comunicare. Fonetica acustică tratează emisiunea sonoră în mod independent de felul cum această emisiune e produsă sau percepută. Conceptele prin care se abordează vorbirea ca flux sonor sînt, în mod esențial, conceptele acelei ramuri a fizicii denumite **acustică.** Metodele și aparatura aparțin tot acusticii.

Primul lucru pe care **acustica** îl studiază este **semnalul acustic.** Semnalul acustic este consecința unor vibrații pe care le poate suporta un corp elastic supus unei forțe. Pentru a vibra, corpul elastic are nevoie de o tensiune internă care se obține de obicei prin întindere (ca în cazul instrumentelor muzicale cu corzi). Prin vibrația corpului, aerul din jurul acestuia este modelat în zone rarefiate și zone dense. Alternanța dinamică a acestor zone împreună cu cauza alternanței (oscilațiile corpului) constituie baza mecanică a semnalului acustic.

Semnalele acustice pot fi studiate prin înregistrare magnetică. Cercetările acustice năzuiesc însă la un studiu mai comprehensiv al semnalelor sonore și, de aceea, aparatele utilizate în aceste investigații nu sînt în primul rînd magnetofoanele, ci **sonagrafele.** Experiențele și datele standard ale foneticii acustice au fost efectuate și obținute cu acest din urmă tip de aparat.

Un **sonagraf** este un aparat destul de complicat și de aceea prezentarea lui va fi aici limitată la strictul necesar. Sonagraful are o intrare, reprezentată printr-un microfon, și o ieșire, reprezentată printr-o bandă de hîrtie specială pe care este înregistrată vocea. Semnalul acustic e, prin urmare, convertit în semnal vizual. Analiza grafică a semnalului acustic obținută la ieșire se numește **spectru** (dacă ceea ce s-a înregistrat este o singură unitate acustică). Dacă însă a fost înregistrat un lanț de semnale, ceea ce se obține la ieșire se numește **spectrogramă** sau **sonagramă.** Nu se ține seama întotdeauna de această diferență și de aceea, în unele lucrări de specialitate, "spectru" poate însemna și **spectrogramă.**

Analiza grafică furnizată de o spectrogramă sau de un spectru se prezintă sub forma unui spațiu delimitat de o ordonată și o abscisă. Sonagramele și spectrele se aseamănă cu graficul unei funcții.

1.1.1. Proprietățile semnalelor acustice

Cu ajutorul unor astfel de reprezentări, pot fi studiate toate proprietățile semnalelor acustice, chiar dacă analiza nu prezintă același grad de acuratețe pentru fiecare proprietate. Proprietățile semnalelor acustice sînt **periodicitatea** (sau **nonperiodicitatea**), **frecvența, amplitudinea, rezonanța** și **timbrul.**

(i) Periodicitatea

Oscilațiile unui corp pot avea o anume periodicitate. Într-un asemenea caz, se spune că oscilațiile sînt periodice. Reprezentarea în spectru a unui semnal periodic are forma unei sinusoide. Maximele unei sinusoide (pe verticală) se numesc **formanți** (**formanții** sînt, deci, crestele unei sinusoide). Periodicitatea conferă unui semnal acustic caracterul de ton (de sunet muzical). S-a constatat însă că nu toate semnalele acustice ale vorbirii sînt periodice. Reprezentarea unora în spectru ia forma unei serii continue de linii neregulate. O reprezentare de acest tip definește – în opoziție cu sunetul – **zgomotele.** Cercetările au arătat că toate vocalele sînt tonuri muzicale și că majoritatea consoanelor se apropie de tipul **zgomot.**

(ii) Frecvența

Nu toate corpurile vibrează în același fel. Vibrațiile unora pot fi mai încete, ale altora mai repezi. Rapiditatea se măsoară în timp. Numărul de vibrații pe secundă constituie **frecvența** semnalului acustic. Cînd numărul de vibrații pe secundă este mare, se spune că semnalul acustic este de frecvență înaltă. Opusul frecvenței înalte este frecvența joasă. Diferența de frecvență dintre spectrele a două semnale acustice are forma următoare:

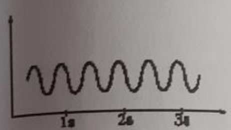

Fig. 1

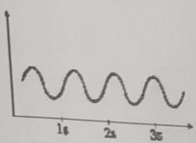

Fig. 2

Semnalul din stînga are frecvența mai înaltă decît cel din dreapta.

Un corp vibrează ca întreg, iar în spectru, vibrația se înregistrează sub forma unei oscilații periodice. Frecvența indicată se numește **frecvența fundamentală.** În același timp cu corpul vibrează însă și toate părțile sale. Părțile acestui corp vibrează întotdeauna mai repede. Frecvențele părților vor fi, așadar, mai înalte. O jumătate de coardă, de exemplu, vibrează de două ori mai repede decît coarda întreagă. O treime din ea vibrează de trei ori mai repede. Se observă că frecvența unei părți este un anume multiplu al frecvenței fundamentale. Aceste frecvențe, arbitrar delimitate, sînt, de fapt, infinite și se numesc **armonice.** Deosebirea dintre frecvența fundamentală și armonicele sale se va dovedi folositoare la distingerea anumitor sunete ale vorbirii.

Urechea omenească poate percepe sunete variind ca frecvențe între 11 și 20.000 de Hz (cicli pe secundă).

(iii) Amplitudinea

Pentru producerea unui semnal acustic se consumă o anume cantitate de energie. Cu cît energia e mai mare, cu atît intensitatea semnalului va crește. În spectru, intensitatea este analizată pe axa verticală și se exprimă prin distanța față de axa orizontală. Un formant aflat la o distanță mare de axa orizontală indică un semnal cu intensitate mare. Proximitatea de aceeași axă indică un semnal cu intensitate slabă. În spectru, intensitatea se apreciază, așadar, prin amplitudinea vibrației:

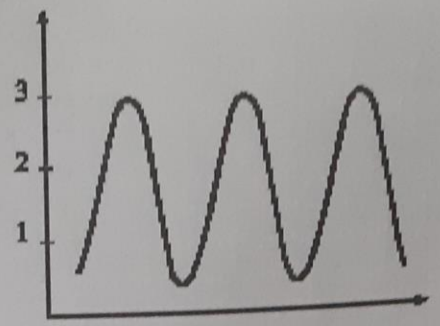

Fig. 3

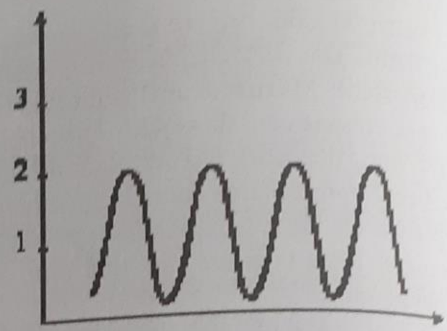

Fig. 4

În aceste două scheme de spectru, semnalul din stînga este mai puternic decît cel din dreapta.

Conceptul de intensitate, definit aici prin noțiunea de amplitudine, nu coincide întru totul cu cel de intensitate auditivă (denumită popular, la aparatele radio obișnuite, **volum**). Intensitatea-volum nu e funcție numai de amplitudine, ci și de frecvență. Ea se măsoară în wați sau, mai nuanțat, în decibeli. Urechea omului percepe un sunet cu o putere de minimum 10 decibeli și nu suportă semnale ce depășesc 160 decibeli (prag de durere).

(iv) Rezonanța

Un corp aflat în vibrație se numește în acustică **sursă**. Se întîmplă rar ca vibrațiile sursei să nu întîlnească în propagarea lor un obstacol. Obstacolul diminuează, după cum e știut, intensitatea vibrației. Pe de altă parte însă, obstacolul de care se lovește o undă sonoră poate avea și rolul invers: acela de a funcționa ca un amplificator al sursei.

Prin **rezonanță** se înțelege disponibilitatea acustică a unui obiect sau a unui sistem de obiecte de a reacționa la vibrațiile unei surse. Reacția la vibrații înseamnă intrarea în vibrație și a corpului (sau a sistemului de corpuri) atins de unda propagată de la sursă. În spectru, această disponibilitate apare reprezentată printr-o curbă denumită **curbă de rezonanță.** O astfel de curbă e reprezentată în fig. 5 (pentru un corp rezonator oarecare).

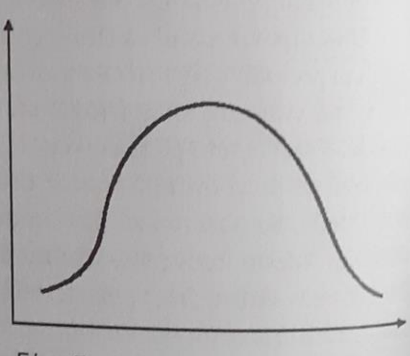

Fig. 5

Interacțiunea dintre sursă și rezonator poate fi acum pusă în evidență după cum urmează. Să presupunem că o sursă emite o serie de frecvențe reprezentate astfel în fig. 6. Fiecare mică bară verticală perpendiculară pe axa orizontală reprezintă un ton oarecare. Semnalele acustice întîlnesc corpul a cărui curbă de rezonanță e reprezentată de fig. 5. Efectul de rezonanță e consemnat în fig. 7: rezonanța constă în sporirea și diminuarea intensității de ton a fiecăruia dintre semnalele reprezentate în fig. 6. Grafic, amplificarea și diminuarea prin rezonanță a semnalelor constă în lungirea și scurtarea barelor verticale, în conformitate cu modulația curbei de rezonanță a rezonatorului.

Efectul de rezonanță are loc și în vorbire. Sursa semnalelor vorbirii este **glota** (coardele vocale). Zona care începe deasupra glotei și se termină la buze este o cavitate rezonatoare de forma aproximativă a unui tub. Reprezentarea în spectru schematizat a tonului glotal e consemnată în fig. 8.

Curba de rezonanță (și ea schematizată) a tubului rezonator este cea reprezentată în fig. 9.

Interacțiunea semnale ale sursei glotale – tubul rezonator este reprezentată după cum arată fig. 10.

(v) Timbrul

Dacă aceeași notă muzicală este produsă cu ajutorul unui pian, al unei viori și al unei trompete, urechea va percepe între cele trei sunete deosebiri chiar și în situația (ideală) că sunetele au aceeași frecvență și aceeași intensitate. Diferențele nu sînt date de ton, ci de structura sunetului. Structura este furnizată de **numărul și intensitatea armonicelor,** iar numărul și intensitatea armonicelor constituie **timbrul** unui semnal acustic.

În exemplul amintit, timbrul părea să fie determinat de natura (mereu alta) a sursei: un pian, o vioară, o trompetă. Că sursa determină timbrul este adevărat, dar numai parțial. Timbrul depinde, în același timp, și de cavitatea rezonatoare. O voce auzită dincolo de un perete poate fi, de pildă, înțeleasă numai atunci cînd are inflexiuni joase. Se poate întîmpla astfel deoarece peretele – corp rezonator – funcționează ca **un filtru,** atenuînd armonicele înalte și intensificînd armonicele apropiate de frecvența fundamentală.

Alături de frecvență și intensitate, **timbrul** oferă date importante **fonologiei** – știință înrudită cu fonetica. Deosebirile pertinent lingvistice dintre anumite sunete ale vorbirii se fac pornind de la studiul timbrului.

1.1.2. Vibrații simple și complexe

Periodicitatea unei vibrații se reprezintă, așadar, în spectru printr-o sinusoidă (cf. *supra*, 1.1.1.). **Sinusoida** este semnul unei **vibrații simple.** Vibrațiile simple sînt însă rare în mediul înconjurător. Chiar și fenomenele vibratorii care la prima vedere apar ca fiind simple (bătaia unui clopot, ciupirea unei corzi) sînt, în realitate, vibrații complexe. Semnalele acustice ale vorbirii sînt și ele tot complexe. Apare astfel problema de a analiza structura unei vibrații complexe.

Se pot distinge trei situații:

(i) O vibrație complexă se produce pe baza a cel puțin **două vibrații** cu aceeași frecvență care sînt **simultane.**

Într-o asemenea circumstanță, unda rezultantă va avea aceeași frecvență cu frecvența undelor componente, dar amplitudinea ei va fi **suma** de amplitudini a undelor componente.

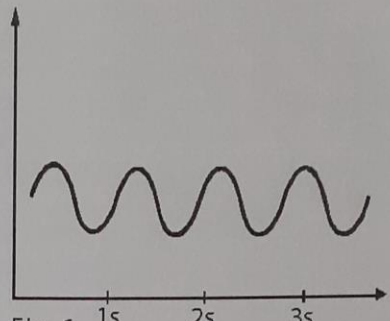

Fig. 6

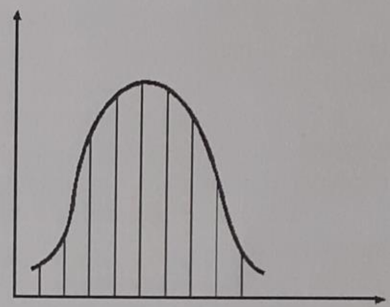
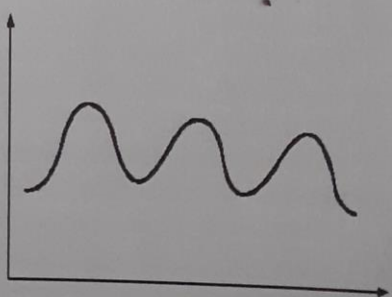

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

(ii) O vibrație complexă este rezultatul a cel puțin **două vibrații** cu aceeași frecvență, dar care sînt **nonsimultane.** Nonsimultaneitatea înseamnă că, atunci cînd unul dintre corpuri se află la jumătatea primei sale mișcări vibratorii (realizînd, așadar, o semiperioadă), celălalt corp intră în vibrație.

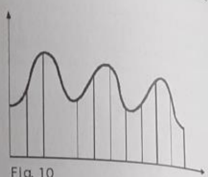

Fig. 10

Și de această dată, frecvența vibrației complexe păstrează frecvența undelor componente. Amplitudinea rezultantă nu mai este însă suma amplitudinilor componente, ci **diferența** lor. În cazul că semnalele acustice "ingrediente" au amplitudini egale, ele se neutralizează.

(iii) O vibrație complexă este rezultatul a cel puțin **două vibrații de frecvențe diferite** și **nonsimultane.** Nonsimultaneitatea înseamnă acum că unul dintre corpuri începe să vibreze într-un moment care nu coincide cu execuția unei semiperioade vibratorii a celuilalt corp.

Aceasta este, de fapt, împrejurarea cel mai des întîlnită. Mișcările vibratorii sînt acum **defazate.** Regulile de compoziție a undei rezultante diferă puțin: frecvența rezultantă este frecvența cea mai înaltă a unei componente. Amplitudinea la fel.

Un prim caz de **compoziție a undei** a putut fi întîlnit atunci cînd a fost discutat **efectul de rezonanță.**

1.2. Fonetica articulatorie

Sursa vocii omenești sînt coardele vocale. Acestea sînt situate în laringe și se prezintă sub forma unor pliuri (termenul "coardă" este impropriu, dar s-a impus). Ele pot vibra atunci cînd expirăm. Sursa vocii umane nu este așadar asemănătoare cu un instrument cu coarde, ci cu o orgă.

Vibrațiile sînt amplificate de tubul fonator (care este rezonatorul). Tubul fonator începe în zona supralaringală și se termină la buze. Organele cu rol în articulație ale tubului fonator sînt faringele, uvula (sau omușorul), palatul moale, palatul tare, alveolele dentare, dinții și buzele. Limba este și ea un organ cu rol articulator, dar se deosebește de celelalte prin aceea că este organul cu cea mai mare mobilitate.

Varietatea de sunete specifice vorbirii umane se datorează elasticității tubului fonator, dirijării curentului de aer prin cavitatea bucală sau prin cea nazală, contribuției limbii la modelarea spațiului rezonator și, în sfîrșit, contribuției coardelor vocale.

Dacă prin expirație curentul de aer fonator este lăsat liber, atunci ceea ce se obține prin vibrația coardelor vocale este o vocală (sau o vocoidă). Toate vocalele sînt emisiuni libere de tonuri muzicale. În caz că aerul este dirijat exclusiv prin cavitatea bucală, vocalele sînt **orale.** Se poate însă întîmpla ca palatul moale (fundul cerului gurii) să determine, prin schimbarea poziției sale, o dirijare a curentului de aer și prin fosele nazale. În această situație, vocalele devin **nazalizate.** O limbă care face uz de vocale nazalizate, în opoziție cu cele orale, e franceza.

Există sunete care nu pot fi articulate **decît** cu participarea foselor nazale: **m** și **n.** Ele nu sînt emisiuni libere de tonuri muzicale și, deci, nu sînt vocale. **m** și **n** pot fi numite **nazale,** și nu doar nazalizate.

Dacă toate vocalele sînt emisiuni libere de sunete, deosebirile (articulatorii) dintre ele nu se pot face decît pe baza dimensiunilor rezonatorului și pe baza zonei în care ele sînt articulate.

Dimensiunile rezonatorului depind de gradul de deschidere (apertură) a cavității bucale: **a** se articulează cu maximă deschidere, **ă, e, o** cu apertură medie, iar **u, î** și **i** cu apertură minimă (am luat ca exemplu vocalele limbii române).

Zonele de articulație a vocoidelor sînt trei: zona **anterioară** a cavității bucale (unde se articulează **e** și **i**), zona **centrală** (**a, ă, î**) și zona **posterioară** (către omușor), unde sînt articulate **o** și **u.** Impresia (greșită) că **o** și **u** ar fi articulate în zona anterioară provine din împrejurarea că aceste vocale sînt rostite cu participarea buzelor. În realitate, buzele modulează un sunet al cărui loc de articulare se găsește în altă parte.

Cînd curentul de aer fonator nu e lăsat liber, el e dirijat pe canale îngustate sau este temporar blocat sau, în sfîrșit, este supus unei duble modelări care înseamnă cvasisimultan și blocare temporară, și îngustare de canal. În aceste feluri, se articulează consoanele (sau contoidele).

Blocarea temporară a traiectului se numește **ocluziune,** iar consoanele articulate astfel sînt oclusive. Punctul de ocluziune poate fi în zona buzelor (**p, b**); sau în zona dinților (**t, d**); sau în zona palatului tare (**k', g'** din cuvintele **chiar** sau **gheară**, de pildă); sau în zona palatului moale (**k, g** din **car** sau **gară**). De aici și denumirile corespunzătoare: oclusive **labiale, dentale, palatale, velare.**

Îngustarea canalului pe care circulă aerul duce la obținerea unui zgomot (cu unele caracteristici de sunet). Această modalitate articulatorie se numește **fricatizare,** iar consoanele obținute prin fricatizare sînt **fricative.** Și fricativele se deosebesc între ele prin punctul unde canalul e îngustat: zona buzelor (fricative **bilabiale,** străine limbii române), zona dinților de pe maxilarul superior și a buzei inferioare (fricative **labiodentale**): **f, v;** zona dinților de pe maxilarul superior (**dentale**): **s, z;** zona palatului tare din apropierea alveolelor (**alveopalatale**): **ș, j;** zona palatului moale (**velare**): **h.**

O modalitate mixtă de articulare a consoanelor este **africatizarea.** Africatizarea constă în două momente: un moment de ocluziune, urmat de unul de parțială deblocare a punctului de ocluziune. În acest al doilea moment, sunetul este articulat ca o fricativă. Ceea ce se obține este o consoană care are atît caracteristicile unei oclusive, cît și pe cele ale unei fricative: **ț, č** (din **ceară**), **ǧ** (din **geam**). **ț** se articulează în zona dinților și este o dentală, iar **č** și **ǧ**, în zona palatului tare și sînt palatale (datorită faptului că sînt articulate în partea anterioară a palatului, ele mai sînt denumite – într-un mod mai precis – **anteropalatale** sau **prepalatale**).

O situație specială o prezintă sunetele **l** și **r,** pe care fonetica școlară le consideră (alături de **m** și **n**) consoane, simplificîndu-le excesiv caracteristicile. Din punct de vedere articulator, **l** și **r** nu întrunesc condițiile pentru a putea fi considerate ocluzive, fricative sau africate. **l** e articulat prin atingerea cu vîrful limbii a alveolelor superioare. Limba e apropiată de palat, dar în părțile ei laterale există canale care permit trecerea curentului de aer. Din acest motiv, **l** e denumită **laterală.** **r** este și ea articulată într-un mod special: prin vibrații repetate ale limbii în contact cu palatul. Dacă vibrațiile se produc în zona palatului moale sau în zona posterioară a palatului tare, se obțin variante ale lui **r** anteropalatal; este vorba de un **r** graseiat (ca în franceză) sau un **r** velar (ca în germană).

În articularea unora dintre consoane, ca și în articularea unor sunete cu trăsături mixte (**l, r, m, n**) intervin și coardele vocale. Rolul acestora este indispensabil în rostirea vocalelor, dar nu și în rostirea consoanelor. Din această cauză grupa consoanelor poate fi divizată în consoane **sonore** (articulate cu contribuția coardelor vocale) și **surde.** Aproape fiecare consoană românească posedă una dintre aceste trăsături. În perechile care urmează, primul termen este o consoană surdă, iar al doilea este o consoană sonoră: **p/b, t/d, f/v, s/z, ș/j, č/ǧ, ț/dz** (**dz** este o particularitate regională: **dzîuă, dzîc**), **k/g, k'/g'. h** nu are în română pereche sonoră, iar **l, m, n** și **r** nu au perechi surde.

1.3. Fonetica neuroperceptivă

În procesul de recepție a semnelor acustice specifice vorbirii se disting două faze: **faza auditivă** și **faza neuropsihică.**

În faza auditivă, rolul esențial îl are aparatul audioperceptiv. Semnalele acustice sînt captate de urechea externă și transmise timpanului. Vibrațiile recepționate de acesta sînt transmise mai departe, prin intermediul oscioarelor aflate în spatele timpanului, cohleii. Aceasta este o cavitate în formă de cochilie, plină cu lichid. După unele teorii asupra audiției, analiza semnalului acustic se realizează tocmai la nivelul cohleii.

Faza neuropsihică constă în convertirea semnalului acustic în semnal electric. La cohlee este conectat nervul auditiv. Vibrațiile devin impulsuri electrice transmise prin nervul auditiv în cortex. Aici are loc identificarea impulsului.

Despre faza neuropsihică a recepției acustice se știe încă destul de puțin. Deși nervul auditiv pare a îndeplini rolul unui cablu de legătură între cortex și cohlee, s-a putut constata că funcțiile sale sînt mai complexe. Cît privește identificarea pe cortex a tipurilor de semnale neuroelectrice, se presupune că această activitate are loc pe baza unor șabloane înmagazinate în memoria lingvistică a fiecărui individ. Cum se construiesc aceste șabloane, cum ajung să fie deteriorate (dat fiind faptul că unele tipuri de boli ale vorbirii – afaziile – înseamnă tocmai incapacitatea de recunoaștere a semnalului acustic), toate acestea sînt încă necunoscute.

1.4. Alfabetele foneticii

Fonetica este o știință experimentală. Aceasta înseamnă că descoperirile și anticipările ei au depins și depind, în mare măsură, de domeniul cercetării empirice. Asemenea cercetări trebuie puse însă în legătură, la rîndul lor, cu progresele în ordine tehnică. Nici o cercetare fonetică nu poate fi realizată fără aparatura corespunzătoare.

Infrastructura tehnică a experimentului fonetic a evoluat continuu. Încă din vremea abatelui Rousselot – întemeietor, la granița dintre secolul al XIX-lea și al XX-lea, al foneticii experimentale – devenise evident faptul că fiecare sunet al vorbirii are o individualitate ireductibilă. Finețea și complexitatea crescîndă a aparatelor de analiză a vorbirii nu au făcut decît să confirme continuu această teză.

Rezultatele obținute prin experiment s-au cerut consemnate printr-o simbolistică. Pentru reproducerea sunetelor vorbirii exista deja o notație: **alfabetul** (așa-zis) **fonetic** al unei limbi (cum e, de pildă, **alfabetul limbii române**). Numai că aceste tipuri de alfabete s-au dovedit inadecvate, deoarece ele nu captau individualitatea sunetelor studiate experimental. De pildă, consoana **p** din cuvintele **poală** și **lapte** nu are aceleași particularități fonetice, tocmai pentru că ea apare în contexte fonetice distincte. Alfabetul limbii române nu consemnează însă aceste deosebiri. Astfel, s-a impus necesitatea de a se întocmi un alfabet cu adevărat fonetic, în care să fie reflectate particularitățile învederate de cercetarea experimentală (problema nu privea, firește, numai limba română).

Există o mare varietate de asemenea alfabete. Această împrejurare se datorează, pe de-o parte, imensei varietăți de sunete puse în valoare de experimentele fonetice. Pe de altă parte, varietatea alfabetelor se datorează însă și caracterului convențional al notației. Cu alte cuvinte, pentru aceeași particularitate fonetică a unei consoane (de pildă, labializarea datorată apariției ei în anume contexte fonetice), mai mulți cercetători pot adopta notații distincte. Singura obligație, în aceste condiții, constă în a furniza o cheie a simbolurilor.

O tentativă de unificare a notațiilor o reprezintă **alfabetul fonetic internațional.** O listă a principalelor simboluri care îl compun se găsește în Jean Dubois ș. a., **Dictionnaire de linguistique,** Paris, Larousse, 1973, p. 24–25. Pentru fonetica limbii române sînt recomandabile simbolurile din bibliografia dată la sfîrșitul capitolului.

2. *FONOLOGIA. SCHIȚĂ ISTORICĂ*

Unul dintre adevărurile importante pe care fonetica le-a furnizat cercetării lingvistice este, prin urmare, acela că fiecare sunet al vorbirii are individualitate proprie și că nici un sunet nu este identic cu altul. A rezultat de aici o dublă situație specială: pentru fonetică, dar și pentru știința limbii în general.

Pentru *fonetică* s-a pus din nou problema obiectului ei de studiu. Într-adevăr, afirmația că fonetica cercetează sunetele vorbirii nu mai era satisfăcătoare. Cînd foneticianul prezintă o spectrogramă, despre care spune că este a vocalei românești **e** (de exemplu), el poate fi contrazis, arătîndu-i-se că spectrograma înregistrează, în realitate, vocala **e** rostită într-un anumit moment, de un anumit vorbitor al limbii române. Pornind de aici, se poate chiar contesta existența unei vocale în genere, fiind clar că, pentru a vorbi despre o asemenea entitate, foneticianul operează o generalizare inductivă.

Situația aceasta nu a fost totuși acut resimțită. Ea s-a tradus într-o proliferare remarcabilă a simbolisticii fonetice, datorată tocmai înclinației de a capta individualitatea fiecărui sunet. Însă au existat momente în istoria foneticii cînd această proliferare a atras atenția cercetătorilor, îngrijorîndu-i.

Pentru lingviștii preocupați și de teoria limbii, adevărurile furnizate de fonetică au avut însă consecințe mai adînci. Un teoretician care admite că fiecare sunet al vorbirii are individualitate proprie se vede silit să accepte că, de fapt, nu avem nici un temei pentru a susține că **p** din **piatră** și **p** din **noapte** reprezintă același sunet. Deci el trebuie să admită, mai departe, că fiecare act de vorbire este un eveniment unic. Pe de altă parte, cine respinge adevărurile furnizate de datele foneticii experimentale se face vinovat că ocolește o realitate evidentă.

Soluția acestei dileme a însemnat întemeierea unei alte discipline. Înrudită cu fonetica (de ale cărei date se folosește), noua disciplină este **fonologia.**

Despre fonologie, ca ramură distinctă a științei limbii, nu se poate vorbi decît de prin anii '30 ai secolului al XX-lea. Lingviștii reuniți în Cercul de la Praga (Roman Jakobson, S. Karcevsky, N. S. Trubețkoy) au prezentat la Congresul lingviștilor de la Haga (în 1928) principiile noii discipline. Semne ale apariției fonologiei pot fi înregistrate însă chiar mai devreme.

Un precursor al fonologiei este lingvistul rus **Baudouin de Courtenay.** El atrage atenția asupra faptului că sunetele vorbirii trebuie să-l preocupe pe lingvist nu prin realitatea fizică, ci prin amprenta lor psihică. Este o concepție psihologizantă asupra foneticii. Meritul acestei concepții constă în faptul că ea permite o rezolvare a situației dilematice descrise mai sus. Ca realități fizice, **p** din **piatră** și **p** din **noapte** sînt nonidentice. Însă amprenta psihică a acestor două sunete, în mintea oricărui vorbitor al românei, este una singură. Și tot datorită ei, vorbitorul nu face nici o deosebire între cei doi **p.**

Interpretarea psihologizantă a datelor foneticii s-a bucurat, la granița dintre secolele al XIX-lea și al XX-lea, de o audiență destul de mare. Kruszewski (elev al lui Baudouin de Courtenay) a preluat tezele maestrului său și a introdus conceptul de fonem. **Fonemul** este **amprenta mentală,** iar **sunetul** este o **entitate acustică** (și, deci, **fizică**). Un punct de vedere asemănător se întîlnește la lingvistul american Edward Sapir, care semnalează existența în limbă a unor **tipare fonetice.** Tiparele fonetice ale lui Sapir reprezintă analogul amprentelor mentale ale sunetelor.

Și Saussure și-a adus o contribuție însemnată la prefigurarea deosebirii dintre fonetică și fonologie, dintre sunet și fonem. În capitolul precedent, s-a putut observa cum problema părților componente ale **semnificantului** (*i. e.*, sunetele) este judecată în contextul unei probleme de interes teoretic: problema identității lingvistice. Saussure și-a dat seama că

datele furnizate de cercetarea fonetică nu pot fi folosite ca atare, pentru a rezolva chestiunea identității. A reieșit astfel că nu e relevant ca această chestiune să fie discutată la nivelul realității acustice. Iar doctrina valorii i-a furnizat lui Saussure soluția. Individualitatea unei entități fonetice este o rezultantă: o rezultantă a ansamblului de diferențe dintre acea entitate și toate celelalte entități utilizate de un individ în vorbire. În termenii lui Saussure, așadar, consoana **p** este recunoscută de către un vorbitor al românei ca fiind aceeași tocmai pentru că vorbitorul face distincția dintre **p** și totalitatea entităților care alcătuiesc sistemul consonantic al românei. El nu face însă deosebirea dintre două ocurențe (adică apariții) ale lui **p**, din cauză că deosebirile acustico-articulatorii învederate de aceste ocurențe **nu fac parte din sistemul consonantic al limbii române.**

Ca și Baudouin de Courtenay sau ca și Sapir, Saussure este un mentalist. Și totuși punctul său de vedere asupra identificării **fonemelor** (nu sunetelor) reprezintă un progres. Ceea ce aduce nou Saussure este o **perspectivă funcțională** asupra entităților fonetice. Identitatea și nonidentitatea acestora e judecată din punctul de vedere al funcțiilor distinctive în vorbire.

2.1. Unități segmentale: *fonemul*. Definiția sa

Interpretarea psihologică a datelor furnizate de fonetică a permis prefigurarea distincției **fonetică/fonologie,** însă totul s-a oprit aici. În afară de ideea că fonemul este amprenta mentală a unui sunet, o definiție propriu-zisă a fonemului nu a fost propusă. Psihologia era o știință prea puțin dezvoltată și nu putea să ofere decît intuiții.

O definiție a fonemului și a unor noțiuni conexe implică un ansamblu de concepte deosebite de cele întrebuințate în fonetică și, în același timp, un alt mod de a gîndi fenomenele lingvistice. O astfel de definiție urmează a fi prezentată aici. Ea reprezintă una dintre consecințele incitantelor idei saussuriene. Terminologia nu-i aparține savantului genevez. Spiritul întregului demers este însă al lui.

Definiția fonemului este un obiectiv ultim. Ceea ce urmează reprezintă un lanț de definiții ordonate după metoda deductivă. Conceptul de fonem și conceptele conexe sînt ultimele verigi.

(i) Totalitatea semnificanților dintr-o limbă și **totalitatea părților lor componente** formează **planul expresiei** acelei limbi.

Din (i) rezultă, așadar, că orice frază dintr-o limbă reprezintă un semnificant (grafic sau sonor – dar sigur că interesează semnificantul sonor). Prin "părți componente" ale semnificanților se înțeleg tranșele fonetice precum **propozițiile** (dacă semnificantul este o frază), **cuvintele** (dacă el e o propoziție), **silabele** (dacă semnificantul este un cuvînt sau un morfem) și **sunetele.**

(ii) Totalitatea semnificaților dintr-o limbă și **totalitatea părților lor componente** formează **planul conținutului** acelei limbi.

Intră, prin urmare, în totalitatea semnificaților **judecățile** compuse din alte judecăți (exprimate prin *fraze*), judecățile exprimate prin **propoziții** (enunțiative), **comenzile, rugămințile** sau **întrebările exprimate** prin **imperative** sau **interogative.** Mai intră și conceptele exprimate prin cuvinte sau prin categorii gramaticale. (De exemplu, numărul este un concept care e exprimat prin mărci morfologice.)

(iii) Dacă două sau mai multe unități (de expresie sau de conținut) constituie prin concatenare **o nouă unitate,** atunci ele se găsesc **în relație.**

În planul expresiei, se poate spune, de pildă, că unitățile **s** și **a** se găsesc în relație, deoarece concatenarea lor este posibilă, rezultatul fiind obținerea unei noi unități: tranșa

fonică românească **sa.** De asemenea, se poate spune că **p** și **e**, **m** și **ă**, **î** și **n** sînt unități aflate în relație deoarece **pe, mă, în** reprezintă tranșe fonetice aparținînd tot limbii române. Prin contrast, **p** și **f** nu se găsesc, în română, în relație, deoarece nici o tranșă fonică românească nu e alcătuită din aceste unități (nu intră în discuție numele proprii germane **[Stumpf]** sau transcrieri ale unor interjecții **[Pfui!]**).

O relație în planul conținutului poate fi descrisă similar. Conceptul de plural (exprimat prin tranșa **-ră** din forma verbală **spuseseră**) se găsește în relație cu conceptele de **indicativ, mai mult ca perfect, persoana a III-a,** exprimate prin tranșa **spusese.** În planul conținutului, noțiunea de relație este mai puțin intuitivă, din cauză că aici nu ne mai întîlnim cu succesiuni. Nu se poate preciza, așadar, cu care concept dintre cele trei intră în relație conceptul de plural. În același timp, nu trebuie să ne așteptăm ca în toate cazurile să întîlnim relații: analizînd adverbele, prepozițiile sau conjuncțiile, se va putea observa că structura lor conceptuală nu presupune existența unor relații.

(iv) Dacă două sau mai multe unități contractează succesiv aceeași relație cu o altă unitate, atunci unitățile se găsesc în **corelație.**

Unitățile de expresie **s, t, l, k** se găsesc, de pildă, în corelație, deoarece fiecare dintre ele contractează o relație cu aceeași unitate: **-a** (tranșele **sa, ta, la, ca** sînt tot unități de expresie ale limbii române).

Conceptul de corelație, în planul conținutului, este ușor reprezentabil dacă se iau în discuție conceptele **loc, timp, mod.** Se spune că aceste concepte se află în corelație, deoarece fiecare intră în relație cu (de pildă) ansamblul de concepte **acțiune, persoana I, singular, indicativ, prezent**, reprezentat de verbul **plec (plec acum / plec acolo / plec repede)**. Și la nivelul conceptelor codificate morfologic se pot da exemple de corelații. De pildă, semnificatul **masă** are următoarea structură conceptuală: conceptul **masă** + conceptul **singular** + conceptul **feminin** + conceptul **nominativ** (sau **acuzativ**) + conceptul **nedeterminat.** Alegînd succesiv cîte un singur concept din acest ansamblu, se va putea constata cum conceptul ales împreună cu un concept-pereche se vor găsi în corelație, deoarece fiecare dintre ele contractează o relație cu toate celelalte concepte ale ansamblului. De exemplu, conceptele **masă** și **casă** sînt în corelație, căci atît unul, cît și celălalt contractează aceeași relație cu ansamblul format din conceptele care au rămas: **feminin, singular, nominativ** (sau **acuzativ), nedeterminat.** De asemenea, conceptele **feminin** și **neutru** intră în corelație, deoarece fiecare se găsește, pe rînd, în relație cu ansamblul alcătuit din conceptele **masă, singular, nominativ** (sau **acuzativ**), **nedeterminat** (cf. **masă** [fem.] – **măsoi** [neutru]).

(v) Două sau mai multe unități de expresie sau de conținut aflate în corelație în orice context se găsesc în **distribuție contrastivă.**

(vi) Două sau mai multe unități:

a) care, în cel puțin un context, se găsesc în corelație și

b) care, în cel puțin un context, nu se găsesc în corelație se află în **distribuție defectivă.**

(vii) Două sau mai multe unități care nu se găsesc, în nici un context, în corelație sîn[t] în **distribuție complementară.**

(v)–(vii) definesc tipurile posibile de distribuție ale unităților de expresie sau de conținu[t]. Se întîmplă relativ rar ca două sau mai multe unități să se găsească în distribuție contrastiv[ă]. Situația cel mai des întîlnită este aceea a distribuției defective. Două unități de expres[ie] aflate în distribuție defectivă sînt, de pildă, **r** și **s. r** și **s** sînt în corelație în următorul conte[xt] "inițială de cuvînt, înainte de vocală" **(ras/sas; rupă/supă).** Ele nu mai sînt însă în corelație [în] contextul "inițială de cuvînt, înainte de o consoană"; în acest context, apare numai **s,** nu și [r]: **stop, sparg, schimb** (dar nu ***rparg, *rchimb**). De asemenea, unitățile de conținut **loc, tim[p]**

mod sînt în distribuție defectivă, deoarece ele se află în corelație, în raport cu ansamblul de concepte **acțiune, persoana I, singular, indicativ, prezent**, dar nu mai sînt în corelație în raport cu ansamblul de concepte **băiat, singular, masculin, nominativ, determinat definit** (se spune **băiatul de acum, băiatul de acolo,** dar nu ***băiatul de repede**).

În sfîrșit, este posibil ca două unități să nu intre pentru nici un context în corelație. Astfel se întîmplă, de pildă, în planul expresiei cu unitățile **a, o, u,** privite în comparație cu **ȧ,ȯ,u̇** (punctul de deasupra indică articularea palatalizată a acestor unități); seria palatalizată își datorează existența consoanelor palatale **č, ğ, k', g'** care preced aceste vocale (cum e cazul cuvintelor **ceapă, geantă, chiar, gheară**). În contextul "după consoană palatală" este, prin urmare, posibilă numai ocurența vocalelor palatalizate **ȧ,ȯ,u̇** și nu e posibilă apariția vocalelor nepalatalizate. Seria **ȧ,ȯ,u̇** se află deci în distribuție complementară cu seria **a, o, u.**

(viii) Dacă unei corelații dintre (cel puțin) două unități de expresie îi corespunde o corelație între două unități de conținut, atunci unitățile de expresie se află **în raport de comutare** (sau, mai simplu, **comută).**

Definiția (viii) obligă la o considerare simultană a unităților de conținut și de expresie. Un exemplu: unitățile **r** și **v,** din planul expresiei, intră în corelație (și sînt în distribuție defectivă), deoarece fiecare contractează o relație cu tranșa fonică **-amă: ramă – vamă.** În planul conținutului, semnificatul **ramă** este ansamblul de concepte **ramă + feminin + singular + nominativ** (sau **acuzativ**) **+ nedeterminat.** Semnificatul **vamă** are o structură conceptuală similară. Diferența constă în faptul că, în locul conceptului **ramă,** în structura sa conceptuală, apare conceptul **vamă.** Deci **vamă** și **ramă** se găsesc și ele în corelație, căci fiecare intră în relație cu conceptele rămase. Corelației de conținut **ramă – vamă** îi corespunde corelația din planul expresiei **r – v.** În aceste condiții, se spune că unitățile **r** și **v** se află în raport de comutare.

În exemplul respectiv au fost alese doar două unități care să ilustreze acest raport. Aceasta este însă doar o simplificare didactică. Se poate demonstra că **r** comută cu **v**, dar și cu **l** sau cu **m** (cf. perechile **ramă – vamă – lamă – mamă**).

În afară de situația descrisă prin (viii), mai este posibil ca unei corelații din planul expresiei să nu-i corespundă o corelație de conținut. E cazul perechii **joc – ğoc** (primul termen e literar, celălalt e regional). Aici corelației **j – ğ,** nu-i corespunde nici o corelație de conținut. Pentru un asemenea context, unitățile **j** și **ğ** nu comută. De asemenea, se mai poate întîmpla să existe o corelație de conținut căreia să nu-i corespundă o corelație de expresie. E cazul conceptelor **broască**$_1$ și **broască**$_2$.

(ix) Două unități de expresie aflate în distribuție complementară nu se pot afla și în raport de comutare.

Precizarea conținută în (ix) era necesară. Definiția (viii) acoperă cazurile de distribuție contrastivă și defectivă. Întrucît conceptul de comutare se definește pe baza noțiunii de corelație și întrucît distribuția complementară înseamnă tocmai absența corelației, e limpede că distribuția complementară și corelația sînt incompatibile.

(x) Dacă două sau mai multe unități de expresie comută, atunci ele sînt **unități nonechivalente.**

(xi) Dacă două sau mai multe unități de expresie nu comută, atunci ele sînt **unități echivalente.**

Conceptele de echivalență și nonechivalență sunt folosite pentru a arăta cînd se poate spune că două entități acustice sînt doar **apariții** diferite ale **aceleiași unități** și cînd se poate spune că ele sînt **unități diferite.** Este clar, de exemplu, că unitățile **r, v, l, m** sînt unități

nonechivalente, deoarece s-a demonstrat că ele comută. Este limpede, în același timp, că **a** și **ȧ, o** și **ȯ,u** și **u̇** sînt unități echivalente deoarece, aflîndu-se în distribuție complementară, nu comută. Despre **j** și **ğ** (discutate mai sus) nu se poate spune însă că sînt echivalente, deși, în situația analizată mai înainte, ele nu comută. Perechile minimale **geantă–jantă, jir–gir** demonstrează că **j** și **ğ** sînt nonechivalente. Cînd două sau mai multe unități comută în anumite contexte și nu comută în altele se spune că ele sînt nonechivalente, dar că nonechivalența lor **se neutralizează** (pentru anumite contexte).

(xii) Două sau mai multe unități de expresie nonechivalente și **utilizate ca unități minimale în vorbire** se numesc **foneme.**

(xiii) Două sau mai multe unități de expresie echivalente și **utilizate ca unități minimale în vorbire** se numesc **alofonele unui fonem.**

Propozițiile (xii)–(xiii) reprezintă definițiile de care era nevoie. În baza lor se poate spune acum că **l, m, r, v** sînt foneme (adică unități distincte). Pe același temei se poate spune, de asemenea, că **p** din **poale** și **p** din **noapte** sînt alofonele aceluiași fonem **p,** și nu două foneme distincte. Într-adevăr, **p** din **poale** se găsește în distribuție complementară cu **p** din **noapte.**

În definițiile (xii)–(xiii) a fost folosită expresia "utilizate ca unități minimale în vorbire". Această adăugire a fost necesară deoarece în fiecare unitate de expresie este un fonem sau un alofon al unui fonem. În aceste condiții, am considerat drept un parametru pertinent al definiției faptul că pentru orice vorbitor un eveniment de vorbire are, ca elemente componente ultime, **sunetele.** Nu a fost posibilă definirea fonemului sau a alofonelor drept unități minimale. Așa cum se va vedea, nici fonemele, nici alofonele lor nu sînt, în fonologie, entități indecompozabile.

Conceptul de alofon poate fi nuanțat pe baza următoarelor definiții suplimentare:

(xiv) Alofonele descoperite în temeiul **distribuției complementare** se numesc **variante** (ale unui ***fonem***).

(xv) Alofonele descoperite în temeiul **distribuției contrastive** se numesc **varietăți** (ale unui **fonem**).

Variantele sînt, prin urmare, produsul unui anumit context. E cazul palatalizării vocalelor **ȧ,ȯ,u̇**, palatalizare determinată de consoanele palatale: **ȧ** e o variantă a lui **a.**

Varietățile sînt rezultantele trăsăturilor speciale (articulatorii și acustice) deținute de aparatul articulator al fiecărui individ. Orice vorbitor al românei e obligat, spre exemplu, la o articulare palatală a vocalelor (în contextul "înainte de consoană palatală"), indiferent care sînt trăsăturile aparatului său fonator. În același timp însă, în acest context, se poate semnala, cu ajutorul aparatelor, o mare diversitate de articulări ale acestor vocale cu timbru palatal. Diversitatea este funcție de timp și vorbitor. O varietate a fonemului **o** este, de pildă, acel **o** rostit de persoana X în momentul Y. Convențional, acest **o** poate fi indicat ca fiind o_{17}; o_{17} este o varietate a fonemului **o.**

Prin conceptele de variantă și de varietate, întreaga bogăție de date furnizate de fonetic se include în fonologie, fără ca acest lucru să mai antreneze situații paradoxale.

Ca o observație terminologică, noțiunile întrebuințate pentru definirea fonemului sî împrumutate din mai multe surse. "Semnificant" și "semnificat" sînt termenii lui Saussur "Expresie" și "conținut" au fost riguros întrebuințați de către Louis Hjelmslev în teoria asupra semnului lingvistic. Concepția lui Hjelmslev despre **semn** este în spiritul lui Saussur dar este o teorie mai elaborată. "Expresie" și "conținut" corespund aproximativ **semnificantului** și, respectiv, **semnificatului.**

Tot de la Hjelmslev provin conceptele despre relație, corelație și comutare. Distribuția contrastivă, complementară și defectivă reprezintă noțiuni puse în circulație în lingvistica americană postbloomfieldiană (Swadesh, Hockett, Harris).

2.1.1. Trăsături distinctive. Pentru a explica diferențele funcționale dintre entitățile acustice (adică acele diferențe cu impact asupra semnificațiilor tranșelor sonore), o definiție a fonemului ca aceea dată în paragraful precedent este suficientă. În baza ei, se poate distinge între fonemele **f** și **m** (existînd perechea minimală **fac – mac**), între **o** și **e** (datorită perechii minimale **soc – sec**) etc.

Studiul articulator și acustic al fonemelor (sau, mai precis, al sunetelor) demonstrează însă că acestea sînt posesoarele unor proprietăți care le conferă individualitate; aceste proprietăți decurg din gradul de apertură a cavității rezonatoare, din modul de articulație, din locul de articulație, din structura (tonală sau atonală) a semnalului etc. Pe această cale, vocala **e** se poate caracteriza, de pildă, prin următoarele proprietăți: **grad de apertură medie, articulare anterioară, orală** (aerul este eliminat numai prin cavitatea bucală), **articulare nelabializată** (fără participarea buzelor).

Dacă toate proprietățile care se observă în studiul acustico-articulator al semnalelor vorbirii ar fi consemnate, rezultatul ar tinde către dizolvarea fonologiei în fonetică. S-ar reveni, așadar, la imensa diversitate – practic necontrolabilă – pe care o relevă cercetările experimentale. Dar tocmai fonologia este cea care impune un criteriu de selecție a proprietăților unui sunet dat. Fie, din nou, cazul vocalei **e.** Această vocală trebuie mai întîi privită sub unghiul apartenenței ei la un anumit sistem lingvistic. Pentru fonetician, acesta nu este un lucru absolut necesar, însă pentru fonolog este. Să presupunem, așadar, că **e** aparține limbii române. În acest caz, este adevărat că ea e o vocală orală. Însă această trăsătură este doar fonetică, nu și **fonologică,** deoarece limba română nu face distincția – spre deosebire de alte idiomuri – între vocalele orale și nazale. Altfel spus, în română o vocală rostită oral nu comută cu una rostită nazal și, deci, **e** nazal (care **există** în română) este doar un alofon al fonemului **e.** Dacă, drept urmare, un fonolog dorește să facă o caracterizare fonologică a lui **e** românesc, atunci el nu va fi obligat să țină seama de articularea ei orală. Fonologul va fi însă obligat să rețină, printre trăsăturile acestei vocale, faptul că ea are articulare anterioară. Și aceasta, deoarece există vocale cu același grad de apertură ca și **e** (și anume **o** și **ă**), cu care totuși **e** nu se confundă. Ceea ce desparte în aceste condiții pe **e** de **o** și de **ă** este tocmai locul de articulare: zona anterioară a cavității rezonatoare. De asemenea, este obligatorie, din punct de vedere fonologic, reținerea gradului de apertură, deoarece vocala **e** este articulată în aceeași zonă ca și vocala **i,** dar nu se confundă cu ea. Distincția dintre **e** și **i** stă tocmai în apertura medie cu care e pronunțată vocala **e** și în apertura minimă cu care e rostită vocala **i.** Gradul de apertură al vocalei **e,** precum și locul ei de articulare reprezintă, așadar, trăsături **fonologice** în raport cu sistemul vocalic al limbii române.

Ideea că semnalele acustice ale vorbirii pot fi descrise în termenii proprietăților fonologice a condus la teoria trăsăturilor distinctive. "Distinctive", deoarece astfel de trăsături sînt relevante pentru ceea ce am definit mai înainte ca fiind raportul de comutare. Teoria a fost formulată de Roman Jakobson și de Morris Halle.

Investigînd un număr mare de limbi, Jakobson și Halle au ajuns la concluzia că fiecare sistem fonologic se bazează pe un anumit număr de trăsături distinctive, cu ajutorul cărora se exprimă semnificații distincte. Din această constatare rezultă că fonemele **nu** reprezintă unități minimale ale fonologiei. Orice fonem poate fi caracterizat printr-un set de asemenea trăsături, fiecare trăsătură avînd rol distinctiv în raport cu un alt fonem. Unitatea minimală a fonologiei este, așadar, **trăsătura distinctivă,** fonemul fiind "un pachet" de trăsături de acest fel.

Saussure avusese intuiția corectă că fiecare entitate lingvistică (implicit fonemul) nu se poate defini decît prin ansamblul de **diferențe** pe care le are față de toate celelalte entități de același nivel. La Jakobson și Halle, acest ansamblu de diferențe corespunde unui ansamblu de **opoziții.** Opoziția este, în teoria trăsăturilor distinctive, forma de organizare a proprietăților fonologice. Există, deci, un număr limitat de proprietăți fonologice dispuse în cupluri opoziționale. Ansamblul acestor cupluri configurează și delimitează **spațiul mesajului vorbit.** Pentru a articula un mesaj construit mental, orice vorbitor execută o alegere între termenii cuplurilor opoziționale. Alegerea este urmată de comanda corespunzătoare dată organelor articulatorii. Fiecare articulație (sunet cu sunet) reprezintă așadar (din perspectiva trăsăturilor distinctive) efectul a cel puțin o alegere. Aceasta pare să dea măsura complexității nebănuite a emisiunii unui mesaj.

În teoria lui Jakobson și Halle se găsesc douăsprezece asemenea cupluri opoziționale. Autorii susțin că ele reprezintă totalitatea de proprietăți fonologice cu ajutorul cărora sînt exprimate semnificațiile din orice limbă. Pentru acest motiv, aceste cupluri sînt considerate **universalii ale limbajului.** Nu toți lingviștii împărtășesc însă această convingere a autorilor teoriei.

Cele douăsprezece cupluri sînt denumite de Jakobson și Halle "trăsături intrinseci". Denumirile date cuplurilor sînt împrumutate din domeniul acusticii și (mai rar) din domeniul fiziologiei articulației. Fiecare **proprietate fonologică** este descrisă din două unghiuri: **acustic** și **articulator.** Primele nouă trăsături pot fi caracterizate ca fiind **trăsături de sonoritate.** Ultimele trei sînt **trăsături de timbru.**

(i) Vocalic/nonvocalic

a) Acustic, un sunet vocalic se caracterizează prin reprezentarea periodică a vibrației în spectru, ceea ce înseamnă o structură de formanți. Semnalul nonvocalic nu are în spectru o structură formanțială.

b) Articulatoriu, un semnal vocalic este o emisiune liberă a aerului, iar un semnal nonvocalic este un semnal produs prin crearea unui obstacol.

(ii) Consonantic/nonconsonantic

a) Acustic, un semnal consonantic înseamnă energie totală redusă, iar un semnal nonconsonantic înseamnă energie totală ridicată. Energia întrebuințată este semnalată, în spectru, prin existența unor zone înnegrite. Zonele mai dense înseamnă energie mare, iar cele mai puțin dense indică energie mică.

b) Articulatoriu, se găsesc aceleași caracteristici ca și la punctul (i) b, dar în ordine inversă.

Observație:

Din enumerarea primelor două perechi, s-ar putea trage concluzia că unul dintre cupluri este de prisos, căci se admite, în mod curent, că vocalele se opun consoanelor. În realitate, tocmai proprietățile fonologice ale semnalelor vorbirii au dus la concluzia că opoziția **vocalic/consonantic** nu este suficientă pentru caracterizarea sunetelor. Pe baza acestei opoziții, se constată, de pildă, că **a, ă, î** sînt vocale, în timp ce **p, t, v, s** sînt consoane. Dar foneme precum **e, i, o, u** (adică semivocale) sau precum **l, m, n, r, h** nu mai pot fi caracterizate cu același instrument. Tocmai de aceea devine necesară scindarea opoziției de bază **vocalic/consonantic.** De pildă, semivocalele și sunetele **l, m, n, r** sînt caracterizate ca fiind **și vocalice, și consonantice** (ele se mai numesc și **sonante**), iar **h** este **și nonvocalic, și nonconsonantic.**

(iii) Compact/difuz

a) Acustic, un semnal compact este un semnal în al cărui spectru se observă o concentrare de energie într-o zonă relativ restrînsă (zone accentuat înnegrite). Dacă în zone de aproximativ aceleași dimensiuni se constată o concentrare mai redusă, semnalul este difuz.

b) Articulatoriu, un semnal compact este un semnal produs cu deschidere relativ mare. Deci parametrul acestei opoziții este dimensiunea rezonatorului bucal sau (în cazul consoanelor) raportul dintre dimensiunile cavităților obținute prin îngustarea sau blocarea traiectului. Dacă volumul cavității din fața obstacolului e mai mic față de volumul cavității posterioare, semnalul e difuz.

Sunete vocalice compacte sînt **a** sau **u,** iar consoane compacte sînt **k, g (cor, gară), t, z.** Vocale difuze sînt **i, î,** iar consoane difuze sînt **p, b, t, d.**

(iv) Încordat/relaxat

a) Acustic, încordarea înseamnă întrebuințarea unei cantități mai mari de energie urmate de o difuziune corespunzătoare a acesteia în spectru. Relaxarea înseamnă utilizarea unei cantități reduse de energie.

b) Articulatoriu, încordarea este o deformare a aparatului fonator în raport cu poziția sa normală ("de pauză"). Cînd deformarea nu e atît de accentuată, sunetele sînt rostite "relaxat".

Toate **consoanele sonore (articulate** cu participarea **coardelor vocale**) sînt **relaxate. Relaxate** sînt și **vocalele pronunțate scurt.** Consoanele surde (**p, k, f, s**) sînt însă încordate. La fel și vocalele lungi (cf. perechea minimală din engleză **liv/li:v**). În română, opoziția **încordat/relaxat** este doar **fonetică,** nu și fonologică.

(v) Sonor/surd

a) Acustic, sonoritatea unui semnal se reprezintă în spectru prin apariția unei vibrații periodice joase. Dacă spectrul nu consemnează o asemenea apariție, aceasta demonstrează caracterul nonsonor (surd) al semnalului.

b) Articulatoriu, sonoritatea se datorează vibrației coardelor vocale.

Exemple de consoane **surde** și **sonore** au fost date în paragraful 1.2.

(vi) Nazal/oral

a) Acustic, spectrul unui semnal nazal indică apariția unor formanți suplimentari. Apariția lor înseamnă o reducere a intensității altor formanți. Formanții suplimentari sînt tocmai semnele nazalității. Absența lor indică nonnazalitatea.

b) Articulatoriu, o nazalizare se obține prin schimbarea poziției palatului moale. Curentul de aer urmează astfel și un traseu, al cărui capăt sînt fosele nazale.

Opoziția **nazal/oral** este, în română, după cum am văzut, fonetică.

(vii) Întrerupt/continuu

a) Acustic, un sunet întrerupt înseamnă o zonă "albă" în spectru (tăcere) urmată de o dispersie a energiei. Absența acestei configurații caracterizează semnalele continue.

b) Articulatoriu, întreruperea înseamnă **ocluziune,** iar continuitatea este **fricatizare.**

(viii) Strident/mat

a) Acustic, un semnal strident este **un zgomot** (nu un sunet) de relativ mare amplitudine și, deci, de intensitate.

b) Articulatoriu, un **semnal strident** se obține prin crearea unui obstacol suplimentar. De exemplu, **africatele** se articulează prin **ocluziune** și **fricțiune** și de aceea sînt semnale **stridente.**

(ix) Blocat/nonblocat (opoziția nu trebuie confundată cu "întrerupt/continuu").

a) Acustic, un **semnal blocat** înseamnă o **descărcare bruscă de energie într-un interval scurt de timp. Semnalele nonblocate** se caracterizează printr-o **dispersie de energie într-un interval mai lung.**

b) Articulatoriu, un **semnal blocat** se obține prin **închiderea glotei.**

Opoziția **blocat/nonblocat** reprezintă o caracteristică a sunetelor întrerupte. Deci **fonemele întrerupte** pot fi **blocate** sau **nonblocate.** Opoziția se întîlnește în anumite limbi

din America (navaho) și în idiomuri din Africa, Extremul Orient sau Caucaz (de exemplu, în circhiză).

Trăsături de timbru

(x) Grav/acut

a) Acustic, **sunetele grave** se caracterizează prin **concentrarea energiei în frecvențele joase,** în timp ce **semnalele acute** prezintă **concentrarea energiei în frecvențele înalte** ale spectrului.

b) Articulatoriu, un **sunet grav** este **un sunet articulat în zonele periferice** ale aparatului articulator, adică acolo unde volumul rezonatorului este mai mare. **Semnalele acute** au însă **ca zonă de articulație zona mediană.**

Sînt, așadar, sunete grave **u, î, p, k, g** și sînt sunete acute **i, k'** (din **chior**), **t, d.**

(xi) Bemolat/nonbemolat

a) Acustic, **bemolarea** constă în **amplificarea frecvențelor joase.** Amplificarea se datorează **curbei de rezonanță** a rezonatorului și nu trebuie confundată cu natura joasă a sunetului (cauzată de vibrația lentă). **Nonbemolare** este fenomenul de **absență a amplificării frecvențelor joase.**

b) Articulator, **bemolarea** constă în **contribuția buzelor la articularea vocalelor.**

Sînt bemolate în română vocalele **u** și **o** (în franceză mai apar **ü** și **oe**) și nonbemolate, toate celelalte.

(xii) Diezat/nondiezat

a) Acustic, **diezarea** este fenomenul invers al bemolării și constă în **amplificarea armonicelor înalte ale semnalului.** Cînd această **amplificare nu se produce, sunetul** este **nondiezat.**

b) Articulatoriu, **fonemele diezate** se caracterizează printr-o **dilatare a orificiului faringian.**

Sînt diezate **k'** și **g'** și nondiezate, **k** și **g.**

Considerîndu-le trăsături universale ale limbajului, Jakobson și Halle spun despre acest set de opoziții că servesc fiecărei limbi pentru a-și întemeia propriul sistem de trăsături distinctive. Aceasta înseamnă că nu pentru orice limbă cele douăsprezece cupluri reprezintă trăsături fonologice. De pildă, sistemul vocalic al limbii române e descris în lucrarea **Fonologia limbii române** a profesorului Emanuel Vasiliu prin următoarele cupluri opozitive: **deschis/nondeschis, închis/nonînchis, central/noncentral, anterior/nonanterior.** Terminologia este, după cum se observă, diferită de cea utilizată de Jakobson și Halle. E vorba însă doar de sinonimie: opozițiile **deschis/nondeschis** și **închis/nonînchis** corespund opozițiilor **compact/noncompact** și **difuz/nondifuz** care, la rîndul lor, au luat naștere prin "scindarea" opoziției de bază **compact/difuz.** Opoziția **anterior/nonanterior** este corespondentul articulator al opoziției **acut/nonacut** și ea rezultă din scindarea opoziției de bază **acut/grav.** Opoziția **acut/nonacut** impune apariția opoziției complementare **grav/nongrav.** A mai rămas așadar "netradusă", în terminologia Jakobson-Halle, perechea **central/noncentral.** Ea poate fi înlocuită cu opoziția **bemolat/nonbemolat** și astfel sistemul de descriere este următorul: **compact/noncompact, difuz/nondifuz, acut/nonacut, grav/nongrav, bemolat/nonbemolat.**

În loc de patru cupluri opoziționale, apar acum cinci, fapt care demonstrează că sistemul propus de profesorul Vasiliu este mai economic.

2.2. Unități suprasegmentale. Fie secvența sonoră **sălcii.** Există două posibilități de rostire: cu intensitate pe tranșa **săl**- sau cu intensitate pe tranșa **-cii.** În raport cu tranșa săl- se constată, prin urmare, că rostirea intensă și, respectiv, nonintensă se află **în corelație,** deoarece fiecare mod de rostire intră în relație cu aceeași secvență.

Corelației de expresie îi corespunde o corelație din planul conținutului: este corelația dintre conceptul (substantival) **sălcii** și conceptul (adjectival) **sălcii.**

Cele două tipuri de rostiri reprezintă, prin urmare, variante ale unor unități de expresie nonechivalente, pentru că ele se găsesc în distribuție contrastivă și comută. Opoziția **intens/nonintens** caracterizează o altă unitate de expresie, unitate distinctă de fonem: **accentul.**

Fie acum secvența sonoră **vine.** Ea poate fi rostită cu contur teminal ascendent (**Vine?**), cu contur teminal mediu (**Vine!**) sau cu contur terminal descendent (**Vine.**). Cele trei contururi terminale se găsesc și ele în corelație: fiecare contractează o relație cu secvența **vine.** Corelației de expresie îi corespunde o corelație de conținut: **interogativ–exclamativ–"constatativ".** Raportul de comutare dintre cele trei tipuri de contururi dovedește existența unor unități de expresie distincte atît de fonem, cît și de accent. Ele sînt unități aparținînd **intonației.**

Posibilitatea de a trata accentul și intonația în același cadru conceptual cu fonemul dovedește că accentul și intonația sînt și ele unități fonologice.

Specificul lor constă în faptul că sînt dependente de secvențe de foneme. **Fonemele** sînt **unități fonologice** segmentale. **Accentul** și **intonația** sînt **unități** suprasegmentale.

Prin setul celor douăsprezece perechi de trăsături distinctive enumerate mai sus este posibilă caracterizarea fiecărui fonem. Jakobson și Halle au numit aceste trăsături "trăsături intrinseci". Opozițiile **accentuat/nonaccentuat, ascendent/nonascendent, descendent/nondescendent** caracterizează **tranșele sonore** și pot fi denumite "trăsături prosodice". Accentul și intonația nu sînt singurele unități suprasegmentale care pot fi întîlnite într-o limbă. Latina mai posedă o trăsătură prosodică: aceea a cantității vocalice.

2.3. Reprezentare *fonetică* și reprezentare *fonologică*. Distincția dintre cele două tipuri de notație își are originea în deosebirea dintre fonetică și fonologie. O reprezentare fonetică a unei tranșe sonore este în principiu mai aproape de realitatea fonetică. Ea poate reține mai mult din specificul fiecărui sunet. Dimpotrivă, o reprezentare fonologică va reliefa doar acele particularități care sînt funcționale (*i. e.*, care au rol distinctiv în limba studiată).

O ilustrare a deosebirii dintre notația fonetică și notația fonologică o furnizează cuvîntul românesc **bumb.** Fonetic, această tranșă este reprezentată astfel: /bům̟ b^{h}/. Cerculețul de deasupra lui **u** arată caracterul labial al vocalei. Semnul + situat sub **m** indică ocluziunea incompletă, iar **h** ca superscript al ultimului **b** precizează un anumit tip de explozie a ocluzivei, explozie datorată poziției finale a lui **b.**

Reprezentarea fonologică a aceluiași cuvînt este **/bumb/**, căci particularitățile semnalate de notația fonetică nu sînt funcționale.

Este posibil ca reprezentările fonetice să devină părți ale reprezentărilor fonologice. Aceasta se întîmplă atunci cînd o particularitate fonetică (consemnată prin notație) este urmarea faptului că sunetul e plasat într-un anumit context fonetic. În aceste împrejurări, notația fonetică precizează caracterul de **alofon** (mai precis: de variantă) avut de sunetul în cauză. Astfel, ocluziunea incompletă a lui **m** din **bumb** e o rezultantă a poziției acestui sunet (înainte de consoană). Ea nu se mai găsește în contextul fonetic "înainte de vocală" (exemple: **mamă, munte**), unde ocluziunea labială e completă. De asemenea, explozia specifică a celui de-al doilea **b** (semnalată prin notația fonetică **b**) nu se mai întîlnește în contextul "înainte de vocală". Deci **m** și **b** reprezintă variantele (alofonele) poziționale ale fonemelor **/m/ și /b/**, iar notația fonetică devine o componentă a notației fonologice, deoarece ajută la operația (**fonologică**) de inventariere și de reducere a variantelor.

În schimb, consemnarea labialității lui **u** (**ů**) este irelevantă din punct de vedere fonologic, deoarece labialitatea lui **u** nu este dependentă de context. Acest simbol fonetic nu este, deci, încorporabil în notația fonologică specifică limbii române.

BIBLIOGRAFIE

Despre fonetica acustică:
Narcisa Forăscu, "Sunetul și proprietățile lui", în Ion Coteanu (coord.), "Limba română contemporană. Fonetica, fonologia, morfologia", București, 1985, p. 16–17.
Bertil Malmberg, "Manuel de phonétique générale", Paris, 1974, p. 69–83 și 93–94.
R. H. Robins, "General Linguistics. An Introductory Survey", London, 1967 (ediția a IV-a), p. 104–106.

Despre fonetica articulatorie:
Narcisa Forăscu, "Fiziologia articulației", în Ion Coteanu (coord.), *vol. cit.*, p. 14–16.
Bertil Malmberg, *op. cit.*, p. 109–113.
R. H. Robins, *op. cit.*, p. 82–90.

Despre fonetica neuroperceptivă:
Clement Mîrza, "Urechea. Funcțiile la audiție", în Ion Coteanu (coord.), "Limba română contemporană", vol. I, București,1974, p. 28–30.

Despre alfabetele foneticii:
Alexandru Rosetti și Aurelian Lăzăroiu, "Introducere în fonetică", București, 1982, p. 137–139.

Despre fonologie, fonem și despre definiția lui:
Em. Vasiliu, "Problema fonemului în lingvistica actuală", în Ion Coteanu (red. resp.), "Elemente de lingvistică structurală", București, 1967, p. 81–89.
idem, "Fonologia limbii române", București, 1965, p. 19–28 și 32–36.

Despre trăsăturile distinctive:
Roman Jakobson, "Principiile de bază ale limbajului", în Lucia Wald (red. resp.), "Antologie de texte de lingvistică structurală" (traducere din limba engleză de C. Dominte), București, 1977, p. 294–298.
Emanuel Vasiliu, "Fonologia limbii române", București, 1965, p. 30–31, 112 și 131.

Despre unitățile suprasegmentale:
Emanuel Vasiliu, *op. cit.*, p. 39–40 (paragrafele 0.1.8.1.1 – 0.1.8.1.2).

Despre reprezentare fonetică și reprezentare fonologică:
Emanuel Vasiliu, *op. cit.*, p. 16–18.

Propuneri de aplicații

1. Să se dea cinci exemple de unități fonologice care se găsesc în corelație (distribuție contrastivă). Pentru fiecare exemplu, să se precizeze dacă unitățile se află sau nu și în raport de comutare și să se argumenteze (se pot alege exemple din oricare limbă cunoscută).

2. Să se dea cinci exemple de unități fonologice care se găsesc în distribuție complementară.

3. Fie tranșa sonoră **car** (în reprezentarea fonologică: /k a r/), aparținînd limbii române. Să se demonstreze că această tranșă este alcătuită din trei variante ale unor unități nonechivalente.

4. Fie următoarele serii de unități fonologice aparținînd limbii române:

a) / **t** / (din **tai**) și / **t** / (din **pat**)
b) / **m** / (din **mal**) și / **m** / (din **ritm**)
c) / **n** / (din **nap**), / **n** / (din **deranj**), / **n** / (din **arunc**) și / **n** / (din **cern**)
d) / **u** / (din **unt**) și / **u** / (din **bun**)
e) / **e** / (din **bine**) și / **e** / (din **este**).

Pentru fiecare serie să se precizeze dacă membrii ei sînt unități echivalente (adică variantele **aceluiași** fonem) sau nonechivalente (adică variantele unor foneme **distincte**). Să se argumenteze afirmația făcută.

Observație: Pentru semnificația simbolurilor utilizate mai sus, a se vedea Emanuel Vasiliu, "Fonologia limbii române", *ed. cit.*, p. 16–18.

5. Să se definească, pe baza sistemului de trăsături distinctive caracteristice vocalismului limbii române, unitățile fonologice **/a/, /u/ și /e/.**

Capitolul al II-lea

MORFOLOGIA

Rezumat

Istoria clasificărilor morfologice pune problema criteriilor utilizate pentru distribuirea cuvintelor în părți de vorbire. Aceste criterii sînt prezentate și comentate în paragraful 2. Ele sînt trei: **criteriul semantic, formal** și **relațional.** În paragraful 2.2. se discută avantajele și dezavantajele criteriului semantic și se descrie una dintre ultimele propuneri de taxonomie semantică a cuvintelor: cea a profesorului *Eugenio Coseriu.* În finalul paragrafului se semnalează clasificarea cuvintelor din perspectivă logico-semantică, subliniindu-se contrastele apărute între noua clasificare și taxonomiile semantice tradiționale.

Criteriul formal este comentat în paragraful 2.2. Sînt consemnate cîteva manifestări istorice ale utilizării acestui criteriu și este rezumat apoi un demers de clasificare formală a substantivelor în declinări. Demersul aparține profesoarei *Valeria Guțu Romalo* și constituie o abordare a problemei flexiunii din perspectivă structurală.

În paragraful 2.3. este comentată utilizarea **criteriului relațional** la *Otto Jespersen* și la *Louis Hjelmslev*. Se discută apoi despre curentul postbloomfieldian din lingvistica americană, cunoscut sub numele de "distribuționalism". În cazul distribuționalismului, **criteriul relațional de clasificare a cuvintelor** are o pondere decisivă. Sînt propuse două eșantioane de definiții relaționale: pentru **substantiv** și pentru **adjectiv** (în limba română).

În toate cele trei tipuri de clasificări discutate în paragraful 2., obiectul clasificării a fost **cuvîntul.** Definiția cuvîntului pune însă probleme dificile. Pentru mulți lingviști, unitatea de bază a morfologiei și, implicit, obiectul clasificării morfologice este **morfemul.** O istorie a acestui concept și o prezentare a accepțiilor sale în lingvistica secolului al XX-lea se fac în paragraful 3. Urmează o clasificare a **morfemelor** (paragraful 3.1.). Deoarece se dovedește posibilă o definiție riguroasă a morfemului, se naște și posibilitatea de revenire asupra conceptului de **cuvînt.** Sînt prezentate, în consecință, două definiții ale cuvîntului (paragraful 3.2.).

Cele două definiții deschid drumuri distincte de investigație morfologică. Aceste drumuri sînt comparate și evaluate (paragraful 3.3.).

1. INTRODUCERE

Prin tradiție, **morfologia** este acea ramură a gramaticii care împarte cuvintele în **părți de vorbire** și care studiază variațiile flexionare ale acestora în funcție de categoriile gramaticale ce le sînt proprii: număr, caz, determinare, grad de comparație, gen etc.

Înțeleasă astfel, morfologia pune două probleme teoretice de bază: cum și ce se clasifică. Prima problemă i-a preocupat dintotdeauna pe gramaticieni. Este, de fapt, problema criteriilor alese pentru repartizarea cuvintelor în părți de vorbire. Cea de-a doua chestiune este de dată mai recentă și caracterizează gîndirea lingvistică din secolul al XX-lea.

2. CRITERII DE CLASIFICARE UTILIZATE ÎN MORFOLOGIE

Locul unde se poate detecta criteriul utilizat pentru clasificarea morfologică este definiția dată fiecărei părți de vorbire. Tradiția gramaticală școlară furnizează, în această privință primele exemple. **Substantivul** este, de obicei, definit drept acea **parte de vorbire** care denumește **obiecte** (în sens larg) și care se declină. **Declinarea** este o proprietate – formală – și a adjectivelor, dar acestea sînt definite ca exprimînd însușiri sau calități. **Pronumele** sînt considerate acele părți de vorbire care înlocuiesc substantive ș. a. m. d.

Definițiile școlare ale părților de vorbire reprezintă **combinații de criterii.** Nu întotdeauna același criteriu este întrebuințat pentru definirea a două sau mai multe părți de vorbire. Astfel, faptul că **pronumele** este un **substitut al substantivului** reprezintă o particularitate **distribuțională.** Criteriul utilizat pentru definirea **pronumelui** este, așadar, **distribuțional.** Însă criteriul distribuțional nu se mai întîlnește și în definiția substantivului.

Pe de altă parte, în definiția unei părți de vorbire se poate constata uneori prezența a mai mult de un criteriu. Așa se întîmplă, de pildă, în situația **adjectivului,** definit drept **parte de vorbire flexibilă** care exprimă însușiri sau calități ale lucrurilor. Flexibilitatea este o proprietate constatată pe baza unui criteriu de formă. Particularitatea de a exprima o însușire reprezintă însă o **trăsătură semantică.**

În gramaticile școlare, combinațiile de criterii se justifică prin obiectivele didactice pe care astfel de lucrări sînt chemate să le slujească. Nu mai puțin însă, această stare de lucruri derivă din preluarea unei obișnuințe de o vechime respectabilă. În mod intenționat sau nu, combinația de criterii s-a practicat din antichitate. Această obișnuință prilejuiește totuși posibilitatea de a abstrage criteriile care au fost utilizate în mod precumpănitor. Operația este necesară. Căci, stabilind o clasificare, se poate evalua eficacitatea lor definițională.

2.1. Criteriul semantic. Este cel care a fost des întrebuințat de-a lungul vremii. Frecvența cu care s-a apelat la el are mai multe explicații. O cauză este de ordin istoric. Primele clasificări ale cuvintelor vin din antichitatea greco-latină și au reprezentat, pentru mult timp, modele de referință. În antichitate, **planul lingvistic, planul logic** și **planul ontologic** erau considerate interconectate. Limba, gîndirea și realitatea apăreau ca izomorfe: **structurile limbii** repetă și reflectă **structurile gîndirii,** iar acestea din urmă reflectă ceea ce există. Criteriul semantic în clasificarea cuvintelor se impunea astfel de la sine.

Un al doilea motiv de utilizare frecventă a **criteriului semantic** este *comoditatea* pe care o oferă. Este, într-adevăr, ușor și simplu să se clasifice cuvintele pornindu-se de la semnificația lor "generică": **substantivele** denumesc **obiecte: adjectivele – însușiri; verbele – acțiuni** (procese sau stări); **adverbele** stabilesc **cadrul spațial, temporal** sau **modal** al acțiunilor, stărilor sau proceselor ș. a. m. d.

Un exemplu de prestigiu al utilizării criteriului semantic este *Aristotel*. Categoriilor **logico-ontologice** pe care el le enumeră le corespund **categorii lingvistice** (*i. e.* – părți de vorbire): **numele, verbul, articolul** și **conjuncția.** Modelul aristotelian a fost, în timp, supus unor rafinări. Dionysios Thrax (170–90 î. Hr.) enumeră, în **Gramatica** sa, opt părți de vorbire: numele, verbul, participiul, pronumele, adverbul, prepoziția, conjuncția și articolul. Trei dintre acestea (numele, verbul și participiul) sînt definite pe criterii care sînt și semantice.

Conceptele pe care criteriul semantic ne obligă să le folosim în clasificarea cuvintelor au intuitivitate și pot fi ușor înțelese: **obiecte, însușiri, acțiuni, procese.** Ele sînt însă concepte de uz curent din limba de toate zilele. Caracterul lor nespecializat și sensurile prea puțin tehnice nu le recomandă drept cele mai potrivite pentru analiză și clasificare. În epoca

modernă a lingvisticii, acest lucru a fost înțeles. Otto Jespersen, a cărui gîndire prefigurează structuralismul european, a încercat, de pildă, să aducă unele corective.

În baza unor concepte semantice mai specializate (oferite de logică) Jespersen a propus să se traseze o nouă linie de demarcație între **substantive** și **adjective.** După Jespersen, extensiunea unui **substantiv** (adică mulțimea de obiecte asupra cărora substantivul se aplică) trebuie să fie mai redusă decît cea a unui adjectiv. Afirmația, ca și argumentația lingvistului danez sînt însă specioase. Nu există metode efective pentru a decide că lucrurile stau așa, și nu altfel, ca regulă generală. Există substantive a căror extensiune e mai cuprinzătoare decît a unor adjective (de pildă, substantivul **om** și adjectivul **cardiac**); există, apoi, substantive cu extensiune inclusă în extensiunea unui adjectiv (de exemplu, **perete** și **alb**); și mai există substantive cu extensiune identică cu a unui adjectiv: **viețuitoare** și **muritor.**

O clasificare de dată recentă, făcută pe bază semantică, a propus profesorul Eugenio Coseriu. Clasificarea decurge din propria teorie a sensului. Profesorul Coseriu distinge între mai multe tipuri de sens: sens categorial, sens lexical, sens lexico-categorial, sens instrumental și sens ontic.

Sensul categorial este sensul unei unități lingvistice în virtutea apartenenței sale la o anumită categorie. O categorie este, în concepția profesorului Coseriu, ca o parte de vorbire. De exemplu, cuvintele **piept, pieptului, pieptar** nu au un sens categorial distinct, deoarece ele aparțin aceleiași categorii – **substantivul. Piept** și **pieptos** au însă sensuri categoriale distincte: unul aparține categoriei substantivului, iar celălalt este un adjectiv.

Sensul lexical poate fi distins făcînd abstracție de sensul categorial. Să presupunem, așadar, că nu interesează, pentru moment, cărei categorii aparțin unitățile **piept** și **pieptar.** În aceste condiții, se observă că unul exprimă **un concept,** cu ajutorul căruia se identifică o anumită parte a corpului (**piept**), iar celălalt, un alt concept folosit pentru a identifica un articol de îmbrăcăminte. Conceptele în cauză sînt chiar sensurile lexicale ale celor două unități.

Sensul lexico-categorial reprezintă uniunea dintre cele două tipuri de sens: **piept** și **pieptos** nu se deosebesc doar prin faptul că noțiunile exprimate de fiecare ajută la identificarea unor lucruri distincte. Ele se mai deosebesc și prin apartenența categorială diferită și, deci, și prin sens categorial.

Sensul instrumental este sensul exprimat de **afixe, prepoziții** sau **conjuncții.** În unitatea **pieptului** se distinge **piept** și **-(u)lui.** Ultima secvență adaugă sensului lexico-categorial, exprimat prin **piept,** sensurile instrumentale de caz (genitiv) și determinare. În **pieptos** se distinge din nou **piept** și afixul **-os** care, după cum se observă, participă la constituirea sensului lexico-categorial al unității **pieptos.**

În sfîrșit, **sensul ontic** este **sensul propozițional.** Ceea ce vizează profesorul Coseriu prin acest concept este numit în alte gramatici "modalități enunțiative". Diferențele de sens ontic sînt diferențele dintre afirmativ și negativ, dintre enunțiativ și interogativ etc.

Clasificarea cuvintelor se face în funcție de primele patru tipuri de sensuri prezentate mai înainte. Vor exista, așadar, **cuvinte lexematice,** adică acele cuvinte dotate cu **sens lexico-categorial.** Ele "întrupează" o categorie – și anume: substantiv, adjectiv, verb sau anumite adverbe (**repede, încet, tîrziu, devreme, pretutindeni, niciodată**). Vor fi, apoi, **cuvinte categorematice.** Sub această denumire sînt adunate pronumele și anumite adverbe: **aici, așa, astfel, acum, sus** etc. Profesorul Coseriu afirmă despre cuvintele categorematice că sînt lipsite de sens lexical și dotate numai cu sens categorial. Acum se poate înțelege și din ce cauză grupa adverbelor e divizată. **Adverbele categoriale** sînt acele cuvinte cărora anumite *circumstanțe (lingvistice și extralingvistice)* le acordă un sens apropiat de cel lexical: **așa** exprimă, de pildă, modalitatea, dar nu se poate ști despre ce modalitate e vorba

dacă enunțul nu e precedat (urmat sau însoțit) fie de un alt enunț, fie de o indicație: "Fă mai deschide întîi capacul motorului..." sau "Fă așa!" (și urmează descrierea gestului). Probleme similare pun pronumele.

O a treia clasă e alcătuită din **cuvinte instrumentale.** Se poate spune despre acestea că sînt dotate, în afară de sensul instrumental, fie cu sens lexical, fie cu sens lexico-categorial: **-ar** din **pieptar** participă, de exemplu, la constituirea sensului lexical al substantivului, **-os** din **tăios** participă la constituirea sensului lexico-categorial al adjectivului. Cuvintele instrumentale dotate cu sens lexico-categorial se deosebesc de cuvintele lexematice prin faptul că nu au independență de apariție în enunț. Profesorul Coseriu le mai numește de aceea și **cuvinte morfematice.**

Categoriile – reprezentate prin cuvintele lexematice – sînt așadar patru "părți de vorbire": **substantivul, adjectivul, verbul** și **anumite adverbe.** Statutul acestor categorii nu se aseamănă însă cu statutul părților de vorbire din gramatica tradițională. În aceasta din urmă, o **parte de vorbire** este o **mulțime de cuvinte.** În concepția profesorului Coseriu, o categorie e însă un **tipar conceptual.** El nu aparține unei anumite limbi, ci se întrupează într-o limbă. Raportul dintre aceste tipare și realizările lor este asemănător raportului dintre **ideile** lui Platon și **copiile** imperfecte ale acestor idei – **lucrurile.**

Este oarecum surprinzător că, recunoscînd pronumelor și anumitor adverbe un sens (și, în consecință, un statut) categorial, clasa acestora nu este acceptată, în calitate de categorie, alături de celelalte patru. Se pare însă că pentru profesorul Coseriu este importantă **absența** unui sens lexical care "să întrupeze" categoria în lexic.

Alături de teoria părților de vorbire formulată de *Viggo Bröndal*, clasificarea descrisă mai sus este una dintre puținele care mai fac uz, în lingvistica secolului al XX-lea, de criteriul semantic, cu intenții exhaustive. În faza postsaussuriană, neîncrederea față de factorul semantic și corelativul său – factorul logic – este mare. Dar posibilitățile de clasificare semantică a părților de vorbire nu sînt închise și singurul drum care conduce către o coerentă taxonomie trece tot prin logică. Prin *logică*, așa cum aceasta a ajuns să se dezvolte în secolul al XX-lea. Sînt posibile, astfel, traduceri ale unor părți de vorbire în limbajele logice, așa cum este, de exemplu, logica predicatelor de ordinul întîi, suplimentată cu descripții definite. Într-un asemenea formalism, multe dintre lucrurile pe care le descriu gramaticile curente capătă o altă înfățișare. Distincția **substantiv** (nearticulat sau articulat)/**adjectiv/verb** dispare și toate aceste părți de vorbire sînt tratate uniform. Deosebirea dintre substantiv articulat definit și substantiv nearticulat se dovedește mult mai importantă. Pronumele demonstrativ de apropiere și de identitate încetează să mai facă parte din aceeași clasă morfologică. Numeralul cardinal este tratat ca o specie de substantiv propriu. Pronumele și adjectivele nehotărîte relevă proprietăți semantice complet deosebite de toate celelalte tipuri de pronume sau adjective pronominale.

Această radicală reclasificare a părților de vorbire din perspectiva formalismului logic este departe de a fi arbitrară sau intenționat epatantă. Ea are anumite limite și este privită de suficient de mulți lingviști cu neîncredere, considerîndu-se că, prin traducere, se produc deformări esențiale ale idiomurilor naturale. Adevărul nu poate fi, probabil, desprins într-un mod tranșant. Rămîne însă un cîștig al acestui tip de clasificare și investigație faptul că astfel sînt luminate mai bine structurile logico-semantice ale limbilor naturale. Aceasta nu înseamnă reducerea limbajului la gîndire, căci **gîndirea,** în logica modernă, este ea însăși o **formă de simbolism** și, deci, este o **altă limbă.**

2.2. Criteriul formal. În gramaticile de uz curent, **criteriul formal** se folosește în:

(i) clasificarea părților de vorbire în flexibile și neflexibile;

(ii) divizarea părților de vorbire flexibile în alte două grupuri: care **se declină** *(substantivul, adjectivul, pronumele)* și care se **conjugă** *(verbul)*;

(iii) gruparea părților de vorbire care se declină sau se conjugă în clase de declinare și, respectiv, de conjugare;

(iv) compatibilitatea sau incompatibilitatea anumitor părți de vorbire cu diverse categorii gramaticale (de exemplu, gradul de comparație pentru adjective și adverbe, mărci de mod sau de timp pentru verbe).

Dacă se admite că **forma** înseamnă și **structură,** atunci **criteriul formal** este cel care funcționează și în statuarea distincției substantiv (adjectiv, numeral, prepoziție, pronume relativ) **simplu/compus.**

Nevoia de a corobora un criteriu nu tocmai puternic – cel semantic – cu un altul, avînd o mai mare putere discriminatorie, se observă încă de la gramaticienii antichității. În definiția numelui, a verbului, a participiului sau a articolului din **Gramatica** lui Dionysios Thrax, considerațiile semantice sînt mereu însoțite de observații de formă. Părțile de vorbire sînt definite și prin disponibilitatea lor față de categoriile gramaticale.

Marcus Terentius Varro – gramatician latin din secolul I î. Hr. – a propus o taxonomie pe temeiuri exclusiv formale. În lucrarea sa, părțile de vorbire sînt clasificate astfel: cele care au **numai caz** *(numele*, căruia îi e subsumat și *adjectivul)*; cele care au **numai timp** *(verbul)*; cele dotate **și cu caz, și cu timp** *(participiu)* și cele **fără caz și fără timp** *(prepoziția, conjuncția și adverbul)*. Taxonomia lui Varro funcționează însă numai în raport cu un grup restrîns de limbi (latina și greaca în primul rînd).

O măsură a gradului de cuprindere taxonomică avut de criteriul formei a propus *Jespersen*. El a imaginat două situații ideale și opuse: o limbă în care orice parte de vorbire este formal marcată și o limbă în care nici o parte de vorbire nu are mărci specifice. În raport cu această situație, criteriul formal funcționează în mod optim pentru primul caz.

Între polii ideali se situează realitatea idiomurilor istorice. Se poate explica astfel din ce cauză istoria gîndirii lingvistice înregistrează, totuși, puține tentative de taxonomie pe temeiuri formale. Dar dacă forma este de mică relevanță pentru o clasificare **categorială** (adică pentru o operație al cărei rezultat este delimitarea unor clase care sînt bazele unei sistem morfologic), ea se dovedește utilă în alte situații. Este vorba despre clasificări care pot fi numite **intracategoriale.** De exemplu, gruparea substantivelor și a adjectivelor în clase de declinare sau gruparea verbelor în clase de conjugare.

Declinarea și conjugarea sînt concepte moștenite din gîndirea gramaticală a anticilor. Gramaticile tradiționale ale limbilor moderne preiau principiile de clasificare proprii limbilor moarte și le transferă în terenul idiomurilor moderne. Se obțin, de aici, clase de conjugare sau de declinare care nu pot reflecta particularitățile flexionare ale sistemului morfologic studiat.

Un demers semnificativ tocmai prin faptul că intenționează să depășească această stare de lucruri este, pentru limba română, cel întreprins de d-na *Valeria Guțu Romalo* (în **Morfologia structurală a limbii române**). Rezultatul acestui demers este o propunere nouă de grupare a verbelor în clasa de conjugare și a substantivului și adjectivului în clase de declinare. Aici va fi comentată, în rezumat, numai metoda de clasificare a substantivelor în declinări. Felul cum se clasifică substantivele e însă reprezentativ pentru întregul demers.

Operația taxonomică se exercită asupra unui anumit **nivel** morfologic, constituit dintr-un **ansamblu de forme substantivale nearticulate.** Cîteva eșantioane din acest nivel: **mașină, mașini; om, oameni; carte, cărți** (se face abstracție de vocativ).

Nu se pornește de la un studiu al flexiunilor departajate pe genuri, deoarece aceasta se duce la o fărîmițare a flexiunii nominale. Potrivit ipotezei de lucru, genul este dependent de număr și caz. În felul acesta, demersul permite o perspectivă globală asupra flexiunii substantivelor și – foarte probabil – este evitat un inutil demers repetitiv (pentru masculin, apoi pentru feminin și pentru neutru).

Sînt ignorate și variațiile flexionare în funcție de categoria determinării. La prima vedere, aceasta reprezintă o simplificare nepermisă a flexiunii substantivale. În realitate însă, se demonstrează că articolul are un comportament morfologic oscilant: el ajută uneori la dezambiguizarea cazului și a numărului, iar alteori repetă informația de număr și de caz. Categoria determinării este, de aceea, luată în considerație abia după ce flexiunea a fost discutată în raport cu un nivel mai "elementar": nivelul flexiunii de număr și de caz. Numai în raport cu acest nivel se pot emite observații pertinente despre ceea ce se întîmplă în declinarea substantivului atunci cînd intervine și categoria determinării.

În momentul în care a fost izolat acest inventar de forme substantivale nearticulate, se constată că numărul și cazul ajung deseori să fie exprimate prin aceleași forme (căci ele sînt considerate mereu în afară de orice context); de pildă, **mașină** exprimă și nominativul, și acuzativul (la singular); **mașini** exprimă genitivul și dativul la singular, dar și toate cazurile (cu excepția vocativului) la plural. **Inventarul formelor** expune, așadar, **situații de omonimie.**

Aceste omonimii au o anumită regularitate. Pentru plural, de exemplu, se constată că orice formă substantivală realizează *omonimia totală a celor patru cazuri* (cf., de pildă, **cărți**). Pentru singular, cele mai multe forme substantivale realizează *omonimia nominativ = acuzativ* (de pildă, **fată**) și *genitiv = dativ* (**fete**). Sînt însă și forme ce realizează la singular *omonimia cazuală completă* (de exemplu, **birou, ou, creion**).

Regularitățile omonimice sînt individualizate în continuare printr-o notație ad-hoc: *Omonimia nominativ = acuzativ* (la singular) e simbolizată prin $\mathbf{k_1}$. *Omonimia de singular genitiv = dativ* e simbolizată prin $\mathbf{k_2}$. Pentru plural, *omonimia totală* e notată prin k_{pl}. Devine astfel posibilă abstragerea unei tipologii a regularității omonimice. Tipologia înseamnă identificarea unor grupuri de forme în virtutea unor **combinații distincte de regularități omonimice.** Aceste combinații sînt expuse chiar de inventarul formelor substantivale și reprezintă un fel de **arhiomonimii.** Semnele "=" și "≠" înseamnă, ca și în matematică, identitatea și nonidentitatea. Cu ajutorul lor, se exprimă "arhiomonimiile". Inventarul formelor substantivale învederează patru tipuri de arhiomonimii:

(i) Tipul A: $k_1 \neq (k_2 = k_{pl})$.

Acest tip se caracterizează prin omonimia genitiv = dativ singular (k_2), care este identică cu omonimia nominativ = genitiv = dativ = acuzativ la plural (k_{pl}). Tipul A se mai caracterizează și prin omonimia nominativ = acuzativ la singular (k_1), omonimie distinctă de combinația omonimică $k_2 = k_{pl}$.

Forme care ilustrează tipul A sînt **casă, fată.**

(ii) Tipul B: $(k_1 = k_2) \neq k_{pl}$.

Ținînd seamă de semnificația simbolurilor, specificul tipului B se descifrează ușor: se realizează omonimia completă la singular ($k_1 = k_2$), omonimie distinctă însă de cea de la plural, (k_{pl}). Exemple: **cîine, teatru, meci, tren.**

(iii) Tipul C: $k_1 \neq k_2 \neq k_{pl}$

Acest tip nu poate fi denumit cu adevărat o arhiomonimie. Exemple: **lipsă, treabă, vreme.**

(iv) Tipul D: $k_1 = k_2 = k_{pl}$.

Exemple: **luni, ochi, nume.**

Tipurile A–D sînt tipuri flexionare. Fiecare dintre ele realizează "arhiomonimiile" în mai multe feluri, adică prin mai multe forme. De aceea, fiecare tip este divizat în tot atîtea subtipuri cîte forme de realizare a arhiomonimiilor se descoperă. Tipul A își realizează combinația de omonimii prin trei categorii de forme, tipul B prin patru, tipul C prin trei categorii, iar tipul D printr-o singură categorie. Totalul de unsprezece definește numărul de clase de declinare identificate în flexiunea substantivală din româna contemporană.

Clasificările discutate în acest paragraf – tradiționale sau moderne – nu pot fi calificate ca pur formale decît cu o anumită îngăduință. Ele pornesc, desigur, de la mărcile pe care formele le au independent de context. Însă aceste mărci ale formei sînt relevante numai în măsura în care ele reprezintă **semne ale unor categorii de conținut** *(număr, caz, timp sau mod).*

O asemenea observație nu e lipsită de sens cîtă vreme e posibil un demers formal care să nu țină seama de manifestările formale ale categoriilor gramaticale. Schița unui astfel de demers există deja și a fost discutată într-unul din paragrafele capitolului precedent. Este vorba despre schița lui Bloomfield.

Modul lui Bloomfield de a înțelege morfologia se abate de la accepția curentă a termenului. Dar înțelesul pe care savantul american îl acordă acestei ramuri a gramaticii este, probabil, singurul înțeles etimologic din istoria morfologiei. Pentru Bloomfield, **morfologia** este doar teoria formal-structurală a cuvîntului. Clasificările propuse de el sînt clasificări formale în adevăratul sens al termenului.

2.3. Criteriul relațional. Prin **criteriul relațional** se înțelege posibilitatea de a delimita o clasă de cuvinte pe baza *relațiilor* pe care acestea le pot avea cu alte cuvinte.

De obicei, proprietățile relaționale sînt invocate în definiția prepoziției, a conjuncției sau a articolului. S-a putut însă observa că acest criteriu poate fi utilizat și în legătură cu alte părți de vorbire.

Este destul de probabil ca interesul pentru proprietățile relaționale ale cuvintelor să fi fost stimulat, în lingvistica europeană mai ales, de ideile lui *Saussure*. Este cunoscut că la acesta **unitățile lingvistice** sînt privite ca **părți integrante ale unui sistem,** definindu-se unele față de altele prin *relații*. Nu e însă mai puțin adevărat că, atunci cînd Saussure vorbea despre relații, el avea în vedere în primul rînd **relațiile asociative,** adică paradigmatice. **Relațiile** de care se face uz cînd se întrebuințează criteriul relațional în **morfologie** (sau **sintaxă**) sînt **sintagmatice.**

O primă teorie a **relațiilor** se datorează, în *lingvistica modernă*, lui *Otto Jespersen;* este așa-numita **teorie a rangurilor** avute de cuvinte. Jespersen observă că într-un grup de cuvinte (denumit în terminologia sa "joncțiune", dar într-o terminologie de uz mai larg, "sintagmă"), unul dintre cuvinte ocupă o poziție principală: în **soare strălucitor,** de pildă, poziția principală este ocupată de substantivul **soare,** iar în sintagma **lamă de oțel,** cuvîntul principal este **lamă.** Cuvîntul care într-un grup ocupă poziția principală este un **cuvînt de rangul întîi.**

În sintagmele menționate, **strălucitor** și **de oțel** ocupă o *poziție secundară* și vor fi de aceea **cuvinte de rangul al doilea.** Iar în sintagma **răspuns aproximativ satisfăcător, aproximativ** are *poziție secundară* față de **satisfăcător** și este **un cuvânt de rangul al treilea.**

S-ar părea că ierarhia rangurilor poate fi studiată în continuare pînă la punctul la care o sintagmă nu mai poate încorpora nimic. În sintagma **o observație în mod sigur puțin inteligent exprimată, puțin** este de **rangul al patrulea,** iar **în mod sigur** de rangul cinci. Jespersen consideră însă că dincolo de rangul al treilea nu e necesar să se avanseze, deși admite existența unor ranguri inferioare.

Apărută după publicarea "Cursului..." lui Saussure și gîndită probabil independent de observațiile făcute de lingvistul genevez despre conceptul de sintagmă, teoria rangurilor are meritul de a furniza o idee explicită despre ceea ce este **sintagma:** *o ierarhie de ranguri.*

Se pune însă întrebarea dacă observațiile lui Jespersen sînt de folos pentru o clasificare relațională a cuvintelor. Condiția unei asemenea clasificări ar fi să se descopere că anumite cuvinte sînt numai de rangul întîi, altele, numai de rangul al doilea, iar altele, numai de rangul al treilea. În prima versiune a teoriei (publicată în 1924), se consideră că anumite cuvinte sînt, în mod dominant, de rangul întîi (și aceasta ar delimita clasa substantivelor), că altele sînt, în mod dominant, de rangul al doilea (ele coincizînd cu adjectivele și cu verbele), iar că altele ar fi, în mod dominant, de rangul al treilea (adverbele). Un asemenea punct de vedere nu e însă mulțumitor. Dacă e dovedit că un cuvînt de rangul întîi poate fi (într-o altă sintagmă) de rangul al doilea (sau invers), atunci se reduc premisele unei clasificări relaționale. Acest neajuns nu e remediat de Jespersen nici în revenirile sale asupra teoriei (în 1937).

Un punct de vedere fondat tot pe criteriul relațional are *Louis Hjelmslev*. El definește **substantivul** drept acea parte de vorbire ce are capacitatea de *a-și subordona un adjectiv*, iar **verbul** drept partea de vorbire cu posibilitatea de *a-și subordona un adverb*. În aceste definiții, conceptele de sprijin sînt adjectivul și adverbul. Ele au nevoie, la rîndul lor, de o definiție. Într-una dintre lucrările sale din tinerețe (**Principes de grammaire générale**, Copenhaga, 1928), Hjelmslev definește **adjectivul** un *semantem cu funcție de obicei secundară*, iar **adverbul,** un *semantem cu funcție* de obicei *terțiară*. Secundar și terțiar înseamnă "de rangul al doilea și, respectiv, al treilea", ca la Jespersen. Problema e însă că un adjectiv poate apărea și în poziție terțiară ("Ziua era **frumoasă.**"), iar un adverb poate apărea și în poziție secundară (**filmul de ieri**). Devine neclar, în aceste condiții, ce înseamnă a fi "de obicei" într-o poziție sau alta. Rezolvarea propusă de Hjelmslev constă în semnalarea faptului că **adjectivul este dotat cu caz.** În felul acesta însă este părăsită aria clasificării relaționale și se folosește un argument care ține de forma cuvîntului.

Proprietățile relaționale ale unităților lingvistice devin obiect de studiu sistematic în lingvistica americană postbloomfieldiană. Curentul este denumit în istoria lingvistică "structuralism american" sau "descriptivism", iar metoda lui specifică poartă numele de "analiză distribuțională". *Reprezentanții distribuționalismului* sînt *Zellig Harris, Charles Hockett, H. A. Gleason, Eugene Nida, Rulon Wells, Kenneth Pike.*

Analiza distribuțională constă în parcurgerea mai multor etape:

(i) stabilirea corpusului de date lingvistice *(adunarea textelor);*

(ii) *fixarea nivelului de limbă* la care urmează a se face analiza (**fonologic, morfologic** etc.);

(iii) *segmentarea textului* în unități corespunzătoare nivelului ales (**foneme, morfeme, sintagme);**

(iv) *inventarierea contextelor* în care apare o unitate lingvistică.

În analiza distribuțională, rolul **contextului** este decisiv. Presupoziția distribuționalismului este următoarea: o unitate poate fi definită în virtutea totalității de vecinătăți pe care le poate contracta cu alte unități. O intuiție metodologică născută în domeniul lingvisticii vine astfel să întîlnească un principiu de analiză filosofică pe care *Ludwig Wittgenstin* îl exprimase cu nu multă vreme în urmă: un **cuvînt** își luminează rolul și sensul numai în **contextul propoziției.** După toate probabilitățile, "descoperirea" principiului în filosofie și în lingvistică s-a făcut în mod independent. Dar tocmai de aceea coincidența rămîne frapantă.

Invitația de a inventaria totalitatea de contexte în care poate apărea o unitate este însă inhibatoare. Un cuvînt are un număr extrem de mare de contexte de apariție. Dificultățile practice de inventariere nu scad nici dacă ansamblul de date este limitat. În practică, de altfel, acest principiu nu funcționează decît atunci cînd există interese de cercetare statistică, dublate de tehnici de stocare a datelor. S-a întîmplat însă altceva: au fost abstrase, prin comparație, tipuri de distribuție care au permis sistematizări minimale ale datelor și care furnizau astfel informație despre individualitatea unităților studiate. Este relevant să se constate că, de pildă, clasele de distribuție ale unei unități lingvistice $\mathbf{U_1}$ nu coincid cu clasele de distribuție ale unității $\mathbf{U_2}$. Este relevant, de asemenea, să se observe că $\mathbf{U_3}$ are un număr **n** de clase de distribuție în comun cu $\mathbf{U_4}$, dar că, pe de altă parte, fiecare posedă un număr **m** de alte clase reciproc incompatibile (**clase de distribuție** = *mulțimi de contexte*). Asemenea constatări au condus la o taxonomie a distribuțiilor: **complementară, defectivă, contrastivă** (cf. *supra*, cap. "Fonetică și fonologie", paragraful 2.2.).

De altfel, o inventariere a totalității de contexte ale unei unități nici nu este absolut necesară. Cauzele sînt evidente: dacă o unitate nu ar avea contexte proprii (*i. e.*, contexte în care numai ea sau numai o mulțime de alte unități **ca ea** apar), atunci, în limbă, totul ar fi echivalent cu totul, iar construcția unui mesaj ar deveni inutilă, căci mesajul nu ar mai comunica nimic. Se impune, astfel, ideea **contextelor diagnostice:** acele clase de distribuție care fixează *individualitatea unei unități* sau a unei *mulțimi de unități*.

Contextele diagnostice reprezintă descoperirea cea mai importantă a distribuționalismului. Prin intermediul lor devin posibile, în cercetarea morfologică, două operații: **identificarea claselor de cuvinte** care constituie părțile de vorbire și **identificarea unor categorii gramaticale** proprii acestor clase.

Fie, de exemplu, problema definirii distribuționale a substantivului. În definiția lui, intervin următoarele simboluri: "-" indică locul de apariție a părții de vorbire care trebuie definită (substantivul); "∨" este semnul disjuncției logice (se citește "sau"), "∧" este semnul conjuncției logice (se citește "și"). Acoladele arată că simbolurile încadrate de ele sînt contexte semicomplete, care urmează a fi completate alternativ. Prin completare cu o anume formă se obține sau nu o secvență gramaticală. Cînd se obține o asemenea secvență, se spune că forma **satisface** contextul.

Definiția 1:

O formă oarecare aparține clasei substantivului dacă și numai dacă ea satisface:

a) contextul clasei S_1 = -- {**oarecare**} sau

b) contextul clasei S_1 și cel puțin un context al clasei S_2 = {**acest, această, acestei, acești, aceste**} -- sau

c) cel puțin un context al clasei S_3 = -- {**acesta, aceasta, acestuia, acesteia, aceștia, acestea, acestora**}.

Simbolic, cele afirmate la punctele a)–c) se exprimă astfel: $S_1 \vee (S_1 \wedge S_2) \vee S_3$. Definiția funcționează, pentru orice formă dată, ca o grilă. De pildă, forma **carte** satisface unicul context al clasei S_1 și este un substantiv (deoarece definiția are formă disjunctivă, nu e nevoie ca testul să fie continuat). Forma **lumina** nu satisface contextul clasei S_1 și deci nu va satisface nici conjuncția $S_1 \wedge S_2$, dar satisface, în schimb, unul dintre contextele clasei S_3.

Potrivit definiției 1, clasele de distribuție ale substantivelor comune nu coincid cu acelea ale numelor proprii.

O definiție distribuțională a adjectivului poate fi construită după cum urmează: fie **Vb** simbolul verbului ca parte de vorbire și **S** simbolul substantivului.

Definiția 2:

O formă oarecare aparține clasei adjectivului dacă și numai dacă ea satisface:

a) cel puțin un context din clasa Ad_1 = {**cel, cea, celei, cei, cele, celor**} -- sau cel puțin un context din clasa Ad_2 = { ∨b} -- și

b) cel puțin un context din clasa Ad_3 = {S} --

Reprezentarea simbolică este: $(Ad_1 \vee Ad_2) \wedge Ad_3$.

Forma **luminos** satisface un context din Ad_1 și astfel satisface disjuncția $Ad_1 \vee Ad_2$. Forma satisface, de asemenea, un context din clasa Ad_3. Deci este adjectiv. **De acolo** satisface cîte un context din clasele Ad_1, Ad_2, Ad_3 și nu este totuși adjectiv, deoarece nu e o formă, ci o grupare de forme (**de + acolo**). Forma **trei** satisface un context al clasei Ad_1 (**cei trei**) și un context al clasei Ad_2 (**au venit trei**), dar nu satisface nici un context al clasei Ad_3 și de aceea nu este adjectiv.

Definiția 2 este vulnerabilă la definirea adjectivelor antepuse (**viteazul ostaș**). Aceasta se explică prin faptul că nu a fost luată în considerație o clasă de contexte substantivale cu disponibilități diferențiate în funcție de topică. Neajunsul acesta este însă remediabil și se demonstrează astfel că există forme care satisfac atît contextele specifice ale substantivelor comune, cît și pe cele ale adjectivelor: **acest viteaz, viteazul acesta,** dar și **viteazul ostaș**. Deci definițiile 1–2 explică fenomenul pe care gramatica tradițională îl denumește prin termenul de "schimbare a valorii gramaticale".

Prin definiția 1 se poate abstrage o definiție tot distribuțională a genului substantivelor. (Cele ce urmează repetă ideile profesoarei Paula Diaconescu.) Se constată că un substantiv masculin satisface contextul **acești** --, iar un substantiv feminin satisface contextul **aceasta** --. Acestea sînt contextele diagnostice ale masculinului și ale femininului. Neutrele apar fie în contextul **acest** --, fie în contextul **aceste** --, care sînt nespecifice, în sensul că ele nu caracterizează nici masculinul, nici femininul. Deci **neutrul** *se poate defini doar în mod negativ.*

S-a observat însă că există substantive care satisfac contextul **acest** -- (unul dintre contextele neutrului), fără să mai satisfacă însă și celălalt context neutru. În același timp, aceste substantive nu satisfac nici contextele masculinului sau ale femininului: **acest lapte,** dar nu ***această lapte, *acești lapte, *aceste lapte.**

De asemenea, există substantive care satisfac celălalt context al neutrului (**aceste** -), dar nu satisfac nici un alt context: **aceste icre, aceste tărîțe.**

În sfîrșit, există substantive care satisfac toate contextele: **tîrîie-brîu, pierde-vară, zgîrie-brînză.**

Despre aceste trei categorii de substantive nu se mai poate spune că sînt neutre. În mod convențional, ele sînt denumite **substantive dotate cu arhigenuri** (A, B și C).

Analiza distribuțională posedă o serie de particularități care se cer a fi comentate.

(i) Definițiile pe care ea le propune sînt întotdeauna **definiții relative la un anumit idiom.** Conceptele pe care le captează, de exemplu, definițiile 1– 2 sînt cele de substantiv (și, respectiv, adjectiv) în limba română, și nu ideile înseși de "substantivitate" sau de "adjectivitate". Metoda urmează astfel ideile lui Bloomfield, pentru care părțile de vorbire sau categoriile gramaticale nu sînt universalii. Acest punct de vedere contrastează, de pildă, cu teza profesorului Coseriu, conform căreia părțile de vorbire sînt categorii universale, situate în afara limbilor.

(ii) Probleme de teorie apar abia atunci cînd se urmărește descrierea tuturor părților de vorbire. În asemenea împrejurări trebuie să se țină seama ca definițiile să nu ajungă a fi circulare: adică o parte de vorbire să fie definită pe baza vecinătăților cu altă parte de vorbire și reciproc. Definițiile 1– 2 evită, de exemplu, circularitatea.

În al doilea rînd, este necesar ca o serie de cuvinte să nu fie supusă niciodată definiției (de exemplu, formele claselor S_1, S_2, S_3). Acesta este un alt aspect al problemei circularității. La prima vedere, aici este implicat un dezavantaj al metodei. Sîntem obișnuiți să abordăm toate formele dintr-o limbă. Și totuși exigența ca unele cuvinte să nu fie supuse definiției este rațională. O analiză critică a definițiilor furnizate de morfologia tradițională ar putea dovedi că o indezirabilă circularitate se ascunde în aceste definiții și că, atunci cînd circularitatea este evitată, acest lucru se datorează folosirii simultane de criterii diferite. Nu e posibil să se satisfacă în același timp și exigența de exhaustivitate, și cea de noncircularitate decît cu condiția de a ieși în afara limbii pe care o descriem.

Practica de a porni de la o serie de elemente (*i. e.*, simboluri, propoziții, idei) considerate clare fără să fie definite este, de altfel, curentă în științele exacte și caracterizează o metodă de sistematizare a cunoștințelor cu mare prestigiu: **metoda axiomatică.** Știința limbii nu ar avea decît de cîștigat prin adoptarea unor asemenea practici. În situația particulară a cuvintelor neîncadrabile, apare doar exigența suplimentară: ca numărul acestora să fie cît mai mic cu putință.

(iii) Analiza distribuțională conduce la resistematizări firești ale părților de vorbire. Definiția 1, de exemplu, demonstrează ce deosebiri neașteptate se observă între numele comune și cele proprii. Ultimele satisfac contexte ale clasei S_2: **acest Vasile, această Maria, acești Ionești** etc. E discutabil dacă satisfac și contexte ale clasei S_3: (?) **Vasile acesta,** (?) **Maria aceasta.** Dacă le satisfac, atunci numele proprii au statutul celor comune. Dar dacă nu, ele trebuie considerate o clasă distribuțională distinctă **de** (și doar înrudită **cu**) substantivele comune.

2.4. Concluzii

Sînt mulți cercetători care pledează pentru utilizarea (simultană sau succesivă) a mai multor criterii de clasificare în investigația morfologică. Argumentul lor este că limbajul e o realitate complexă care reclamă acest eclectism criterial.

Canoanele gîndirii științifice demonstrează însă că rezultate semnificative se înregistrează, în cunoaștere, mai ales atunci cînd este utilizată cu consecvență **o metodă** – adică un **ansamblu de criterii – unitară.** Aritmetica, de exemplu, a avut mult de cîștigat cînd definiția numărului s-a eliberat de contribuțiile derutante ale psihologiei și lingvisticii și cînd instrumentul unic de definiție a rămas **logica;** și nimeni nu poate susține că **numărul** nu este o realitate la fel de enigmatică și de complexă ca și **limbajul.**

Dezavantajul faptului că un domeniu este investigat doar cu o singură metodă este reducționismul. E probabil frustrant să reduci limbajul la un ansamblu de vecinătăți. Avantajele sînt însă mai multe. Mai întîi, unitatea de metodă permite descoperirea unor aspecte ale limbajului pe care electismul criterial le pune în umbră. Apoi, o dată ce aspectul relațional (de pildă) al limbajului a fost pus în evidență, e posibilă corelarea acestui aspect cu o altă dimensiune a sa: dimensiunea formală, de exemplu. Utilizarea consecventă a cîte unei metode creează așadar premisele unor corelații ulterioare – de cel mai mare interes cognitiv – între rezultatele obținute.

Istoria lingvisticii și în special a morfologiei înregistrează ritmuri diferite ale creșterii interesului pentru unul sau altul dintre criteriile comentate mai sus. Lingvistica secolului al XX-lea manifestă însă o preferință netă pentru analiza relațională.

3. OBIECTUL CLASIFICĂRII ÎN MORFOLOGIE: CUVÎNTUL SAU MORFEMUL ?

Clasificările discutate mai sus s-au exercitat pe un material de la sine înțeles și bine delimitat sau numai considerat astfel: **cuvîntul.** Problema cuvîntului în lingvistică este însă departe de a fi clară. Încă din timpul lui Saussure, se propuseseră mai multe definiții ale acestei unități lingvistice. Numărul lor a crescut o dată cu trecerea vremii și singurul lucru asupra căruia lingviștii sînt de acord este faptul că nici o definiție nu reușește să îi mulțumească pe toți.

Așa cum se prezintă – cel puțin în limbile moderne –, cuvîntul este decompozabil. Substantivul englezesc **oxen** se descompune în **ox** și în **-en,** care indică pluralul. Forma verbală franceză **chantons** e alcătuită din **chant** și **-ons** (semn al prezentului indicativ, persoana I, plural). Cuvîntul românesc **pomi** se descompune și el în **pom** și **-i.** Fiecare dintre segmentările acestea înseamnă altceva decît o descompunere în silabe. Rezultatul este obținerea a cel puțin două unități care se caracterizează prin faptul că au atît un semnificant cît și un semnificat.

Dificultățile întîlnite în tentativele de definiție a cuvîntului, precum și posibilitatea de descompunere a acestuia în unități biplane au născut speranța că morfologia își poate găsi un obiect de studiu mai bine delimitat. Acest obiect de studiu este – pentru mulți lingviști, dar nu pentru toți – tocmai mulțimea unităților minimale dotate cu sens. Ele se numesc morfeme.

Definiția **morfemului** drept cea mai mică unitate semnificativă i se poate atribui lui *Baudouin de Courtenay*. Ea e cea mai veche și probabil cea mai uzuală, dar nu este și singura. *J. Vendryes* și, după el, *Georges Gougenheim* au propus ca în interiorul clasei de unități minimale dotate cu semnificație să se facă o distincție între cele care exprimă un sens cu mijloace gramaticale și cele care exprimă un sens pe cale pur lexicală. Pentru primele a fost propusă denumirea de **morfeme,** iar pentru celelalte, denumirea de **semantem. Ox-, chant-** sau **pom-** devin astfel semanteme deoarece semnificația lor este lexicală, iar **-en, -ons, -i** rămîn **morfeme,** căci **pluralul, persoana** sau **timpul** sînt categorii gramaticale. Bloomfield a folosit și el conceptul de *morfem*. Modul în care lingvistul american utilizează noțiunea a fost prezentat într-unul dintre capitolele precedente (cf. *supra*, cap. "Leonard Bloomfield", paragraful 3.1.). Conceptul de morfem al lui Bloomfield se suprapune conceptului lui Baudouin de Courtenay. În teoria lui Bloomfield, mofemul este însă unitate de bază **a lexicului.**

Este comun accepțiilor prezentate pînă aici despre morfem faptul că acesta este socotit o unitate minimală (cu sens) a planului expresiei. Concepția lui Louis Hjelmslev este singulară tocmai prin aceea că, potrivit cu teoria sa despre limbaj, morfemul este o unitate din planul conținutului.

Renunțînd la terminologia cu totul specială folosită de Hjelmslev, punctul său de vedere poate fi explicat spunînd că morfemul reprezintă o entitate din domeniul conținutului gramatical. **Categoria cazului,** a **numărului,** a **modului** sau a **timpului** sînt așadar *morfeme*. Cum fiecare dintre aceste categorii cunoaște diviziuni interne (nominativul, genitivul etc. pentru caz, singularul și pluralul pentru număr ș.a.m.d.), se poate spune că și diviziunile respective sînt morfeme. **Valorilor de conținut** le corespund – conform teoriei corelațiilor formulate de Hjelmslev – *unități din planul expresiei*. De exemplu, în limba L_0, morfemul de nominativ se realizează prin unitățile de expresie **x, y, z, q.** În situația în care *nominativul* este un *morfem*, **unitățile de expresie** prin care el se realizează pot fi denumite **alomorfele** (sau variantele) sale. Construcția raportului morfem – alomorfe nu îi aparține lui Hjelmslev. Ea reprezintă o realizare ce utilizează ideea savantului danez potrivit căruia morfemul este o

entitate de conținut și, deci, abstractă. Raportul morfem – alomorf este unul dintre analogele posibile – în planul morfologic – ale raportului fonem – alofem din fonologie.

3.1. Clasificarea morfemelor. Dacă se are în vedere accepția de inspirație hjelmsleviană a noțiunii de *morfem*, clasificarea nu prezintă aspecte deosebite. Se disting **morfemele cazului** (cu diviziunile lui), ale **numărului** ș.a.m.d. Ierarhia morfemelor este însă mai complexă dacă se ia în considerație accepția Courtenay – Bloomfield.

Se poate face distincție, mai întîi, între **morfeme independente** și **dependente.** Deosebirea își are originea în teoria lui *Bloomfield*. **Morfemele independente** sînt cele *opozabile morfemului zero* (Ø). Din perechile **pom/pomi, pricep/pricepe, frate/fratelui** se pot abstrage morfemele **-i, -e, -lui.** Printr-un artificiu de notație se poate spune că morfemele **pom, pricep, frate** conțin un morfem zero: **pomØ, pricepØ, frateØ.** Deci **-i, -e, -lui** se opun toate lui zero și sînt de aceea morfeme dependente. Morfemele **pom, pricep, frate** nu realizează această opoziție și sînt **morfeme independente.**

Nu întotdeauna opoziția cu morfemul zero este complet relevantă. Fie forma **casă,** care la prima vedere este nesegmentabilă. Perechea **casă/case** arată însă că forma se decompune într-un morfem **cas-** și într-un morfem **-ă.** Nu e imediat evident care e morfemul independent și care nu. Bloomfield consideră că, în asemenea situații, amîndouă segmentele sînt dependente. O propunere alternativă constă în tratarea lui **cas-** ca morfem independent. Propunerea derivă din faptul că, întocmai precum **pom, pricep, frate**, segmentul **cas-** este partea invariantă a sintagmelor morfematice **casă, case, casei, case** etc.

Un morfem independent este o **rădăcină.** Ei i se pot adăuga însă *afixe derivative* (în terminologia tradițională, **prefixe și sufixe**). În **nebun** se deslușește, de pildă, rădăcina – **bun** – și afixul derivativ **ne-.** Combinația dintre unul sau mai multe afixe derivative și o rădăcină se numește **radical.** Particularitatea unui radical constă în faptul că uneori poate coincide cu rădăcina. Se întîmplă așa atunci cînd rădăcinii nu i s-au mai adăugat afixe derivative: **cas-, mas-, fat-, chibrit, braț, șterg** sînt situații în care rădăcina și radicalul coincid; **nebun** ilustrează distincția dintre radical și rădăcină.

Radicalului i se pot atașa **flectivele.** Ca și afixele derivative, flectivele sînt morfeme dependente. Spre deosebire de afixele derivative – denumite uneori morfeme lexicale –, flectivele sînt purtătoare de informație gramaticală. De aceea, ele se mai numesc și morfeme gramaticale.

Flectivele pot fi clasificate în flective **nominale** și **verbale.** Cele nominale caracterizează flexiunea substantivului, adjectivului sau a pronumelui, iar cele verbale, flexiunea verbului. **Flectivele verbale** care precizează **persoana** și **numărul** se numesc *desinențe*, iar cele care indică **modul** sau **timpul** sînt **sufixe.** Pe de altă parte, **flectivele nominale** sînt denumite generic **afixe gramaticale; -i** din **pomi** sau **-lui** din **fratelui** sînt asemenea afixe, în timp ce **-e** din **pricepe** este desinență, iar **-a** din **venea** este sufix deoarece indică timpul imperfect.

3.2. De la morfem la cuvînt: două definiții ale cuvîntului. În oricare dintre accepțiile sale, morfemul este un concept mai clar decît cuvîntul. Acest fapt are o consecință: este creată astfel posibilitatea de **a se reveni** asupra noțiunii de *cuvînt*. Revenirea înseamnă *definire* din perspectiva morfemului.

Se pot indica două astfel de definiții. Prima: este *cuvînt* **mulțimea de forme care constituie o paradigmă flexionară.** Această concepție se întîlnește în lucrări de orientări diverse. Fac uz de ea atît cercetările tradiționale, cît și studiile de morfologie structurală.

Cînd se delimitează o mulțime de elemente, *delimitarea* se face pe baza unei/unor **proprietăți comune** a/ale elementelor în cauză. Pentru mulțimea de forme care este un cuvînt,

proprietatea comună tuturor formelor incluse în paradigmă nu poate fi decît **radicalul**, căci numai el se prezintă (sub raportul conținutului) ca **fiind invariabil.**

Invariabilitatea de conținut a radicalului furnizează și criteriul după care se poate aprecia **dacă** și **cînd** se realizează **raportul de comutare: două segmente morfematice complexe comută dacă și numai dacă radicalii pe care îi conține fiecare se găsesc în raport de comutare.**

Mulțimea de forme **față, o față, fața, feței, unei fețe, fețe, niște fețe, fețele, fețelor, unor fețe** reprezintă, prin urmare, *un cuvînt* deoarece toate formele enumerate au în comun același radical. Faptul că radicalul cunoaște două realizări formale distincte (**faț-** și **fet-**) nu înseamnă să nu se afirme că el este același. Ceea ce îi conferă aceeași identitate, dincolo de manifestările sale formale distincte, este tocmai **conținutul** (*i. e.*, **semnificația sa**).

Aceasta permite să se explice și din ce cauză formele **fățos** și **fățiș** nu fac parte din mulțimea enumerată: radicalele acestor forme sînt deosebite de radicalul **faț-:** toate trei comută.

Dacă un cuvînt este definit drept clasa acelor forme flexionare avînd în comun același radical, atunci se poate spune că fiecare formă din paradigmă constituie **o realizare** a cuvîntului. Pare posibil astfel ca raportul dintre cuvînt și realizările sale să fie descris în termenii raportului dintre invariantă și variantele ei, utilizat în lingvistica structurală. Pe această cale ar trebui ca invarianta să fie chiar cuvîntul, iar formele lui flexionare, variantele.

Pentru ca acest lucru să fie demonstrat, trebuie să se arate că **formele flexionare nu intră în raporturi de comutare.** Ele trebuie, prin urmare, să se găsească fie în distribuție complementară, fie în distribuție contrastivă și în raport de variație liberă (adică să nu comute).

Fie clasa formelor flexionare ale unui substantiv oarecare. Factorii de care depinde flexiunea sînt **cazul, numărul** și **determinarea.** Raporturile distribuționale dintre forme pot fi indicate menținînd cîte doi factori constatați și făcîndu-l să varieze numai pe cel de-al treilea.

(i) Numărul și **determinarea** fiind *constante*, formele cazuale se găsesc în **distribuție complementară:** o formă de nominativ apare într-un context din care sînt excluse toate celelalte forme cazuale. Reciproca este și ea adevărată.

(ii) Cazul și **determinarea** fiind *constante*, formele de număr se află în:

a) **distribuție complementară** la nominativ articulat hotărît și nehotărît ("Fata vine"/"Fetele vin"; "Vine o fată"/ "Vin niște fete");

b) **distribuție defectivă** la nominativ nearticulat ("Veneau fete"/ *"Venea fată");

c) **distribuție contrastivă** fără variație liberă la genitiv și dativ articulat hotărît și nehotărît (sînt excluse din aceste poziții formele nearticulate) și la acuzativ articulat și nearticulat.

(iii) Numărul și **cazul** fiind constante, formele determinării se află în următoarele raporturi:

a) formele articulate definit și nedefinit sînt în distribuție contrastivă fără variație liberă pentru nominativ singular și pentru genitiv și dativ (singular și plural);

b) formele articulate și nearticulate sînt în distribuție contrastivă fără variație liberă pentru nominativ plural și pentru acuzativ singular și plural;

c) formele articulate și nearticulate sînt în distribuție defectivă pentru nominativ singular și pentru genitiv și dativ (singular și plural): formele articulate apar în contexte în care este exclusă ocurența formelor nearticulate, dar reciproca nu e adevărată (căci formele nearticulate nu sînt utilizate la nominativ singular [subiect] și la genitiv și dativ).

Studiul distribuțional al factorilor de care depinde flexiunea nominală arată ce fenomen eterogen se dovedește a fi aceasta. Potrivit criteriilor de judecată pe care le introduce distribuția, factorii de flexiune ar fi numai **cazul** și **numărul** (aceasta din urmă, **doar la nominativ articulat**), căci numai aceste forme se află în distribuție complementară și nu comută.

Datele pe care le furnizează criteriul distribuțional vin în conflict cu definiția cuvîntului propusă mai sus. Definiția cuvîntului ca o clasă de forme avînd în comun un radical tratează rezultatele cercetării distribuționale ca fiind irelevante deoarece nivelul la care este plasat (implicit) raportul de comutare prin această definiție este cel al radicalului, și nu al flectivelor.

A doua definiție a cuvîntului: este *cuvînt* acea **sintagmă morfematică alcătuită din cel mult două morfeme independente.**

Se regăsește aici punctul de vedere al lui Bloomfield și este reactualizabilă ierarhia cuvintelor descrisă de savantul american. Precizarea "cel mult două morfeme independente" are în vedere situația acelor cazuri-limită pe care *Bloomfield* le denumește **cuvinte-sintagmă:** *cuvintele compuse*.

Această a doua definiție a cuvîntului este susceptibilă de un tratament formal. Descrierea formală constă într-un ansamblu de simboluri combinate în reguli dispuse într-o anume succesiune. Aplicînd regulile în ordinea lor, rezultatul este producerea unui cuvînt.

(i) Simboluri

'W' = cuvînt; 'RA' = radical; 'Roo' = rădăcină; 'AFD' = afixe derivative; 'Fl' = flective; 'Fl_N' = flective nominale; 'Fl_V' = flective verbale; 'AF_{Nr}' = afixe de număr; 'AF_c' = afixe de caz; 'DES'=desinențe; 'SUF' = sufixe.

'X→Y' = X se rescrie ca Y; '$\begin{Bmatrix} X \\ Y \end{Bmatrix}$' = X sau Y (dar nu și X și Y);

'X + Y' = X plus Y; 'X + (Y)' = X plus eventual Y.

(ii) Reguli

(1) W → RA + (Fl)
(2) RA → Roo + (AFD)
(3) Fl → $\begin{Bmatrix} F_n \\ F_v \end{Bmatrix}$
(4) Fl_N → $\{AF_{c^\frown Nr}\}$
(5) Fl_V → {DES}

Acesta este un model suprasimplificat al producerii (generării) *formale* a unui cuvînt. Nu au intrat în discuție afixele nominale ale determinării. Dacă se adaugă reguli prin care se introduc rădăcini concrete, afixe concrete etc., aplicarea regulilor în ordinea dată conduce la obținerea de **cuvinte concrete.**

3.3. Implicațiile procedurale și teoretice ale celor două definiții ale cuvîntului. Optînd pentru una sau mai multe dintre definițiile cuvîntului, se nasc drumuri distincte de cercetare morfologică, adică proceduri deosebite de studiu al aceluiași material.

Din defința cuvîntului ca mulțime de forme cu radical comun rezultă:

a) identificarea mulțimilor (ceea ce înseamnă implicit identificarea unei mulțimi de radicali);

b) gruparea mulțimilor în clase distincte care definesc părțile de vorbire. Criteriile de grupare pot fi, desigur, diferite (semantic, formal, distribuțional sau toate la un loc);

c) grupări "intraclasiale" (declinări, conjugări).

Cealaltă definiție implică și ea anumite operații:

a) identificarea principalelor tipuri formale de cuvinte;

b) gruparea lor pe clase (tot părți de vorbire);

c) grupări interclasiale (de exemplu, se constată că în clasa substantivului unele forme sînt forme apte numai pentru contexte de singular, în timp ce altele sînt compatibile numai cu pluralul; de aici, o subdivizare a clasei numelui în singular și plural etc.).

Aceste grupări nu înseamnă obținerea unor tipuri flexionare.

Cele două proceduri nu sînt echivalente, chiar dacă, pe alocuri, rezultatele aplicării lor coincid. Nonechivalența lor structurală se probează prin următoarele aspecte:

(i) Definiția cuvîntului ca o clasă de forme flexionare presupune asumarea conceptului de flexiune. În schimb, pentru definiția de tip bloomfieldian noțiunea de flexiune nu există.

(ii) Conceptul de flexiune implică la rîndul său distincția dintre sens lexical și sens gramatical. O definiție de tip bloomfieldian a cuvîntului tratează însă planul conținutului într-un mod uniform, acordînd același statut sensului lexical și celui gramatical. E de remarcat că această situație nu înseamnă anularea deosebirii dintre lexic și gramatică.

(iii) O cercetare morfologică pornită de la concepția cuvîntului-mulțime este aptă să întrebuințeze în același timp ambele accepții ale morfemului. Acest fapt nu e însă posibil și în cazul celuilalt tip de investigație morfologică: definiția de tip bloomfieldian a cuvîntului este compatibilă doar cu accepția Courtenay–Bloomfield.

Se poate pune întrebarea următoare: care dintre cele două tipuri de cercetare este "cel bun"?

Dacă există două teorii pentru același domeniu și dacă premisele lor sînt mutual **incompatibile** și **independente,** atunci evaluarea lor trebuie să se bazeze pe **coerența** internă a fiecăreia. Prin coerență se înțelege imposibilitatea ca anumite propoziții ale teoriei să fie incompatibile sau contradictorii cu altele. Cînd exigența de coerență este satisfăcută pentru ambele teorii, poate să intervină criteriul simplității: este preferabilă teoria care explică mai simplu faptele. Iar dacă și acest criteriu este satisfăcut, atunci opțiunea este determinată de factori externi, cum ar obișnuința sau chiar... gustul.

Nu se constată același grad de coerență în cazul celor două tipuri de cercetare morfologică. Definiția **cuvîntului ca mulțime** implică utilizarea conceptului de *comutare*. Definiția fixează un **anumit nivel** la care comutarea este relevantă: *nivelul radicalului*. Însă conceptul de comutare e legat de anumite tipuri de distribuție. Iar cînd aceste tipuri sînt puse să studieze (și să demonstreze) formele declarate prin premisă variante, se constată că rezultatele sînt contrare premisei: unitățile studiate – *i. e.*, formele flexionare – sînt în mare parte unități distincte deoarece intră în raporturi de comutare. Teoria e obligată astfel să integreze două concepte ale comutării (unul pentru nivelul radicalului și altul pentru formele flexionare) care dau rezultate contradictorii. Sau e obligată să exileze într-un mod arbitrar unul dintre concepte în afara ei. Această stare de lucruri nu caracterizează celălalt tip de teorie și, pentru acest motiv, investigația de orientare bloomfieldiană este preferabilă.

E de remarcat, în același timp, că al doilea tip de teorie nu poate fi criticat pentru motivul că nu integrează conceptul de flexiune. Acest concept are o tradiție venerabilă în istoria gramaticii. Însă faptul nu constituie prin el însuși un argument. E important dacă, prin modul cum e utilizat, conceptul duce sau nu la unele afirmații care intră în conflict cu altele.

BIBLIOGRAFIE

Despre criteriul semantic:

Aristotel, "Poetica" și "Organon", în Lucia Wald (red. resp.), "Filosofia limbajului din Antichitate pînă în secolul al XVIII-lea", București, 1983, p. 50–62 (fragmente traduse de Felicia Ștef).

Dionysios Thrax, "Arta gramaticii", în Lucia Wald (red. resp.), *lucr. cit.*, p. 91–93 (traducere de Adelina Piatkowski).

"Gramatica de la Port Royal", în Lucia Wald (red. resp.), *lucr. cit.*, p. 179–185 (traducere de Lucia Wald).

Dumitru Nica, "Teoria părților de vorbire", Iași, 1988, p. 34–47.

Despre criteriul formal:

Dionysios Thrax, *op. cit.*, în Lucia Wald (red. resp.), *lucr. cit.*

Marcus Terentius Varro,"Despre limba latină", în Lucia Wald (red. resp.), *lucr. cit.*, p. 113–114 (traducere de Lucia Wald).

Valeria Guțu Romalo, "Morfologia structurală a limbii române", București, 1968, p. 72–75.

Despre criteriul relațional:

Dumitru Nica, *op. cit.*, p. 25–26 și 40–44.

Valeria Guțu Romalo, "Distribuția", în Ion Coteanu (red. resp.), "Elemente de lingvistică structurală", București, p. 38–58.

Paula Diaconescu, "Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc", București, 1970, p. 75.

Despre accepțiile conceptului de morfem:

Paula Diaconescu, "Evoluția noțiunii de morfem și stadiul actual al analizei morfematice", în Ion Coteanu (red. resp.), *lucr. cit.*, p. 90–112.

Despre clasificarea morfemelor:

Valeria Guțu Romalo, "Morfologia structurală a limbii române", București, 1968, p. 3–42.

Propuneri de aplicații

1. Se dau cuvintele: **articulație, acolo, noi, elocvent, bine, impunător, jos, a aștepta, fiecare, marginal.**

a) Să se realizeze clasificarea acestor cuvinte în conformitate cu criteriile propuse de Eugenio Coseriu.

b) Acolo unde este posibil, să se indice cuvintele instrumentale (morfematice).

2. Se dau formele: **artele, niște rîuri, umilința, ștergarele, învățătoarea, triburilor, vecinul, peștii, vecinilor, o margine, valului.**

a) Să se izoleze prin segmentare formele nearticulate ale acestor substantive.

b) Să se precizeze cazul și numărul acestor forme.

c) Să se indice forma acestor substantive pentru celălalt număr și pentru celelalte cazuri. Să se alcătuiască astfel paradigma formelor nearticulate ale fiecăruia dintre substantivele date.

d) Să se indice, pentru fiecare paradigmă, tipul de combinație de omonimii ("arhiomonimiile") în acord cu tipurile propuse în paragraful "Criteriul formal" (clasificarea Valeria Guțu Romalo).

e) Să se precizeze cărui tip flexionar dintre cele propuse prin această clasificare aparține fiecare paradigmă.

3. Presupunînd că definițiile distribuționale ale substantivului și verbului au fost deja formulate, să se construiască o definiție în termeni de contexte diagnostice a numeralului cardinal. (Presupunerea că substantivul și verbul au fost deja definite înseamnă posibilitatea ca

simbolurile 'S' (= substantiv) și 'V'(= verb) să fie utilizate în definirea numeralului cardinal. Este de asemenea indicată utilizarea unor **cuvinte,** așa cum s-a procedat și în cazul substanti-vului sau adjectivului – a se vedea paragraful "Criteriul relațional".)

4. Se dau formele: **așteptînd, neterminat, adunau, lucrarăm, moderni, știrbe, ne-demni, adunare, durere, cîntec.**

a) Să se descompună aceste forme în radical și flective.

b) Să se caracterizeze natura flectivelor după modelul prezentat în paragraful "Clasi-ficarea morfemelor".

c) Să se segmenteze – acolo unde e posibil – radicalul în rădăcină și afixe derivative.

5. Să se completeze modelul de producere formală a cuvîntului (expus în paragraful "Clasificarea morfemelor") prin cîteva reguli care să furnizeze rădăcini concrete, afixe derivative concrete etc. Respectînd ordinea de aplicare a regulilor, să se producă apoi un cuvînt oarecare.

(**Precizare:** completarea modelului generativ înseamnă formularea unor reguli noi por-nind de la următoarele simboluri: **Roo ; AFD; DES, SUF, AF$_{Nr}$, AF$_{c}$.** Aplicarea regulilor trebuie să ducă – în cazul substantivelor – la generarea unor forme nearticulate.)

Capitolul al III-lea

SINTAXA

Rezumat

Sintaxa cu care sînt familiarizați cei mai mulți dintre vorbitorii instruiți ai unei limbi este sintaxa școlară. Pentru destul de multe medii educaționale se constată că aceasta reprezintă o variantă a sintaxei tradiționale. Trăsăturile **sintaxei tradiționale** sînt enumerate în paragraful 2. În paragraful următor este comentată în detaliu fiecare trăsătură, consemnîndu-i-se formele de apariție. Se urmărește, de asemenea, ce se în-tîmplă atunci cînd o trăsătură este abandonată și cînd o teorie sintactică este construită pornindu-se de la o trăsătură opusă. Rezultatul constă în faptul că se obțin teorii sintac-tice alternative. *Trăsăturile opuse* configurează fie o **sintaxă de tip structural,** fie o **sintaxă de tip generativ.**

1. INTRODUCERE

Alături de morfologie, sintaxa este considerată, în mod tradițional, **celălalt comparti-ment al gramaticii.** Ea studiază **organizarea unităților lingvistice** în cadrul enunțului.

Termenul "unități" are o inevitabilă ambiguitate. Sintaxa, așa cum e cunoscută din școală, nu se ocupă numai cu aranjamentul cuvintelor în propoziții. Ea e uneori nevoită să abordeze și problema unor grupuri de cuvinte. În același timp, propozițiile au și ele reguli de aranjament în cadrul frazei. În sintaxă, prin urmare, "unitate" poate însemna **cuvînt, grup de cuvinte,** dar și **propoziție.**

2. CONCEPTUL DE SINTAXĂ TRADIȚIONALĂ ȘI CARACTERISTICILE SALE

Școala și lucrările normative care se adresează publicului larg operează cu un anumit concept de sintaxă. În mediul educațional românesc (dar, desigur, și în alte părți), conceptul "standard" de sintaxă poate fi caracterizat prin următoarele trăsături:

(i) limitare structurală
(ii) excesivă orientare semantică
(iii) "funcționalism"
(iv) abordare analitică a domeniului
(v) stratificare.

Cele cinci caracteristici definesc noțiunea care poate fi denumită prin expresia "sintaxă tradițională".

Sintaxa tradițională este teoria care rezultă din conjuncția acestor trăsături (i) și (ii) și ... (v). Cînd una dintre caracteristici nu se întîlnește, teoria nu mai poate fi considerată, în sens strict, o sintaxă tradițională.

În continuare, se va arăta ce înseamnă fiecare dintre aceste particularități și ce se întîm-plă atunci cînd o trăsătură e înlocuită cu opusul ei.

3. ALTERNATIVE

3.1. Limitare și extindere structurală. O definiție operațională a structurii poate fi următoarea: este **structură** *ansamblul de relații* care se stabilesc între elementele ime-*timi.*

Pornind de la această accepție, se constată că tipul de sintaxă cu care sîntem cei mai familiarizați – sintaxa tradițională – expune două tipuri de relații: **coordonarea** și **subordo-narea.** Formele de manifestare ale coordonării sînt joncțiunea și juxtapunerea.

Subordonarea se realizează prin **acord, recțiune, joncțiune** și **topică** (varietatea for-melor de realizare a subordonării depinde de specificul fiecărei limbi). Atît coordonarea, cît și subordonarea se manifestă la nivelul propoziției – între părțile de propoziție – și la nive-lul frazei (între propoziții).

De aici nu reiese, deocamdată, pentru care motiv sintaxa tradițională este considera-ca limitată din punct de vedere structural. Interesează însă mai întîi cum e definită fiecare relație în parte.

Coordonarea interpropozițională este definită, de obicei, astfel: două sau mai multe propoziții sînt coordonate dacă sînt fie principale, fie subordonate față de același cuvînt (sau față de aceeași construcție). Sînt folosite, așadar, în calitate de concepte explicative noțiunile de propoziție principală și de subordonare față de același element.

Despre propozițiile principale se știe că ele sînt considerate propozițiile cu sens de sine stătător. Deci coordonarea la nivelul frazei poate fi redefinită astfel: sînt propoziții coordonate acele propoziții cu sens independent sau acele propoziții subordonate față de același element.

Fie acum exemplele:

(1) **Povestea lui coincide cu ceea ce am mai auzit, dar totuși n-o cred.**
(2) **Durerea din umăr răspunde unde nu m-am așteptat și asta mă îngrijorează.**

În (1)–(2) primele propoziții sînt calificabile de către oricine ca fiind principale. Totuși ele nu sînt propoziții independente (ca sens) în limba română:

(3) ***Povestea lui coincide.**
(4) ***Durerea din umăr răspunde.**

Definiția propoziției principale nu permite să se spună că (3) și (4) sînt principale, iar în felul acesta este exclusă și posibilitatea de a susține că în (1) și în (2) prima propoziție este coordonată cu a treia. Pentru a se remedia această dificultate de explicație, se adaugă preci-zarea că unele propoziții pot fi "insuficiente". Dar conceptul de insuficiență vine în conflict cu acela de propoziție independentă.

Să considerăm acum cealaltă latură a definiției coordonării pornind de la un exemplu de tipul următor:

(5) **Dacă tace, înseamnă că acceptă.**

(5) e alcătuită din trei propoziții. A doua este principală, iar prima și a treia sînt subor-donate față de a doua. Partea a doua a definiției coordonării afirmă că două propoziții sînt coordonate dacă ele sînt subordonate față de același element. Situația din (5) satisface această stipulare. Urmează că prima și a treia propoziție sînt coordonate, căci amîndouă sînt subor-donate față de **înseamnă.** Concluzia e însă inacceptabilă.

Pentru coordonare la nivelul intrapropozițional se propune, de obicei, următoarea defi-niție: părțile de propoziție care stau pe același plan, nici una dintre ele nefiind subordonată celeilalte, sînt coordonate. E neclar ce se poate înțelege prin "a sta pe același plan", dar se poate presupune că aceasta înseamnă că părțile trebuie să fie **sau amîndouă principale sau amîndouă secundare.** În exemplul:

(6) **Sechestrul persoanei se pedepsește penal.**

Persoanei și **penal** sînt amîndouă secundare. Nici **persoanei** nu este subordonat față de **penal** și nici invers. În acord cu definiția, atributul substantival și complementul de mod sînt, așadar, coordonate. Din nou concluzia e inacceptabilă.

În sintaxa tradițională, subordonarea la nivel frastic este definită drept dependența unei propoziții față de un cuvînt sau o construcție. La nivelul propozițional, subordonarea apare ca determinare a unui cuvînt de către un alt cuvînt. Atît conceptul de dependență, cît și cel de determinare sînt considerate suficient de clare și, în consecință, asupra lor nu se mai insistă.

Examenul succint al felului în care se face uz, în sintaxa tradițională, de noțiunea de relație dezvăluie, așadar, două categorii de inconveniente:

(i) definițiile date tipurilor de relații sintactice nu servesc întotdeauna la identificarea tipurilor respective (cf. coordonarea la nivel intrapropozițional) și nu se sprijină pe concep-te cu adevărat explicative (cf. subordonarea inter- și intrapropozițională);

(ii) tipologia relațiilor sintactice propusă în sintaxa tradițională este insuficientă, în sensul că subordonarea și coordonarea nu explică totalitatea de relații care se stabilesc între unitățile sintactice. E evident, spre exemplu, că între subiect și predicat există o relație. Relația nu e totuși nici de coordonare, nici de subordonare. Același lucru se poate spune și despre relația dintre verbul copulativ și numele predicativ sau despre relația dintre prima propoziție din frazele (1)–(2) și a doua propoziție a acestor fraze (a se vedea *supra*).

Inconvenientul semnalat la punctul (ii) reprezintă tocmai particularitatea în baza căreia se poate afirma că **sintaxa tradițională** este o **sintaxă limitată structural** (abreviat L. S.).

Între două unități sintactice oarecare **A** și **B** se poate stabili un spectru mai larg de relații decît indică sintaxa tradițională:

a) **relația de dependență: A** depinde de **B,** dar nu și reciproc;
b) **relația de interdependență: A** depinde de **B** și reciproc;
c) **relația de independență:** nici **A** nu depinde de **B,** nici **B** nu depinde de **A;**
d) **relația de incompatibilitate: A** și **B** se exclud reciproc.

Această tipologie a relațiilor îi aparține lui Louis Hjelmslev. Hjelmslev nu a gîndit-o însă numai pentru domeniul sintaxei.

O sintaxă care încorporează tipologia hjelmsleviană a relațiilor încetează să mai fie o sintaxă L. S. Ea devine o sintaxă **extinsă** din punct de vedere structural (abreviat E. S.).

O sintaxă E. S. utilizează, după cum se observă, conceptul de dependență în calitate de concept explicativ, tot așa cum se întîmplă și pentru o parte a definițiilor întrebuințate în sintaxa tradițională. Diferența e însă următoarea: în sintaxa L. S. dependența (determina-rea) rămîne nedefinită. În sintaxa E. S. dependența, interdependența etc. primesc definiții pe baza unui test simplu, numit **testul suprimării alternative.** Fie un enunț oarecare, unde apar unitățile sintactice **A** și **B.**

a') **A** depinde de **B** dacă și numai dacă din enunț este suprimabil **A,** dar nu este supri-mabil **B;**

b') **A** depinde de **B** și reciproc dacă și numai dacă nici **A,** nici **B** nu sînt suprimabile din enunț;

c') **A** și **B** sînt independenți dacă și numai dacă **A** și **B** sînt succesiv suprimabili din enunț;

d') **A** și **B** sînt incompatibili dacă și numai dacă ei nu pot constitui o sintagmă.

A fi **suprimabil** înseamnă *a putea fi eliminat dintr-un enunț*, fără ca prin această operație să fie afectată corectitudinea gramaticală a enunțului (în discuție nu intră, așadar, faptul că printr-o suprimare este atinsă inevitabil integritatea semantică a enunțului).

Dependente sînt atributele față de regentele lor. Interdependenți sînt **verbul copulativ** și **numele predicativ.** *Independente* sînt **apozițiile în raport** cu așa-numitele lor **regente.** *Incompatibile* sînt **verbele predicative** și **numele predicative.**

Conceptele care, într-o sintaxă L. S., se referă la fenomenele de structură sînt echivalabile (și, deci, traductibile) în terminologia unei sintaxe E. S. (reciproca nu este însă adevărată):

* **Două unități A și B se află în raport de coordonare dacă și numai dacă ele se găsesc în relație de independență și dacă nu sînt coreferențiale.**
* **Două unități A și B se află în raport de subordonare dacă și numai dacă ele se găsesc în relație de dependență.**

Conceptele întrebuințate într-o sintaxă L. S. pentru a se indica formele de manifestare a relației de subordonare (**joncțiunea, juxtapunerea, acordul, recțiunea, topica**) sînt *integrabile* într-o *sintaxă E. S.*

Adoptînd conceptele unei sintaxe E. S., unele din punctele de vedere asupra faptelor gramaticale se modifică sau sînt mai bine justificate. Cîteva exemple:

I. Problema unor elemente predicative suplimentare (cele exprimate prin adjective)

Fie exemplul:

(7) **Stelele luminau vesele bolta.**

În termenii unei sintaxe E. S., elementul predicativ suplimentar **vesele** apare ca dublu dependent; fenomenul acordului este expresia dependenței față de substantivul **stelele,** în timp ce topica este expresia dependenței față de verb (a se compara cu "Stelele vesele luminau bolta.").

II. Apoziția nu mai e funcția sintactică avînd caracteristicile indicate de sintaxa tradițională. Raportul dintre ea și presupusul ei regent este, în realitate, un raport de independență, și nu de dependență. Din enunțul:

(8) Dan, matematicianul, s-a îmbolnăvit.

– ambii constituenți nominali sînt succesiv suprimabili, iar fenomenul acordului în gen este accidental, căci se poate spune și:

(9) Dan, o namilă, s-a îmbolnăvit totuși.

Aceste fapte pledează pentru modificarea statutului sintactic al apoziției, așa cum aceasta e descrisă în sintaxa tradițională.

Probleme similare pun numeralul cardinal și ordinal, adjectivul nehotărît și adjectivul demonstrativ, privite în raport cu substantivele lor "regente" (din perspectiva sintaxei tradiționale).

III. Relația subiect – predicat

Cînd în sintaxa tradițională se arată că subiectul și predicatul se găsesc într-o stare de determinare reciprocă, prin aceasta se intuiește existența unei relații deosebite, atît de coordonare, cît și de subordonare. Dar această relație nu e izolată și identificată și, în consecință, cazul e tratat ca un fel de accident. O sintaxă E. S. poate arăta însă complexitatea de probleme implicate de relația subiect–predicat.

Există cercetători care apreciază că subiectul și predicatul se găsesc în interdependență, predicatul impunînd subiectului numărul și cazul (iar în situația pronumelui personal, și persoana), iar subiectul impunînd predicatului (nominal) genul, numărul și cazul (la numele predicativ exprimat prin adjectiv). Posibilitatea ca în română subiectul să fie suprimabil

pare totuși să demonstreze că dependența subiectului de predicat este mai puternică decît dependența predicatului de subiect (predicatul nu este suprimabil). În aceste condiții, s-ar putea considera că, totuși, subiectul depinde de predicat.

Raportul subiect–predicat nu e însă epuizat prin această precizare. În română, predicatul și subiectul pot fi și incompatibile, ca în exemplele:

(10) **I s-a urît cu binele.**

(11) **I s-a acrit de drumuri.**

Relația subiect–predicat este, prin urmare, atît o relație de dependență, cît și de incompatibilitate (incompatibilitatea nu e însă reciprocă).

3.2. Orientarea semantică excesivă (E. SEM) și orientarea semantică normală (N. SEM). O sintaxă excesiv orientată semantic (E. SEM) sau o sintaxă **semanticistă** este o teorie care face uz într-un mod sistematic de criteriul semantic pentru a-și formula taxonomiile și definițiile sau pentru a interpreta și explica faptele cu care se confruntă.

Sintaxa tradițională este o sintaxă E. SEM. Ponderea criteriului semantic este, în interiorul acestei teorii, mare. Exemple:

(i) Subiectul este definit drept partea de propoziție care arată *cine săvîrșește acțiunea* exprimată prin verb sau *cui i se atribuie o stare, o însușire* desemnată de numele predicativ.

(ii) Predicatul este considerat funcția sintactică prin care *i se atribuie subiectului o acțiune* sau *o stare* (Se constată cu acest prilej că definiția predicatului pornește de la premisa că subiectul e o noțiune deja înțeleasă, iar definiția subiectului presupune cunoașterea prealabilă a conceptului de predicat. Definițiile sînt circulare una în raport cu cealaltă.).

(iii) Deosebirea predicat verbal/predicat nominal este fondată pe împrejurarea c unele verbe au nevoie de o complinire, ele neputînd comunica ceva cu sens și, deci, nepu tînd avea funcția de predicat.

(iv) Taxonomia complementului este fondată pe concepte semantice (loc, timp etc

(v) Uneori apartenența unei unități la o anumită funcție sintactică este hotărîtă baza sensului. Unele gramatici interpretează, spre exemplu, sintagma de tipul **în mină** enunțuri precum:

(12) **Fusese repartizat ca artificier în mină.**

drept complement circumstanțial de loc.

(vi) În frază, distincția dintre propoziții principale și secundare se stabile asemenea pornind de la factorul semantic (cf. *supra*, paragraful "Limitare și ext structurală").

Apelul la *criteriul semantic* poate fi pus în evidență, într-un mod sistematic, conceptele chemate să fondeze distincțiile și clasificările: **acțiune, stare, însușire,** **nă, obiect, atribuire, cauză, scop, condiție, concesie, consecuție, loc, timp,** toate concepte care țin de domeniul unei **teorii semantice implicite,** anexate de tradițională.

Semanticismul răspunde unei înclinații firești de simplitate și intuitivitate. T complementelor circumstanțiale, de exemplu, este în majoritatea situațiilor clar tă. Această calitate incontestabilă a criteriului semantic este însă contrabalansat te inconveniente, nu puține și nici neînsemnate.

a) Teoria examinată aici este totuși o teorie **sintactică.** Este recomandabil cu care ea operează să aibă specific sintactic (așa cum se întîmplă, de exempl unor concepte precum **acord, joncțiune, juxtapunere, dependență, recțiune** ta este o exigență științifică generală care, o dată satisfăcută, are însemnătat

unei teorii o **reală identitate cognitivă.** Întrepătrunderi ale științelor sînt numeroase: fizica nu poate fi concepută fără o infrastructură de calcul matematic. Biochimia este și ea o intersecție a biologiei cu chimia. Fonetica nu se poate lipsi de contribuțiile acusticii sau ale fiziologiei. Însă, în toate aceste exemple, noile discipline s-au constituit prin stabilirea unor corelații între domenii **deja articulate și cu identitate proprie,** și nu prin reuniri arbitrare de concepte disparate și utilizate conjunctural. Nu e nici un motiv pentru ca situația să se prezinte altfel în lingvistică sau în compartimentele ei.

b) Cînd criteriul semantic este întrebuințat pentru statuarea unor distincții, se constată că el intră în conflict cu rezultatele practice ale investigațiilor. Criteriul nu are, așadar, suficientă forță discriminatoare, ceea ce înseamnă că el nu e pertinent. Cînd lîngă o definiție se înșiră un număr de excepții, aceasta demonstrează că definiția nu e bună. E tocmai ceea ce se întîmplă în multe situații ale definițiilor pe temeiuri semantice din sintaxa tradițională:

I. S-a observat deja că **distincția propoziție principală/propoziție secundară** nu permite delimitarea completă a clasei propozițiilor principale. Într-o sintaxă E. SEM se ajunge așadar la situația de a se face anumite aserțiuni (privind propozițiile principale) care nu sînt justificate prin nimic.

II. Definiția subiectului exclude posibilitatea de a socoti verbele la moduri nepersonale drept subiecte, căci modurile personale nu desemnează persoane sau lucruri.

III. Definiția predicatului nu lasă loc pentru o parte a adverbelor predicative (**firește, desigur** etc.) de a fi socotite predicate, căci aceste adverbe nu exprimă stări atribuite cuiva și cu atît mai puțin acțiuni.

IV. Investigația sintactică demonstrează că, în limba română (de exemplu), există multe alte verbe identice prin **statutul lor semantic** cu verbele copulative: **a-i veni, a coincide (cu), a contraveni** etc. Nu se justifică (judecînd conform cu definiția verbului copulativ) de ce aceste verbe nu sînt încadrate în grupa copulativelor.

V. O situație paradoxală evidențiază și **taxonomia complementelor necircumstanțiale** (în special distincția complement direct/complement indirect). În unele gramatici tradiționale, se recunoaște că, din punct de vedere semantic, formularea unei distincții este dificilă, dar că, în practică (atunci cînd sîntem puși în fața unor exemple), distincția se poate observa relativ ușor. Dar orice activitate de cunoaștere a unei entități se realizează în baza unor criterii. Este deci contradictoriu să se afirme că, teoretic, distincția este dificil de formulat, dar că practic ea funcționează.

În alte lucrări, de asemenea tradiționaliste, deosebirea complement direct/indirect este precizată arătîndu-se că obiectul direct este cel asupra căruia se exercită acțiunea verbului, în timp ce obiectul indirect este cel căruia i se atribuie o stare. Următoarele enunțuri sînt contraexemple la aceste definiții:

(13) **I-am reproșat neașteptata lașitate dovedită atunci.**

(14) **Îl agasau insistențele.**

În (13), acțiunea verbului se exercită, în mod evident, asupra persoanei desemnate prin pronumele **i** și totuși pronumele nu e complement direct, ci indirect. Tot în (13), substantivul **lașitate** nu desemnează obiectul (abstract) asupra căruia se exercită acțiunea verbului, iar **lașitatea** este complement direct.

În (14), persoanei desemnate prin pronumele **îl** îi e atribuită o stare: starea de enervare. Conform definiției, s-ar cuveni ca **îl** să fie interpretat drept complement indirect, însă toate gramaticile îl califică obiect direct.

VI. În interpretarea dată unor sintagme, precum cea din exemplul (12), criteriul semantic intră în conflict cu un alt criteriu (sintactic): cel al dependenței; **artificier în mînă** este o

sintagmă în care **în mînă** depinde de **artificier; în mînă** ar trebui deci interpretat ca atribut. Topica este, în asemenea împrejurări, relevantă:

(12') **Fusese repartizat în mînă artificier.**

Sintagma devine complement numai prin plasarea ei în alt punct al enunțului.

Semanticismul este în primul rînd o caracteristică a sintaxei tradiționale, însă nu reprezintă o notă specifică numai acesteia. O sintaxă E. SEM gîndită ca alternativă la sintaxa transformațională a propus, către sfîrșitul anilor '60, lingvistul american *Charles Fillmore* (pentru conceptul de sintaxă transformațională, a se vedea *infra*, paragraful "Analitic și sintetic").

Fillmore a făcut observația că funcția de subiect, pe de-o parte, și cea de obiect, pe de altă parte (aceasta din urmă corespunzînd complementului din gramatica tradițională), reunesc valori semantice diverse, care nu sînt reliefate în gramatici. Fillmore denumește aceste valori "cazuri" sau "relații cazuale" (tocmai din acest motiv, teoria sa este cunoscută sub numele de **gramatica** – sau teoria – **cazurilor.** Conceptul de caz utilizat de Fillmore nu coincide însă cu acela cunoscut din gramatica tradițională, fapt care va deveni evident imediat.). Valorile semantice ale **subiectului** și ale **obiectului** derivă din *semantica verbului*. Verbul este, prin urmare, răspunzător (prin conținutul său) de varietatea relațiilor cazuale ce se descoperă la subiectul și, respectiv, la obiectele sale.

Relațiile cazuale se realizează în teoria lui Fillmore prin *forme* cazuale cu ajutorul **flexiunii, topicii** și al **prepoziției.** O astfel de *formă cazuală* este chiar **subiectul sau obiectul** pe care îl identificăm atunci cînd facem analiza tradițională a părților de propoziție.

În sintaxa tradițională, denumirea de **subiect,** precum și definiția care i se dă acestuia sugerează că subiectul are întotdeauna *aceeași valoare semantică*. Tot astfel stau lucrurile și în privința **complementului.** Tocmai acest lucru este contestat de către Fillmore. Introducînd distincția dintre relație și formă cazuală (distincție inexistentă în sintaxa tradițională), lingvistul american ajunge la concluzia că **aceeași formă cazuală** – de pildă, **subiectul** – poate exprima *mai multe relații cazuale*. În același timp, o relație cazuală poate fi realizată prin mai multe forme – de exemplu, și prin subiect, și prin obiect. Esențială pentru teoria lui Fillmore este, așadar, ideea că **între funcțiile sintactice tradiționale** și **valorile semantice** atașate în mod curent acestor funcții **nu se instituie,** cum se crede, **o relație de corespondență biunivocă.**

Lingvistul american a stabilit, în varianta inițială a teoriei sale (publicată în 1968), un inventar de șase relații cazuale (sau cazuri). Varianta propusă trei ani mai tîrziu reprezintă o rafinare a versiunii inițiale. În cele ce urmează, vor fi prezentate doar rezultatele cercetărilor din 1968.

Cele șase cazuri inventariate de Fillmore sînt **agentivul, instrumentalul, dativul, factitivul, locativul** și **obiectivul;** vom defini fiecare dintre aceste cazuri prin termenul "protagonist" (ceea ce reprezintă o abatere nesemnificativă de la terminologia cu care lucrează Fillmore). Definițiile sînt următoarele:

■ *Agentivul* este cazul **protagonistului animat** al acțiunii exprimate prin verb.

De exemplu, în propoziția:

(15) **Copilul rîde.**

– **copilul** întruchipează *cazul agentiv*, ceea ce nu se întîmplă cu substantivul **ușa** din enunțul:

(16) **Ușa scîrțîie.**

■ *Instrumentalul* este cazul **protagonistului inanimat** al acțiunii exprimate prin verb:

(17) **Luna lumina dealurile.**

■ *Dativul* este cazul acelui **protagonist animat** afectat de acțiunea verbului:

(18) **Întîmplarea o necăjise.**
(19) **Dana era obosită.**
(20) **I-a amintit că avea o datorie.**

După cum se observă, conceptul de dativ întrebuințat de Fillmore nu coincide cu acela cunoscut din gramatica tradițională. La Fillmore, *dativul* este **o relație cazuală**, în timp ce în gramatica tradițională, dativul este **o formă cazuală.**

■ *Factitivul* este cazul acelui **protagonist rezultat** (sau "produs") prin desfășurarea acțiunii verbului:

(21) **Scrisese un articol nou.**
(22) **Firma aceasta produce avioane.**

■ *Locativul* este cazul care **descrie cadrul, sursa** sau **ținta acțiunii:**

(23) **Urcau panta.**
(24) **Gara era murdară.**

■ *Obiectivul* este cazul **protagonistului inanimat** care **suportă acțiunea** verbului:

(25) **Lacul înghețase.**
(26) **Picturii îi dispăruseră culorile.**

Acum se poate observa mai clar asimetria avută în vedere de Fillmore în ceea ce privește raportul dintre formă și relație cazuală. Forma cazuală **complement direct** poate, spre exemplu, întruchipa următoarele relații cazuale:

Obiectivul:
(27) **A petrecut cu privirea *mașina* pînă ce aceasta a dispărut.**
Factitivul:
(28) **Produseseră o *tehnologie* nouă.**
Dativul:
(29) ***O* amăgiseră promisiunile mincinoase.**
Locativul:
(30) **Străbăteau o *cîmpie* imensă.**

Criticii lui Fillmore au arătat că teoria cazurilor nu este decît o schiță. Versiunea următoare nu a adus completări substanțiale. Meritul sintaxei lui Fillmore este însă acela că în ea se operează cu o infrastructură semantică explicită și alcătuită dintr-un număr clar delimitat de elemente. Acestea sînt particularități care nu pot fi întîlnite în sintaxa tradițională.

Posibilitatea de a construi o sintaxă normal orientată semantic (N. SEM) decurge chiar din existența, în interiorul sintaxei tradiționale, a unor concepte care sînt nesemantice sau care sînt susceptibile de o definire nesemantică. Un exemplu este chiar atributul. Atributul este caracterizabil prin calitatea de a fi subordonat unui substantiv sau substituenților substantivului.

Sugestia de metodă oferită de tratamentul atributului poate fi cu folos extinsă și asupra celorlalte funcții sintactice. Predicatul, de exemplu, ar putea fi definit drept verbul dotat cu morfeme de persoană și de număr (altfel spus, verb aflat la un mod personal); subiectul ar deveni funcția sintactică ce realizează acordul în persoană și număr (sau, pentru substantivele-subiect, numai acordul în număr) cu predicatul. Părțile secundare de propoziție ar fi abordabile din mai multe unghiuri de vedere:

(i) **Tipul de dependență**

În funcție de acest parametru, se pot distinge **părți de propoziție simplu** dependente și **dublu dependente.** Părți de propoziție **dublu dependente** sînt (folosind terminologia gramaticală tradițională) *numele predicativ* și *elementul predicativ suplimentar*, căci amîndouă sînt subordonate atît față de verb, cît și față de nominalul-subiect.

(ii) **Natura regentului**

Natura (morfologică) a regentului conduce la o clasificare a **părților secundare de propoziție** în *funcții subordonate* față de **substantiv** (sau un substitut al acestuia), **verb, adjectiv** și **adverb.** Această clasificare se aplică, desigur, funcțiilor sintactice **simplu dependente.**

(iii) **Prezența sau absența recțiunii**

Prin **recțiune** se înțelege *o constrîngere formală* rezultată din faptul că un **cuvînt** sau **o construcție** este **regentul unui alt cuvînt sau construcții.** Recțiunea este *structural conectată cu problema dependenței*, fiind o formă de realizare a acesteia.

Orice fenomen de recțiune presupune un *fenomen de dependență*, dar *reciproca nu e adevărată*. De aici se poate face deosebirea între funcții sintactice caracterizate prin prezența recțiunii și funcții sintactice caracterizate prin absența ei. Orice adverb cu funcție de complement admite, spre exemplu, dependența nerecțională ("Vino **aici**!", "Se mișcă **repede.**"), căci verbul nu are ce constrîngere formală să-i impună adverbului. Dependența nerecțională este numită și **aderență.**

Prezența și absența recțiunii se pot studia diferențiat, în funcție de natura regentului.

(iv) **Tipuri de recțiune**

Subclasa funcțiilor sintactice care admit recțiunea permite, în continuare, o taxonomie a recțiunii. Pentru română, de exemplu, sînt constatabile **recțiunea prepozițional-cazuală, recțiunea cazuală** și **recțiunea conjuncțională:**

(31) **Îl apreciază pe Popescu.**
(32) **Apreciez gestul.**
(33) **Apreciez că ai greșit.**

Se pune acum problema **ce** și **cît** din sintaxa tradițională se poate recupera cu sistemul de concepte utilizat pînă în acest moment.

I. Definiția predicatului în termenii unei sintaxe N. SEM limitează clasa cuvintelor cu această funcție la verbele aflate la moduri personale. Nu este definibil, în acest cadru teoretic, predicatul adverbial provenit din acele adverbe care nu pot ocupa (în termenii sintaxei tradiționale) funcția unui nume predicativ: adverbele **firește** sau **desigur.**

II. Distincția predicat verbal/predicat nominal nu mai este nici ea recuperabilă deoarece e fondată pe adoptarea unui criteriu semantic, inexistent într-o sintaxă N. SEM. Într-o sintaxă N. SEM nu mai apare decît un singur fel de predicat, căruia nu are rost să i se dea o denumire specială.

III. Este parțial recuperabilă **funcția de nume predicativ.** Conceptul poate fi definit pe baza dublei dependințe (discutate mai sus). Definită astfel, noțiunea de nume predicativ suferă o dublă reconsiderare în raportul cu conceptul omonim dintr-o sintaxă E. SEM:

a) acum, numele predicativ nu mai este o funcție înglobată într-o altă funcție (*i. e.*, predicatul nominal), ci este de sine stătător;

b) numele predicativ dintr-o sintaxă N. SEM corespunde, ca sferă, numelui predicativ tradițional, **plus** acelor elemente predicative suplimentare care se caracterizează prin dublă dependență. Vor fi, de exemplu, nume predicative (în noua accepție) cuvintele subliniate din următoarele enunțuri:

(34) **Ea era *bucuroasă*** (nume predicativ în accepția tradițională).
(35) **Ei s-au întors *dezamăgiți*** (element predicativ suplimentar, în accepția tradițională).

Nu se poate însă demonstra că **plîngînd** din:

(36) **A venit *plîngînd*** (element predicativ suplimentar, tot în accepția tradițională) se caracterizează prin dublă dependență. De aceea, **plîngînd** nu intră în noua sferă a conceptului de nume predicativ.

IV. Problema subiectului comportă și ea anumite discuții. Într-o sintaxă N. SEM nu pot intra în sfera subiectului verbele la moduri nepersonale, deoarece, conform definiției, verbul nu poate realiza acordul cu verbul-predicat (cf. *supra*, definiția nesemantică a subiectului). Dar nici chiar în sintaxa tradițională nu se justifică tratamentul verbelor la modurile nepersonale (în anumite poziții) ca subiecte. Definiția subiectului, într-o asemenea sintaxă nu conduce la astfel de interpretări. În sintaxa tradițională este așadar folosit, în mod implicit, un alt criteriu care permite considerarea – în anumite condiții – a modurilor nepersonale drept subiecte. Criteriul este cel al substituției într-o anumită poziție apreciată ca fiind definitorie pentru funcția de subiect. Dacă în contextul :

(37) ***Asta* nu e bine.**

– **asta** e determinat ca fiind subiect, atunci se admite că enunțul:

(38) ***A fura* nu e bine.**

– obținut prin substituția lui **asta** cu **a fura**, înseamnă conservarea funcției de subiect pentru orice substituție posibilă.

Nefiind un criteriu semantic, substituția este încorporabilă într-o sintaxă N. SEM, fapt care creează posibilitatea de a integra în sfera subiectului și verbele la moduri nepersonale.

V. Se poate admite (întocmai așa cum se procedează și într-o sintaxă tradițională) că toate subordonatele față de un verb, adjectiv sau adverb sînt complemente și că toate subordonatele față de un substantiv sau față de substitutele lui sînt atribute. Este însă imposibil să se mai facă deosebirea dintre variatele tipuri de complemente circumstanțiale, căci conceptele semantice (loc, timp, mod, cauză, scop) nu sînt integrate într-o sintaxă N. SEM. De asemenea, rămîne de demonstrat dacă o sintaxă N. SEM dispune de resursele conceptuale pentru redefinirea complementului direct sau indirect.

Construcția unei sintaxe nesemanticiste implică discutarea unei întregi game de probleme. Aici aceste probleme au fost doar schițate. E de semnalat că tentativa nu conduce la formularea mai complicată a unor chestiuni tratate simplu și clar în sintaxa tradițională. Dincolo de problema evaluării, o sintaxă E. SEM și una N. SEM nu sînt echivalente.

În al doilea rînd, s-a putut constata că o sintaxă N. SEM nu este incompatibilă cu o sintaxă E. S. Este clar, prin urmare, că o sintaxă L. S. are toate șansele să fie, în același timp, și o sintaxă E. SEM.

3.3. Sintaxă funcțională și sintaxă categorială.

În sintaxa tradițională, se lucrează cu unități denumite "funcții": **subiect, predicat, atribut** și **complement.** Importanța funcțiilor în acest tip de sintaxă se probează prin aceea că terminologia pentru propoziție a fost utilizată ca sursă inspiratoare pentru analiza frazei. În **frază**, se vorbește despre **propoziții subiective, predicative, atributive** și **circumstanțiale.** Ele reprezintă echivalentul, la nivelul frastic, al funcțiilor din propoziție.

Convenim să numim *funcțională* o sintaxă care-și delimitează unitățile pornind de la premisa că acestea îndeplinesc un anumit rol (deci o funcție) în propoziție sau în frază. Înțeles astfel, termenul "funcțional" își luminează numai una dintre accepțiile sale din lingvistică. În știința limbii se vorbește, de pildă, despre Școala de orientare funcțională de la Praga, despre concepția funcțională asupra limbii promovată de André Martinet sau de Eugenio Coseriu. Este bine de știut că, în toate aceste din urmă situații, termenii "funcțional" și "funcționalism" nu au aceeași accepție cu aceea indicată în primele rînduri ale acestui paragraf.

Cu excepția atributului și, parțial, cu excepția complementului, funcțiile sintactice din gramatica tradițională sînt definite pe temei semantic. În sintaxa tradițională, funcționalismul și semanticismul fac, prin urmare, corp comun.

Din punctul de vedere al funcțiilor, unitățile sintactice se pot clasifica în:

(i) unități care au ele singure funcție sintactică (substantivul, adjectivul, pronumele – în majoritatea lor –, verbul, unele adverbe);

(ii) unități care sînt încorporate în funcții sintactice numai pentru că însoțesc unități din prima categorie (articolul posesiv și demonstrativ, prepoziția);

(iii) unități fără funcție sintactică (alte adverbe, majoritatea interjecțiilor, conjuncțiile).

În mod excepțional, este admisă și cea de-a patra categorie: aceea a unităților care îndeplinesc într-o propoziție o anumită funcție, dar care au, în același timp, rol jonctiv. Este vorba despre pronumele și adverbele de relație, considerate a fi "cuvinte cu rol de conjuncție".

O sintaxă funcțională conține, în mod implicit, un postulat ce poate fi explicitat după cum urmează: fiind dată o frază, este imposibil ca o unitate avînd funcție în propoziția $\mathbf{P}_i$ să aparțină, în același timp, unei alte propoziții $\mathbf{P}_j$.

Tocmai pe baza unui asemenea postulat se realizează segmentarea adecvată a frazelor în propoziții, eliminîndu-se situațiile de intercalare sau de izolare a unei funcții.

O sintaxă funcțională de felul celei descrise mai sus implică anumite inconveniente:

a) Un număr (limitat, ce-i drept) de cuvinte sînt considerate a nu prezenta interes din punct de vedere sintactic. Aceste cuvinte sînt adverbe: **cam, prea, mai, doar, numai, chiar, și, tot.** Discriminarea e nejustificată. Sintaxa tradițională se autodefinește drept acea teorie ce studiază regulile după care cuvintele se organizează în propoziții. Nu se poate nega faptul că adverbele menționate sînt și ele cuvinte care participă la structurarea enunțurilor. Din acest punct de vedere, sintaxa tradițională nu are temeiuri pentru a le ignora. Pentru relevanța acestei observații critice, o comparație e bine venită: aceeași sintaxă e îndreptățită să nu acorde vocativelor sau interjecțiilor statut sintactic, deoarece atît vocativele, cît și interjecțiile nu contractează relații cu enunțurile în care sînt incorporate. Fenomenul incidenței este, în primul rînd, un fenomen stilistico-pragmatic, și nu sintactic.

b) Sintaxa tradițională acordă pronumelor și adverbelor relative un statut special: acestea sînt considerate ca avînd funcție într-o anumită propoziție, dar, în același timp, sînt enumerate printre elementele ce realizează joncțiunea subordonatoare. Atribuirea de funcție decurge din faptul că pronumele și adverbele relative contractează relații sintactice cu celelalte cuvinte ale propoziției în care apar. Iar atribuirea rolului jonctiv este o consecință a faptului că **cine, ce, care, unde** etc. apar întotdeauna în propoziții cuprinse în fraze.

Acest statut hibrid nu este resimțit, în sintaxa tradițională, drept o anomalie. El reprezintă totuși o situație aberantă: nici o altă parte de vorbire care poate avea o funcție sintactică nu se mai găsește în situația de a îndeplini vreun alt rol sintactic. De asemenea, nici unul dintre cuvintele care realizează joncțiunea (coordonatoare sau subordonatoare) nu este desemnat să aibă și funcție în vreuna dintre propozițiile pe care le conectează.

Rădăcina acestei anomalii se află în conceptele de joncțiune și de recțiune întrebuințate în sintaxa tradițională.

Recțiunea este o noțiune care a fost deja definită în paragraful precedent. În sintaxa tradițională, sfera acestui concept este mult mai mică decît sfera discutată aici. În sintaxa tradițională recțiunea este, în primul rînd, redusă la nivelul propoziției. O relație de subordonare interpropozițională nu va fi niciodată un fapt de recțiune, ci de **joncțiune.** În al doilea rînd, recțiunea este clar delimitată de flexiune. Aceasta înseamnă că, dacă un substantiv e obligat să ia forma de dativ pentru a se combina cu verbul **a contraveni** ("Aceasta contravine **legii.**"), obligativitatea aceasta nu este nici ea recțiune. În sfîrșit, recțiunea nu înseamnă nici faptul că un atribut sau un complement e constrîns uneori să admită o prepoziție (**loc de/pentru odihnă, ies pe/în/la stradă,** dar nu ***loc odihnă** și nici ***ies stradă**).

Conceptul de **joncțiune** este, în schimb, foarte cuprinzător. Ocurența obligatorie a unor prepoziții pe lîngă atribute sau complemente este, de pildă, considerată un fapt de joncțiune. Iar în domeniul subordonării propoziționale, joncțiunea este **unicul** fenomen de manifestare a relației de subordonare. Este, prin urmare, firesc ca pronumelor și adverbelor relative să li se acorde statut jonctiv.

Nu este deloc limpede pentru care motiv este exclusă ideea că recțiunea s-ar manifesta și în domeniul frastic. Justificări ale acestei excluderi nu se întîlnesc. Recțiunea este o constrîngere formală impusă de regent asupra subordonatului său.

Este arbitrar să se considere că un regent își subordonează, prin recțiune, un atribut sau un complement, dar că nu își mai subordonează prin recțiune și propozițiile echivalente cu atributul sau cu complementul. Conceptul de recțiune poate fi, prin urmare, întrebuințat și la nivel frastic. Utilizat astfel acest concept, se poate dovedi că multe cazuri (considerate subordonări jonctive) devin cazuri de subordonare recțională. Iar printre aceste cazuri se numără și pronumele, și adverbele relative.

Consecința principală a faptului că sfera recțiunii este extinsă și la nivel frastic constă în faptul că "elementele cu rol de conjucție" își pierd statutul jonctiv, devenind semnale ale recțiunii. În felul acesta, dispare și situația anormală potrivit căreia relativelor li se atribuie, concomitent, un dublu rol sintactic.

c) O sintaxă funcțională de tip tradițional este expusă unor anumite paradoxuri. Fie fraza:

(39) **Omul^{1} /care trebuia^{2}/ să vină^{3} / nu a mai venit^{1}/.**

Conform postulatului amintit mai sus, un cuvînt a cărui funcție sintactică este determinată într-o propoziție **P_i** nu poate să aparțină, în același timp, propoziției **P_j**.

Să considerăm, din acest punct de vedere, situația pronumelui relativ **care.** Conform sintaxei tradiționale, **care** realizează joncțiunea între propoziția 1 și propoziția 2. El trebuie să aibă și funcție sintactică. Pronumele nu poate fi însă subiectul lui **trebuie,** căci **trebuie** are ca subiect propoziția 3. Deci **care** este, de fapt, subiectul propoziției 3. Dar dacă este așa, atunci locul său trebuie să fie chiar acolo. Totuși, deplasarea pronumelui **care** în propoziția 3 este imposibilă. Trebuie admis, prin urmare, că pronumele relativ stă în propoziția 2 și că are funcție de subiect în propoziția 3. Însă aceasta înseamnă contrazicerea postulatului ce reglementează situațiile de intercalare și izolare a unor funcții sintactice. Fenomenele de tipul (39) sînt denumite "cazuri de împletire a subordonatei cu regenta". Dar simpla denumire a fenomenului nu înseamnă și explicarea lui.

Paradoxul acesta nu este reductibil la o altă situație (numai aparent paradoxală de astă dată) cu care uneori se confruntă analiza sintactică tradițională. Fie fraza:

(40) **Oamenii^{1} / trebuie^{2} / să fie toleranți^{1}/.**

Pentru enunțuri de tipul acesta, sintaxa tradițională precizează că segmentarea este chiar cea de mai sus. Argumentul invocat îl constituie existența unei variante precum:

(40') **Trebuie^{1} / ca oamenii să fie toleranți^{2} /.**

(40') este deci un îndreptar de segmentare pentru (40).

Se pune problema dacă nu cumva există un îndreptar similar pentru segmentarea lui (39). Modelul pare a fi fraza următoare:

(39') **Trebuia^{1} / să vină omul^{2} / care nu a mai venit^{3} /.**

(39') nu ajută însă cu nimic la realizarea problemei puse de (39). Sînt de comparat, în acest sens, perechile (40)–(40') și (39)–(39'). (40') dă sugestia ca substantivul **oamenii** să fie așezat în propoziția 2 și (40) este segmentată conform cu această sugestie. Lucrurile nu

mai stau la fel în situația celeilalte perechi. Sugestia de segmentare oferită de (39') este ca pronumele relativ să fie așezat în propoziție cu predicatul **nu a venit.** Ceea ce pentru (39) nu e însă posibil. În (39), subiectul lui **nu a venit** nu poate fi decît substantivul **omul,** și nu pronumele **care.** Deci (39') nu reprezintă un model real de segmentare a lui (39).

Paradoxul expus de această situație nu e eliminabil nici dacă pronumele **care** e interpretat ca un semn al recțiunii, și nu al joncțiunii, așa cum s-a propus la punctul (b).

Paradoxul se manifestă în latura funcțională a sintaxei. Sursa lui nu este însă în mod strict de natură funcțională. Se va putea dovedi aceasta abia în paragraful următor. Aici se poate spune doar că paradoxul întruchipează limitele inerente ale unei sintaxe care este simultan **funcțională** și **analitică.**

Este cu putință construcția unei teorii sintactice în care unitățile ei nu mai sînt predicatul, subiectul, atributul și complementul. În locul acestor concepte, se poate opera cu noțiunile de **sintagmă** (sau grup) și de **categorie.** O asemenea teorie sintactică nu va mai fi funcțională. Ea va fi **categorială.**

În lingvistică există mai multe accepții ale noțiunii de sintagmă. Una dintre ele a fost semnalată în capitolele consacrate lui Saussure și lui Bloomfield. Cei doi savanți au o concepție foarte apropiată în această problemă.

Definiția care va fi dată în continuare sintagmei este și ea înrudită cu accepția Saussure–Bloomfield: **o sintagmă** va fi, în cele ce urmează, **orice grup între ai cărui constituenți sînt constatabile relații de interdependență, dependență sau independență.**

Aceasta este o definiție largă. În lucrările de lingvistică, vor fi întîlnite definiții care reduc sfera sintagmelor la acele grupuri ai căror constituenți se caracterizează numai prin relația de dependență.

Definiția propusă mai sus diferă, de asemenea, de alte definiții prin faptul că face uz în mod explicit de teoria relațiilor. În lucrările distribuționaliștilor americani, de pildă (unde analiza în grupuri este sistematic utilizată), conceptul de **relație de dependență** este întrebuințat, de cele mai multe ori, într-un mod implicit.

O sintaxă care se folosește de conceptul de sintagmă în maniera în care acesta a fost definit mai sus este, în același timp, o sintaxă E. S.

Într-o sintaxă categorială se poate face o clasificare a sintagmelor. Clasificarea ține seama de cuvîntul care este elementul principal al sintagmei. În situația sintagmelor caracterizate prin relația de dependență, cuvîntul principal este cuvîntul nesuprimabil. În cazul sintagmelor în care constituenții sînt interdependenți sau independenți, clasificarea devine puțin convențională. În cele ce urmează, se va admite, spre exemplu, că interdependența dintre verbe și adjective (**devenind bogat**) reprezintă o sintagmă verbală, și nu adjectivală.

Taxonomia sintagmelor este, în primul rînd, funcție de posibilitățile de combinare în grupuri a cuvintelor din limba pentru care se construiește sintaxa. Următoarea clasificare este comună probabil unui număr mare de limbi, însă nu este o taxonomie universală:

(i) ***sintagme nominale*** (abreviat 'G. N.') → centrul – un substantiv, un numeral sau un pronume: **pod de lemn, om bun, doi demonstranți, cineva ca tine, omul care a venit;**

(ii) ***sintagme adjectivale*** (G. A_j) → centrul este un adjectiv: **bun de aruncat, conștient de greșeală, bucuros că a scăpat;**

(iii) ***sintagme adverbiale*** (G. Av) → centrul este un adverb: **prea tîrziu, aproape bine, cam greu, desigur că va veni;**

(iv) ***sintagme verbale*** (G. V.) → centrul este un verb: **ascultîndu-i, a aștepta ceva, pășește încet, au plecat ieri.**

În afară de simbolurile 'G. N.', 'G. V.', 'G. A_j', 'G. Av', într-o asemenea sintaxă se mai întîlnesc și simboluri precum 'N' (nume), 'Pro' (pronume), 'Num' (numeral), 'A_j' (adjectiv) ș. a. m. d. Ele sînt simboluri ale categoriilor. O sintaxă categorială e, prin urmare, bazată pe o prealabilă clasificare a cuvintelor. De obicei, clasificarea se face pe temeiuri relaționale (distribuționale).

Simbolurile utilizate pentru desemnarea categoriilor nu sînt standardizate. Fiecare cercetător e liber să-și construiască propria simbolistică. Numărul categoriilor nu este nici el fixat o dată pentru totdeauna.

O sintaxă categorială segmentează și ea enunțurile (întocmai după cum se întîmplă în sintaxa funcțională). Principiile de segmentare diferă însă. Un enunț este segmentabil într-o sintaxă categorială în acord cu următoarele postulate:

(i) orice enunț este segmentabil în cel puțin o sintagmă;

(ii) segmentarea se continuă conform relațiilor observate între constituenții sintagmei;

(iii) segmentarea încetează atunci cînd s-au obținut unități minimale dotate cu sens.

În acord cu aceste postulate, enunțul:

(41) **Pisica blîndă zgîrie rău.**

– se segmentează în grupul nominal **pisica blîndă** și în grupul verbal **zgîrie rău.** Grupul nominal se descompune, mai departe, în numele **pisica** și în adjectivul **blîndă,** iar grupul verbal se segmentează în verb și adverb. Segmentarea poate fi continuată pînă la nivel morfematic. De observat că segmentarea lui (41) în constituenții **pisica** și **blîndă zgîrie rău** e greșită, deoarece ultimul constituent nu e o sintagmă. S-a încălcat, așadar, postulatul (i). De asemenea, segmentarea în constituenții **pisica** și **zgîrie** (segmentare conformă cu principiile sintaxei funcționale tradiționale) e și ea greșită, deoarece **pisica** și **zgîrie** contractează relații (cu **blîndă** și, respectiv, cu **rău**) pe care segmentarea nu le-a pus în relief. **Descompunerea sintagmatică** și **descompunerea funcțională nu sînt,** prin urmare, **echivalente** și ar fi o greșeală să se considere că prima spune într-un mod mai complicat ceea ce a doua spune într-un chip simplu și clar.

În încheiere, cîteva particularități ale unei sintaxe categoriale privite în comparație cu modelul de sintaxă funcțională descris mai sus:

I. O sintaxă categorială evită discriminarea între cuvinte cu și fără interes sintactic.

II. Deoarece încorporează și morfologia, o asemenea sintaxă poate fi numită mai degrabă **o gramatică.**

III. Principiile segmentării nu conduc la paradoxuri.

IV. Este o sintaxă N. SEM.

Rămîne o deficiență a modelului categorial schițat aici faptul că noțiunea de **enunț** nu este definită, ci considerată de la sine înțeleasă.

În istoria lingvisticii, sintaxa de tip categorial a apărut la mijlocul secolului al XX-lea. Continuatorii lui Bloomfield (Harris, Wells, Pike, Nida) sînt și autorii acestei teorii, cunoscute sub numele de "sintaxă (sau gramatică) a constituenților imediați". Denumirea provine de la tehnica segmentării enunțului din aproape în aproape.

3.4. Analitic și sintetic. Sintaxa generativă și transformațională. Obiectivul unei sintaxe tradiționale este descompunerea frazelor în propoziții componente și descompunerea propozițiilor în părți de propoziție. Pentru acest motiv, sintaxa tradițională poate fi considerată **o sintaxă analitică.**

Nu numai sintaxa tradițională posedă însă această caracteristică. Toate alternativele comentate mai sus – și anume: o sintaxă E. S., o sintaxă N. SEM, o sintaxă categorială – sînt analitice, căci, oricum ar fi organizate, obiectivul lor este același: analiza enunțului.

Analiza este o operație esențială în demersul științific. Lingvistica nu se putea (și nu se poate) sustrage acestui gen de activitate. În sintaxă, orientarea analitică a cercetării a fost însă favorizată, în mod special, prin însuși traseul investigației.

Suprasimplificat, acest traseu constă în colectarea faptelor, în clasificarea lor după anumite criterii și în analiza – adică în descompunerea lor.

Faptele de la care pornește sintacticianul sînt propozițiile și frazele rostite și/sau scrise într-o limbă. Aceste fapte sînt considerate **ca de la sine date.** Tocmai această atitudine încurajează orientarea analitică a investigației sintactice.

Propozițiile și frazele nu sînt însă deloc niște fapte primare. Ele reprezintă produsele unei anumite activități, care este vorbirea. Acesta este un adevăr banal, cunoscut de mult în știința limbii. Dar dacă este luat în serios și studiat cu atenție, se constată că el e capabil de a schimba, într-un mod decisiv, o întreagă direcție de cercetare în sintaxă: din el rezultă că **studiul activității de producere a frazelor dintr-o limbă ar trebui să figureze printre sarcinile importante ale unei teorii sintactice.**

Apar astfel două probleme complet noi. Prima este cea a vorbitorului (sau a locutorului), căruia trebuie să i se rezerve un loc în ansamblul teoriei sintactice. Importanța locutorului ar trebui să se manifeste prin faptul că s-ar cuveni ca teoria să dea o descriere a activităților ce constituie procesul de producere a propozițiilor și frazelor.

A doua problemă este cea a sintaxei înseși. Să considerăm oricare dintre tipurile de teorie sintactică descrise în paragrafele precedente. Nici unul dintre aceste tipuri nu este capabil să răspundă noului obiectiv pe care și-l propune acum sintaxa: o teorie care integrează ca un parametru esențial locutorul dorește **să ajungă** la nivelul propozițiilor și al frazelor. O asemenea teorie abordează **într-un mod constructiv** aceste unități, în sensul că ea urmărește descrierea acelor mecanisme prin care se produc propozițiile și frazele. Dimpotrivă, orice tip dintre teoriile descrise pînă aici **pornește** de la propoziție sau frază. Propozițiile și frazele sînt tratate **analitic.** Deci, în același timp cu reconsiderarea sarcinilor pe care trebuie să le îndeplinească o teorie sintactică, se impune o reconsiderare **a formei** pe care sintaxa trebuie să o aibă. Noua formă este aceea a **unei sintaxe generative.**

3.4.1. Metoda: model și modelare. Cînd problema locutorului este integrată într-o teorie sintactică, se impune imediat o observație: orice locutor este capabil să interpreteze și să înțeleagă propoziții pe care nu le-a mai auzit (în mod posibil) niciodată în cursul existenței sale. De asemenea, orice locutor dispune de capacitatea de a formula propoziții sau fraze pe care nu le-a mai produs înainte. Performanțele lui (înțelegînd prin **performanțe** *interpretarea* și *producerea propozițiilor*) sînt, prin urmare, teoretic infinite.

Din această constatare apare o nouă problemă: este problema *metodei*. Se impune ca sintaxa generativă să adopte o metodă prin care să descrie într-un mod adecvat abilitatea unui locutor de a produce și interpreta un număr teoretic infinit de propoziții.

Aceasta poate sugera ideea că o sintaxă generativă trebuie să fie o teorie de orientare psihologică. Într-adevăr, abilitățile lingvistice ale unui vorbitor sînt, în primul rînd, abilități mentale. În mod probabil, psihologia sau neuropsihologia ar fi știința care ar furniza datele de care e nevoie. Realitatea este însă cu totul alta. Nici la data de apariție a primelor sintaxe generative (anii '50 ai secolului al XX-lea) și nici mai tîrziu, științele neuropsihologice nu au fost în măsură să ofere informații adecvate scopurilor urmărite de sintaxa generativă. Dacă este adevărat că aceste științe puteau să informeze (într-un mod fragmentar) despre ceea ce se întîmplă în mintea unui om atunci cînd formulează o propoziție, este la fel de

adevărat că ele nu indicau nici o explicație pentru primul și cel mai important fenomen: capacitatea de infinite performanțe lingvistice. În ciuda tuturor aparențelor, sintaxei generative nu i-a rămas decît să fie *o teorie nepsihologică* din punct de vedere metodologic.

Oamenii de știință folosesc uneori conceptul de "cutie neagră". Prin "cutia neagră" se înțelege orice fenomen care se refuză observației și, deci, descrierii pe cale directă (prin simțurile omenești sau prin "simțurile" aparatelor). O cutie neagră nu poate fi apreciată prin ceea ce este, ci, eventual, prin ceea ce face. Așadar, prin rolul pe care îl îndeplinește.

Singura modalitate de cunoaștere a unei cutii negre derivă din proprietățile ei funcționale și nu poate fi decît o cunoaștere indirectă. Omului de știință îi rămîne să încerce a construi un obiect pe care să-l doteze cu proprietățile funcționale ale cutiei negre. Obiectul este o copie artificială a originalului. Măsura în care copia se apropie de proprietățile funcționale ale originalului indică gradul de adecvare a construcției. Copia se numește **model,** iar modalitatea de cunoaștere a cutiei negre, prin intermediul modelului, poartă denumirea de **modelare.**

O sintaxă generativă este un *model*. Cutia neagră reprezintă aici abilitățile lingvistice ale locutorului. Modelul este o construcție adecvată în măsura în care el reușește să facă lucrul pe care îl face și un locutor: adică să producă un număr infinit de propoziții. Așa cum pentru **orice cutie neagră** este posibilă realizarea **mai multor modele,** tot astfel **pentru ansamblul de abilități lingvistice** ale unui individ este posibilă **construcția mai multor sintaxe.** Acesta nu e un paradox: noțiunea de adecvare a unui model la originalul său nu este o noțiune absolută: există grade de adecvare. Astfel se explică faptul că se vorbește despre **sintaxe** *generative*. **Sintaxele generative** sînt *familii de modele* ale *abilităților lingvistice*.

3.4.2. Competență și performanță. Conceptul de recursivitate. Un model este, în majoritatea cazurilor, o construcție formală. Aceasta înseamnă că pentru a-l face să funcționeze sînt întrebuințate tehnici din domeniul matematicii și al logicii. Pentru sintaxa generativă, problema centrală este aceea de a produce și a "recunoaște" o infinitate de propoziții. Această problemă a fost rezolvată prin apelul la conceptul de **recursivitate.**

Recursivitatea este **o proprietate a unei operații sau funcții.** Pentru realizarea unei imagini intuitive despre recursivitate este preferabil ca, în locul unei definiții, să se comenteze un exemplu.

Să presupunem că există un limbaj de o simplitate extremă, în care se găsesc numai trei cuvinte, simbolizate prin **p, q** și '∧'. Fiecare cuvînt are o anumită semnificație, la care nu e nevoie aici să se facă vreo referire.

Există, de asemenea, următoarele două reguli de sintaxă:

(i) semnul '∧' poate fi întrebuințat între simbolurile **p** și **q;**

(ii) semnul '∧' poate fi întrebuințat între orice agregate de simboluri obținute prin aplicarea regulii (i).

Să admitem, prin convenție, că aceste două reguli definesc în limbaj propoziția.

Prima consecință este aceea că, pentru orice secvență de simboluri din limbaj, se poate spune dacă este sau nu o propoziție (corect construită). De exemplu, secvența 'p ∧ q' este o propoziție, dar secvențele '∧ p q', 'pp', 'qp', '∧ p' nu mai pot fi considerate la fel, deoarece ele încalcă prima regulă.

A doua consecință este faptul că, avînd la dispoziție aceste simboluri și regulile lor de combinare, se poate obține o infinitate de propoziții. Se întîmplă așa pentru că a doua regulă permite utilizarea repetată a semnului '∧' între agregate de simboluri. De exemplu, avem secvența 'p ∧ q', care e o propoziție. Dar pe baza celei de-a doua reguli, tot o propoziție va fi '(p ∧ q) ∧ (p ∧ q)' (întrebuințăm parantezele pentru a învedera împrejurarea că acum

semnul '∧' este utilizat între agregate de simboluri). Și, pornind de la ultima propoziție, se obține, în baza aceleiași reguli, secvența '((p ∧ q) ∧ (p ∧ q)) ∧ ((p ∧ q) ∧ (p ∧ q))', care e tot o propoziție. Se observă cu ușurință că, utilizînd în mod repetat simbolul '∧', în acord cu regula (ii), nu se va ajunge niciodată la **o ultimă** secvență de simboluri: va exista o infinitate de propoziții. Este, de asemenea, constatabil faptul că această infinitate e rezultatul aplicării aceleiași operații pe o anumită secvență precedentă: de la 'p ∧ q' se ajunge la '(p ∧ q) ∧ (p ∧ q)'. Posibilitatea de a utiliza aceeași operație (sintactică) pe o secvență anterioară deja definită (sintactic) poartă denumirea de **recursivitate.** În cazul limbajului de mai sus, utilizarea simbolului '∧' este recursivă. În schimb, simbolurile **p** sau **q** nu permit o utilizare recursivă și acest lucru este indicat chiar de regulile (i)–(ii).

Exemplul de limbaj descris mai sus poate să pară neconvingător din cauza deosebirilor mari (la prima vedere) dintre el și un idiom istoric. Se poate obiecta, de exemplu, că nu pot exista vorbitori ai unui asemenea ipotetic limbaj, deoarece unele dintre propozițiile acestuia sînt prea lungi. Se mai poate de asemenea obiecta că un astfel de limbaj este stereotip (sau monoton) din punct de vedere semantic. Și toate aceste obiecții sînt, desigur, adevărate. Problema e doar că eșantionul are, în primul rînd, valoare didactică, ilustrînd, în forme simple, ideea de recursivitate. Ceea ce trebuie cu deosebire să se înțeleagă este că între un asemenea limbaj și orice alt idiom istoric **diferențele nu sînt de esență, ci de grad.** În limbile naturale, de pildă, există mai multe simboluri care permit o utilizare recursivă și această situație este una dintre cele care definesc complexitatea acestor limbi.

Întrebuințarea conceptului de recursivitate într-o sintaxă generativă nu înseamnă numai rezolvarea de principiu a problemei centrale cu care această sintaxă se confruntă (generarea și recunoașterea unui număr nelimitat de propoziții dintr-o limbă dată). Recursivitatea ajută la introducerea unei distincții capitale pentru sintaxa generativă: *distincția* dintre **competență** și **performanță.**

În limbajul cu care s-a lucrat în acest paragraf s-au putut observa două lucruri: că *simbolurile* și *regulile de combinare* a acestora erau **în număr finit** (și foarte redus), în timp ce *numărul de combinații corecte* care se puteau obține pornindu-se de la aceste simboluri și de la regulile lor era **infinit.**

Cunoașterea unui număr limitat de simboluri și de reguli de combinare a acestora reprezintă tocmai abilitatea (sau setul de abilități) de a folosi o limbă și se numește **competență.** Actele concrete de producere a propozițiilor constituie domeniul teoretic nelimitat al **performanței.**

Competența se reflectă în performanță, dar nu se identifică cu ea. Există asimetrii între cele două sfere. O propoziție cu 50 de subiecte este teoretic corectă, cu condiția ca predicatul să fie la plural. O asemenea propoziție ține de domeniul competenței. Dar n-o vom întîlni, probabil, în vorbire, deoarece memoria vorbitorilor este limitată și nimeni n-ar urmări, în mod serios, utilizarea unui astfel de enunț. Invers, întrebuințarea (în română) a apoziției neacordate în caz cu "regentul" ei este un fapt de performanță care intră în conflict cu domeniul competenței. Acest uz al apoziției decurge, probabil, din nevoia de simplificare și comoditate.

Complexitatea raporturilor dintre competență și performanță poate fi ilustrată de următoarele împrejurări posibile:

(i) există fapte sintactice de domeniul competenței, identificabile ca fapte de domeniul performanței (reciproca este adevărată);

(ii) există fapte de domeniul competenței care nu intră însă și în sfera performanței, deoarece sînt respinse de anumite variabile psihologice (atenția, memoria);

(iii) există fapte de domeniul performanței care sînt în afara sferei competenței; aceste fapte se împart, la rîndul lor, în:

a) fapte mai mult sau mai puțin omologate de uzul curent (de exemplu, dezacordul);

b) fapte neomologate de uzul curent.

Spunînd despre faptele de la punctul a) că sînt **omologate,** trebuie să se înțeleagă că ele sînt inteligibile, dar incorecte. Faptele neomologate sînt neinteligibile (de pildă: "Asupra venea al omului.");

(iv) există fapte de domeniul performanței despre care nu se poate spune cu exactitate dacă sînt sau nu și în sfera competenței.

Faptele sintactice de la punctul (i) sînt gramaticale și performabile; cele de la punctul (ii) sînt gramaticale, dar neperformabile; cele de la punctul (iii) sînt fie negramaticale și performabile, fie negramaticale și neperformabile; ultimele, (iv), sînt performabile, dar cu un grad incert de gramaticalitate.

O sintaxă generativă este un model al **competenței** unui locutor. Problema performanței este doar incidental atinsă.

Măsura în care conceptul de recursivitate este implicat în distincția **competență/performanță** este acum mai clară. Cunoașterea simbolurilor și a regulilor recursive delimitează sfera competenței. **Efectul** aplicării acestor reguli înseamnă domeniul performanței. Se vede, astfel, că noțiunea de recursivitate facilitează această distincție, dar nu este, în mod necesar, conectată cu ea. Distincția poate exista independent de conceptul de recursivitate. Însă o sintaxă nerecursivă în care s-ar menține deosebirea competență/performanță nu ar produce decît un număr redus de propoziții și nu ar mai putea oglindi infinitele performanțe ale unui locutor.

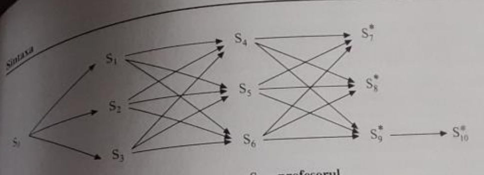
Competența și *performanța* sînt analoagele aproximative ale conceptelor saussuriene **limbă** și **vorbire.**

3.4.3. Tipuri de sintaxe generative. Ordinea de prezentare este cronologică.

3.4.3.1. Automatele cu număr finit de stări. Acestea reprezintă cele mai simple sintaxe generative. Automatele de acest fel sînt mașini a căror memorie conține un număr oarecare de stări. Stările vor fi notate S_0, S_1,..., S_n. Mașina este programată să treacă de la o stare la alta, însă această tranziție nu se realizează decît într-o ordine care este ea însăși precizată în program. Fiecare tranziție înseamnă producerea unui cuvînt. O secvență de tranziții este deci o secvență de cuvinte. $S_{0\text{-}1}$ reprezintă, de exemplu, tranziția de la starea inițială S_0 la starea S_1 și efectul acestei tranziții este apariția cuvîntului **copilul.** $S_{1\text{-}2}$ este tranziția următoare, fapt care, de pildă, poate însemna apariția cuvîntului **neastîmpărat** ș. a. m. d.

În program sînt indicate și **stările finale.** O stare finală este starea care, o dată atinsă, determină revenirea automată a mașinii la starea inițială S_0. Mașina a parcurs astfel unul dintre traseele prevăzute în program. Un asemenea traseu este, de fapt, procesul de construcție a unei propoziții. În termenii operațiilor pe care le poate face o asemenea mașină, **o propoziție** este **o secvență de tranziții** în care ultima tranziție înseamnă atingerea unei stări finale.

O schemă posibilă de funcționare a unui automat cu un număr finit de stări este următoarea:

Stări:
S_1 = **băiatul**
S_4 = **citește**
S_7 = **o poveste**
S_{10} = **atenție**

S_2 = **fata**
S_5 = **scrie**
S_8 = **un articol**

S_3 = **profesorul**
S_6 = **ascultă**
S_9 = **cu**

Stări finale sînt S_7, S_8, S_{10} (marcate cu asterisc). Săgețile indică parcursurile admise (adică secvențele de tranziții). Orice parcurs are ca rezultat producerea unei propoziții. De exemplu, $S_{0\text{-}1}$, $S_{1\text{-}4}$, $S_{4\text{-}8}$ generează propoziția "Băiatul citește un articol.".

Automatele cu un număr finit de stări demonstrează cum cu un număr oarecare de simboluri și de reguli se poate produce un număr mai mare de enunțuri. Aceste mașini generative sînt însă departe de a aproxima competența unui locutor într-un mod adecvat.

3.4.3.2. Modelul generativ al constituenților imediați. Sintaxa categorială discutată în paragraful **3.3.,** "Sintaxa funcțională și sintaxa categorială. Analiza sintagmatică", a oferit sugestii importante pentru construcția unui model generativ mai puternic. Această nouă sintaxă este uneori desemnată prin numele folosit în titlul acestui paragraf (abreviat G. C. I.).

Într-o sintaxă tradițională se face uz de anumite simboluri doar sporadic: S (subiect), PV (predicat verbal), PN (predicat nominal) etc. Un model G. C. I. întrebuințează însă într-un mod sistematic un set de simboluri care formează *vocabularul* care îi este specific. Elementele vocabularului intervin în formularea **regulilor.** O sintaxă generativă a constituenților imediați este un ansamblu de anumite simboluri și reguli.

Vocabularul G. C. I. este alcătuit din **simboluri principale** și **auxiliare.** Simbolurile principale sînt de două feluri: *terminale* și *preterminale*. **Simbolurile terminale** sînt chiar **cuvintele** unei anumite limbi sau – dacă se dorește și integrarea morfologiei – **morfeme.** Simbolurile preterminale sînt împrumutate din modelul analitic al constituenților imediați: 'P' (= propoziție),'G.N.', 'G.V.', 'G.A$_j$', 'N', 'V', 'Av' etc. Terminologia nu este standardizată și nici nu i se poate cere să fie. 'P' este un simbol inițial, restul sînt simboluri noninițiale (minus simbolurile terminale).

Simbolurile auxiliare sînt '-->', '∩', {.}, (...), /.../, //...//. Semnificația lui '-->' este rescrierea: 'x --> y' înseamnă "simbolul **x** se rescrie **y**". "∩" indică legătura dintre simboluri: "x --> y ∩ z" înseamnă "**x** se rescrie ca **y** concatenat cu **z**". "{.}" indică rescrieri alternative: "x --> {Y, Z}" are, așadar, semnificația "**x** se rescrie ori ca **y,** ori ca **z**". "(...)" este semnul unei realizări facultative: "x --> y ∩ (z)" înseamnă "**x** se rescrie ca **y** eventual concatenat cu **z**". "/.../" indică restricții sintactice. Se previne, în acest fel, generarea unor construcții negramaticale cum ar fi, de pildă, "El a devenit pe prim-ministru." "//...//" indică restricții semantice, eliminîndu-se posibilitatea de a genera propoziții corecte sintactic, dar anormale semantic (de exemplu: "Scaunul paște trifoi.").

Regulile gramaticii sînt reguli de structură (sau de constituenți), reguli de subcategorizare și reguli lexicale. Primele folosesc simbolurile principale, cu excepția celor terminale. Exemple: P --> (GN) ∩ GV; GV --> V ∩ (GN). Oricare dintre simbolurile preterminale ce apar în regulile de structură permite **o utilizare recursivă.**

Regulile de subcategorizare operează asupra acelor simboluri preterminale ce se referă la categorii: N, V, A_j. Aceste reguli sînt de două feluri: de *subcategorizare strictă* și de *subcategorizare selecțională*. Primul tip utilizează, în mod specific, simbolul auxiliar "/.../". Există, de exemplu, verbe care impun determinanților lor nominali prepoziția **cu: a coincide (cu), a se certa (cu).** Asemenea particularități sintactice sînt captate de către regulile de subcategorizare strictă. În situația menționată, regula are aspecul următor: V --> / ___ cu N /.

Subcategorizarea selecțională operează asupra categoriilor sau asupra simbolurilor ce rescriu categoriile în cadrul unei reguli de subcategorizare strictă. Fie din nou cazul verbelor ce impun nominalului prepoziția **cu.** Nu există nici o regulă care să indice felul nominalului ce poate apărea după prepoziție. Teoretic, sintaxa poate genera, prin urmare, construcții precum "Venirea ta a coincis cu mama." sau "Dan se ceartă cu ușa.". Asemenea enunțuri sînt anormale semantic, iar regulile selecționale sînt concepute tocmai ca să împiedice apariția lor. Se poate propune, deci, următoarea regulă selecțională, în continuarea regulii de subcategorizare strictă menționate mai sus:

I P --> GN ∩ GV
II G --> NN
III GV --> V
IV V --> / N_{Nom} -- /
V / N_{Nom} -- / --> // + Uman //
VI // + Uman // --> {copilul/băiatul/fata/vecinul}.

Simbolurile cuprinse între dublele bare oblice indică particularitățile semantice ale nominalului care se poate combina cu verbul ce impune prepoziția **cu.**

Regulile lexicale sînt cele care operează cu simbolurile terminale caracterizate sintactic și semantic.

Există o ordine riguroasă a aplicării regulilor: primele se aplică regulile de constituenți; după ele urmează regulile de subcategorizare strictă; apoi vin regulile selecționale; iar ultimele sînt regulile lexicale.

Se constată, cu această ocazie, că un model G. C. I. este N. SEM. Dacă era E. SEM, regulile selecționale ar fi avut prioritate față de celelalte.

Funcționarea unui model G. C. I. înseamnă aplicarea regulilor în ordinea indicată. Aplicarea regulilor trebuie să respecte următoarele condiții: printr-o regulă de rescriere se înlocuiește întotdeauna numai cîte un simbol; operațiile se aplică pînă la punctul la care secvența nu mai conține nici un simbol preterminal.

Ceea ce urmează reprezintă un fragment de gramatică generativă a constituenților imediați în română:

I P --> GN ∩ GV
II GN --> N
III GV --> V
IV V --> / GN_{Nom} -- /
V / GN_{Nom} -- / --> // + Uman //
VI // + Uman // --> {citește, scrie, vorbește, învață, se joacă}
VII N --> // + Uman //

VIII // + Uman // --> {copilul, băiatul, fata, școlarul}.

Regulile I–III sînt reguli de constituenți; IV realizează subcategorizarea strictă; VI și VIII sînt reguli lexicale.

Fragmentul este o simplificare din mai multe puncte de vedere: au fost omise rescrieri alternative ale GV și ale GN; s-a operat direct cu ajutorul cuvintelor, și nu cu morfeme; s-a considerat astfel ca fiind deja rezolvată problema acordului.

Ținîndu-se seama de restricțiile semnalate mai sus în aplicarea regulilor, fragmentul funcționează, pentru un caz dat, după cum urmează:

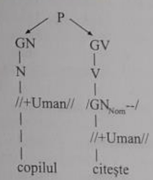
(i)	GN ∩ GV	(rescrierea lui 'P')
(ii)	N ∩ GV	(rescrierea lui 'GN')
(iii)	N ∩ V	(rescrierea lui 'GV')
(iv)	N / GN_{Nom} -- /	(rescrierea lui V)
(v)	N ∩ // + Uman //	(rescrierea lui / GN_{Nom} -- /
(vi)	N ∩ citește	(rescrierea lui '// + Uman //')
(vii)	// + Uman // ∩ citește	(rescrierea lui 'N')
(viii)	Copilul citește	(rescrierea lui // + Uman //).

A fost generată astfel o propoziție a limbii române. Șirul (i)–(viii) de operații se numește **derivație** sau **istorie derivațională** (a unei propoziții). În modelul G. C. I. fiecare derivație se poate reprezenta printr-o schemă numită **arbore** sau (în terminologia franceză) **indicator sintagmatic.** Orice frază primește în modelul G. C. I. o descriere ce înseamnă tocmai parcursul ei derivațional. Pentru propoziția generată mai sus, descrierea în arbore e următoarea:

3.4.3.3. Sintaxe transformaționale (G.T.). Acest model reprezintă un stadiu mai avansat al generativismului. Pentru a se înțelege căror necesități răspunde o sintaxă transformațională, se poate porni de la două studii de caz.

Fie, mai întîi, perechea de enunțuri:

(41) **Dan învață și Ioana învață.**

(42) **Dan și Ioana învață.**

Un model G. C. I. poate genera cele două enunțuri datorită următoarelor reguli:

I P --> {P_1 ∩ Coord ∩ P_2 / GN ∩ GV}
II P_1 --> GN ∩ GV
III GN --> N
IV N --> Dan
V GV --> V
VI V --> învață
VII P_2 --> GN ∩ GV
VIII GN --> N
IX N --> Ioana
X GV --> V
XI V --> învață
XII Coord --> și
XIII GN --> N_1 ∩ Coord ∩ N_2
XIV N_1 --> Dan
XV N_2 --> Ioana
XVI Coord --> și
XVII GV --> V
XVIII V --> învață

Gramatica a fost aici simplificată, nemailuîndu-se în considerație și regulile de subcategorizare strictă sau selecțională.

Orice vorbitor al limbii române sesizează că între (41) și (42) există o anumită relație. Relație în sensul că (41)–(42) sînt sinonime, dar mai ales în sensul că (42) poate fi obținut de la (41). Deși asigură generarea acestei perechi, un model G. C. I. **nu conține nici o regulă care să indice posibilitatea unei asemenea tranziții.**

Situația a doua: să considerăm enunțul:

(43) **M-a văzut venind.**

(43) este ambiguu, căci înseamnă:

(43a) **M-a văzut cînd venea.**

sau:

(43b) **M-a văzut cînd veneam.**

Ambiguitatea lui (43) este percepută de orice vorbitor al românei. Din nou însă, într-un model G. C. I., relația lui (43) cu (43a) și (43b) nu e explicată în nici un fel. Că e vorba despre interpretarea (43a) sau (43b), propoziția (43) are, într-un asemenea model, o singură istorie derivațională.

O sintaxă transformațională are capacitatea să rezolve tipul de probleme amintite mai sus. Organizarea ei este, pînă la un punct, aceeași cu organizarea unei sintaxe G. C. I. Deosebirea constă în faptul că un model transformațional conține în plus reguli denumite **transformări.**

O transformare este o regulă care operează în condițiile următoare:

(i) ea se aplică după regulile de constituenți, de subcategorizare și lexicale;

(ii) nu mai poate fi urmată de alte reguli (de constituenți, de subcategorizare sau lexicale);

(iii) se aplică numai în anumite condiții, adică pe anumite tipuri de structuri sintactice generate prin regulile nontransformaționale;

(iv) efectul aplicării sale trebuie să fie conservarea sensului.

Sînt necesare explicații pentru punctele (iii) și (iv). O gramatică transformațională înglobează **tipuri** de reguli de transformare; coordonarea constituenților, pasivizarea, pronominalizarea reprezintă tocmai asemenea tipuri. Fiecare tip de transformare se aplică pe o anumită clasă de structuri sintactice. De pildă, pasivizarea nu se aplică pe structurile care permit pronominalizarea, iar pronominalizarea nu se aplică pe construcțiile care permit coordonarea constituenților.

Cerința de la punctul (iv) spune că o transformare nu trebuie să deformeze sensul. Pasivizarea e un exemplu bun. După cum e cunoscut, pasivul se obține de la construcții active dotate cu obiect direct. Enunțul:

(44) **Toți au citit cu interes cartea.**

reprezintă o astfel de bază pentru aplicarea transformării pasive. Aplicarea transformării dă următorul rezultat:

(45) **Cartea a fost citită cu interes de toți.**

Nu există nici o diferență de sens între (44) și (45), fapt care dovedește că tranziția de la (44) la (45) este, cu adevărat, o transformare. Nu același lucru se poate spune însă despre trecerea de la:

(46) **Castorii construiesc baraje.**

la:

(47) **Barajele sînt construite de castori.**

Formal, tranziția respectă regula pasivizării și totuși sensul nu e conservat. Răspunzătoare de această abatere de la regulă e structura semantică a propoziției (46).

Se înțelege acum mai bine în ce constă o transformare. Ea reprezintă o operație (sau un ansamblu de operații), și anume: o substituție de simboluri, o deplasare sau o suprimare. De exemplu, coordonarea constituenților înseamnă:

a) suprimarea constituenților identici;

b) deplasarea conjuncției coordonatoare de la nivel interpropozițional la nivel intrapropozițional și conectarea constituenților nonidentici;

c) modificarea eventuală a formei verbului în vederea realizării acordului.

Deoarece oricare secvență generată printr-o gramatică își are asociat un arbore, se poate spune că o transformare reprezintă o tranziție de la un arbore la altul.

Introducerea conceptului de transformare într-o gramatică generativă are o serie de consecințe importante.

(i) Se poate, astfel, face distincția între **structura sintactică de adîncime** a unui enunț și **structura lui de suprafață.** Structura de adîncime este baza de aplicare a transformării, iar structura de suprafață este rezultatul obținut printr-o transformare. Distincția nu este pur terminologică. S-a putut constata că, pentru a abstrage relațiile sintactice proprii unui sistem lingvistic, nu este nevoie să ne adresăm structurilor de suprafață, ci acelora de adîncime. Un exemplu: gramatica tradițională definește adverbul drept partea de vorbire care determină un verb (sau un alt adverb), dar admite, în același timp, atribute adverbiale, așadar adverbe care sînt determinanți ai substantivului: **ziua de ieri, băiatul de acolo.** Se creează astfel o contradicție pe care gramatica tradițională nu o rezolvă. Printr-un model transformațional, contradicția este însă rezolvabilă. Conform acestui model, proprietățile sintactice ale adverbelor nu se descoperă la nivelul structurilor de suprafață. Or, construcțiile **ziua de ieri, băiatul de acolo** sînt tocmai asemenea structuri rezultate din transformările următoarelor structuri de adîncime: **ziua care a fost ieri, băiatul care se găsește acolo.** Se observă că, la acest nivel de adîncime, adverbul este determinant al verbului.

Distincția dintre structura de adîncime și cea de suprafață poate fi formulată și în felul următor: dacă unei construcții îi sînt asociați cel puțin doi arbori, atunci în situația ei se poate face deosebirea dintre adîncime și suprafață. Dacă însă enunțului îi e asociat un singur arbore, atunci structura lui de adîncime coincide cu aceea de suprafață.

Într-un model G. C. I., deosebirea menționată se anulează.

(ii) O sintaxă transformațională are față de un model G. C. I. o putere explicativă superioară. Prin "putere explicativă" se înțelege capacitatea unui model de a pune în relație structuri sintactice ale unei limbi, de pildă, activul și pasivul, construcțiile pronominalizate și cele nepronominalizate. Relația este explicativă deoarece una dintre construcții este structura de adîncime a celeilalte.

(iii) La puteri generative identice o sintaxă transformațională se dovedește de multe ori mai simplă decît una netransformațională. De exemplu, un model G. C. I. și o sintaxă transformațională pot genera construcții coordonate de felul enunțurilor (41)–(42). Dar, în timp ce un model G. C. I. folosește, pentru aceasta, 18 reguli, unui model transformațional îi sînt necesare numai 13 (12 reguli care nu sînt transformări și o regulă de transformare).

(iv) Un model transformațional conduce la interpretări diferite de cele ale gramaticii tradiționale. Am semnalat în paragraful "Sintaxă funcțională și sintaxă categorială" un paradox, arătînd că el e urmarea unei "colaborări" a funcționalismului cu orientarea analitică a gramaticii (cf. exemplelor (39)–(39') și comentariul lor). E acum posibil să se arate că, prin tratamentul transformațional, paradoxul se dizolvă. (39) este o structură de suprafață rezultată din transformarea operată asupra următoarei structuri de adîncime:

(39'') **Trebuia să vină un om** (sau: **omul**). **Omul nu a mai venit.**

Transformarea constă în substituția celei de-a doua ocurențe a substantivului **omul** cu pronumele relativ **care:**

(39') **Trebuia să vină omul care nu a mai venit.**

Această transformare este urmată de o alta ce repoziționează constituenții **omul** și **care**. Rezultatul este enunțul (39). Din punct de vedere transformațional, nu are nici o importanță faptul că acești doi constituenți îndeplinesc acum alte funcții sintactice, căci relevantă este doar structura de adîncime.

În încheiere, cîteva observații generale.

Conceptul de transformare nu este echivalent cu conceptele de contragere și de expansiune (sau dezvoltare) din sintaxa tradițională. Unele contrageri sînt într-adevăr transformări (de exemplu, convertirea unui verb la un mod personal într-un gerunziu), dar, în genere, o transformare ascultă de anumite condiționări (prezentate deja mai sus) străine contragerilor.

O sintaxă transformațională conține, ca o parte a sa, un model G. C. I., dar reciproca nu e adevărată.

O sintaxă transformațională e parte componentă a unei **teorii** transformaționale a limbii. Teoria e alcătuită (în afară de sintaxă) din semantică (al cărei obiect de studiu e structura de adîncime) și fonologie (al cărei domeniu e structura de suprafață). Această organizare caracterizează faza inițială a transformaționalismului (anii 1957–1965), cînd Noam Chomsky a propus două modele succesive. Ulterior, Chomsky și adepții săi și-au modificat punctele de vedere. Potrivit ultimei lui ipoteze, de exemplu, o gramatică transformațională nu posedă decît o singură regulă de transformare care constă în deplasarea constituenților (teoria "Government and Binding").

Stadiile transformaționalismului au condus la reacții critice interne: gramatica cazurilor a lui Fillmore este un astfel de exemplu, iar curentul semanticii generative, altul.

Generativismul și transformaționalismul au apărut și s-au dezvoltat în lingvistica americană marcînd o ruptură categorică cu behaviorismul lui Bloomfield. Chomsky afirmă că, atunci cînd se învață o limbă, nu se produce altceva decît o dezvoltare a unor nuclee ale limbajului, nuclee pe care le avem în creier. Pentru Chomsky, așadar, aptitudinile lingvistice sînt înnăscute și nu se dobîndesc.

3.5. Stratificare și nonstratificare. Sintaxa tradițională este constituită din sintaxa propoziției și din cea a frazei. Pentru acest motiv, ea poate fi considerată o teorie stratificată. Principiul stratificării poate fi reliefat și de împrejurarea că părțile de propoziție își au corespondente la nivelul frazei în anumite tipuri de propoziții subordonate. Stratificarea reprezintă o proprietate mai puțin luată în considerație de teoriile sintactice netradiționale. O

parțială dizolvare a distincției propoziție/frază se observă în sintaxele de tip categorial sau în acelea normal orientate semantic (întrupate istoric în analiza sintagmatică din lingvistica americană). Acolo, o anumită poziție din enunț este realizabilă printr-un anumit număr de clase de cuvinte (nume, pronume etc.), dar și prin propoziție. În felul acesta, distincția propoziție/frază nu mai e necesară, ea fiind înlocuită cu un concept uniformizator: cel de clasă funcțională de substituție.

Dizolvarea stratificării este, în cazul acestor teorii sintactice, numai parțială deoarece distincția propoziție/frază rezistă atunci cînd un enunț e alcătuit din cel puțin două verbe aflate la moduri personale și coordonate. Pentru asemenea împrejurări conceptul de clasă funcțională de substituție nu mai realizează uniformizarea.

Distincția propoziție/frază este integral suspendată în cadrul sintaxei generative. Se întîmplă așa deoarece simbolul 'P' permite în această teorie o utilizare recursivă.

4. CONCLUZII

Istoria postsaussuriană a sintaxei demonstrează cum modelul de teorie sintactică ce ni se propune prin tradiție nu este nici unicul și nici cel mai bun. Am încercat să subliniem acest aspect arătînd că pentru fiecare trăsătură a sintaxei tradiționale este posibilă conceperea unui model sintactic alternativ. Rezultatul este constituirea unui spectru de teorii. O limită a spectrului e reprezentată de sintaxa tradițională. Cealaltă extremă este sintaxa generativ-transformațională, căci ea este (în forma descrisă aici și totodată în anumite întrupări istorice) E. S., N. SEM, categorială, nonanalitică și nestratificată. Indiferent de opțiunile ce pot exista pentru unul sau altul dintre modelele comentate aici, nu trebuie uitată lecția de principiu: **existența unui pluralism metodologic, în absența căruia cercetarea științifică eșuează în metafizica adevărului.**

BIBLIOGRAFIE

Despre extindere structurală:

Valeria Guțu Romalo, "Sintaxa limbii române. Probleme și interpretări", București, 1973, p. 36–45 (începînd cu paragraful 2.2.).

Gabriela Pană Dindelegan, "Sintaxa limbii române. Partea I. Sintaxa grupului verbal", București, 1976, p. 52 (subparagraful 2.0.).

Despre o sintaxă excesiv orientată semantic și normal orientată semantic:

Gabriela Pană Dindelegan, "Reflecții pe marginea «teoriei cazurilor»", în "Studii și cercetări lingvistice", nr. 1, 1972.

idem, "Sintaxa limbii române...", București, 1976, p. 26–29.

Valeria Guțu Romalo, *op. cit.*, p. 46–70.

Gabriela Pană Dindelegan, *op. cit.*, p. 52–54 (subparagraful 2.0.1).

Despre sintaxa categorială:

Sorin Stati, "Sintagma și locul ei în structura limbii", în Ion Coteanu (red. resp.), "Elemente de lingvistică structurală", București, 1967, p. 113–127.

Sorin Stati, "Teorie și metodă în sintaxă", București, 1967, p. 85–95 (paragraful "Structura sintagmatică").

Gabriela Pană Dindelegan, *op. cit.*, p. 47–49.

Despre model și modelare:

Em. Vasiliu și Sanda Golopenția-Eretescu, "Sintaxa transformațională a limbii române", București, 1969, p. 17–19.

Despre competență și performanță:

Em. Vasiliu și Sanda Golopenția-Eretescu, *op. cit.*, p. 15–17.

Gabriela Pană Dindelegan, *op. cit.*, p. 15–16.

Despre tipuri de sintaxe generative:

Em. Vasiliu și Sanda Golopenția-Eretescu, *op. cit.*, p. 19–27.

Emanuel Vasiliu, "Gramatici generative", în "Limba română", 1963, nr. 3, p. 219–231.

Despre organizarea unei gramatici transformaționale:

Em. Vasiliu și Sanda Golopenția-Eretescu, *op. cit.*, p. 28–37.

Gabriela Pană Dindelegan, *op. cit.*, p. 20–26 (paragraful 3).

Despre structura de adîncime și cea de suprafață:

Gabriela Pană Dindelegan, *op. cit.*, p. 17–18.

Despre teoria transformațională a limbii:

Em. Vasiliu și Sanda Golopenția-Eretescu, *op. cit.*, p. 37–42.

Propuneri de aplicații

1. Se dau enunțurile:

(48) ***Această*** *uzină* este falimentară.

(48') *Uzina* ***aceasta*** este falimentară.

(49) ***Fiecare*** *candidat* s-a descurcat cum a știut.

(50) ***Nouă*** *muncitori* au renunțat la grevă.

(51) ***Al treilea*** *concurent* a abandonat.

(51') *Concurentul* ***al treilea*** a abandonat.

a) Să se precizeze funcția sintactică (în termenii gramaticii tradiționale) a cuvintelor subliniate și să se explice, în acord cu regulile acestei gramatici, de ce cuvintele au funcția indicată.

b) Să se precizeze (folosindu-se tipologia relațiilor descrisă în subparagraful 3.1.) felul relațiilor ce se stabilesc între constituenții sintagmelor scrise cursiv și să se arate dacă (și eventual unde) tipul de relație îndreptățește interpretarea dată (în termenii sintaxei tradiționale) cuvintelor subliniate.

2. Se dă enunțul:

Caii înhămați și căruța așteaptă în bătătură de mult timp, gata de plecare.

Ținîndu-se seama de definiția propusă pentru sintagmă în paragraful 3.3., să se identifice sintagmele și să se precizeze felul fiecăreia.

3. Fie limbajul L_0 alcătuit din elementele lexicale **x, y, z.** Să i se construiască lui L_0 o sintaxă și să se precizeze ce secvențe corecte în L_0 se obțin ca urmare a faptului că fiecare element lexical admite o utilizare recursivă (maximum cinci exemple).

4. Cu simbolurile indicate în subparagraful 3.4.3.2., să se construiască sintaxa enunțului:

(52) **Cutremurul a distrus orașul.**

Să se arate ce alte enunțuri ar putea fi generate prin sintaxa construită (maximum cinci exemple).

5. Se dă enunțul:

(53) **Ioana și Dana se ceartă.**

Să se construiască structura de adîncime a acestui enunț.

6. Se dau enunțurile:

(54) **El a devenit ceva. El și-a dorit să devină ceva.**

(55) **S-a întîmplat un eveniment. Toți au aflat evenimentul.**

(56) **Dacă cineva umblă cu miere, atunci gustă din ea.**

Să se precizeze ce enunțuri pot rezulta din transformarea acestor structuri de adîncime.

Capitolul al IV-lea

SEMANTICA

Rezumat

O schiță a semanticii diacronice și a dinamicii acesteia a fost expusă în capitolul I din partea întîi a acestei lucrări. Aici vor fi prezentate trei dintre principalele curente ale semanticii sincronice. Acestea sînt *semantica structurală, semantica transformațională* și *semantica logică.*

Este discutată mai întîi o distincție esențială: deosebirea dintre limbaj-obiect și metalimbaj (paragraful 2). Distincția privește orice ramură a lingvisticii, dar cu atît mai mult semantica: singura șansă de a vorbi cu sens **despre sens** este stipularea acestei distincții.

Metoda, conceptele și obiectivele semanticii structurale și transformaționale sînt prezentate și comentate în paragrafele 2.1. și 2.2. Semanticii logice i s-a acordat un spațiu mai mare (paragraful 2.3.), din motive exclusiv didactice. Acest tip de semantică este, în genere, mai puțin cunoscut, iar, atunci cînd este cunoscut, este privit cu o oarecare neîncredere (la noi, ca, de altfel, și în lingvistica europeană). Semantica logică presupune o sumă de cunoștințe din domeniul logicii moderne – care este formală și matematizată. În această lucrare, au fost date explicații și formulate comentarii privitoare la ceea ce am considerat că trebuie să fie nucleul elementar de cunoștințe necesare unui începător. Expunerea a omis, în mod deliberat, partea de calcul sintactic și semantic, cuprinsă în orice abordare logic-formală a limbii naturale. Cei care se vor simți atrași de această metodă de lucru trebuie, deci, să știe că acest nucleu se cere a fi completat cu însușirea tehnicilor de demonstrație sintactică și semantică. Detalii asupra acestor tehnici sînt cuprinse în lucrările indicate în bibliografia de la sfîrșitul acestui capitol.

1. INTRODUCERE

Prin **semantică** se înțelege în mod curent acea ramură a științei lingvistice al cărei obiect de studiu sînt **sensurile.** Din practica proprie, dar și din instrucția școlară primită, orice vorbitor știe că **sensurile** sînt **proprietăți** de un anume fel **ale cuvintelor, ale construcțiilor, ale propozițiilor** și **frazelor.** Vorbitorul mai știe, de asemenea, că între sensurile diferitelor unități lingvistice se instituie diverse relații: de **sinonimie,** de **antonimie,** de **omonimie** sau de **paronimie.** Tot practica lingvistică este aceea care arată că un cuvînt poate poseda cel puțin două sensuri și că există o anumită libertate (acordată de către limbă vorbitorilor) de a se acționa asupra sensurilor. Astfel, acestea se schimbă.

Toate aceste noțiuni au alcătuit, pentru multă vreme, nucleul semanticii, în calitatea ei de disciplină lingvistică. Subordonată curentului istorist (dominant în știința limbii pînă la începutul secolului al XX-lea), semantica a fost și ea o disciplină istoristă. Ea a și rămas astfel, chiar și după ce toate celelalte ramuri ale lingvisticii și-au înnoit – sub influența ideilor lui Saussure sau ale lui Bloomfield – metodele. Nucleului de noțiuni fundamentale enumerate mai sus i s-au adăugat, de aceea, noțiuni explicative care vizau un aspect al istoricității sensului: metamorfoza lui. Această tendință a rămas dominantă pînă în anii '50 ai secolului al XX-lea.

Întrebarea (explicită sau implicită) "cum se schimbă sensul?" a devansat astfel pe o alta: "ce este sensul?". Ultima era totuși logic anterioară și raporturile normale între aceste interogații s-au restabilit abia în urmă cu aproximativ 40 de ani.

A răspunde la întrebarea "ce este sensul?" înseamnă, în lingvistică, a așeza știința semanticii pe cealaltă axă importantă de cercetare: pe axa sincronică. Problemele care decurg de aici sînt noi. Se naște, de exemplu, problema necesității de a studia felul în care sînt organizate sensurile într-o anume fază a unui sistem lingvistic. Se pune, de asemenea, problema de a abstrage eventuale legi generale de organizare a sensurilor. Se cere lămurită chestiunea raportului dintre **sens propriu** și **sens figurat** – raport care stă la originea **polisemiei.** În sfîrșit, ținîndu-se seama de relația de incluziune dintre unitățile diferitelor niveluri (cuvîntul inclus în construcție; construcția inclusă în propoziție; propoziția inclusă în frază), se impune o explicație pentru probabilele "incluziuni de sens" corespunzătoare. Cu acest fel de probleme a ajuns să se confrunte **semantica modernă,** care este, mai precis spus, o *semantică sincronică.*

Semantica sincronică nu este unitară. Ea e reprezentată prin mai multe curente. Pot fi considerate reprezentative cel puțin trei direcții: **semantica structurală, semantica transformațională** și **semantica logică.**

Oricare ar fi diferențele dintre aceste trei curente, există un numitor comun. El este conceptul de **metalimbaj semantic.** Acest concept presupune însă distincția generală dintre **limbaj-obiect** și **metalimbaj.**

2. LIMBAJ-OBIECT ȘI METALIMBAJ

Prin **limbaj-obiect** se înțelege acea limbă (naturală sau artificială) care este supusă unei descrieri fie globale, fie parțiale. O gramatică școlară, spre exemplu, are drept limbă-obiect limba națională sau limba maternă sau una dintre limbile de circulație internațională. Un limbaj de programare, ale cărui proprietăți sînt descrise într-un manual, devine și el limbaj-obiect.

Orice descriere a unei limbi se realizează însă tot într-o limbă. Această situație este, în unele împrejurări, evidentă, dar alteori e mai puțin vizibilă. Cazurile evidente sînt ilustrate de gramaticile folosite pentru învățarea unei limbi străine. Descrierea limbajului-obiect se face într-o altă limbă, presupusă a fi accesibilă celui ce învață. Situațiile în care e mai puțin limpede că există și o limbă a descrierii sînt exemplificate de gramaticile didactice ale limbilor naționale sau materne. În cazul acestora, limbajul-obiect este folosit și ca **limbaj de descriere** a limbajului-obiect. Limbajul în care se realizează descrierea unui alt limbaj se numește **metalimbaj.**

Deosebirea dintre limbaj-obiect și metalimbaj nu este un rafinament gratuit al spiritului științific. Ea s-a impus ca urmare a faptului că, în domenii de cunoaștere de o mare rigoare, cercetările au ajuns cîndva la impasuri grave. Domeniile în cauză sînt filosofia și fundamentele matematicii, iar impasul s-a numit **paradox.** S-a dovedit că paradoxurile nu puteau fi depășite în mod dialectic-hegelian, ci prin postularea anumitor distincții. Forma generalizată a acestor distincții este tocmai deosebirea **limbaj-obiect/metalimbaj.** Deosebirea aceasta reprezintă, prin urmare, o foarte importantă exigență epistemologică.

Devine clar astfel că, în domeniul lingvisticii, științe precum **fonetica, fonologia, morfologia, sintaxa** sau **lexicologia** sînt, în primul rînd, *metalimbaje.* Cu **semantica** se întîmplă la fel. În măsura în care se vorbește, așadar, despre o semantică structurală, transformațională sau logică, se au în vedere metalimbaje distincte, al căror numitor comun este faptul că ele sînt metalimbaje **semantice.** Un metalimbaj este semantic dacă el se ocupă cu studiul fenomenelor de sens și/sau de denotație dintr-un limbaj-obiect.

2.1. Semantica structurală. Numele acestui important curent al semanticii moderne este revelator. Semantica structurală reprezintă un produs al doctrinei și al metodei structuraliste, amîndouă dominante în lingvistica europeană a secolului al XX-lea.

Există surse mai îndepărtate și mai apropiate ale semanticii structurale. Sursa îndepărtată o constituie doctrina saussuriană a **semnului lingvistic.** Una mai apropiată este teoria **cîmpurilor lexicale** a lui Jost Trier, teorie înrudită de altfel cu aceea a saussurianismului. Sugestia cea mai apropiată în timp pentru o analiză structurală a sensului îi aparține însă lui Louis Hjelmslev. Într-un articol publicat în 1958, lingvistul danez a emis, pentru prima dată, ipoteza că sensurile unităților lexicale sînt susceptibile de o analiză sistematică. În felul acesta, conceptul (adică tocmai sensul) a fost supus **unei perspective compoziționale.** Sugestia lui Hjelmslev a fost fericit coroborată cu procedura de analiză care se cristalizase deja în fonologie. În fonologie, unitatea centrală era (și este) fonemul. Fonemul nu mai este însă unitatea **minimală,** deoarece este dovedită posibilitatea de descompunere a sa în unități încă și mai mici: trăsăturile fonematice distinctive. Ceea ce era demonstrat pentru planul expresiei putea fi adoptat, așadar, ca ipoteză plauzibilă de analiză și pentru planul conținutului. În felul acesta, s-a născut și ipoteza de anvergură a unei organizări **esențialmente similare** a celor două planuri ale limbii. În lingvistica generală, această ipoteză este cunoscută sub numele de **izomorfismul dintre expresie și conținut.** Pentru unii lingviști, ideea izomorfismului este deja o teză.

Denumirea de semantică structurală sugerează, în mod greșit, ideea că ar fi vorba despre un curent unitar. În realitate, semantica structurală este un mănunchi de tendințe. Nu se poate nega asemănarea dintre aceste tendințe, dar nu e ușor de precizat cîte invariante de metodă conferă acestor direcții un caracter unitar. Relativa eterogenitate a semanticii structurale se probează, de exemplu, în terminologie. Prin semantica structurală și-a făcut loc în lingvistică un anumit (meta)limbaj. Se întîmplă însă că, de multe ori, cercetătorii își făuresc propria terminologie, ca și cum știința semantică ar începe de fiecare dată cu ei înșiși. Se întîmplă, de asemenea, ca termeni folosiți cu o anumită accepție, de către un cercetător, să fie preluați, dar cu o accepție schimbată, de altul. De exemplu, semnificația termenului **clasem** la Pottier și la Greimas nu este aceeași. La fel se petrec lucrurile și în cazul conceptului de **izotopie** la Greimas și la Rastier. Desigur, nimic și nimeni nu poate împiedica, în principiu, un cercetător să creeze un termen nou sau să modifice semnificația unui termen aflat deja în circulație. Cu toate acestea însă, nu este mai puțin adevărat că, dincolo de faptele ce justifică, la nivel individual, aceste fenomene, inflația și instabilitatea terminologică mărturisesc o stare de lucruri inerentă oricăror începuturi: imaturitatea disciplinei înseși.

Tocmai din aceste considerente, în prezentarea care urmează, semantica structurală nu este descrisă decît parțial în funcție de invariantele de metodă. Aceste invariante sînt prezentate acolo unde ele au un contur mai clar. Cînd lucrul acesta nu se petrece însă, expunerea se orientează după obiectivele pe care adepții semanticii structurale le urmăresc. Decurge de aici o anumită imagine a structuralismului semantic: o teorie și o serie de obiective care aparțin cîte puțin fiecăruia dintre semanticienii structuraliști, dar care, ca întreg, nu aparțin nimănui.

2.1.1. Sem și semem. Indiferent de variantele sale, semantica structurală expune un principiu unic de descriere a sensului. Acest principiu este de natură analitică și constă în a considera sensul lexical drept o entitate decompozabilă. Sensul lexical este un concept. În terminologia mai multor semanticieni structuraliști, sensul lexical este denumit **semem** (Bernard Pottier, Algirdas Julien Greimas), dar acest nume nu trebuie confundat cu sememul bloomfieldian. Sememul din semantica structurală poate fi privit prin analogie cu fonemul. Fonemul este un ansamblu de trăsături fonematice distinctive. Sememul este un ansamblu de trăsături **semantice** distinctive. Aceste trăsături semantice se numesc seme.

Conform cu acest punct de vedere, sensul (adică sememul) substantivului **tigru,** de pildă, constă din următoarea colecție (aproximativă) de seme: "mamifer", "sălbatic", "carnivor", "felină". Colecția este aproximativă, deoarece aici nu au fost enumerate toate semele care caracterizează în mod riguros sememul substantivului **tigru.** S-a urmărit numai o ilustrare elementară a principiului de descriere.

2.1.1.1. Exigențe impuse semelor. Uneori, referitor la conceptul de sem, în lucrările de semantică structurală, sînt formulate anumite exigențe. Se cere astfel semului să fie o unitate **distinctivă** și **minimală.** Se mai cere, de asemenea, ca numărul de seme întrebuințate pentru descrierea unui sistem semantic să fie **finit.** De obicei, aceste exigențe rămîn implicite.

(i) Condiția de distinctivitate nu are nevoie de comentarii speciale. Ea înseamnă că orice sem trebuie să aibă calitatea de a permite discriminări. Ansamblul tuturor acestor discriminări definește individualitatea semantică a unui cuvînt. Reluînd cazul substantivului **tigru,** se observă că fiecare sem permite anumite distincții: semul "mamifer" separă clasa tigrilor de clasa viețuitoarelor care nu sînt mamifere; semul "carnivor" distinge în interiorul clasei mamiferelor pe cele carnivore de cele necarnivore; semul "felină" restrînge și mai mult clasa, introducînd deosebiri între anumite mamifere carnivore (care sînt feline) și cele ce nu sînt feline etc. Se obișnuiește ca prezența sau absența unei proprietăți exprimate printr-un sem să fie indicată prin semnele aritmetice "+" și "–"; faptul că un anumit animal nu este, de exemplu, carnivor poate fi simbolizat prin notația "–carnivor".

Dacă un sem nu are valoare distinctivă, aceasta înseamnă că el are, în descrierea semantică, un rol pur decorativ. În consecință, se poate renunța la el.

(ii) Semul este gîndit în semantica structurală și ca **o unitate minimală.** În această privință, e necesară mai întîi o precizare. Se impune o distincție între **sem** și **expresia** acestuia. Dacă această distincție nu se face, exigența de minimalitate poate fi supusă, în mod eronat, criticii. O situație care ilustrează această deosebire este aceea a substantivului **foarfecă.** În sememul acestuia trebuie să apară, la un anumit punct, și un sem prin care să se indice utilizarea instrumentului. Semul în cauză poate fi următorul: "care servește la tăierea unor materiale sau obiecte nonrigide sau slab rigide". Funcția instrumentului e, prin urmare, indicată printr-o perifrază. Lungimea perifrazei ține însă de **expresia** semului, și nu de semul însuși. Nu e, prin urmare, nici o contradicție (deși aparențele spun altceva) între faptul că acest sem se realizează printr-o perifrază și faptul că se spune despre el că este un constituent **minimal** al sememului "foarfecă".

Cerința ca semul să fie o unitate minimală conduce semantica structurală spre o anumită teorie a conceptului, adică a sensului unui cuvînt. Analogia cu modul în care e gîndit fonemul se dovedește încă o dată clarificatoare. Un fonem este o sumă de trăsături fonematice distinctive. Rezultă de aici că nici o asemenea trăsătură **nu este un fonem,** raportul dintre fonem și trăsături distinctive fiind cel dintre întreg și parte sau dintre mulțime și elementul ce aparține acelei mulțimi. În principiu, acest raport trebuie să reapară și între semem și semele din care el e alcătuit. **Sememul** e deci un *întreg* (sau, alternativ, **o mulțime**), iar **semul** e *o parte a întregului* (sau **un element al mulțimii**). Dar nu se poate nega faptul că sememul constituie reprezentarea structurală **a unui concept.** În aceste condiții, așa cum trăsătura fonematică nu era un fonem (ci mai puțin), tot astfel semul nu poate fi el însuși un concept, ci "un fragment" al său. Însă această concluzie, dedusă din chiar principiile de analiză structurală a sensului, e manifest falsă: semul "mamifer" din componența sememului "tigru" nu e un fragment din conceptul "tigru", ci **este el însuși un concept** și poate fi și analizat, la rîndul lui, ca semem.

Paradoxul semelor este așadar următorul. Semantica structurală propune o reprezentare ansamblistă (adică în termeni de mulțimi) sau poate mereologică (adică în termenii relației

întreg–parte) a sensului lexical. Dar atît ansamblismul, cît și mereologia presupun respectarea anumitor postulate, care, de fapt, se văd încălcate de către semantica structurală. La această obiecție s-ar putea răspunde, din interiorul semanticii structurale, în chipul următor: reprezentarea semică a sensului nu are nici o legătură cu sensul însuși sau cu echivalentul sens-concept. Reprezentarea semică este doar o procedură convențională și utilă. Această replică dizolvă realmente obiecția de mai sus. Dar replica generează o obiecție nouă. Dacă semantica structurală se desolidarizează de teoria conceptului și a structurii acestuia, atunci nu se mai înțelege care este, de fapt, interesul cognitiv căruia această disciplină i se subordonează.

(iii) Cerința ca numărul de seme întrebuințate în descrierea unui sistem semantic să fie **finit** este de o evidentă normalitate. Nici o cercetare științifică nu poate utiliza un număr infinit de instrumente. Conceptul de sistem semantic înseamnă, aici, ansamblul de sensuri lexicale corespunzător numărului de unități ce alcătuiesc vocabularul unei limbi. Acest ansamblu este desigur finit, chiar dacă faptul de a fi finit înseamnă o cifră probabil de ordinul sutelor de mii. În aceste condiții, exigența numărului de seme înseamnă un lucru de felul următor: dacă **n** reprezintă numărul de sememe dintr-o limbă, numărul de seme necesar ar trebui să fie **m,** cu precizarea că **m** este neapărat mai mic decît **n.**

Nici o limbă nu deține, în acest moment, o descriere structurală a sememelor ei și nici nu e de crezut că într-un viitor prea apropiat lucrul acesta va fi posibil (cel puțin dacă descrierea structurală e înțeleasă în felul în care este acum înțeleasă). Această constatare nu reprezintă însă o obiecție adusă semanticii structurale. Din ea decurge doar faptul că, dacă sîntem în imposibilitatea de a indica numărul de seme și de a enumera aceste seme, împrejurarea nu înseamnă și imposibilitatea de a demonstra că semele sînt în număr finit.

2.1.2. Structura sememului. Semantem, clasem, virtuem. Nucleu semic și seme contextuale. Pînă în acest moment, sememul apare așadar ca o colecție de seme. Pentru unii reprezentanți ai semanticii structurale, colecția semică expune însă grupuri semice. Aceasta înseamnă că, pentru ei, sememul este mai mult decît o colecție de seme. Sememul are așadar o structură.

În concepția lui Bernard Pottier, spre exemplu, clasa semelor ce reprezintă sememul unui cuvînt este o reuniune de trei subclase. Prima subclasă e compusă din semele care conferă sememului individualitate. Această subclasă este numită **semantem** (semantemul lui Pottier nu trebuie însă confundat cu semantemul lui Gougenheim și al lui Vendryes). De pildă, pentru sememul cuvîntului **om,** unul dintre semele care alcătuiesc semantemul acestuia este "ființa rațională".

Alături de semantem se află clasemul, seme ce indică trăsături generice. "Mamifer" este, de pildă, un sem aparținînd clasemului, și nu semantemului, deoarece proprietatea exprimată de el nu caracterizează doar sememul substantivului **om,** ci multe alte sememe.

În sfîrșit, a treia subclasă de seme din structura sememului este, în semantica lui Pottier, **virtuemul.** Virtuemul este alcătuit din semele ce justifică mecanismul conotației. Reclama firmei de carburanți "Esso" îi îndeamnă pe automobiliști: "Puneți un tigru în motorul dumneavoastră!". Aici, cuvîntul "tigru" apare în enunț în locul sintagmei "benzina Esso". Dar, pentru ca substituția să fie posibilă, e necesar ca sememul cuvîntului și cel al sintagmei să posede un grup de seme în comun. Semele în cauză ar putea fi "suplețe", "rapiditate", "vigoare". Grupul pe care îl formează ele nu reprezintă nici semantemul, nici clasemul vreunuia dintre sememele celor două unități. Semele respective fac parte din virtuem.

Semantemul are așadar funcția de a justifica un anumit tip de combinații semantice. De pildă, propoziția:

(1) **Oamenii gîndesc.**

se explică, semantic, tocmai prin prezența **aceluiași semantem** în sememul substantivului și în cel al verbului. Enunțul:

(2) **Omul aleargă.**

se explică însă prin **clasemul** comun avut de cei doi constituenți propoziționali. Iar expresia "trestie gînditoare" se justifică prin identitatea de **virtuem.**

Un model mai simplu al structurii sememului este propus de Algirdas Julien Greimas. Greimas distinge între **nucleu semic** și **seme contextuale.** Nucleul semic corespunde aproximativ semantemului de la Pottier, iar semele contextuale ar fi echivalentele clasemului și ale virtuemului.

Atît la Pottier, cît și la Greimas, propunerile privind structura sememului sînt destinate să explice raportul dintre sensul denotativ și cel conotativ.

2.1.3. Coerența semantică : *izotopia*. Semantica structurală presupune cu îndreptățire faptul că se poate vorbi despre coerență semantică nu numai la nivel propozițional, ci și dincolo de acest nivel. Coerența semantică a propoziției este explicabilă fie prin identitatea de semantem, fie prin identitatea de clasem, fie prin cea de virtuem. S-a pus însă problema fenomenului care dă seamă de coerența unui ansamblu de propoziții sau de fraze, adică de coerența unui text. Cu acest scop a fost introdus conceptul de **izotopie.** Cel care l-a introdus a fost Greimas. Una dintre precizările făcute de el asupra acestei noțiuni este următoarea:

"Prin izotopie înțelegem un ansamblu redundant [adică avînd caracter repetitiv, *n. m.– E. I.*] de categorii semantice care fac posibilă lectura uniformă a povestirii, astfel încît aceasta să rezulte din lecturile parțiale ale enunțurilor și din rezolvarea ambiguităților acestora, rezolvare care este ghidată de căutarea unei unice lecturi." (A. J. Greimas, **Du sens,** Seuil, Paris, 1970, p. 188)

Precizarea aceasta dorește să spună mai multe lucruri dintr-o dată. În primul rînd, ea îl introduce în discuție pe **cititor,** căruia îi atribuie aspirația unei lecturi unice (sau poate, mai sugestiv spus, integratoare). În al doilea rînd, se afirmă că această lectură unică trebuie să fie o rezultantă a lecturilor parțiale (este vorba, desigur, despre lecturile unor fragmente de text). În sfîrșit, precizarea că această aspirație către lectura unică și uniformă este susținută de textul însuși prin recurența anumitor categorii semantice. Această recurență, ce vine în întîmpinarea așteptărilor cititorului, se numește *izotopie*.

După cum se observă, **izotopia** este **un fenomen complex** și nu întotdeauna clar. Greimas l-a introdus pentru a explica organizarea semantică a oricărui text, dar aplicațiile cele mai interesante ale acestei ipoteze au vizat textele literare. O ilustrare remarcabilă a conceptului de izotopie o furnizează oricare din romanele lui Thomas Mann. În "Muntele vrăjit", spre exemplu, dragostea "bunului și bravului" Hans Castorp pentru Clavdia Chauchat este constant asociată cu ideea de rău și de păcat. Totalitatea elementelor prin care scriitorul sugerează acest lucru formează una dintre izotopiile principale ale romanului.

2.1.4. Arhisemem, episemem. În terminologia lui B. Pottier, arhisememul e acea colecție de seme care este comună mai multor sememe. Înțeles astfel, arhisememul e, de fapt, corespondentul la un alt nivel al clasemului. Clasemul este un subansamblu semic al sememului. Arhisememul e subansamblul semic care poate fi abstras din mai multe sememe. Deci arhisememul poate fi gîndit ca un clasem al **unei colecții de sememe.**

Din sememele cuvintelor **bou, taur, bivol, vacă, bivoliță, vițel, viţică** se pot abstrage, spre exemplu, semele comune 'mamifer', 'ierbivor'. În raport cu sememul fiecăruia dintre aceste cuvinte, semele menționate sînt părți din **clasem.** În raport cu colecția sememică a tuturor acestor cuvinte însă, semele sînt părți din **arhisemem.**

După cum se pare, clasemele sînt destinate să explice coerența semantică sintagmatică, în timp ce arhisememele au rolul de a releva organizarea paradigmatică a sememelor. Pentru acest motiv nu s-ar cuveni probabil să se vorbească, în cazul enunțului (2), de arhisememul celor doi constituenți propoziționali, ci de clasemele lor comune.

Lexicologia și semantica sînt obligate să se confrunte și cu o categorie specială de fenomene, ilustrate de expresiile idiomatice. Din punct de vedere semantic, expresiile idiomatice se caracterizează prin împrejurarea că sensul lor nu depinde de sensul părților componente. Aceasta înseamnă că sensul global al expresiilor idiomatice este un sens figurat: **a o lua la sănătoasa, a-și lua picioarele la spinare, a fi tobă de carte, a ține minte.**

Pentru a se explica, din punct de vedere semantic, expresiile idiomatice, s-a făcut apel la conceptul de **episemem.** Episememul este sememul unei construcții idiomatice. El este însă un semem de un tip special, deoarece e alcătuit din **virtuem,** adică din acele ansambluri semice răspunzătoare de mecanismele conotației.

A indica episememul unei construcții înseamnă, astfel, a sesiza o intenție expresivă și, implicit, a-i descoperi motivarea. Din această cauză, semantica structurală preia toate dificultățile cu care se întîlnește și frazeologia. Nu e posibil ca pentru orice expresie idiomatică să se găsească și o explicație semantică. Se poate, de exemplu, presupune ce motivare are locuțiunea **a o lua la sănătoasa.** Ea va fi fost rezultatul unei contaminații dintre proverbul **fuga e rușinoasă, dar e sănătoasă** și locuțiunea **a o lua la fugă.** Explicația semantică decurge conform genezei lexicale. Pentru expresia **tobă de carte,** lucrurile se complică însă. Căci acum este perceput doar **efectul** unei asociații, a cărei **origine** precisă rămîne obscură. Iar sesizarea motivării înseamnă tocmai indicarea virtuemelor care participă la realizarea episememului.

2.1.5. Concluzii. Semantica structurală are obiective și numeroase, și ambițioase. Ea năzuiește, prin metoda ei analitică, să prezinte sensurile dintr-o limbă ca fiind organizate în subansambluri. Corespondentul acestor subansambluri **sememice** (care țin de metalimbaj) în limbajul-obiect este **subansamblul** (sau cîmpul) **lexical.** Fiecărui cuvînt din limbajul-obiect îi este asociat în metalimbaj o descriere semantică: un semem. Fiecărui ansamblu de cuvinte din limbajul-obiect îi este asociat de asemenea în metalimbaj un ansamblu de sememe caracterizat de un arhisemem. Deoarece semantica structurală dispune, în prezent, de numeroase aplicații de acest tip, ea mai este uneori denumită și **semantică paradigmatică.** Iar, deoarece metoda utilizată este analitică, despre semantica structurală se mai spune, de asemenea, că este **o analiză componențială.**

Semantica structurală nu se limitează însă la a cerceta axa paradigmatică a limbii. Preocuparea pentru organizarea semantică la nivel sintagmatic (construcție, propoziție, frază, text) e mărturisită de conceptele de clasem și de izotopie. Distincția dintre sens propriu și sens figurat (altfel spus, dintre sens denotativ și sens conotativ) e explicată prin deosebirea dintre seme nucleare și seme contextuale.

Semantica structurală a integrat, în cele din urmă, nu numai sincronia (așa cum s-a urmărit la început), ci și diacronia. Eugenio Coseriu a pus bazele unei semantici structurale **diacronice.**

Semantica structurală are realizări inegale în ceea ce privește **problema reprezentării semantice.** Metoda ei permite reprezentări ale sensului cuvintelor și ale mulțimilor de sen-

[illegible]uri lexicale. Aceeași metodă justifică organizarea sintagmatică a sensurilor prin conceptele de clasem, semantem, virtuem sau izotopie. Totuși semantica structurală nu furnizează o metodă efectivă de reprezentare a sensului propozițional sau frastic.

2.2. Semantica transformațională. În forma ei standard (propusă de Chomsky în 1965), lingvistica transformațională este o teorie alcătuită din sintaxă, semantică și fonologie. Sintaxa este componenta generativă a teoriei: prin sintaxă se produc propozițiile unei limbi. Semantica și fonologia sînt componente interpretative. Fonologia furnizează reprezentarea sonoră a structurilor generate de sintaxă, iar semantica dă o interpretare a acestor structuri.

Componenta semantică a teoriei transformaționale a fost elaborată la începutul anilor '60 de Jerrold Katz, Jerry Fodor și de Paul Postal. Perioada coincide în mare cu intervalul de apariție a semanticii structurale. Demersurile sînt însă independente.

Semantica transformațională înseamnă, în principal, două lucruri: un vocabular (sau lexicon) și un tip de reguli. Atît vocabularul, cît și regulile au funcții bine stabilite: prin componentele vocabularului se urmărește descrierea sensului avut de fiecare cuvînt (cuvintele aparțin limbajului-obiect și sînt denumite, în semantica transformațională, **formative**). Prin reguli se intenționează a se arăta cum se compune sensul unei propoziții din sensul for[illegible].

2.2.1. Lexiconul. *Le*[illegible] [illegible]anticii transformaționale e alcătuit din trei categorii de sim[illegible] mărci semantice, [illegible] **[illegible]i distinctive** și **restricții selective.**

(i) Mărcile seman[illegible] [illegible]ntă analogul transformațional al semelor din semantica structurală. Mărcile semantice reprezintă, așadar, unul dintre instrumentele cu ajutorul cărora se realizează o descriere a sensului avut de un formativ.

(ii) Mărcile distinctive pot fi și ele considerate analoagele semelor. Deosebirea dintre mărcile distinctive și cele semantice constă, în aceste condiții, în faptul că mărcile semantice sînt utilizate în descrierea sensului **mai multor formative.** Mărcile distinctive însă apar numai în descrierea **unui anumit formativ** și captează individualitatea semantică a formativului în cauză. Pentru cazul formativului **mamifer,** spre exemplu, deosebirea dintre marca semantică și marca distinctivă e ilustrată de deosebirea 'animat'/'care naște (sau face să nască) pui vii, hrăniți cu lapte propriu'. Primul simbol este o marcă semantică, deoarece poate apărea în descrierea sensului avut de mai multe formative: **mamifer, pește, pasăre.** Al doilea simbol este o marcă distinctivă, deoarece nu se poate gîndi conceptul de mamifer în afara însușirii unui animal de a naște pui vii.

Pentru autorii semanticii transformaționale, din reprezentarea de sens asociată unui formativ poate să lipsească marca distinctivă, dar nu pot lipsi mărcile semantice. Acesta este un mod de a susține ideea că individualitatea semantică a unor formative nu poate fi captată mereu "într-un mod pozitiv". Uneori ea e, așadar, numai efectul negativ al ansamblului de mărci semantice întrebuințate în descriere.

(iii) Restricțiile selective sînt simboluri prin care se indică posibilitățile de combinare semantică a unui formativ cu alte formative. Se folosesc, în acest scop, paranteze unghiulare, simboluri de categorii sintactice (N, V, Aj, Av etc.) și mărci semantice. Pentru formativul **inteligent,** de pildă, există următoarea restricție selectivă: <N_{Animat},–>. Restricția precizează că adjectivul se poate combina doar cu acele nume caracterizate semantic prin marca 'Animat' (**cîine, pisică,** dar nu și **scaun** sau **ceașcă**).

Se poate arăta acum ce înseamnă în semantica transformațională a descrie sensul unui formativ lexical. Descrierea de sens este ansamblul ordonat, alcătuit din mărci semantice, eventuale mărci distinctive și dintr-o restricție selectivă. Descrierea ia forma unui șir de simboluri ordonate pe verticală. Fie, prin urmare, o limbă oarecare L_i, al cărei vocabular e

alcătuit din formativele $\mathbf{f}_1$, $\mathbf{f}_2$, ...$\mathbf{f}_n$. Fie $\mathbf{f}_i$ un formativ oarecare din acest vocabular. Pentru descrierea sensului său se folosesc, prin ipoteză, mărcile semantice $\mathbf{ms}_1$, $\mathbf{ms}_2$, $\mathbf{ms}_3$, marca distinctivă $\mathbf{md}_8$ şi restricţia selectivă $<- X\, ms_2 >$. În aceste condiţii, reprezentarea semantică asociată formativului $\mathbf{f}_i$ e următoarea:

f_i
|
N
|
ms_1
|
ms_2
|
ms_3
|
$m\,d_8$
|
$< - Xms_2 >$

(Simbolul 'N' arată că formativul $\mathbf{f}_i$ aparţine clasei sintactice a numelui.)

În semantica transformaţională, reprezentările de acest tip poartă denumirea de **lecţiuni.** O lecţiune este, aşadar, o reprezentare (de sens) care se foloseşte în mod obligatoriu de cel puţin o marcă semantică, în mod facultativ de o marcă distinctivă şi, de asemenea, în mod obligatoriu, de o restricţie selectivă.

Este posibil ca unui formativ să-i fie asociată nu o singură lecţiune, ci mai multe. (Formativul **lac** în română înseamnă, de pildă, două lucruri.) În aceste condiţii, reprezentarea va avea tot atîtea ramificaţii cîte sensuri are formativul. Fiecare ramificaţie este cîte o lecţiune. Numărul de lecţiuni asociate unui formativ indică **gradul de ambiguitate** a formativului în cauză.

2.2.2. Reguli de proiecţie (de amalgamare). Prin regulile de amalgamare se porneşte de la anumite lecţiuni şi se obţin lecţiuni noi, ce reprezintă sensul unei combinaţii de formative. Noua lecţiune este o **lecţiune derivată.**

Orice lecţiune derivată se prezintă **ca o reuniune** a mărcilor semantice şi a mărcilor distinctive ce caracterizează sensul formativelor intrate în combinaţie. Fie, din nou, formativul $\mathbf{f}_i$ discutat mai înainte; $\mathbf{f}_i$ are lecţiunea deja descrisă. Fie formativul $\mathbf{f}_j$ aparţinînd aceluiaşi vocabular; $\mathbf{f}_j$ e presupus a avea lecţiunea următoare:

f_j
|
A_j
|
ms_2
|
ms_7
|
md_{10}
|
$< Y_{m_2} - >$

Lecţiunea derivată, rezultată din aplicarea operaţiei de amalgamare între $\mathbf{f}_i$ şi $\mathbf{f}_j$, are forma următoare:

$f_i\, f_j$
|
ms_1
|
ms_2
|
ms_3
|
ms_7
|
md_8
|
md_{10}
|
$< -- Z_{m_2} >$

Această nouă lecţiune descrie sensul **unei construcţii.**

Interesul pe care îl trezesc regulile de amalgamare constă în faptul că, datorită lor, se poate reprezenta nu numai sensul construcţiilor, ci şi cel al propoziţiilor sau al frazelor. Aici intervine legătura dintre semantică şi sintaxă în cadrul teoriei transformaţionale.

În sintaxa transformaţională, structura unei propoziţii şi modul cum propoziţia a fost generată sînt descrise într-un arbore. Punctele de ramificaţie din arbore se numesc **noduri.**

Regulile de amalgamare se aplică întotdeauna pe o descriere structurală dată (adică pe un arbore) şi se conformează următoarelor condiţii:

(i) amalgamările se aplică de jos în sus, aşadar de la constituenţii ultimi către constituentul iniţial (care este # P #);

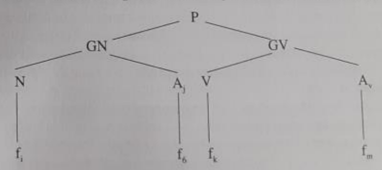
(ii) ele se efectuează pornindu-se de la constituenţi care expun aceeaşi restricţie selectivă;

(iii) ele se efectuează asupra constituenţilor aflaţi sub acelaşi nod.

Ţinîndu-se seama de aceste exigenţe, amalgamările se aplică în mod repetat pînă la constituenţii aflaţi sub nodul cel mai de sus (adică # P #).

Formativele $\mathbf{f}_k$ şi $\mathbf{f}_m$ aparţin vocabularului limbii L_i. Se admite că lecţiunea fiecăruia dintre aceste formative a fost deja dată. Amîndouă formativele au aceeaşi restricţie selectivă. Fie acum o propoziţie oarecare în L_i, şi anume: (3) $f_i \wedge f_j \wedge f_k \wedge f_m$.

Structura lui (3) şi istoria ei generativă sînt reprezentate în următorul arbore:

Potrivit condiţiilor (i)–(iii), interpretarea propoziţiei (3) înseamnă succesiunea următoare de amalgamări:

a) amalgamarea lecţiunii lui f_i cu lecţiunea lui f_j;
b) amalgamarea lecţiunii lui f_k cu lecţiunea lui f_m;
c) amalgamarea lecţiunii (derivate) a lui GN cu lecţiunea (derivată) a lui GV.

Nu există vreo stipulare privitoare la ordinea paşilor a) şi b). În loc de a), se poate aşadar începe şi cu b). Esenţial este însă faptul că lecţiunea lui f_i nu se poate amalgama nici cu lecţiunea lui f_k, nici cu aceea a lui f_m. Aceeaşi situaţie se constată şi în privinţa lecţiunii lui f_j faţă de lecţiunile lui f_k şi f_m. Restricţiile de amalgamare sînt impuse de exigenţa (iii). Totodată, permisiunea de amalgamare este precizată de condiţia (ii): f_i s-a combinat semantic cu f_j şi f_k s-a combinat semantic cu f_m deoarece restricţiile lor selective permiteau acest lucru.

Prin pasul c) se obţine o ultimă lecţiune derivată, care poate fi numită o **lecţiune propoziţională.** O lecţiune propoziţională constituie reprezentarea semantică a unei propoziţii. Se observă cum o asemenea reprezentare demonstrează faptul că sensul unei propoziţii se compune din sensurile părţilor ei alcătuitoare.

2.2.3. Clasificarea propoziţiilor în semantica transformaţională. Din posibilitatea de a furniza reprezentări ale sensului propoziţional decurge şi posibilitatea de a realiza o clasificare semantică a propoziţiilor. Katz şi Fodor au făcut o asemenea clasificare. Aici vor fi prezentate numai rezultatele de bază. Termenii în care sînt prezentate aceste rezultate diferă pe alocuri de terminologia lingviştilor americani. În această privinţă, se vor face la momentul potrivit precizările necesare.

Criteriul de clasificare întrebuinţat este chiar posibilitatea de a asocia unei propoziţii o lecţiune. Fie enunţul:

(4) **Scaunele roşii mănîncă multe calorifere.**

Conform regulilor din semantica transformaţională, grupului nominal-subiect din (4) i se acordă o lecţiune (derivată). Amalgamarea nu mai poate fi însă aplicată pentru grupul verbal, deoarece verbul şi grupul nominal-obiect nu au aceeaşi restricţie selectivă. Deci enunţului (4) nu i se poate asocia nici o lecţiune. O propoziţie sau o frază căreia semantica nu îi poate da o reprezentare de sens este **semantic anormală.**

În nici o limbă însă majoritatea propoziţiilor nu este constituită de enunţurile anormale semantic. Comunicarea lingvistică reclamă utilizarea unor propoziţii cu sens şi neechivoce. Aceste exigenţe îşi găsesc corespondentul, în semantica transformaţională, prin aceea că, pentru unele enunţuri, teoria furnizează o unică reprezentare de sens, adică o unică lecţiune propoziţională. Dacă, de pildă, se admite că de cuvintele **soare** şi **a apune** nu legăm alte sensuri, în afara celor întrebuinţate în mod uzual, atunci pentru propoziţia:

(5) **Soarele apune.**

semantica va furniza o unică reprezentare de sens. Enunţurile cărora semantica transformaţională le asociază o unică lecţiune se numesc **enunţuri semantic normale.**

S-a putut însă constata că există formative cu două sau chiar mai multe lecţiuni. Numărul de lecţiuni ataşabile unui formativ măsoară gradul de ambiguitate a formativului în cauză. Problema se pune, într-un mod identic, pentru propoziţii. Fie enunţul:

(6) **Lacul străluceşte.**

(6) poate avea, în afara unui context de comunicare, două interpretări:

(6a) **Apa stătătoare străluceşte.**

(6b) **Substanţa chimică străluceşte.**

În mod corespunzător, există două lecţiuni asociate enuţului (6). O propoziţie căreia i se pot ataşa cel puţin două lecţiuni se numeşte **propoziţie semantic ambiguă.**

Prin clasificarea enunţurilor în semantic anormale, semantic normale şi semantic ambigue, taxonomia propoziţiilor în semantica transformaţională nu s-a încheiat. Jerrold Katz a mai amintit şi despre alte tipuri de enunţuri, şi anume: enunţuri parafrastice, enunţuri metalingvistice, enunţuri analitice, contradictorii şi sintetice. Aici nu vor fi făcute decît ilustrări elementare şi nu vor fi date decît explicaţii sumare.

Un enunţ parafrastic (sau o parafrază) este o propoziţie care exprimă într-un alt fel conţinutul unei alte propoziţii. Majoritatea construcţiilor pasive sînt, de pildă, parafrazele construcţiilor active corespunzătoare. O serie de construcţii cu **a fi** sînt, de asemenea, parafraze pentru construcţii cu **a avea:**

(7) **Maria are o rochie nouă.**

(7') **Rochia nouă este a Mariei.**

Enunţurile metalingvistice sînt acele propoziţii prin care se exprimă judecăţi asupra unor alte enunţuri:

(8) **Propoziţia "O dictatură e bună dacă despotul e luminat." mi se pare absurdă.**

Sînt necesare însă cîteva precizări preliminare privind perechea de concepte **'analitic'–'sintetic'.** Nici unul dintre aceşti termeni nu trebuie înţeles în maniera în care a fost înţeles cînd s-a vorbit mai înainte despre o gramatică analitică sau sintetică. 'Analitic' şi 'sintetic' pentru Katz (dar şi pentru oricare alt filosof) sînt termeni al căror sens îşi află explicaţiile în limbajul filosofic. O propoziţie este **analitică** dacă adevărul ei este sesizat exclusiv pe baza sensului pe care ea îl exprimă (aceasta nu este *stricto sensu* definiţia analiticităţii dată de Kant, dar este o definiţie destul de exactă şi uşor de înţeles). Deci, a constata adevărul unei propoziţii fără să ne adresăm faptelor înseamnă a stabili analiticitatea propoziţiei respective. Este ceea ce se întîmplă cu enunţuri precum:

(9) **Celibatarii sînt oameni necăsătoriţi.**

(10) **Oculiştii sînt medici pentru ochi.**

Propoziţiile al căror adevăr (sau fals) este determinabil pe baza confruntării a ceea ce spune enunţul cu faptele sînt însă **propoziţii sintetice.** De pildă, adevărul enunţului:

(11) **Plouă.**

nu poate fi confirmat (sau infirmat) dacă nu se compară ceea ce spune propoziţia cu starea de lucruri.

O propoziţie al cărei **fals** decurge chiar din sensul exprimat de ea se numeşte **propoziţie contradictorie.** Este, de exemplu, situaţia enunţului:

(12) **Geamantanele grele sînt uşoare.**

Nu e necesară o examinare a faptelor pentru a conchide că (12) este o propoziţie falsă.

Katz, Fodor şi Postal au utilizat în lucrările lor conceptele de analitic, sintetic şi contradictoriu, dar în definirea acestor noţiuni ei nu au urmat calea expusă mai sus. Deosebirea este următoarea. În explicaţiile de mai înainte, a fost utilizată perechea de concepte 'adevăr'–'fals'. Pentru Katz, Fodor şi Postal, această pereche nu are însă nici un rol în definirea analiticităţii, sinteticităţii sau a contradicţiei. Definiţiile date de aceşti semanticieni decurg din limbajul propriu semanticii transformaţionale şi sînt mai abstracte. Destui filosofi le consideră chiar obscure. Pentru a evita complicaţiile, am ales, aşadar, în mod deliberat, o altă cale de definiţie. În aceste condiţii însă, sublinierea diferenţei de metodă definiţională devine cu atît mai necesară. Faptul că adevărul şi falsul nu au nici un rol pentru definirea enunţurilor analitice, sintetice sau contradictorii reprezintă una dintre **deosebirile decisive** dintre semantica transformaţională

Semantica transformațională aparține teoriei transformaționale standard. În versiunea contemporană, semanticii i se rezervă o altă poziție în interiorul teoriei globale. Ea e acum denumită "teoria formei logice", dar acest lucru nu înseamnă că ea s-ar suprapune semanticii logice.

2.2.4. Concluzii. Comparativ cu obiectivele semanticii structurale, țelurile semanticii transformaționale sînt mai puțin ambițioase, dar poate că tocmai din această cauză sînt mai precise. Ca și la structuraliști, se observă preocuparea pentru reprezentarea sensului lexical. Nu se întîlnește însă intenția de a studia organizarea paradigmatică a acestor sensuri. În schimb, reprezentarea sensului propozițional este o problemă care, în semantica transformațională, primește o rezolvare efectivă. Cercetarea nu este totuși extinsă la nivel transfrastic. Este adevărat, în anii din urmă s-au înregistrat, în domeniul poeticii, tentative de constituire a unei poetici generative **a textului.** Reprezentanții "clasici" ai transformaționalismului au rămas însă neutri la aceste propuneri. Lingvistica și poetica generativă a textului nu pot fi, de aceea, considerate ramuri din istoria "organică" a transformaționalismului.

Se poate aprecia că, spre deosebire de semantica structurală (ale cărei realizări sînt legate mai ales de axa paradigmatică), semantica transformațională este, într-o măsură mai mare, o teorie a coerenței sintagmatice.

Problema raportului dintre sens denotativ și sens conotativ se reflectă în semantica transformațională sub forma gradului de ambiguitate avut de un formativ sau de o propoziție.

Din semantica transformațională nu s-a construit pînă acum o teorie a schimbării semantice, așa cum s-a întîmplat în semantica structurală.

Este esențial comună celor două teorii procedura de descriere a sensului lexical: între colecția semică și lecțiune nu există o deosebire de esență, ci doar de grad. Principiul care stă în spatele acestei proceduri furnizează de altfel imaginea exactă a înrudirii dintre aceste două teorii. Și semantica structurală, și cea transformațională fac în mod programatic distincția dintre **sensul** unei unități lingvistice și **"obiectul"** denumit de acea unitate. Și, tot în mod programatic, aceste teorii refuză să se ocupe de problema relației dintre expresii și obiectele la care expresiile se referă.

Atît pentru structuralismul, cît și pentru transformaționalismul semantic, singura realitate demnă de interes este sensul. Separarea sensului de denotație plasează de aceea cele două teorii în aceeași familie epistemologică, esențial distinctă de familia semanticilor logice.

2.3. Semantica logică

2.3.1. Scurtă prezentare istorică. Originile semanticii logice se află în analiza logică a științelor exacte și a limbajului filosofiei. Acest tip de cercetare este ilustrat de operele lui Gottlob Frege, Ludwig Wittgenstein, Bertrand Russell, Moritz Schlick, Alfred Tarski, Rudolf Carnap. Toți au avut o solidă pregătire în domeniul matematicilor și fizicii. Fiecare a fost, în același timp, și filosof, deși nici unul nu a propus un nou sistem filosofic. Au trăit și au început să creeze fie la sfîrșitul secolului al XIX-lea (Gottlob Frege), fie în primele decenii ale secolului al XX-lea. Cei mai tineri (Wittgenstein, Carnap, Tarski, Russell) și-au continuat opera pînă către zilele noastre.

Un moment important pentru logică este anul 1936. În acel an, Alfred Tarski a făcut public rezultatele reflecțiilor sale privitoare la problema adevărului. Teoria tarskiană a adevărului este, de fapt, actul de naștere al semanticii logice. Stimulat de ideile lui Tarski, Rudolf Carnap va propune unsprezece ani mai tîrziu o metodă de analiză semantică, pe care specialiștii o cunosc sub numele de metoda intensiunii și a extensiunii. În 1948, Hans

Reichenbach schițează, pentru prima oară, cadrul unei analize logice **a limbii naturale** (și nu doar a limbajului științelor sau a unor fragmente din limba naturală).

Interesul pentru analiza logică a limbilor naturale a crescut în mod semnificativ după anii '50. În decada '50–59, s-au descoperit soluții pentru anumite probleme interne ale logicii. Problemele respective păreau insolubile, iar rezolvarea lor s-a dovedit a avea și alte avantaje, în afara celor strict tehnice. Față de perioada anterioară, semantica logică s-a îmbogățit astfel cu o metodă nouă de analiză: **metoda modelelor semantice.** Metoda este cunoscută și sub numele de **semantica lumilor posibile.**

Nu este deci nici o întîmplare că, în intervalul consecutiv acestor descoperiri, obiectivele semanticii logice se reformulează și ambițiile sporesc. În perioada care începe cu anul 1965, se înregistrează formularea **primelor exigențe programatice referitoare la o abordare globală** a limbii naturale din punct de vedere formal. Semantica logică aspiră astfel să devină **o teorie a limbajului.** Aceste semnificative mutații sînt observabile în operele unor cercetători de vîrste diferite: Donald Davidson, Richard Montague, Max Cresswell. Ei pot fi totuși aduși la numitorul aceleiași generații intelectuale, deoarece le este comună aspirația de întemeiere a unei teorii logico-formale pentru limbile naturale.

2.3.2. Morfologie, sintaxă și semantică logică. Semantica transformațională este parte componentă a unei **teorii** transformaționale. Cu semantica logică se întîmplă ceva similar. Ea este parte dintr-o teorie mai cuprinzătoare. În structurarea acestei teorii, semantica logică se orînduiește alături de o **morfologie logică** și de **o sintaxă logică.** Se înțelege, de aceea, mai bine ce este și ce face semantica dacă se face o prezentare a celorlalte ramuri ale teoriei.

E nevoie mai întîi de o precizare. În toate exemplificările ce urmează, obiectul de studiu este limba română. Limba română este așadar limbaj-obiect. Morfologia, sintaxa și semantica logică ale limbajului-obiect vor fi descrise, într-o bună măsură, tot în limba română. În aceste condiții, pentru a evita sentimentul că descrierea este tautologică, se va recurge la un artificiu de simbolizare: toate expresiile limbajului-obiect (cuvinte, construcții, propoziții sau fraze) vor fi transcrise între bare oblice cu cratime între litere: de pildă, pentru cuvîntul **lup** notația va fi:

(13) / l - u - p /.

Acceptîndu-se această "grafie", deosebirea limbaj-obiect/metalimbaj va rămîne vie pe tot parcursul expunerii.

2.3.2.1. Morfologia logică înseamnă o clasificare a expresiilor din limbajul-obiect. Este vorba însă despre o clasificare de un alt tip față de cea curentă. O sugestie despre această nouă clasificare se poate găsi într-unul dintre paragrafele capitolului al doilea din partea a treia a acestei lucrări. Categoriile de expresii cu care lucrează morfologia logică sînt următoarele:

(i) Predicate

Predicatul nu este aici o noțiune sintactică, ci una morfologică. Prin predicat se înțelege o mare parte a substantivelor, a adjectivelor și a verbelor la moduri personale. Este, prin urmare, predicat expresia:

(14) / s - t - u - d - e - n - t /

din propoziția:

(15) / V - l - a - d # e - s - t - e # s - t - u - d - e - n - t /.

(Semnul # marchează delimitări ale formelor cuprinse în propoziții.) Tot predicate vor fi și expresiile:

(16) / b - l - o - n - d - ă /

și (17) / c - i - t - e - ș - t - e /

din propozițiile:

(18) / M - a - r - i - a # e # b - l - o - n - d - ă /

(19) / A - d - r - i - a - n # c - i - t - e - ș - t - e /.

Cu privire la substantive se impune o precizare. În morfologia logică, nu orice formă flexionară a substantivului contează ca predicat. Sînt considerate predicate substantivele nearticulate la singular care apar în poziție postverbală (așa cum se întîmplă cu expresia (14) din propoziția (15), de pildă). De asemenea, mai sînt predicate substantivele articulate definit (la singular sau la plural), dacă ele nu se referă în context la o persoană sau la un grup anume. De exemplu, în propozițiile:

(20) / o - m - u - l # e # m - u - r - i - t - o - r /

(21) / l - u - p - i - i # s - î - n - t # m - a - m - i - f - e - r - e /,

primele expresii satisfac condiția mai sus enunțată și pentru acest motiv vor fi și ele considerate predicate.

În metalimbajul morfologic, vor exista simboluri corespunzătoare predicatelor din limbajul-obiect. Așadar, fiecare predicat din limbajul-obiect va avea un corespondent în metalimbaj. Convenim aici să considerăm simbolurile $P_1, P_2, \ldots, P_n$ drept corespondentele metalingvistice ale predicatelor. Se înțelege că nu se pune problema unei enumerări exhaustive a predicatelor și a simbolurilor lor în metalimbaj, deoarece aici nu se face morfologia logică a limbii române, ci se prezintă doar un cadru al acesteia.

(ii) Nume

a) Constante individuale

Toate expresiile folosite pentru a desemna o anumită entitate și numai una singură alcătuiesc subclasa constantelor individuale. Această subclasă este parte a categoriei numelor și este exemplificată prin expresii precum:

(22) / I - o - a - n - a /

(23) / B - u - c - u - r - e - ș - t - i /

(24) / c - i - n - c - i /

(25) / G - e - r - m - a - n - i - a /

(26) / T - a - m - i - s - a /.

Se observă că subclasa constantelor individuale e mai cuprinzătoare decît aceea a substantivelor proprii, din moment ce ea înglobează și numerale.

Nu este o chestiune tranșată dacă substantivele comune articulate definit la singular ar trebui considerate tot constante individuale atunci cînd se referă la anumite entități precum în propoziția:

(27) / a # v - e - n - i - t # i - n - s - t - a - l - a - t - o - r - u - l /.

Unii filosofi (Bertrand Russell, de pildă) pledează pentru acordarea unui statut distinct acestor expresii. În literatura de specialitate, substantivele articulate definit și care se referă la o singură entitate sînt uneori supuse unei descompuneri, al cărei rezultat este o expresie complexă denumită **descripție definită.**

În metalimbajul morfologic, constantele individuale sînt reflectate prin simbolurile $c_1, c_2, \ldots, c_n$.

b) Variabile individuale

Obișnuim uneori să nu ne referim în mod specific la o anumită entitate. Nu interesează aici pentru ce motiv procedăm cîteodată așa. Importante sînt efectele. Cînd vorbitorii se referă "în mod generic" la indivizi (în sens larg), ei nu vor utiliza numele propriu al entității respective.

În jargonul morfologiei logice, aceasta înseamnă că vorbitorii nu vor utiliza constante individuale. Spre exemplu, este cu putință să ne referim la o persoană pe care o cheamă Popescu fără să îi utilizăm numele. Referirea de acest gen se poate face prin expresia:

(28) / c - u - t - a - r - e /.

Din cu totul alte motive, ne putem referi, tot într-un mod nedefinit, la o persoană care a intrat în casă spunînd:

(29) / a # v - e - n - i - t # c - i - n - e - v - a /.

Ultima expresie din propoziția (29), dar și expresia (28) sînt eșantioane pentru subclasa de expresii denumite, în morfologia logică, **variabile individuale.**

Variabilele individuale reprezintă, prin urmare, expresii prin care vorbitorii se referă într-un mod nedefinit la diverse entități. Acest lucru nu înseamnă că entitatea este indicată prin mijlocirea genului proxim căruia ea îi aparține. Folosind variabilele individuale, vorbitorii rămîn în interiorul aceleiași categorii morfologice: numele. Dar dacă entitățile ar fi evocate prin intermediul genului la care acestea aparțin, consecința ar fi nu folosirea numelor, ci a predicatelor.

Corespondentele metalingvistice ale variabilelor individuale din limbajul-obiect vor fi literele **u, v, x, y, z.**

(iii) Cuantificatorii

Utilizarea variabilelor individuale implică avantaje și dezavantaje. Avantajul îl constituie faptul că variabilele vin în întîmpinarea unor nevoi de comunicare variate: ignoranța, comoditatea, ridicarea discursului la o treaptă oarecare de generalitate. Dezavantajul este dat de împrejurarea că, o dată satisfăcute aceste necesități de comunicare, claritatea discursului se opacizează. Nu se mai poate ști exact la cîți indivizi "se referă" variabila: la unul singur, la mai mulți sau la toți.

Pentru a se compensa această opacizare a discursului, în morfologia logică se recurge la o altă categorie de expresii: cuantificatorii. Rolul cuantificatorilor constă, așadar, în folosirea lor în conexiune cu variabilele individuale. Ei reduc referirea nedefinită caracteristică acestora din urmă.

Cuantificatorii nu sînt o invenție a morfologiei logice. Ei se descoperă în lexicul oricărei limbi naturale. Sînt, de pildă, cuantificatori toate pronumele și adjectivele nehotărîte. În anumite contexte (care însă nu vor mai fi discutate aici), au rol de cuantificatori articolul definit de plural și articolul nedefinit de plural sau de singular.

Este caracteristic însă morfologiei logice faptul că ea selectează din masa cuantificatorilor doar două expresii, pe care le privilegiază:

(30) / c - e - l # p - u - ț - i - n # u - n /

(31) / t - o - ț - i /.

Această selecție este în parte îndreptățită, deoarece unii cuantificatori sînt sinonimi. Expresia (31) înseamnă, de exemplu, același lucru cu:

(32) / f - i - e - c - a - r - e /

sau cu:

(33) / o - r - i - c - a - r - e /.

Totuși selecția este o limită a morfologiei logice. O limită datorată însă complexității avute de problema cuantificatorilor în limbile naturale. Nu întîmplător, bibliografia acestei chestiuni este foarte bogată.

Reprezentarea metalingvistică a expresiilor (30) și (31) este '$' și 'U'.

(iv) Conectori

Conectorii corespund în mare conjuncțiilor. Sînt, așadar, conectori o serie de expresii pe care morfologia tradițională le consideră conjuncții:

(34) / ș - i /

(35) / s - a - u /

(36) / o - r - i /.

Corespondența dintre conectori și conjuncții este însă aproximativă. Diferențele sîn[...] următoarele:

a) în clasa conectorilor se află expresii pe care morfologia tradițională nu le tratează drept conjuncții:

(37) / n - u /

(38) / d - a - c - ă # ș - i # n - u - m - a - i # d - a - c - ă /.

(Se observă, de asemenea, că un conector poate fi și o expresie complexă.)

b) În clasa conectorilor nu apar expresii considerate, de obicei, conjuncții:

(39) / c - ă /

(40) / s - ă /.

c) Morfologia logică acordă un tratament special expresiei:

(41) / d - a - c - ă /.

După cum e cunoscut, această expresie e considerată în mod obișnuit o conjuncție. În morfologia logică, această calitate de conector a expresiei (41) derivă însă din valoarea ei contextuală. (41) e conector numai în situația cînd introduce o subordonată condițională. Se obișnuiește ca în notația logică valoarea condițională a expresiei (41) să fie explicitată prin corelarea acestei expresii cu expresia:

(42) / a - t - u - n - c - i /.

În felul acesta, conectorul (41) ia forma unei conjuncții corelative:

(41') / d - a - c - ă # ... # a - t - u - n - c - i /.

d) În morfologia logică, nu se face distincția dintre conectori coordonatori și subordonatori.

Cu aceste precizări, setul de conectori identificați de morfologia logică în limbile naturale e format din expresiile (34)–(38) și (41').

Și în morfologia logică se recurge la o clasificare a conectorilor. (37) este **negația,** (34) e **conjuncția,** (35) și (36) sînt **disjuncții,** (41') e **implicația,** iar (38) este **echivalența.**

În cazul categoriei conectorilor se petrece un lucru similar celui din clasa cuantificatorilor: numărul de conectori din limba naturală e mai mare decît cel reținut de morfologia logică. Ar mai trebui, de pildă, să existe conectori adversativi, concesivi și cauzali. Morfologia logică a limbii naturale e obligată să-i conțină. Și realitatea arată că îi și conține. Dacă acești conectori nu apar aici însă e pentru că introducerea lor reclamă atît o sintaxă, cît și o semantică logică mai complexe decît ceea ce va fi prezentat mai departe.

Corespondentele metalingvistice ale conectorilor sînt semnele următoare: '–' (pentru negație), '∧' (pentru conjuncție), '∨' (pentru disjuncție), '⊃' (pentru implicație) și '=' (pentru echivalență).

Predicatele, variabilele și constantele individuale, cuantificatorii și conectorii reprezintă clasele morfologice fundamentale ale celui mai cunoscut limbaj logic. Acest limbaj se numește **logica predicatelor de ordinul întîi** și, în funcție de categoriile sale, sînt grupate expresiile unui limbaj-obiect care este o limbă naturală.

Nu este absolut necesar ca, pentru expresiile din limbajul-obiect, să se dea (așa cum s-a procedat mai sus) corespondente metalingvistice. La prima vedere, această procedură pare deci o complicație. Se va putea însă constata că sintaxa logică a acestor forme din limbajul-obiect diferă de sintaxa "curentă". Apelul la simbolismul morfologic metalingvistic devine, în aceste condiții, de două ori avantajos. Pe de-o parte, el este mai comod. Dar mai ales

simbolismul propus pune într-o lumină cu totul nouă îmbinările de expresii pe care sîntem obișnuiți să le calificăm drept fapte sintactice.

2.3.2.2. Sintaxa logică poate fi concepută, într-o primă aproximare, drept acel compartiment al teoriei în care sînt precizate regulile de combinare a expresiilor din limbajul-obiect. La această definiție preliminară poate fi adăugată însă precizarea că regulile de combinare vizează în primul rînd simbolurile metalimbajului morfologic. Aceasta înseamnă că se propune o caracterizare **indirectă** a sintaxei expresiilor din limbajul-obiect: o caracterizare prin intermediul simbolismului morfologic. Totodată, dintr-o asemenea procedură rezultă că fiecărei secvențe de expresii din limbajul-obiect i se va asocia o secvență de simboluri din metalimbajul morfologic. Această a doua secvență este justificată prin regulile sintaxei logice și justifică, la rîndul ei, secvența din limbajul-obiect.

Regulile sintaxei logice pot fi următoarele:

- L. S. R. 1. Un predicat urmat de cel puțin o variabilă individuală necuantificată este **o formă propozițională.**

Fie expresia: (43) / o - m /.

Reprezentarea metalingvistică a expresiei (43) este (prin convenție) predicatul P_7. Noutatea pe care o aduce cu sine sintaxa logică este aceea că ea propune să privim expresia (43) nu numai sub forma predicatului P_7. (43) poate fi, de asemenea, reprezentată și ca o combinație dintre predicatul P_7 și o variabilă individuală necuantificată (de pildă, **x**). Această propunere duce la reprezentarea:

(43') P_7x.

La prima vedere, propunerea este inacceptabilă. Se poate obiecta că nu există nici o justificare pentru utilizarea variabilei individuale, deoarece (în acord cu cele spuse despre acestea mai înainte) nu este vizibilă intenția de a ne referi, în mod nedefinit, la anumiți indivizi.

Într-adevăr, intenția nu e vizibilă, însă ea există într-o manieră implicită. În logică, un predicat înseamnă o formă lingvistică aplicabilă în legătură cu o colecție de indivizi. Și tocmai acest fapt constituie proba că un predicat **este** combinabil cu o variabilă individuală. Ceea ce în limbile naturale rămîne implicit devine însă explicit în metalimbajul logic.

La comentariul regulii L. S. R. 1. se cuvin adăugate alte cîteva precizări:

(i) Este posibil acum să se facă o clasificare a predicatelor. Clasificarea era mai greu de înțeles dacă era amintită chiar în paragraful consacrat morfologiei. Clasificarea ține seama de numărul de variabile individuale cu care se poate combina un predicat. /o - m /, spre exemplu, este un predicat ce se combină cu o singură variabilă. Dar predicatul:

(44) / m - a - i # l - u - n - g /

implică utilizarea a două variabile. Vor exista, așadar, atîtea subclase de predicate cîte utilizări de variabile implică ele.

(ii) În unele lucrări, forma propozițională este denumită **funcție propozițională,** iar variabila atașată predicatului se numește **argument.**

(iii) L. S. R. 1. precizează că e vorba de cel puțin o variabilă necuantificată. Aceasta înseamnă că e cu putință să se vorbească despre o formă propozițională chiar și atunci cînd se utilizează cuantificatorii. E cazul secvenței:

(45) $(\exists x)\ (P_9(x,y))$.

Simbolurile din (45) sînt arbitrare. Se observă că variabila **y** a rămas necuantificată (*i. e.*, nu a fost pus lîngă ea un cuantificator, așa cum s-a pus lîngă **x**). Deci (45) rămîne o formă propozițională.

(iv) Variabilele necuantificate se numesc, de obicei, **variabile libere,** iar cele cuantificate se numesc **variabile legate.**

- L. S. R. 2. Un predicat urmat de una sau mai multe variabile, toate legate, formează **o propoziție atomică.**
- L. S. R. 3. Un predicat urmat de una sau mai multe constante individuale formează **o propoziție atomică.**

Aceste două reguli definesc, așadar, conceptul de **propoziție.** Forma propozițională (45) poate deveni, spre exemplu, propoziție dacă variabila **y** primește și ea un cuantificator. Aceasta poate însemna:

(46) $(\exists\ x)\ (\exists\ y)\ (P_9(x,y))$

sau:

(47) $(\exists x)\ (U_y)\ (P_9(x,y))$.

L. R. S. 3. arată că o propoziție poate fi alcătuită și prin mijlocirea constantelor combinate cu predicate. Respectînd valențele de combinare ale predicatului P_9, o propoziție atomică se poate construi cu ajutorul lui în felul următor:

(48) $P_9(c_2, c_5)$.

Pentru formarea propozițiilor atomice cu ajutorul constantelor nu se întrebuințează cuantificatorii.

O propoziție **atomică** reprezintă, în mare, echivalentul unei propoziții simple din sintaxa tradițională. Mai precis spus, propozițiile atomice sînt cele mai simple propoziții care se pot construi cu simbolurile metalimbajului morfologic.

- L. S. R. 4. Orice secvență de simboluri care se obține pornindu-se de la aplicarea regulii L. S. R. 2 și căreia i se adaugă conectorul negației:

(i) fie în stînga unui cuantificator (sau a unui grup de cuantori),

(ii) fie în stînga unui predicat,

este o **propoziție moleculară.**

Pentru a se înțelege mai bine conținutul acestei reguli, se poate porni din nou de la cazul propoziției (47).

Din (47) se obțin noi propoziții recurgîndu-se la următoarele operații:

(49) $-(\exists x)\ (U_y)\ (P_9(x,y))$

(50) $(\exists x) - (U_y)\ (P_9(x,y))$

(51) $(\exists x)\ (U_y) - (P_9(x,y))$.

(49) și (50) s-au obținut respectînd stipulările exprimate la punctul (i). (51) s-a obținut prin stipularea de la punctul (ii). Este de observat că regula interzice, într-un mod implicit, utilizarea negației **în interiorul** unui grup cuantificațional sau **în interiorul** unui grup predicațional. Aceasta înseamnă că secvențele:

(52) $(\exists - x)\ (U_y\ )\ (P_9(x,y))$

(53) $(\exists x)\ (U - y)\ (P_9(x,y))$

(54) $(\exists x)\ (\ U_y)\ (P_9(-\ x,y))$

(55) $(\exists x)\ (\ U_y)\ (P_9(x, -\ y))$

nu sînt corecte și, **deci, nu sînt *propoziții.*** Într-o exprimare mai sintetică, negația nu se utilizează în conexiune cu variabile izolate.

- L. S. R. 5. Orice secvență de simboluri obținută prin aplicarea regulii L. S. R. 3 și căreia i se adaugă conectorul negativ în stînga grupului predicațional este **o propoziție moleculară.**

Din (48), prin L. S. R. 5, se obține:

(56) $-P_9(c_2, c_5)$.

Așadar, L. S. R. 5 precizează utilizările sintactice ale negației.

Pentru a exprima, într-un mod mai simplu și mai clar, conținutul regulii următoare, se vor introduce două simboluri noi: **p** și **G.** Prin convenție, se presupune că fiecare dintre aceste două simboluri este o propoziție obținută prin aplicarea a cel puțin una dintre regulile L. S. R. 2–5. În aceste condiții, L. S. R. 6 va avea forma următoare:

- L. S. R. 6. Orice secvență de tipul:

(i) $p \wedge q$ **(iii)** $p \supset q$

(ii) $p \vee q$ **(iv)** $p = q$

este de asemenea **o propoziție moleculară.**

După cum se observă, L. S. R. 2–6 definesc propozițiile moleculare, adică acele propoziții formate cu ajutorul conectorilor pe baza propozițiilor atomice.

Prin regulile de sintaxă logică formulate mai sus, unei secvențe de expresii din limbajul-obiect i se asociază o secvență de simboluri. Iată o exemplificare.

Fie propoziția:

(57) / p - i - s - i - c - i - l - e # s - î - n - t # f - e - l - i - n - e /.

Se pune problema de a da o reprezentare a enunțului (57) în metalimbajul sintactic. Pentru aceasta trebuie văzut cum se reprezintă constituenții lui (57) în metalimbaj și care sînt regulile de combinare a reprezentărilor metalingvistice.

Primul constituent este un substantiv la plural, articulat definit. Deoarece el nu se referă la un individ anume, poate fi tratat ca predicat (de pildă, ca predicatul P_{25}). Din sintaxa logică se știe însă că un predicat al limbajului-obiect este reprezentabil metalingvistic ca o formă propozițională. Se poate, așadar, propune reprezentarea:

(58) $P_{25}x$.

E mai ușor de tratat ultimul constituent din (57) și din acest motiv el va fi acum abordat. Pentru ultimul constituent apare o problemă similară: predicat sau nume propriu? Pluralul nearticulat al substantivului acreditează prima variantă. Rămîne însă problema dacă în reprezentarea acestui substantiv **ca formă propozițională** se va utiliza aceeași variabilă ca în (58) sau una diferită. Chestiunea se rezolvă observînd că atît prin predicatul P_{25}, cît și prin predicatul corespunzător expresiei:

(59) / f - e - l - i - n - e /

sînt vizate aceleași entități. Variabila trebuie deci să rămînă **x.** Fie, prin convenție, predicatul P_{28} corespondentul metalingvistic al expresiei (59). Reprezentarea logico-sintactică a lui (59) va fi în aceste condiții:

(60) $P_{28}x$.

Se pune acum problema de a decide dacă expresia logico-sintactică a lui (57) va fi o formă propozițională sau chiar o propoziție. Din regulile sintaxei logice se știe că propozițiile au numai variabile legate (dacă nu conțin constante). Și întrebarea e dacă cei doi constituenți din limbajul-obiect sugerează sau nu utilizarea cuantificatorilor. În context, expresia:

(61) / p - i - s - i - c - i - l - e /

se referă la întreaga mulțime a pisicilor, iar (59) se referă la întreaga mulțime a felinelor. Deci (59) și (61) permit utilizarea cuantificatorului 'U', care reprezintă, în metalimbaj, corespondentul expresiei:

(62) / t - o - a - t - e /.

Cu ceea ce s-a obținut pînă aici, reprezentarea enunțului (57) încorporează următorii constituenți:

(57') $(\ Ux)(P_{25}x)\ (\ Ux)(P_{28}x)$.

Dar, deși primele două secvențe de simboluri din (57') sînt o propoziție, iar ultimele două secvențe formează și ele o propoziție, întregul nu mai este tot așa. E nevoie ca, între

aceste secvențe, să se afle un liant. Sintaxa logică sugerează că acest liant trebuie să fie un **conector.**

Cade, din primul moment, ipoteza că acest conector ar fi negația, căci (57) nu e o propoziție negativă. Mai rămîne presupunerea că liantul trebuie să fie conjuncția, disjuncția, implicația sau echivalența.

Pare complet nerezonabil să se afirme că expresia:

(63) / s - î - n - t /

ar trebui reprezentată metalingvistic prin '$\wedge$', '$\vee$', '$\supset$' sau prin '$\equiv$'. Dar pentru că, pînă la acest punct, nu s-a făcut nici o eroare, ipoteza trebuie admisă. Deci, (57) va avea una dintre următoarele corespondente:

(57^{II}) (Ux) $(P_{25}x \wedge P_{28}x)$

(57'^{III}) (Ux) $(P_{25}x \vee P_{28}x)$

(57^{IV}) (Ux) $(P_{25}x \supset P_{28}x)$

(57^{V}) (Ux) $(P_{25}x \equiv P_{28}x)$.

(În toate aceste reprezentări s-a renunțat la scrierea repetată a expresiei (Ux) – utilizată de două ori în (57') – deoarece regulile permit acest lucru.)

Efortul de a găsi o reprezentare sintactică pentru (57) trebuie însă să se oprească aici. Pentru ca să se poată decide care dintre alternativele (57^{II})–(57^{V}) este cea adevărată ar fi nevoie să posedăm o interpretare pentru conectorii enumerați. Dar interpretarea nu există deocamdată decît într-un mod vag. O interpretare clară este oferită de ultima componentă a teoriei: semantica logică.

2.3.2.3. Semantica logică. În paragraful consacrat morfologiei a rămas în mod deliberat în suspensie o clarificare esențială. Clarificarea vizează criteriul însuși pe baza căruia se face taxonomia formelor. Referințe indirecte la acest criteriu au existat. Explicitarea criteriului de clasificare nu s-a făcut însă, deoarece acest lucru presupune prezentarea semanticii logice. Ceva asemănător s-a întîmplat și în privința distincției sintactice dintre forma propozițională și propoziție. Justificarea acestei distincții nu s-a putut face deoarece depindea de concepte definite numai în semantică.

În varianta de metalimbaj semantic propusă în rîndurile de mai jos se face uz de următoarele simboluri și concepte:

(i) Indivizi

Prin acest termen se înțelege orice entitate, cum ar fi **persoană** (sau, mai general, *ființă*), **lucru, loc, punct temporal.** Se presupune că acești indivizi formează o totalitate. Lipsesc, desigur, mijloacele pentru a enumera, în mod complet, totalitatea. Aceasta nu exclude însă posibilitatea de a ne raporta la ea ca și cum ar fi deja determinată. Totalitatea poate fi, de aceea, evocată sub forma ansamblului de indivizi $i_1, i_2, ..., i_n$.

(ii) Mulțimi (clase)

Se presupune, de asemenea, că indivizii se grupează în clase. Mulțimea tuturor claselor trebuie să fie mai mică sau cel mult egală cu ansamblul indivizilor (presupunînd că în mulțimea claselor figurează și clasa vidă). Clasele vor fi simbolizate prin majusculele M_1, M_2, ... M_m.

(iii) Operații

Termenul se referă la operațiile cu mulțimi, așa cum acestea se cunosc din orice introducere în teoria mulțimilor. Operațiile sînt:

a) apartenența/nonapartenența unui individ la o clasă: '$\in$'; '$\notin$';

b) incluziunea/nonincluziunea unei clase în alta: '$\subset$'; '$\not\subset$';

c) reuniunea unor clase (eventual a tuturor): '$\cup$';

d) intersecția a două sau mai multe clase: '$\cap$'.

Indivizii, mulțimile și operațiile sînt elemente de bază ale metalimbajului semantic. Indivizii și mulțimile reprezintă **domeniul** unui limbaj-obiect sau, altfel spus, **universul discursului.**

Conceptele de individ și mulțime sînt folositoare în introducerea noțiunilor de denotație, extensiune și adevăr. Abia aceste ultime concepte sînt propriu-zis semantice. Vor apărea următoarele reguli:

(iv) Reguli de denotație și de extensiune:

- L. SEM. R. 1. O constantă individuală denotă un individ și numai unul singur.
- L. SEM. R. 2. Un predicat are ca extensiune una dintre clasele M_1, M_2, ..., M_m.

Observații:

a) cele două reguli pun în corespondență expresii ale limbajului-obiect cu elemente din **domeniul** acestuia. Pe baza acestor reguli "generale" se pot face aplicații. De pildă:

L. SEM. R. 1. (22) Constanta individuală / I - o - a - n - a / o denotă pe Ioana.

L. SEM. R. 2. (14) Predicatul / s - t - u - d - e - n - t / are ca extensiune clasa studenților.

L. SEM. R. 2. (17) Predicatul / c - i - t - e - ș - t - e / are ca extensiune clasa persoanelor care citesc.

L. SEM. R. 2. (44) Predicatul / m - a - i # l - u - n - g / are ca extensiune clasa perechilor ordonate de indivizi dintre care primul individ este mai lung decît celălalt.

Prima aplicație asociază, așadar, expresiei (22) o denotație. Celelalte asociază expresiilor (14), (17) și (44) extensiuni adecvate.

b) Regulile L. SEM. R. 1–2 sînt "incomplete" în sensul următor: din L. SEM. R. 1 nu ar trebui să se conchidă că oricărei constante individuale i se asociază o entitate și numai una singură. Și aceasta, deoarece este posibil ca două constante să denote același individ (de pildă, / A - r - o - u - e - t / și / V - o - l - t - a - i - r - e /) sau ca o constantă să aibă denotație vidă (de exemplu, / H - a - m - l - e - t /).

De asemenea, din L. SEM. R. 2 nu se poate deduce faptul că nu e posibil ca două predicate să aibă extensiuni identice (de exemplu: / f - i - i - n - ț - ă # c - u # i - n - i - m - ă # ș - i # f - i - i - n - ț - ă # c - u # r - i - n - i - c - h - i /).

Cele două reguli trebuie, așadar, înțelese ca admițînd excepțiile sus-amintite.

c) Se observă că regulile dau o interpretare pentru primele două categorii de expresii ale limbajului-obiect, constante individuale și predicate. Sintaxa logică a dovedit însă că predicatele pot fi privite și ca forme propoziționale. Se poate, de aceea, spune că L. SEM. R. 2 oferă o interpretare (adică atribuie o extensiune) și formelor propoziționale definite prin L. S. R. 1 (a se vedea *supra* paragraful "sintaxa logică").

- L. SEM. R. 3. Cuantificatorul / c - e - l # p - u - ț - i - n # u - n / o / denotă unul sau mai mulți indivizi la care se referă în mod nedefinit variabila-argument a unui predicat.
- L. SEM. R. 4. Cuantificatorul / t - o - ț - i / t - o - a - t - e / denotă orice individ la care se referă în mod nedefinit variabila-argument a unui predicat.

Ultimele două reguli fixează, așadar, **denotația cuantificatorilor.** Astfel, se poate înțelege mai bine care este extensiunea unei forme propoziționale ce conține și variabile legate.

(v) Reguli de adevăr

- L. SEM. R. 5. O propoziție atomică obținută pe baza regulii L. S. R. 2 este adevărată dacă și numai dacă:

(i) orice individ aparține clasei care este extensiunea predicatului din propoziție

(ii) unul sau mai mulți indivizi (dar nu toți) aparține/aparțin clasei care este extensiunea predicatului din propoziție.

- L. SEM. R. 6. O propoziție atomică obținută prin regula L. S. R. 3 este adevărată dacă și numai dacă denotatul sau denotatele constantei (sau constantelor) individuale aparține/aparțin extensiunii predicatului.

Observații:

(i) Regula L. SEM. 5 acordă o interpretare propozițiilor atomice formate pe baza regulii L. S. R. 2. L. SEM. R. 5 are două ramificații, deoarece detaliază felul cum o propoziție atomică poate fi obținută: prin legarea variabilelor cu cuantificatorul universal ('$\cup$') sau prin legarea cu cuantificatorul existențial ('$\exists$').

(ii) După cum se observă, a interpreta o propoziție înseamnă, în semantica logică, a **descrie condițiile în care ea este adevărată.** Aceasta este consecința directă a felului în care sînt interpretate componentele propoziției.

(iii) Descrierea condițiilor în care o propoziție e adevărată a luat aici forma uneia dintre operațiile definite pe elementele domeniului: apartenența unui individ (sau a unora) la o mulțime.

(iv) Din L. SEM. R. 5–6 se pot deduce reguli corespunzătoare de interpretare pentru diverse propoziții atomice.

Urmează reguli de interpretare pentru conectori. Fie **p** o propoziție atomică.

- L. SEM. 7 '$-$p' este adevărată dacă și numai dacă **'p'** este falsă.

Observații:

(i) Regula arată ce înseamnă faptul că o propoziție negativă este adevărată.

(ii) Negația, așa cum e înțeleasă în semantica logică, reprezintă corespondentul negației predicatului (gramatical, nu logic) din sintaxa tradițională. Fie următoarele două propoziții negative:

(64) / n - u # D - a - n # e - s - t - e # s - t - u - d - e - n - t /

(65) / D - a - n # n - u # e - s - t - e # s - t - u - d - e - n - t /.

(64) și (65) sînt cvasisinonime. Totuși, numai (65) poate fi reprezentată în metalimbajul sintactic ca o negație "standard":

(65') $-(P_{20}\ c_{14})$.

(S-a admis prin convenție că P_{20} și c_{14} sînt corespondentele predicatului și ale constantei individuale.)

Reprezentarea logică asociată în metalimbaj enunțului (64) este complet diferită de cea a lui (65) și nu va fi dată aici.

(iii) Problemele negației devin mai complexe atunci cînd propoziția atomică negată conține nu constante individuale, ci variabile legate. Fie predicatul P_{30} ales în mod arbitrar. Fie, în metalimbajul sintactic, propoziția:

(66) (Ux) $P_{30}x$.

Negația lui (66) este:

(67) $-$ (Ux) $P_{30}x$.

(67) afirmă lucrul următor: nu toți indivizii aparțin extensiunii predicatului P_{30}.

Pentru negația utilizată în legătură cu variabilele legate există, în logica predicatelor de ordinul întîi, anumite legi de echivalență. Aceasta înseamnă că o propoziție de tipul enunțului (67) va fi echivalentă cu un alt enunț, și anume cu:

(68) $(\exists x) - (P_{30}x)$.

(68) spune că unii indivizi **nu** aparțin extensiunii predicatului P_{30}.

Fie acum propoziția:

(69) $-(\exists x)\ P_{30}x$.

Pentru toate enunțurile de tipul lui (69) există, de asemenea, o lege de echivalență în virtutea căreia (69) este echivalentă cu:

(70) (Ux) $-(P_{30}x)$.

(70) afirmă, ca și (69), că nu există nici un individ care să aparțină extensiunii predicatului P_{30}.

Din aceste legi de echivalență se pot deduce noi echivalențe pentru situații mai complexe, cum ar fi cele ilustrate de propozițiile:

(71) (Ux) $(-\exists y)\ ((P_{31}(x,y))$

(72) $(\exists x)\ (\exists y)\ (P_{31}(x,y))$

(74) $(\exists x)$ (Uy) $(-P_{31}(x,y))$

(75) (Ux) $(\exists y)\ (-(P_{31}(x,y))$

(76) $-$((Ux) (Uy) $(P_{31}(x,y))$.

Ultimele reguli de adevăr se referă la conectorii conjuncției, disjuncției, implicației și ai echivalenței. Pentru formularea lor se va proceda ca și în situația regulii sintactice L. S. R. 6, adică se va recurge la introducerea prin convenție a două simboluri de propoziții. Fie, deci, **p** și **q** două propoziții formate prin aplicarea a cel puțin una dintre regulile L. S. R. 2–5.

- L. SEM. R. 8. Propoziția '$p \wedge q$' este adevărată dacă și numai dacă fiecare dintre membrii ei este adevărat.
- L. SEM. R. 9. Propoziția '$p \vee q$' este adevărată dacă și numai dacă cel puțin unul dintre membrii ei este adevărat.
- L. SEM. R. 10. Propoziția '$p \supset q$' este adevărată dacă și numai dacă:

(i) amîndoi membrii sînt adevărați

sau

(ii) amîndoi membrii sînt falși

sau

(iii) primul membru este fals, iar al doilea este adevărat.

- L. SEM. R. 11. Propoziția '$p \equiv q$' este adevărată dacă și numai dacă:

(i) amîndoi membrii sînt adevărați

sau

(ii) amîndoi membrii sînt falși.

Observații:

(i) Prin L. SEM. R. 8–11 se acordă interpretări precise conectorilor. Precizia interpretării contrastează cu definițiile semantice vagi care se dau conjuncțiilor în gramatica tradițională.

(ii) Aceste interpretări reprezintă implicit dezambiguizări ale conjuncțiilor. Afirmația vizează regulile L. SEM. R. 8–9. Este cunoscut că **și** și **sau** nu au în limbile naturale numai valorile semantice (*i. e.*, interpretările) stipulate prin regulile menționate.

(iii) O discuție specială reclamă interpretarea implicației și a echivalenței.

a) În limbile naturale, acești doi conectori sînt de obicei înțeleși ca neavînd o legătură unul cu altul. Prin implicație se înțelege, așadar, ceva diferit de echivalență. În interpretarea acordată aici acestor conectori, lucrurile nu mai stau la fel. Se observă astfel că interpretarea permite raționamentul următor: dacă două propoziții sînt echivalente, atunci oricare dintre ele o implică pe cealaltă. Se poate spune, așadar, că **echivalența** este un **caz particular al implicației;** orice echivalență este o implicație, dar reciproca nu e adevărată.

b) Implicația definită prin L. SEM. R. 10 are o accepție mult mai cuprinzătoare decît implicația din limbile naturale. Conform regulii L. SEM. R. 10, se găsesc în raport de

implicație două enunțuri adevărate, două false sau unul fals și celălalt adevărat. Această definiție duce la concluzia că enunțul:

(77) / N - a - p - o - l - e - o - n # a # î - n - v - i - n - s # l - a # A - u - s - t - e - r - l - i - t - z /

implică enunțul:

(78) / M - a - r - x # a # s - c - r - i - s # C - a - p - i - t - a - l - u - l /.

De asemenea, din aceeași definiție a implicației rezultă că negația propoziției (77) implică enunțul (78). În sfîrșit, definiția permite să se susțină că negația lui (77) implică negația lui (78).

c) Ceea ce s-a spus despre interpretarea implicației rămîne valabil și pentru interpretarea echivalenței care decurge din L. SEM. R. 11: (77) este echivalentă cu (78), iar negația lui (77) e echivalentă cu negația lui (78).

d) Cîtă vreme semanticianul nu lucrează decît cu simbolurile unui limbaj logic, el nu va fi incomodat de aceste interpretări ale conectorilor. Dar, dacă el pune în corespondență simbolurile cu expresii ale limbii naturale, discrepanța dintre valoarea semantică "naturală" a conectorilor și interpretarea lor în metalimbajul semantic devine flagrantă. Se impun, în aceste condiții, tehnici care să pună în acord interpretarea "naturală" cu cea logică.

Propuneri de acest gen sînt mai multe. Aici vor fi doar evocate cîteva, nu și comentate. Una dintre ele îi aparține lui Rudolf Carnap și constă în introducerea în metalimbajul semantic a unor concepte noi cu definițiile lor corespunzătoare: implicația logică, implicația analitică, echivalența logică, echivalența analitică. Aceste noțiuni sînt mai puternice și mai apropiate de accepția "naturală" a implicației și a echivalenței.

Și cu instrumentele de care dispune semantica prezentată aici e cu putință să se aproximeze mai exact acești doi conectori. Se pot da definiții complementare, recurgîndu-se la operația de incluziune definită mai sus:

- L. SEM. R. 10'. Propoziția '$p \supset q$' este adevărată dacă și numai dacă extensiunea predicatului din propoziția 'p' e inclusă în extensiunea predicatului din propoziția 'q', dar nu și reciproc.
- L. SEM. R. 11'. Propoziția '$p = q$' e adevărată dacă și numai dacă extensiunea predicatului din propoziția 'p' este inclusă în extensiunea predicatului din propoziția 'q' și reciproc.

Prin aceste definiții (împreună cu regulile L. SEM. R. 5–6) se poate acum arăta că verbul **este** posedă o ambiguitate pe care i-o poate elimina doar studiul contextului. **Este** înseamnă: "...aparține la..." sau "...este inclusă în ..." sau, în sfîrșit, "...este identică cu ...". Cele trei valori sînt ilustrate de enunțurile (20), (21) și de:

(79) / c - e - l - i - b - a - t - a - r - i - i # s - î - n - t # n - e - c - ă - s - ă - t - o - r - i - ț - i /.

Abia acum se poate rezolva o problemă lăsată în suspensie: reprezentarea sintactică a propoziției (57). Dintre toate variantele posibile, reprezentarea adecvată este (57''), iar interpretarea ei semantică decurge din L. SEM. R. 10'.

(iv) Și în privința conectorilor utilizați în combinație cu negația există anumite legi de echivalență. Pentru negația conjuncției, și anume:

(80) $-(p \wedge q)$, propoziția echivalentă este:

(81) $-p \vee -q$.

Disjuncția negată are forma:

(82) $-(p \vee q)$, echivalenta lui (82) este:

(83) $-p \wedge -q$.

Pentru implicație, enunțul:

(84) $-(p \vee q)$ este echivalent cu:

(85) $p \wedge -q$.

Echivalența (84)–(85) înseamnă următoarele: a afirma că 'p' **nu** îl implică pe 'q' este același lucru cu a spune că 'p' este adevărată, iar 'q' este falsă.

În sfîrșit, negația echivalenței, *i. e.:*

(86) $-(p = q)$, înseamnă următoarea disjuncție:

(87) $(-p \wedge q) \vee (p \wedge -q)$.

Domeniul și operațiile definite pe acesta, împreună cu regulile de denotație, extensiune și adevăr delimitează, prin urmare, cadrul de bază al unei **semantici logice.**

2.3.3. Concluzii. Comentariile formulate sub forma unor concluzii au în vedere specificul semanticii logice, avantajele și dezavantajele ei, precum și variantele sau dezvoltările ei istorice.

(i) Specificul unei semantici logice constă în accentuarea faptului că limbajul are o dimensiune fundamentală. Aceasta este **dimensiunea lui cognitivă** care se relevă în relația limbajului cu lumea (cu universul din afara noastră).

(ii) Criteriul după care se realizează clasificarea expresiilor dintr-un limbaj-obiect este chiar denotatul acestor expresii și felul în care se face denotația. Tocmai în funcție de acest criteriu expresiile s-au distribuit în predicate, constante și variabile individuale, cuantificatori și conectori.

(iii) Tot acest criteriu explică acum de ce s-a făcut discriminarea dintre forme propoziționale și propoziții: numai despre propoziții se poate spune că sînt adevărate sau false. Formele propoziționale nu pot primi acest atribut, deoarece ele nu exprimă niște afirmații propriu-zise.

(iv) Instrucția lingvistică școlară îi formează oricui convingerea implicită că semantica studiază **sensurile** și **relațiile** dintre acestea. Convingerea este întărită de principiile semanticii structurale sau transformaționale. Cadrul de semantică logică descris mai sus este în contrasens cu această convingere larg răspîndită: indivizii nu reprezintă sensul, ci **denotatul** unui nume; mulțimile nu reprezintă sensul, ci **denotatul** unui predicat; adevărul/falsul nu reprezintă sensul, ci **denotatul** unei propoziții. Semantica logică arată astfel că este posibil ca o teorie semantică să fie (parțial cel puțin) construită fără să se recurgă la ideea de sens. Cel puțin parțial, deoarece regulile de adevăr descriu condițiile în care diverse tipuri de propoziții sînt adevărate. A preciza că o propoziție e sau nu adevărată înseamnă a-i fixa **denotatul.** Iar a-i descrie **condițiile** în care e adevărată înseamnă a-i capta **sensul.**

(v) Distincția dintre sensul unei expresii și denotatul ei a făcut carieră în semantică datorită lui Gottlob Frege. În lucrarea "Semnificație și necesitate", Rudolf Carnap a construit un metalimbaj semantic, **dual** prin aceea că fiecărei expresii din limbajul-obiect îi erau asociate două tipuri de entități. De exemplu, unui predicat nu i se asocia numai o mulțime (așa cum s-a procedat aici), ci și o proprietate. Metalimbajul lui Carnap permitea astfel o reconstrucție a distincției **sens/denotat** întîlnită la G. Frege.

(vi) A studia o limbă naturală cu vreuna dintre metodele puse la dispoziție de semantica logică înseamnă, prin urmare, "a acomoda" limbajul-obiect cu metalimbajul; aceasta înseamnă a da reprezentare logico-sintactică expresiilor-obiect și a le acorda o interpretare. Se pune astfel în mod firesc problema cît de mult poate să absoarbă – ca reprezentare și interpretare – o asemenea teorie din realitatea complexă care este o limbă naturală.

Răspunsul la această problemă este clar: cadrul schițat mai sus absoarbe mult, dar nu destul din ceea ce sînt limbile naturale. Lista care urmează reprezintă acele categorii de fenomene lingvistice neasimilabile în cadrul descris înainte:

a) anumite adjective (denumite uneori atributive), cum sînt: **bun, frumos, mare, nervos;**

b) gama completă a cuantificatorilor "naturali";

c) grade de comparație;

d) adverbele modale;

e) verbe de atitudine (**a crede, a ști, a spera** etc.) și dicendi;

f) conectorii naturali cu toate valorile lor semantice;

g) propoziții care nu sînt nici adevărate, nici false (interogații, propoziții la timpul viitor, comenzi, optative, prezumtive);

h) verbe care sînt ele însele acțiuni (**a promite, a mulțumi**);

i) pronumele personal de persoana I și a II-a cu tot ceea ce este legat de el: adverbe (**aici, acum**), timpuri verbale, demonstrativele de apropiere și de depărtare, posesivele.

Trebuie însă arătat că, pentru toate aceste fenomene, soluțiile (sau propunerile de soluție) există deja, dar se găsesc fie în variante mai sofisticate ale semanticii, fie într-un alt domeniu de cercetare, care este pragmatica.

(vii) Nu există, prin urmare, o singură semantică logică, ci o familie. Printre variantele consacrate de astfel de semantici se mai pot aminti: semantica calculului propozițional (mai simplă decît cea de aici, dar mai puțin adecvată în analiza limbilor naturale), semantica limbajelor logice modale (sau semantica lumilor posibile), semantica logicii predicatelor de ordine superioare, semantica logicilor cu mai multe valori de adevăr.

(viii) Atît o sintaxă, cît și o semantică logică au atașate și **un calcul** (care nu a mai fost descris aici). Pentru logician, tocmai acest calcul prezintă importanța și interesul cele mai mari.

BIBLIOGRAFIE

Despre semantica structurală:

Angela Bidu-Vrănceanu, "Structura vocabularului limbii române contemporane", București, 1968, p. 23–45 și 59–65.

Mariana Tuțescu, "Précis de sémantique française", București, 1974, p. 46–62 și 90–98.

Despre semantica transformațională:

Emanuel Vasiliu, "Elemente de teorie semantică a limbilor naturale", București, 1970, p. 47–66.

Mariana Tuțescu, *op. cit.*, p. 130–160.

Jerrold Katz și Jerry Fodor, "Structura unei teorii semantice", în vol. "Antologie de semantică", București, 1976, p. 325–404 (traducere în limba română de Narcisa Ciaușu și Teofania Tripcea).

Despre semantica logică:

Emanuel Vasiliu, *op. cit.*, p. 85–100.

Dumitru Chițoran și Alexandra Cornilescu, "Elements of English Sentence Semantics", București, 1968, p. 45–70.

Propuneri de aplicații

1. Se dau cuvintele **lup, vulpe, iepure.** Să se realizeze, pentru fiecare, descrierea sensului în termeni de seme (se poate utiliza ca auxiliar și definiția lexicografică dată într-un dicționar explicativ).

2. În sememul fiecăruia dintre cuvintele de mai sus să se identifice cîte un sem care aparține clasemului, semantemului și virtuemului.

3. Să se precizeze cel puțin un sem care aparține arhisememului celor trei cuvinte.

4. Să se precizeze clasemul care asigură coerența semantică a următoarelor propoziții:

(88) **Stelele strălucesc.**

(89) **Apa era limpede.**

5. Să se enumere termenii și sintagmele care constituie cele două izotopii ale luminii în poemul "Eu nu strivesc corola de minuni a lumii", de Lucian Blaga, separîndu-se aceste izotopii și indicîndu-le specificul.

6. Folosind metalimbajul semanticii transformaționale, să se explice de ce regulile de amalgamare nu se aplică în cazul următoarelor enunțuri:

(90) **Pisicile vorbesc mult la recepțiile guvernamentale.**

(91) **Bibliotecile mușcă numai noaptea.**

7. Avînd ca model reprezentarea logico-sintactică de la sfîrșitul paragrafului 2.3.2.2. și utilizînd un simbolism dezvoltat din simbolismul expus acolo, să se dea reprezentarea logico-sintactică a următoarelor enunțuri:

(92) **Ucraina este o țară.**

(93) **Tîrgoviște nu e un rîu.**

(94) **Unii studenți chiulesc.**

(95) **Nu pe orice cîine îl enervează pisicile.**

(96) **Cine are – dă.**

(97) **Nu lipsește nici un candidat.**

Precizări:

a) "Un simbolism dezvoltat din simbolismul expus în paragraful consacrat semanticii logice" înseamnă doar alegerea unor simboluri corespunzătoare de predicate și de constante individuale. Toate celelalte simboluri rămîn, desigur, aceleași.

b) Reprezentarea nu trebuie să țină seama de timpul verbului. Se va presupune, așadar, că peste tot prezentul are aceeași valoare (de prezent gnomic).

8. Avîndu-se în vedere legile de echivalență indicate pentru propozițiile care conțin cuantificatori negate, să se precizeze care sînt propozițiile echivalente ale enunțurilor (71)–(76).

Capitolul al V-lea

DE LA STILISTICĂ LA PRAGMATICĂ

Rezumat

Se urmăresc realizarea unei schițe a devenirii istorice a **pragmaticii** și identificarea principalelor probleme teoretice ale acestei noi discipline. Este studiat mai întîi stadiul de "preistorie" a pragmaticii: stilistica lingvistică. Stilistica lingvistică a fost și este concepută ca o disciplină autonomă. Ideile fondatorului ei – Charles Bally – se dovedesc însă a avea asemănări mari cu ceea ce unii lingviști înțeleg prin *pragmatică* (paragraful 1). Acesta este și motivul pentru care **stilistica lingvistică** și **pragmatica** sînt aici înfățișate ca manifestările distincte ale unor intuiții comune.

Originile explicite ale pragmaticii sînt prezentate în paragraful 2. Este discutată concepția lui Charles Morris și sînt reliefate principalele accepții ale conceptului de pragmatică (paragraful 2.1.). Dintre cele patru accepții, o posteritate semnificativă a avut-o aceea care definea pragmatica drept o disciplină care studiază expresiile dependente de emițător. Realizările acestui mod de a înțelege pragmatica sînt urmărite în operele lui Benveniste și Austin.

1. STILISTICĂ

Termenul "stilistică" are două accepții. Cea mai cunoscută este aceea de **știință a expresiei literare.** Înțeleasă astfel, *stilistica* este o disciplină de graniță. Pe de-o parte, ea poate fi – și a fost – revendicată de către estetică în sens restrîns, adică de către teoria artei. În același timp, deoarece studiază particularitățile unei anumite arte – arta verbală –, stilistica a fost considerată un descendent al retoricii, mai precis versiunea modernă a acesteia. În sfîrșit, pentru că materialul literaturii este limba, e normal ca stilistica să se găsească în contact cu toate ramurile lingvisticii.

Definită în acest mod, stilistica poate fi denumită cu o expresie mai precisă, "stilistica literară". Alături de această disciplină mai există însă o alta: **stilistica lingvistică.** Stilistica lingvistică nu are doar zone de intersecție cu celelalte științe ale limbajului. Ea chiar este una dintre aceste științe. Originile stilisticii lingvistice, definiția precum și metodele ei vor constitui obiectul expunerii din rîndurile următoare. Anticipînd specificul acestei discipline, vom spune că stilistica lingvistică studiază faptele de limbă din unghiul expresivității lor.

1.1. Condițiile de apariție a stilisticii lingvistice. Fondatorul stilisticii lingvistice este Charles Bally, discipol al lui Saussure. Studiile în care Bally a delimitat domeniul acestei discipline datează de la începutul secolului al XX-lea (1909, 1913). Nu este întîmplător faptul că tocmai atunci stilistica lingvistică se conturează ca nouă știință. Contextul științific al epocii era de așa natură, încît el crea condițiile favorabile pentru ca reflecții precum cele ale lui Bally să nu rămînă fără ecou. Patru sînt factorii ce pot fi considerați ca premise ale apariției stilisticii lingvistice: perspectiva psihologizată asupra limbii, croceanismul, retorica și distincția limbă/vorbire.

La începutul secolului al XX-lea era încă dominantă ideea că limba reprezintă un mijloc de exprimare a vieții sufletești. Cum expresivitatea este tocmai reflexul unor anumite trăiri interioare, psihologismul lingvistic a putut să încurajeze o abordare **sistematică** a limbii din punct de vedere afectiv. În același sens mergeau și sugestiile retoricii. Debranșată de teza

că figurile sînt doar marca discursului ornant, retorica a sugerat ideea că o figură de stil este purtătoarea unui anumit conținut sufletesc.

Este greu de apreciat în ce măsură croceanismul – în forma sa genuină sau în manifestarea lui datorată lui Vossler și altor discipoli lingviști – a contribuit **efectiv** la cristalizarea stilisticii lingvistice. Intervalul dintre apariția "Esteticii" și publicarea operelor lui Bally nu a fost prea mare: 7–12 ani. De obicei, ideile nonortodoxe (cum au fost cele ale filosofului italian) nu se bucură de o largă audiență. Mai mult încă, ele sunt greu de asimilat. Dar dacă totuși croceanismul este consemnabil ca factor favorizant de apariție a stilisticii lingvistice, aceasta se datorează următoarelor două motive: (a) asemănării mari dintre teza fundamentală a lui Croce (orice fapt de limbă este expresia unei intuiții) și teza lui Bally (orice fapt de limbă este și expresia unui conținut afectiv); (b) faptului că Bally se referă explicit la ideile lui Croce. Aceasta dovedește cunoașterea de către lingvistul elvețian a doctrinei croceene.

Un ultim fenomen favorizant a fost interesul crescînd manifestat de lingvistica de la granița dintre secolele al XIX-lea – al XX-lea față de **vorbire.** Acest interes a făcut ca distincția limbă/vorbire să se instituie chiar înainte de Saussure. Marele lingvist elvețian a inclus-o în setul distincțiilor considerate de el esențiale pentru constituirea unei teorii adecvate a limbii, acordîndu-i astfel consacrarea. Nu e de crezut că Bally nu a cunoscut preocuparea pentru vorbire manifestată în epocă. După cum nu e de crezut că prelegerile lui Saussure nu îi vor fi învederat relevanța pentru stilistica lingvistică a distincției limbă/vorbire. Relevanța acestei discriminări constă în faptul că stilistica își extrage faptele pe care le studiază din vorbire. Doar vorbirea poate arăta coloratura afectivă a sunetelor, a cuvintelor și construcțiilor, a propozițiilor.

1.2. Constituirea stilisticii lingvistice. Definiția și metodele stilisticii reprezintă în lucrările lui Bally o ultimă etapă a demersului. La această ultimă etapă Bally ajunge parcurgînd un anumit traseu. Traseul înseamnă asumarea succesivă a unui număr de teze referitoare la natura și la funcțiile limbajului. Tezele sînt următoarele:

(i) Viața sufletească a oricărui individ înseamnă un ansamblu de fenomene care pot fi clasificate în fenomene noționale, afective (sau emotive) și volitive.

Se impune aici o observație: clasificarea nu este, în lucrările lui Bally, explicit tripartită. Lingvistul elvețian aduce, în mod constant, în discuție numai primele două planuri: cel noțional și cel afectiv. La cel de-al treilea se fac doar referiri accidentale.

(ii) Nu există fenomene pur noționale, pur afective sau pur volitive. Un fapt de conștiință are doar **în mod dominant** una dintre cele trei coloraturi. Un raționament, de exemplu, prin care cunoștințele unui individ sporesc poate fi însoțit de o trăire afectivă (satisfacția unei descoperiri, de pildă). O stare afectivă poate fi, la rîndul ei, menținută sau modificată prin experimente interioare de natură rațională. O pornire volitivă are, de asemenea, la originea ei un anumit interes sau o anumită dorință.

(iii) Limbajul natural este mijlocul principal de exprimare a vieții sufletești.

(iv) Exprimarea prin limbaj a faptelor de conștiință noționale, afective sau volitive permite identificarea adecvată a funcțiilor acestuia: funcția logică, funcția afectivă, funcția volitivă.

Teza (iii) este de mare notorietate în contextul științific al epocii și nu mai necesită comentarii. Importantă și nouă este însă ideea de **funcție** conținută în teza (iv). Este pentru prima dată în istoria gîndirii lingvistice moderne că limbajul e gîndit într-o asemenea perspectivă. Din faptul că limbajul exteriorizează viața sufletească a indivizilor se trăseseră deja mai multe concluzii: vorbitorul este factorul real al schimbării lingvistice (Școala de

la Leipzig); nu e sigur că procesul comunicării se realizează cu ușurința cu care s-a crezut inițial (Potebnea). Noutatea adusă de Bally decurge din faptul că el nu mai gîndește limbajul în perspectivă diacronică și nici nu îl subordonează faptelor de conștiință. Premise cunoscute și acceptate îi permit astfel lingvistului elvețian să deducă o consecință originală: limbajul este un instrument.

Prin teza (iv), demersul lui Bally se relevă a fi un complementar al celui saussurian. Saussure separase mai întîi sincronia de diacronie. Operația aceasta era considerată de el atît necesară, cît și suficientă pentru a înlesni răspunsul detaliat la o întrebare esențială, dar rămasă mereu implicită în "Cursul de lingvistică generală": care este natura limbii?. Bally procedează, pînă la un punct, într-un mod similar: și el separă sincronia de diacronie. Dar, pentru Bally, acest pas nu ajunge ca să răspundă la aceeași întrebare. Pentru Bally, răspunsul acesta reprezintă o consecință a unui alt răspuns privitor la funcțiile limbii. Strategia demersului întreprins de Bally ajunge astfel să completeze (dar nu să și nege) rezultatele demersului saussurian.

Ideea de funcție nu va rămîne izolată. Ea constituie germenul abordării stilistico-funcționale a limbii, abordare ce va fi caracteristică structuralismului ceh (Școala de la Praga). Tot despre funcțiile limbii vor vorbi Karl Bühler și, pe urmele acestuia, Roman Jakobson. În ce măsură aceste personalități și curente au legătură directă cu gîndirea lui Bally e greu de spus cu precizie. Rămîne, însă, un fapt: asemănarea esențială a premiselor. Pentru acest motiv, judecata că lingvistul elvețian este un deschizător de drum al funcționalismului stilistic nu e exagerată.

Teza (iv) are două consecințe de importanțe diferite. Prima este o critică a abordării tradiționale a limbii din unghi sincronic:

(v) Gramatica este o logică aplicată limbii naturale. Stilistica are ca obiect exclusiv de studiu expresia artistică.

Amîndouă tendințele sînt considerate de către Bally inconveniente. Conform lingvistului elvețian, ele sînt urmarea unor absolutizări implicite ale funcțiilor limbii. Absolutizarea funcției noționale conduce la logicism gramatical. Absolutizarea funcției expresive are ca efect punerea problemei faptelor de limbă expresive în mod exclusiv în relație cu arta literară.

Bally contrapune acestor puncte de vedere o perspectivă asupra limbajului ce se dorește mai comprehensivă și, implicit, mai adecvată.

(vi) Limbajul este o pînză a Penelopei, care se face și se desface continuu pentru că inteligența și sensibilitatea lucrează aici simultan, și nu în același mod.

Aceasta este o afirmație capitală pentru înțelegerea concepției de limbaj a lui Bally. Ea decurge tot din teza (iv). Noua teză reprezintă o înaintare, de ordin teoretic, semnificativă. Considerațiile despre **funcțiile** limbajului servesc acum drept premisă pentru considerații despre **natura** însăși a acestuia. Teza (iv) este, de fapt, definiția acordată de către Bally limbajului. Ea este, în același timp, un indicator al măsurii în care Bally se diferențiază de concepția lui Saussure. Pe amîndoi îi caracterizează reacția critică la logicismul lingvistic, deși cauzele reacției sînt deosebite. Pasul pe care îl face însă Bally, prin trecerea de la teza (iv) la teza (vi), este absent din demersul saussurian. Pentru Saussure, circumscrierea fenomenului care este limba nu reprezintă, ca pentru Bally, un rezultat al abordării funcționale.

În economia expunerii făcute de Bally, teza (vi) nu ocupă decît cîteva rînduri. Afirmația prezintă, totodată, dezavantajul de a fi formulată cvasimetaforic. Există, de aceea, posibilitatea de a i se acorda o explicitare neașteptată: țesătura Penelopei poate fi, de fiecare dată, **alta.**

Nimic din ceea ce se țese într-o zi nu mai e identic cu ceea ce a țesut în oricare dintre zilele anterioare. Cu limbajul se poate întîmpla la fel. Dar, dacă limbajul ajunge să fie gîndit așa, atunci fiecare fapt de limbă devine un fenomen de o esențială unicitate. Definiția lui Bally implică, prin urmare, în mod potențial, o perspectivă croceeană asupra limbii. Croceeană – în sensul că limba se naște mereu cu fiecare nouă realizare a unui act lingvistic. Această perspectivă lasă însă cel puțin deschisă o chestiune esențială legată de limbă: **comunicarea.**

Bally însuși a realizat că definiția limbii propusă de el are această implicație. Tranziția de la teza (iv) la teza (vi) marca diferențierea lui de concepția despre limbă a lui Saussure. Teza următoare indică însă saussurianismul lui Bally, saussurianism care îi permite o distanțare neechivocă de filosofia croceeană a limbii.

(vii) Oricare ar fi funcția dominantă a unui act lingvistic, acesta se supune mereu necesității ca vorbitorul să se facă înțeles.

Necesitatea de a comunica este, în concepția lui Bally, o funcție supraordonatoare a limbii. O funcție care își subordonează totdeauna oricare dintre celelalte funcții: noțională, expresivă sau volitivă. În opera lui Saussure, prezența acestei funcții era implicită și se putea deduce din teza foarte importantă a naturii convenționale a limbii. Bally nu amintește despre convenția saussuriană. Ceva foarte asemănător cu aceasta apare însă în momentul în care lingvistul elvețian se referă la mijloacele de expresie a intuițiilor. Aceste mijloace, arată Bally, sînt aceleași pentru toți vorbitorii unei limbi. O intuiție este neîndoielnic subiectivă, dar atunci cînd e exprimată, ea este codificată într-un tipar ce nu mai este proprietatea unei anumite persoane. Și aceasta, deoarece *limbajul este o instituție socială*. Un fapt de limbă expresiv este, de aceea, pentru Bally un fragment **de subiectivitate instituționalizată.**

Urmare a acestei perspective asupra limbajului, noua știință avută în vedere de Bally primește următoarea definiție:

(viii) "Stilistica studiază deci faptele de expresie ale limbajului organizat din punctul de vedere al conținutului lor afectiv, adică exprimarea faptelor sensibilității prin limbaj și acțiunea faptelor de limbaj asupra sensibilității" (Bally, **"Traité de stylistique française"**, vol. I, Genève, 1951, p. 14).

Prima problemă cu care se confruntă orice disciplină științifică este aceea de a-și delimita domeniul de cercetare și, implicit, de a identifica entitățile ce îi formează domeniul. Pentru Bally, aceste operații reprezintă partea premergătoare a demersului propriu stilisticii.

Metoda întrebuințată în acest scop este comparația, iar premisa ei a fost deja enunțată: un act de comunicare nu este aproape niciodată caracterizat, în mod exclusiv, de o anumită funcție. Statistic, domină acele fapte de vorbire care expun o întrepătrundere de funcții cu manifestarea mai accentuată a uneia dintre ele.

Realitatea lingvistică oferă, în aceste condiții, ea însăși metoda de urmat. Identificarea afectivității exprimate într-un act de vorbire oarecare nu se poate face decît prin comparație cu elementul noțional expus de actul de vorbire în cauză. Fie, de pildă, un fragment de conversație. Se vor nota intonația ascendentă proprie unei interogații cu semnul "↑", intonația mediu descendentă a unui răspuns cu "↓" și intonația emfatic descendentă (tot a unui răspuns) cu "↓↓". Se presupune că dialogul are următorul aspect intonațional:

–Vii ? ↑

–Viiin ↓↓

Răspunsul este caracterizat atît de funcția noțională, cît și de cea afectivă. Elementul noțional conținut în răspuns constă în faptul că interlocutorul dă o informație reclamată de

interogație. Dar mesajul nu conține doar informația cerută. El mai comunică starea de agasare a interlocutorului, cauzată (eventual) de insistențe anterioare sau de asumarea unei obligații neplăcute. Aceste informații suplimentare sînt și ele codificate în mesaj: prin cantitatea vocalică și prin intonația accentuat descendentă. Aceste mărci lingvistice ale mesajului sînt deci expresia unei atitudini afective și constituie fapte care trebuie să intre în raza de interes a stilisticianului. Identificarea lor presupune comparația continuă cu ceea ce este element intelectual (adică nonafectiv) al mesajului.

Din metoda propusă de Bally pentru identificarea faptelor stilistice decurge o consecință importantă. Stilistica nu are, ca obiect, un cîmp de fapte de comunicare care să fie **altul** decît cîmpul faptelor gramaticale. Nu ar trebui să se imagineze limbajul ca o suprafață parcelată pe o arie, de către stilistică, și pe o alta de fonetică, gramatică și lexicologie. Diferența dintre stilistică, pe de o parte, și fonetică, gramatică și lexicologie, pe de altă parte, se găsește doar în unghiurile diferite de perspectivă asupra unuia și aceluiași domeniu. Mulțumită acestor perspective, stilistica va izola un aspect, iar celelalte științe ale limbii, alt aspect al acelorași fapte. Aceasta înseamnă că în raza de interes a stilisticianului va trebui să intre **toate** mijloacele lingvistice de exprimare a subiectivității; adică mijloacele fonetice, morfologice, sintactice, lexicale, semantice sau lexico-semantice.

Această precizare se găsește în textele lui Bally și cunoaște un mod de exprimare aproape exclusivist. Bally susține astfel că nu există fapte de comunicare privilegiate stilistic. Observația decurge din teza că orice eveniment de vorbire expune o întrepătrundere a funcțiilor fundamentale. Teza se cere însă amendată. Interjecțiile, spre exemplu, sînt fapte de comunicare exclusiv stilistice și puține sînt cazurile în care ele sînt recuperate de gramatică (*i. e.*, de sintaxă: e vorba despre contextul predicativ în care ele sînt uneori utilizate). O morfologie a interjecției (așadar, tot o gramatică a acesteia) înseamnă, de regulă, consemnarea anumitor norme de punctuație la care interjecția obligă să ne conformăm. O morfologie a interjecției este de fapt o stilistică deghizată.

Identificarea prin comparație a faptelor stilistice reprezintă puntea dintre metoda "preliminară" a stilisticii și ceea ce Bally numește operațiile propriu-zise ale acestei discipline. Operațiile propriu-zise sînt prezentate într-un mod indirect. Ele decurg din fixarea obiectivelor mari care trebuie atinse prin demersul stilistic. Obiectivele sînt: enumerarea caracterelor afective, identificarea mijloacelor de exprimare a acestor caractere și relevarea relațiilor reciproce dintre formele expresive.

Deși prezentată ca obiectiv distinct, enumerarea caracterelor afective exprimate în limbă nu a fost urmărită într-un mod sistematic. Lucrările de stilistică apărute din "brazda sugestiilor" lui Bally nu clasifică explicit atitudinile afective. E ușor de înțeles de ce. Mai întîi, stilistica nu e o psihologie a afectelor exteriorizate lingvistic. Iar, în al doilea rînd, chiar în cîmpul psihologic, taxonomia emoțiilor e subiect de controverse. Accentul cercetării stilistice cade, în aceste condiții, pe **codificarea lingvistică** a atitudinilor afective. Or, aceasta înseamnă tocmai strîngerea și clasificarea mijloacelor de exprimare a emoțiilor. De aici rezultă, așadar, interesul special al stilisticianului pentru oricare dintre științele de ramură ale lingvisticii.

Există un punct important în demersul lui Bally în care se vădește încă o dată influența lui Saussure. Bally fixează, așadar, ca obiectiv al stilisticii relevarea relațiilor dintre formele expresive. Dar a spune că formele expresive se găsesc în relație înseamnă a afirma că ele se constituie într-un sistem. Bally se raliază astfel unui mod esențialmente saussurian de a privi faptele lingvistice. Pentru Saussure, individualitatea unei entități lingvistice decurgea din poziția avută în sistem. Iar poziția în sistem era o rezultantă a ansamblului de diferențe dintre entitatea

în cauză și toate celelalte entități de același nivel. Principiul acesta de identificare se regăsește și la Bally și nu ar fi exagerat să se vorbească și în cazul lui despre **valoare stilistică** ca analog al conceptului saussurian de valoare lingvistică. Căci, pentru Bally, individualitatea expresivă a unei forme este tot urmarea unei diferențe percepute prin comparație. Dacă, de exemplu, cineva se hotărăște să utilizeze într-un enunț unul dintre sinonimele colocviale sau chiar argotice ale cuvîntului **cap,** alegerea va fi semnul unei anumite atitudini afective deoarece decurge implicit din sesizarea unei diferențe de expresivitate între cuvinte.

Din această perspectivă sistemică asupra faptelor stilistice rezultă cîteva consecințe. Prima este aceea că, pentru Bally, stilistica nu poate fi decît o disciplină mai ales sincronică. Lingvistul elvețian nu exclude posibilitatea unei stilistici diacronice, însă consideră că aceasta se sprijină pe stilistica sincronică. O stilistică diacronică ar trebui să fie, în optica lui Bally, un studiu care să vizeze metamorfozele sistemului expresiv al unei limbi. Dar, pentru ca aceste metamorfoze să fie determinate, sînt necesare descrieri prealabile ale unor stadii ale sistemului. Din acest motiv, o stilistică diacronică este, pentru Bally, expresia unei faze "de maturitate" a disciplinei.

A doua consecință privește didactica limbilor străine. Bally este, în această privință, pentru elaborarea unei strategii a învățării care să surprindă nu numai latura noțională a unei limbi, ci însuși spiritul viu al acesteia. El recomandă, de aceea, ca prezentarea lexicului unui idiom să se facă pe arii stilistice. În acest fel, consideră Bally, cel care învață ia cunoștință de gama de atitudini afective mai mult sau mai puțin instituționalizate într-o comunitate prin expresiile lor lingvistice.

Ideea aceasta se vede reluată, pe un plan superior de generalitate, și devine, alături de teza (vi), a doua afirmație a lui Bally privitoare la natura limbajului. O limbă este, pentru Bally, **un mod de comportament.** Cunoașterea unei limbi implică un anumit fel de a înțelege și de a simți, iar acest fel este într-o anumită măsură impus unei persoane de către comunitatea lingvistică. Într-un context nou și cu o precizie superioară, se reactualizează astfel o idee a lui Humboldt: ideea că sîntem ceea ce este limba pe care o vorbim.

Tezele lui Bally despre stilistica lingvistică au fost stimulatoare și pentru lingvistica românească. Limba română dispune, datorită lui Iorgu Iordan, de o descriere stilistică devenită clasică: **"Stilistica limbii române".**

2. PRAGMATICA

2.1. Concepția lui Charles Morris. Termenul "pragmatică" s-a impus datorită lui Charles Morris. Filosof contemporan cu Carnap și cu Bloomfield, Morris a gîndit pragmatica drept o parte constitutivă a unei științe care nu avea ca obiect de studiu doar limbajele naturale, ci orice sistem de semne, așadar orice limbaj. Noua disciplină a fost numită de Morris "semiotică".

Semiotica are o anvergură similară cu semiologia la care se gîndise Saussure. Față de semiotică, *lingvistica* se găsește în aceeași relație în care era plasată și față de semiologia saussuriană. Lingvistica este o știință privilegiată pentru semiotică, dar nu este singura care furnizează date semioticii.

O clarificare elementară a ceea ce este pentru Morris pragmatica impune discuția noțiunii prealabile de *semioză.*

Semioza este un proces al cărui specific constă în producerea semnelor. Prin semioză, un obiect devine semn și funcționează ca atare.

Această definiție poate fi înșelătoare în următorul sens. Ea ar putea sugera gîndul că producerea de semne este activitatea principală și constantă a subiecților. Or, este evident că o activitate cu o pondere mai însemnată în existența fiecărui individ este recunoașterea semnelor, împreună cu întrebuințarea lor. Aceasta este însă și ideea lui Morris. Ea se luminează prin precizarea suplimentară că semioza este o formă suplimentară de cunoaștere. **Cunoaștere,** pentru că întrebuințarea semnelor instituie un raport cognitiv între subiect și un obiect pe care semnul îl substituie. **Formă specială,** deoarece relația subiect–obiect nu este o relație de intuiție, ci o relație mediată, mijlocitorul fiind tocmai semnul.

Accentul pus de Morris pe producerea semnelor în procesul semiozei se explică prin anvergura nemărturisită a demersului său. Perioada în care creează filosoful american – anii '30-'40 – este o perioadă de efervescență în teoria cunoașterii. Apar îndoieli asupra unor premise ale raționalismului clasic (Descartes, Kant), dar, mai ales, se fac simțite clarificări ale unor aspecte ale acestuia. Proiectul semiotic al lui Morris reprezintă tocmai una dintre alternativele la epistemologia raționalistă "metafizică". Fiind, în intenție, o tentativă de superioară recodificare a cunoașterii raționale, atenția acordată genezei semnelor devine legitimă.

Pentru Morris, semioza este un proces în care sînt implicați mai mulți factori: suportul semnului, denotatul și interpretantul.

Suportul semnului poate fi înțeles prin analogie cu semnul lui Saussure. La Morris, suportul semnului este echivalentul semnificantului saussurian. Denotatul este obiectul denumit de către vehiculul semnului.

Cea mai controversată noțiune este aceea de **interpretant.** Conceptul provine de la Charles Sanders Peirce (logician, psiholog și filosof, înaintaș al lui Morris), la scrierile căruia Morris și face trimiteri. Interpretantul este definit de Peirce drept un terț "obiect", a cărui existență este indusă de relația pe care vehiculul semnului o are cu obiectul denumit.

Definiția este criptică. Ea lasă totuși să se înțeleagă mai multe lucruri. Primul este primordialitatea deținută de semn (la Peirce), respectiv – de vehiculul semnului (la Morris) în raport cu interpretantul. Al doilea se referă la faptul că interpretantul este pus în situația de a avea cu obiectul denumit aceeași relație pe care semnul însuși o are cu denotatul. Relația semnului cu denotatul nu poate fi însă decît o relație de denumire. Rezultă de aici că interpretantul însuși va denumi obiectul, fără a deveni, la rîndul lui, un semn. Căci, în timp ce existența interpretantului e condiționată de cea a semnului, existența acestuia din urmă e "primordială".

Pericolul principal al terminologiei utilizate de Peirce și de Morris constă în faptul că ea poate induce ideea eronată că interpretantul este agentul procesului semiotic. Interpretantul este însă doar un efect al existenței semnului. Interpretantul nu poate ființa fără **un interpret,** abia acesta din urmă fiind agentul procesului. Se observă astfel că, atît la Morris, cît și la Peirce, celor trei factori principali ai procesului semiotic li se asociază un al patrulea. Efect al existenței semnului, interpretantul ființează nu mai puțin datorită faptului că există un suport al său care este interpretul: persoana care interpretează.

Accepția acordată de Peirce interpretanților devine mai clară cînd se trece la o clasificare a acestora. Peirce distinge trei categorii: interpretanți imediați, dinamici și finali. O întrebare referitoare la vreme (de pildă, "cum e afară?") permite această triplă distincție. În primul rînd, întrebarea are un conținut conceptual. În al doilea rînd, acest conținut este utilizat sub formă interogativă. Întrebarea nu reprezintă însă unica modalitate de întrebuințare (același conținut mai poate fi exprimat în mod imperativ: "Fă să fie vreme răcoroasă!", ceea ce pentru cazul de față reprezintă, desigur, o deviere de la regulile de utilizare a imperativului). În al treilea rînd, utilizarea formei interogative se face cu o anumită intenție; din răspuns se pot

degaja mai multe informații alternative: el oferă date despre starea interlocutorului, ceea ce înseamnă că întrebarea nu a fost pusă cu rostul ei firesc. Răspunsul poate să furnizeze însă și o informație de care locutorul chiar are nevoie ș. a. m. d.

Conținutul conceptual corespunde interpretantului imediat. Forma lui de utilizare este, potrivit lui Peirce, interpretantul dinamic. Iar intenția cu care este întrebuințată forma constituie interpretul final.

Nu este ușor a desluși poziția funcțională a interpretantului în schema lui Peirce sau în cea a lui Morris. Se poate totuși risca aprecierea generală că interpretantul reprezintă starea de conștiință obiectivată comportamental și provocată unui interpret de contactul pe care acesta îl are cu semnul și, implicit, cu semioza.

În raport cu teoria saussuriană a semnului lingvistic, este de observat perspectiva dinamică în care Peirce așază semnul. În special pentru Morris, semnul este o rezultantă. Există părți din opera sa în care este evidentă distincția dintre vehiculul semnului și semnul însuși, ultimul fiind vectorul forțelor implicate în semioză.

Laturile semiozei îi permit lui Morris să degajeze și părțile constitutive ale semioticii. Semioza învederează trei feluri de relații: relația semnelor între ele, relația semnelor cu obiectele desemnate și relația dintre semne și interpretanți (împreună cu interpretul lor). Cu studiul primului tip de relație se ocupă sintaxa, studiul relației de desemnare ține de semantică, iar cu studiul relației dintre semne și interpretanți se ocupă pragmatica.

Concepută astfel, definiția pragmaticii este mai curînd vagă. Prin precizări ulterioare, contururile noii discipline devin totuși mai clare, dar acest lucru este contrabalansat de o anumită fluctuație a extensiunii termenului "pragmatică". Se descifrează patru accepții relativ distincte ale conceptului la Morris.

(i) Pragmatica este un unghi de cercetare a faptelor de limbaj. Conform acestui unghi, limbajul este o formă de comportament. Perspectiva fusese deja sugerată de către Peirce, care avansase ideea că interpretanții sînt habitudini. Sugestia a fost preluată și întărită de pragmatism și de behaviorism și nu e de mirare că se regăsește la Morris, el însuși un înnoitor al behaviorismului. Înțeleasă așa, pragmatica devine o disciplină fără limite precise, căci totul, în limbaj, poate fi privit ca o habitudine: sistemul fonetic, regularitățile flexionare, structurile propoziționale sau sensurile sînt interpretabile ca obișnuințe de comportament de un anumit tip. Un exemplu de cercetare pragmatică înțeleasă în acest mod este întregul demers al lui Bloomfield. Demersul are caracter ilustrativ în măsura în care, descoperind regularitățile lingvistice de pe diverse paliere, Bloomfield nu se mulțumise să abstragă de aici un principiu al sistemului (cum făcuse Saussure), ci căutase o bază a regularităților, pe care o și descoperise la nivelul reacțiilor întărite.

(ii) Pragmatica este studiul aspectelor biologice, psihologice și sociologice ale limbajului.

Prin acest nou unghi de vedere, Morris pare să dorească a conferi pragmaticii o întemeiere "mai pozitivă". Pragmatica se vede, astfel, pusă în conexiune cu științe deja constituite: sociologia, psihologia, etnologia, antropologia. Posteritatea acestei sugestii înseamnă de asemenea tratarea, ca pragmatică, a unor științe de graniță profund caracteristice spiritului interdisciplinar: psiholingvistica, sociolingvistica, epistemologia genetică. Pragmatica devine astfel un acoperiș comun. Dar este un acoperiș fragil, căci eclectismul este evident.

(iii) Pragmatica este studiul anumitor tipuri de expresii.

Morris înțelege prin semantică semantica logică (a se vedea în acest sens capitolul al IV-lea, paragraful 2.3.). În variantele ei mai simple sau mai sofisticate, semantica logică se ocupă cu cercetarea unor clase speciale de expresii: cele care desemnează ceva. Într-un studiu de semantică logică devenit clasic (**Semnificație și necesitate**), Rudolf Carnap chiar

a propus un termen prin care să se identifice acest tip de expresii. Termenul lui Carnap este "designator". Semantica logică cercetează, așadar, designatorii.

Designatorii nu reprezintă însă singurele forme pe care le găsim într-o limbă naturală. Alături de ei, se mai găsesc expresii fie creînd numai aparența unei desemnări, fie în mod manifest, nedesemnînd ceva. Despre adjectivul **bun**, de pildă, s-ar putea spune (după ce a fost dezambiguizat și după ce i s-a precizat spectrul de valori semantice) că are ca extensiune clasa lucrurilor bune, întocmai cum adjectivul **verde** are ca extensiune clasa lucrurilor verzi. Diferența semantică dintre aceste cuvinte este însă mare. Un aspect al ei îl constituie faptul că asupra extensiunii adjectivului **bun** (într-una dintre valorile sale semantice) nu poate exista acel consens al vorbitorilor – aici, ai limbii române – pe care îl găsim în cazul extensiunii adjectivului **verde. Bun** este deci un caz de aparentă desemnare – din punctul de vedere al semanticienilor din generația lui Morris – sau un caz de desemnare cu totul specială – din punctul de vedere al semanticienilor mai apropiați de zilele noastre.

Calitatea nondesignativă a unor expresii mai poate fi pusă în valoare și prin incompatibilitatea lor cu perechea adevăr–fals. Testul adevărului se aplică expresiilor propoziționale. Pe această cale se demonstrează că o propoziție interogativă sau imperativă nu este un designator, deoarece comenzile, rugămințile, întrebările nu sînt nici adevărate, nici false.

Morris consideră că expresiile care nu intră în raza de analiză a semanticii se cer studiate de către pragmatică. Propunerea lui Morris are astfel o dimensiune recuperatoare. Semantica logică conectase într-o formă tare ideea de sens cu aceea de cunoaștere. O propoziție avea sens într-o astfel de optică numai dacă ea exprima un sens cognitiv. Însă, în numele acestui postulat, erau declarate propoziții cu sens numai enunțurile științelor empirice sau cele ale științelor formale (logica, matematicile). Propozițiile științelor axiologice (etica, estetica) deveneau implicit condamnate ca fiind pseudoenunțuri. Acceptînd posibilitatea ca aceste propoziții să fie studiate de către pragmatică, Morris le-a refăcut prestigiul lingvistic, reintegrîndu-le circuitului de cercetare. Viitorul i-a dat dreptate. Cu formalisme mai complexe este studiată astăzi valoarea (în aspectele ei estetice) și a devenit o chestiune de simplă terminologie dacă astfel de studii aparțin semanticii sau pragmaticii.

Această a treia accepție morrisiană a termenului "pragmatică" este importantă și prin sugestiile prospective pe care le conține. Se înregistrează, începînd cu anii '50, un nou interes pentru particularitățile de desemnare ale demonstrativelor, posesivelor, ale adverbelor de loc și de timp cu referință dependentă de emițător, ale timpurilor verbale, dar mai ales pentru semantica persoanei I. Ajunge astfel să se înnoade firul unei tradiții de analiză filosofică inaugurată de *Descartes* și continuată de *Husserl*. Nu este demonstrat faptul că Morris a avut o contribuție directă la refacerea interesului pentru acești termeni. Dar recuperarea structurilor lingvistice cu desemnare nonstandard reprezintă un precedent semnificativ și compatibilitatea cu ceea ce avea să urmeze nu poate fi trecută cu vederea.

Dintre toate accepțiile acordate de Morris pragmaticii, cea de-a treia se vădește a fi cea mai clară. Ea este și accepția susceptibilă de a acorda pragmaticii individualitatea cea mai pregnantă.

(iv) Individualitatea pragmaticii ca știință se datorează existenței unui metalimbaj propriu.

Termenii care dau, în concepția lui Morris, specificitate epistemologică pragmaticii sînt **apropriere a semiozei, interpret, interpretant, înțelegere.** Pentru Morris, aceste concepte nu pot aparține nici sintaxei, nici semanticii. Ei se caracterizează prin faptul că sînt raportabili la cei ce întrebuințează semnele. Existența lor vine să dea astfel mai mult conținut afirmației inițiale că pragmatica studiază relațiile semnelor cu aceia care le utilizează.

A fost deja semnalată de mai mulți cercetători împrejurarea că, de fapt, noțiunile respective sînt concepte ale filosofiei limbajului. Tentația lui Morris de a acorda mai mult conținut pragmaticii riscă, în aceste condiții, să nu fie altceva decît o simplă schimbare de etichetă. Independent de acest lucru însă, noua precizare asupra a ceea ce este pragmatica dezvăluie, încă o dată, mobilurile ultime ale proiectului semiotic morrisian. Morris susține că există și concepte ireductibil semiotice: **semn, limbaj, adevăr, cunoaștere.** Acestea sînt însă tocmai noțiunile unei teorii a cunoașterii îmbogățite cu ceea ce reflecția filosofică din secolul al XX-lea descoperise a fi o dimensiune esențială a proceselor cognitive: dimensiunea lingvistică.

Pragmatica nu este, așadar, la Morris o disciplină unică sau univocă. Se întîmplă chiar ca între diversele ei ipostaze să se constate distanțe considerabile. Faptul nu a rămas fără urmări.

Studiile care își revendică astăzi identitatea pragmatică sînt de o diversitate tematică deconcertantă. Dar, în același timp, este sesizabilă și o anumită continuitate. Ea se oglindește în preocuparea mai multor lingviști și filosofi pentru analiza expresiilor cu denotație nestandard sau pentru studiul expresiilor lipsite de denotație.

2.2. Cercetările lui Émile Benveniste. În studiile lui Benveniste, grupate sub titlul **Omul în limbaj** (în volumul **Problèmes de linguistique générale,** Gallimard, Paris, 1966), nu se face nici uz, nici abuz de termenul "pragmatică". Există o singură referire la concepția lui Morris. Benveniste este însă primul lingvist proeminent cu importante contribuții la dezvoltarea cercetărilor de pragmatică.

Considerate în ansamblu, articolele dau imaginea unor investigații dezvoltate concentric. Orizontul de cercetare este continuu extins, pornindu-se de la un punct apreciat ca fiind central. Este de asemenea observabil efortul de ridicare a cercetării la acea treaptă de generalitate proprie reflecției filosofice.

2.2.1. Analiza cuvintelor "pragmatice". Tema favorită a cercetărilor de pragmatică ale lui Benveniste este **pronumele.** Pentru Benveniste, importanța pronumelui decurge din faptul că această parte de vorbire este o categorie universală. Pronumele este un element constitutiv al limbajului, acest fapt fiind probat prin aceea că nu se cunoaște nici o limbă care să fie lipsită de această clasă gramaticală.

Benveniste începe prin a se delimita de felul în care este tratat, de obicei, pronumele în gramatică. El remarcă faptul că reunirea mai multor tipuri de forme sub eticheta aceleiași categorii gramaticale este nejustificată. Atenția lui Benveniste este însă în mod special îndreptată spre specia pronumelor personale. Și în privința tratamentului tradițional al acestora Benveniste are obiecții. El consideră că diferențele semnalate de gramatici între cele trei pronume personale de singular (**eu, tu, el**) sînt superficiale și că, în fapt, pronumele de persoana a treia nici nu poate fi denumit personal.

În mod curent, deosebirile consemnate între cele trei pronume sînt morfologice și superficial semantice: persoana întîi e definită drept persoana care vorbește, persoana a doua este persoana cu care se vorbește, iar a treia este persoana despre care se vorbește. Sînt semnalate apoi deosebirile flexionare ale formelor verbale combinate cu pronumele.

Benveniste supune pronumele unei analize semantice mai atente, propunîndu-și să surprindă ce și cum desemnează ele.

În expunerea care urmează este respectat spiritul analizei, dar nu și litera. Analiza este mai explicită din motive didactice.

Particularitățile de desemnare ale primelor două pronume personale (**eu** și **tu**) pot fi abstrase prin comparație cu caracteristicile denotative ale substantivelor comune și proprii.

Pentru simplificare, se va reține numai situația persoanei întîi, observațiile putînd fi extrapolate – schimbînd ce este de schimbat – și asupra pronumelui **tu.**

Un substantiv comun are ca extensiune o anumită clasă de entități. Clasa rămîne, pentru fiecare întrebuințare a substantivului, aceeași. Aceasta înseamnă că, dacă substantivul **arbore** este întrebuințat de către vorbitori ai românei, prin fiecare întrebuințare a sa este vizată clasa arborilor, și nu cea a peștilor sau a păsărilor.

Un lucru similar se petrece cu numele proprii. Pentru fiecare utilizare a unui nume propriu este vizată aceeași unică entitate.

Este caracteristic atît numelor proprii, cît și celor comune faptul că desemnarea înseamnă posibilitatea de a ieși în afara limbii. Denotatul unui nume propriu poate fi precizat într-un mod nelingvistic, prin indicare. Presupunînd că sînt îndeplinite anumite condiții, o clasă de entități poate fi și ea precizată indicînd elementele ei.

Pronumele **eu** împarte cu numele propriu particularitatea că, de fiecare dată cînd e utilizat, el indică o singură entitate. În același timp, pronumele se aseamănă cu numele comune prin aceea că el nu "fixează" în mod constant o singură entitate. Cine dorește să precizeze ce înseamnă pronumele **eu** va spune că el vizează **orice persoană** care vorbește, așadar o clasă.

Pronumele **eu** se prezintă, prin urmare, ca un fel de sinteză a particularităților de desemnare avute de numele comune și de numele proprii. Expresia intențională a acestei sinteze este definiția care i se dă. Pronumele este definit, de regulă, ca referindu-se la orice persoană care vorbește la un anumit moment.

Definiția nu este însă satisfăcătoare în măsura în care se concede de obicei. Capacitatea ei de a acoperi toate cazurile de întrebuințare adecvată a pronumelui **eu** este infirmată de o situație posibilă de comunicare, în care cineva vorbește fără a întrebuința totuși persoana I. Definiția se cere de aceea completată: **eu** denumește orice persoană care vorbește într-un anumit moment și care spune "eu". De astă dată, cazurile de întrebuințare adecvată a pronumelui sînt efectiv acoperite. Rămîne însă nemulțumitor faptul că termenul supus definiției apare încă o dată în chiar structura definiensului. Definițiile nu trebuie să ajungă la astfel de situații.

Ceea ce s-a obținut este totuși maximum de corectitudine și de claritate pornindu-se de la definiția tradițională. Este astfel învederat faptul că, spre deosebire de caracteristicile denotative ale substantivelor, pronumele **eu** obligă la identificarea denotatului său **numai prin raportare la actul vorbirii.** Contextul de comunicare în relație cu care e posibilă indicarea denotatului pronumelui **eu** este numit de către Benveniste **instanță de discurs.**

Observațiile lui Benveniste sugerează o nuanțare a definiției anterioare. Dacă **eu** se definește numai în raport cu instanța de discurs, aceasta înseamnă că trebuie să existe tot atîtea pronume de persoana I cîte instanțe există. Cum numărul acestora din urmă este infinit, numărul pronumelor va fi tot așa. **Eu** înseamnă, prin urmare, $\mathbf{eu}_1$, $\mathbf{eu}_2$, ..., $\mathbf{eu}_n$.

Concluzia este numai în aparență nesatisfăcătoare. În primul rînd, ea explică de ce apar dificultăți atunci cînd se încearcă a se preciza clasa de entități cărora li se poate aplica pronumele (situația definiției anterioare). În al doilea rînd, ea nu pledează pentru eliminarea acelui **eu** ambiguu (la care se referă de obicei gramaticile) și pentru înlocuirea lui cu un șir infinit de pronume. Concluzia invită doar la stabilirea unei distincții de nivel între pronumele de persoana I, care este o formă goală (pentru că în schema limbajului el nu poate avea nici un rol), și aparițiile lui în vorbire, cînd această formă "se umple" de conținutul pe care i-l acordă instanța de discurs. Punctul de vedere al lui Benveniste acreditează astfel, în mod implicit,

ideea că pronumele **din limbaj** este asemenea unei variabile individuale din morfologia logică. Întocmai ca o variabilă individuală, el ia valori în mulțimea infinită a **constantelor individuale,** care sînt pronumele definite prin instanțele de discurs.

În urma acestor observații, se ajunge să se explice și din ce motiv consideră Benveniste că nu se poate acorda același statut tripletului **eu – tu – el.** În vreme ce primele două pronume își dezvăluie rolul numai prin relație cu instanța de discurs, al treilea se definește fără nici o referire la aceasta. Persoana a III-a este dependentă de contextul lingvistic. Dependența ei îi dezvăluie însă un cu totul alt rol de comunicare. Benveniste afirmă că persoana a III-a este expresia pronumelui nepersonal, ideea de persoană fiind codificată numai prin perechea **eu – tu.**

Benveniste a ajuns la aceste concluzii importante studiind semantica pronumelui. Semantica a relevat însă necesitatea de a se lua în considerație condițiile enunțării, adică acei parametri de explicație la care nu se face apel atunci cînd se studiază semantica altor părți de vorbire. Dacă este, prin urmare, să se găsească o specificitate pragmatică a cercetării lui Benveniste, atunci ea ar putea fi rezumată prin ecuația "pragmatica = o semantică a condițiilor de enunțare".

Acest criteriu îi servește savantului francez la gruparea în aceeași nouă categorie a altor cîteva forme lingvistice pe care gramaticile tradiționale le repartizează în clase distincte: pronumele (adjectivul) demonstrativ de apropiere și de depărtare, anumite adverbe și timpuri verbale. Raportul dintre primele două pronume personale și aceste forme gramaticale este asemănător celui dintre nucleul atomic și orbitele sale: timpurile, unele adverbe și demonstrativele de apropiere și de depărtare gravitează în jurul pronumelui **eu.** Definiția și înțelegerea rolului lor depind de înțelegerea rolului avut de acest pronume.

Demonstrativele de apropiere și de depărtare constituie un subsistem (în înțelesul saussurian al cuvîntului) inteligibil numai prin raportarea elementelor lui la aceeași instanță de discurs. **Aceasta** exprimă contiguitatea spațială a unui obiect cu emițătorul, așadar cu acel **eu,** explicit sau implicit, utilizat într-o situație de comunicare.

Adverbele de timp și de loc **aici**, **acolo**, **acum**, **atunci**, **ieri**, **azi**, **mîine** dobîndesc un conținut numai în măsura în care a fost statuat reperul spațial sau temporal. Însă acest reper este statuat din nou prin instanța de discurs.

O analiză incitantă și bogată în sugestii consacră lingvistul francez timpului verbal. Benveniste deosebește trei forme de "înțelegere" a timpului: timpul fizic, timpul cronic și timpul lingvistic.

Despre primul sînt date cele mai puține precizări. Timpul fizic pare a fi "timpul în stare pură", adică o durată uniformă, ale cărei expresii naturale ar putea fi alternanța anotimpurilor sau ritmul bătăilor inimii. Reflexul subiectiv al timpului fizic îl reprezintă percepția variabilă a duratei, simțită uneori ca fiind dilatată, iar alteori ca scurgîndu-se cu repeziciune. Benveniste n-o spune, dar se pare că această formă a timpului este cea pe care Bergson a recuperat-o din perspectivă filosofică și căreia Proust i-a dat expresie artistică în ciclul său romanesc.

Timpul cronic reprezintă mai degrabă o modalitate de măsură și, implicit, de segmentare a timpului fizic. Timpul cronic are o origine fixată prin acordul membrilor unei comunități: nașterea lui Iisus (pentru creștini), facerea lumii (pentru evrei) ș. a. m. d. Este vorba despre originea unei axe segmentate în unități convenționale: milenii, secole, ani etc. Unitățile de măsură permit plasarea în timp a evenimentelor și a persoanelor.

Timpul cronic are o expresie lingvistică (substantivele care denumesc zilele săptămînii, lunile anului), dar nu trebuie confundat cu timpul lingvistic propriu-zis. Diferența este următoarea: originea axei timpului cronic este fixă și acceptată de o întreagă comunitate (sau de un grup de comunități). Și timpul lingvistic are o axă, dar originea ei nu este și nu

poate fi aceeași. Originea timpului lingvistic este instanța de discurs – de fiecare dată alta, **de la vorbitor la vorbitor,** și de fiecare dată alta **pentru fiecare vorbitor.** Trecut, prezent și viitor devin astfel noțiuni inteligibile numai pornindu-se de la punctul de reper **al celui care vorbește.** Rezultă de aici că uniformitatea acestor noțiuni este numai aparentă. Inspirat, Benveniste denumește această experiență, procurată de utilizarea limbajului, **o perpetuă reinventare a timpului.** Reinventare, pentru că orice act de vorbire prin intermediul căruia evenimentelor și persoanelor li se conferă o determinație temporală înseamnă un act de fixare a originii timpului.

Prin extinderea analizei dincolo de grupa pronumelui personal, Benveniste demonstrează convingător eterogenitatea esențială a unor forme gramaticale aduse, prin clasificările tradiționale, la un fragil și îndoielnic numitor comun.

2.2.2. Elemente de filosofie a limbajului. Analiza cuvintelor "pragmatice" (denumite uneori și "particule deictice") l-a condus pe Benveniste către reflecții de o anvergură mai mare decît lingvistica. Din cercetările lui Benveniste se pot astfel abstrage elementele unei filosofii a limbajului.

Există mai multe întrebări la care o astfel de filosofie e chemată să răspundă. Două dintre acestea sînt următoarele: dacă oamenii comunică în mod real prin intermediul limbii și – în caz că acest lucru se întîmplă – cum are loc fenomenul comunicării?

Benveniste se numără printre acei lingviști și filosofi care nu se îndoiesc de faptul că limba corespunde finalității ce i se acordă de obicei: comunicarea. Savantul francez neagă însă faptul că limba ar fi instrumentul procesului de comunicare.

Negația este la prima vedere paradoxală. Ea decurge însă din distincția saussuriană **limbă/vorbire** adoptată de Benveniste și denumită, în terminologia sa, **limbaj/discurs.** Benveniste neagă, așadar, limbajului calitatea de instrument al comunicării deoarece, pentru el, această calitate aparține, în realitate, discursului.

Limbajului Benveniste îi acordă un rol mai important. În raport cu discursul, limbajul are un statut "primordial", în sensul că o anumită proprietate a acestuia conferă discursului calitatea pe care el o are: de instrument al comunicării. Raportul dintre limbaj și discurs este, așadar, un raport de condiționare.

Nu astfel se prezentau lucrurile pentru Saussure privitor la raportul dintre limbă și vorbire. Există însă o noutate adusă de demersul lui Benveniste. Ea constă tocmai în indicarea acelei proprietăți avute de limbaj, proprietatea în virtutea căreia discursului i se conferă calitatea de instrument al comunicării. Aici se realizează și joncțiunea dintre studiile de pragmatică și reflecțiile despre limbaj în genere.

Conform lui Benveniste, proprietatea în cauză este o constrîngere pe care limbajul o exercită asupra oricărui individ ce vrea să comunice. Constrîngerea constă în faptul că individul se constituie ca subiect, în obligația ca acesta să utilizeze pronumele de persoana I singular. Este cunoscut acum sensul acestei utilizări, conform analizei lui Benveniste. Utilizarea persoanei I este echivalentă cu aproprierea pronumelui. Pronumele se transformă astfel dintr-o "formă vidă" (cum îl numește lingvistul francez), într-o formă al cărei conținut este însăși persoana vorbitoare, împreună cu momentul (irepetabil) în care vorbește. Această transformare definește, pentru Benveniste, momentul extrem de important al convertirii limbajului în discurs. Momentul înseamnă, de asemenea, pentru el constituirea ca subiect a individului.

Fenomenul de constituire ca subiect al unei persoane este denumit de către Benveniste **subiectivitate.** Subiectivitatea, așa cum o înțelege lingvistul francez, este gîndită numai

în relație cu actul vorbirii. În acest sens există din partea lui Benveniste și o precizare de o exemplară lapidaritate: "este **eu** doar cel care spune «eu»" (**Problèmes de linguistique générale,** Gallimard, Paris, 1966, p. 260).

Accepția în care Benveniste întrebuințează conceptul de subiectivitate nu exclude celelalte accepții (mai frecvente) cu care sîntem obișnuiți. Pentru Benveniste, ea este însă accepția privilegiată, deoarece este corelată cu un fenomen care constituie o latură esențială a ființei umane: putința de a comunica. Credința în această corelație este exprimată prin afirmația (repetată) că subiectivitatea este o trăsătură inerentă a discursului. Pentru Benveniste discursul nu poate exista în afara cuplului asumat (și reversibil) **eu – tu.**

Caracterul privilegiat al acestei accepții a subiectivității la Benveniste se vădește și din alte afirmații. Lingvistul francez ia în considerație experiențele pe care indivizii le trăiesc în decursul existenței lor. El afirmă că subiectivitatea, așa cum o definește, transcende aceste experiențe, funcționînd pentru ele ca un factor integrator și asigurînd, în acest fel, unitate psihică. Subiectivitatea devine, pe această cale, un garant al permanenței conștiinței.

Sensul tezei lui Benveniste poate fi ilustrat prin următoarea propoziție:

(1) **Mi-am întîlnit un prieten.**

Se găsește, în acest enunț, un subiect al enunțării rămas implicit pentru că regulile limbii române permit aceasta: pronumele **eu.** Pronumele este dependent de o anumită instanță de discurs, simbolizată în mod convențional $\mathbf{id}_1$. Se deslușește, de asemenea, o instanță acțională, în care cineva își întîlnește un prieten. Instanța acțională este anterioară celei discursive și are și ea un subiect, dar un subiect acțional: $\mathbf{a}_1$.

Se observă acum că nu era posibil ca subiectul discursiv al enunțului (1) să formuleze această propoziție dacă el nu stabilea identitatea dintre el însuși – ca subiect al enunțării – și subiectul acțional al instanței acționale. În caz că cei doi subiecți nu ar fi fost identici și subiectul discursiv ar fi dorit să comunice un lucru asemănător cu acela comunicat de propoziția (1), el ar fi construit propoziția:

(2) **Și-a întîlnit un prieten.**

Identificările de genul celor care fac posibilă enunțarea unor propoziții precum (1) reprezintă tipul de fenomen care îi permite lui Benveniste să afirme că subiectivitatea este un garant al permanenței conștiinței. Prin (1) este ilustrată împrejurarea că o experiență trăită este atribuită unei "entități" a cărei existență este condiționată de subiectivitate.

Problema abordată de Benveniste are implicații mai complexe decît se poate imagina la prima vedere. Despre importanta teză asumată de savantul francez se poate spune însă aici doar că, în mod probabil, ea condiționează într-un chip prea restrictiv complicatul fenomen al unității de conștiință. Subiectivitatea, așa cum o definește Benveniste, este un parametru important al asimilării experiențelor. Dar cine se decide să relateze la persoana I o serie de experiențe, asimilîndu-le astfel persoanei sale percepute ca aceeași, operează în prealabil anumite identificări în care mai apar și alți parametri. Formularea enunțului (1) presupune, de exemplu, seria identificatoare $\mathbf{a}_1$ = **eu** = X (unde X este numele propriu al persoanei). Apelul la numele propriu sugerează ideea că subiectivitatea singură, în sensul dat de Benveniste, nu poate întemeia permanența conștiinței. În articolele lui Benveniste nu se găsește o demonstrație a faptului că asumări succesive ale pronumelui de persoana I de către o persoană care **obișnuiește** să se considere ca fiind aceeași (și despre care **obișnuim** să credem că este aceeași) **sînt cu adevărat** asumări efectuate de către **aceeași persoană.** Ceea ce demonstrează savantul francez este doar ideea că, asumînd pronumele personal într-o circumstanță oarecare, un individ poate asuma și una sau mai multe experiențe trăite.

Reflecții similare îi sînt prilejuite lui Benveniste de cercetările asupra timpului verbal.

Savantul francez a observat că organizarea lingvistică a timpului diferă într-un mod esențial de "segmentarea cronică" a acestuia. Axa lingvistică a timpului nu e niciodată aceeași într-o comunitate în care se folosește aceeași limbă. Originea axei variază de la vorbitor la vorbitor, dar variază și în funcție de același vorbitor, deoarece originea este, de fiecare dată, momentul enunțării – mereu altul.

Timpul lingvistic ajunge astfel să se coloreze cu o puternică amprentă personală. Evenimentele relatate primesc o dimensiune temporală care izvorăște numai din persoana locutorului. Timpul proiectat prin limbă asupra evenimentelor relatate este exclusiv timpul trăit de către vorbitor.

Orice experiență de acest fel este în mod fundamental și genuin o experiență privată. Dacă cineva ne spune că are o migrenă, îl putem crede numai deoarece știm că migrenele sînt posibile și numai deoarece am avut noi înșine, foarte probabil, o migrenă. Dar totul se reduce la atît. Nu se poate avea experiența migrenei altcuiva, așa cum nimeni nu poate avea experiența migrenei mele.

Temporalitatea lingvistică este, în opinia lui Benveniste, un fenomen similar. Ea ne apare, de aceea, ca o experiență căreia îi dăm expresie și, deci, pe care o facem transmisibilă, dar care, principial, **este incomunicabilă.** Experiența lingvistică a timpului ajunge astfel să opacizeze, în fapt, comunicarea.

Benveniste însuși a formulat această concluzie. El a adăugat însă imediat că ea e greșită. În filosofia lingvistică a savantului francez mai există un fenomen, al cărui rol constă tocmai în a contrabalansa opacizarea comunicării. Acest fenomen este denumit de către Benveniste **intersubiectivitate** și constituie complementarul subiectivității, așa cum am văzut mai înainte că este definită această ultimă noțiune.

Explicațiile date de Benveniste în legătură cu intersubiectivitatea sînt de o mare simplitate. În conformitate cu aceste explicații, vorbirea este împiedicată să alunece în "solilocvii publice" (stări către care o împinge folosirea timpului verbal), deoarece, în chiar procesul dialogului, timpul lingvistic al locutorului **ajunge să fie însușit și de către interlocutor.** O experiență aparent ireductibil privată se convertește astfel într-un "bun intersubiectiv", iar timpul verbal devine un timp comun pentru "actorii" dialogului.

Benveniste ține foarte mult la **autonomia** fenomenului de intersubiectivitate. El afirmă că intersubiectivitatea nu trebuie înțeleasă ca fiind condiționată de existența timpului cronic, exprimat lingvistic. Pentru lingvistul francez, intersubiectivitatea este o realitate independentă, cu mare anvergură explicativă: numai condiția intersubiectivității permite comunicarea lingvistică.

Modul în care Benveniste rezolvă această problemă lingvistică, dar cu rezonanță filosofică invită la o cercetare mai detaliată a argumentelor sale. Discuția poate fi purtată prin focalizarea ei asupra a trei probleme: problema intersubiectivității privite în relație cu alte afirmații despre perechea **eu – tu;** problema referitoare la experiența umană **integrală** a timpului; și chestiunea despre fundamentele intersubiectivității.

(i) Bazele intersubiectivității

Studiată mai îndeaproape, intersubiectivitatea apare la Benveniste ca un automatism volițional al interlocutorului. Ori de cîte ori acesta se găsește în fața timpului subiectiv, instituit de către vorbirea celuilalt, interlocutorul **acceptă** (termenul îi aparține lui Benveniste) această experiență privată și o convertește în experiență proprie.

Acest proces este un automatism, pentru că nici un interlocutor nu premeditează să-l înfăptuiască. Procesul face parte din categoria acelor obișnuințe de comportament la care achiziția și utilizarea limbajului îi obligă pe indivizi.

Automatismul este gîndit de către Benveniste ca avînd o funcție compensatorie. El repară ceea ce limbajul însuși sabotează: procesul comunicării. În concepția savantului francez, funcția compensatorie nu este doar intențională, ci și **efectivă.** Experiența lingvistică a timpului pune obstacole în calea înțelegerii. Acesta este un fapt. Intervenția intersubiectivității reechilibrează situația. **Acesta este tot un fapt.**

Ori de cîte ori atingerea scopurilor urmărite de indivizi este împiedicată, se adoptă una dintre următoarele două atitudini: se caută soluția pentru îndepărtarea obstacolului ivit (și se acționează în consecință) sau se trage concluzia că nu există posibilități contingente pentru atingerea țelului. În acest din urmă caz, renunțarea la atingerea scopului poate fi, totuși, însoțită de un fenomen "secundar". El constă în transpunerea individului în acea stare în care el și-ar fi atins scopul. Fenomenul acesta înseamnă, implicit, învingerea sau anularea mentală a obstacolului real. După toate probabilitățile, depășirea mentală a obstacolului este efectul compensatoriu al nedepășirii faptice a acestuia. Nu este obligatoriu ca acest efect să fie produsul unei premeditări. Dimpotrivă, ne surprindem adesea gîndindu-ne la lucrurile pe care am dori să le avem.

Originile și funcția intersubiectivității la Benveniste permit orînduirea acestui fenomen în categoria situației descrise mai înainte. Lingvistul francez presupune că intersubiectivitatea face parte din prima diviziune a acestei categorii. El este obligat să susțină că intervenția intersubiectivității este soluția efectivă a dezechilibrului. În aceste condiții, observația critică se impune de la sine prin întrebarea următoare: cum știm că intervenția intersubiectivității este o soluție efectivă și nu doar o rezultantă compensatorie a unui obiect, în fapt, nedepășit?

Răspunsul reclamă o argumentație suplimentară. Dar această argumentație nu se mai găsește în textele lui Benveniste și ea nu poate fi suplinită prin simpla asertare a ideii că lucrurile se petrec după cum pretinde savantul francez. În aceste condiții, se pot trage două concluzii:

a) teza lui Benveniste se cere nuanțată în următorul sens: cele spuse de lingvistul francez constituie o pledoarie cel mult pentru **posibilitatea** intersubiectivității;

b) teza lui Benveniste constituie o explicație a faptului că orice dialog **se realizează** și că nu este faptic blocat de apariția inevitabilă a temporalității lingvistice.

(ii) Subiectivitate și intersubiectivitate

Subiectivitatea și intersubiectivitatea sînt la Benveniste fenomene complementare. Pe de-o parte, identitatea pe care ne-o procură limbajul (identitate ca ființe vorbitoare) este asigurată de perechea persoana I – persoana a II-a. Aceasta este o teză asumată explicit de către Benveniste, care afirmă că **eu** și **tu** se disting tocmai prin opoziție.

Pe de altă parte, intersubiectivitatea e chemată să înfrîngă obstacolul solipsist al experiențelor private. Orice dialog i se înfățișează, de aceea, lui Benveniste ca o continuă oscilație a participanților între asumarea identității celuilalt și propria identitate. Prin asumarea lui **eu** revenim, de fiecare dată, la noi înșine și ne delimităm de acel **tu** atribuit interlocutorului. Prin intersubiectivitate identitatea de locutori (dar oare numai de locutori?) este abandonată: **eu** devine **tu** și reciproc.

În articolele lui Benveniste, această dinamică este dotată cu funcție explicativă în raport cu fenomenele de comunicare și de înțelegere. Se poate emite ipoteza că imaginea acestui mecanism subiacent comunicării și înțelegerii i-a fost sugerată lui Benveniste de către utilizarea reversibilă a celor două pronume. Și i se poate chiar concede acestei imagini calitatea de a fi **o descriere** verosimilă.

Imaginea este însă învestită de către Benveniste cu **funcție explicativă.** Intersubiectivitatea obligă, deci, la a renunța la principiul identității personale. Însă aceasta este o consecință deloc neglijabilă: dacă despre ceva se poate spune, în același timp, că este el însuși, dar și altceva decît el însuși, prin aceasta se distruge infrastructura unui cadru de explicație a lumii (asumarea principiului nu înseamnă negația devenirii sau a transformării). Și, distrugîndu-se această infrastructură, se impune, în mod implicit, adoptarea alteia, care poate fi sau infrastructura cunoașterii mistice, sau cea a unei logici neclasice.

Aceste observații sînt doar constatări, și nu evaluări. Din ele decurg însă alte două consecințe care vin în prelungirea celor de la punctul (i):

a) Sintagma "posibilitate a intersubiectivității" întrebuințată mai sus (cf. *supra*, pct. (i), consecința a)) avea sens numai în cadrul unei explicații ce asuma principiul identității. Dacă este corectă afirmația că intersubiectivitatea implică negația acestui principiu, atunci consecința a) trebuie reformulată: demersul lui Benveniste nu reprezintă nici măcar o pledoarie pentru posibilitatea intersubiectivității. În acord cu accepția pe care principiul identității o conferă conceptului de posibilitate, *intersubiectivitatea* **este imposibilă.**

b) Demersul lui Benveniste reclamă o structură explicativă suplimentară într-una dintre cele două direcții deja amintite: fie în sensul cunoașterii mistice, fie în sensul unui cadru logic nestandard (logica polivalentă, de pildă).

(iii) Experiența integrală a timpului și intersubiectivitatea

Distincțiile făcute de Benveniste în privința conceptului de timp sînt de o mare importanță. Ele sînt o pavăză contra confuziilor care se pot ivi atunci cînd este luată în discuție această majoră noțiune legată de cunoaștere și, de asemenea, dovedesc cît de complexă este experiența timpului.

Benveniste a susținut că intersubiectivitatea – condiție necesară și suficientă a înțelegerii – este un fenomen complet independent de expresia lingvistică a timpului cronic. Afirmația lui trebuie înțeleasă în sensul că reperele timpului cronic nu îi sînt teoretic de nici un ajutor unui interlocutor. Acesta ia, prin urmare, cunoștință de temporalitatea lingvistică instituită prin vorbirea partenerului său de dialog. Apropierea acestei temporalități este însă realizată, conform lui Benveniste, numai datorită disponibilității intersubiective a interlocutorului.

Benveniste a putut să ajungă la formularea acestui punct de vedere tocmai pentru că a separat într-o manieră radicală formele de experimentare a timpului. Separația este radicală deoarece ea este, după toate aparențele, adoptată ca perspectivă și în privința experienței temporale **efective** a indivizilor. Benveniste afirmă astfel că posedăm **o experiență pură a timpului,** procurată numai de către limbaj. Procedînd așa, lingvistul francez ajunge să descopere cît de fragilă și de lipsită de determinări este această experiență. În felul acesta s-ar putea explica și originea conceptului de intersubiectivitate în filosofia lingvistică a savantului francez. Experiența lingvistică a timpului este fragilă deoarece ea pune piedici în calea comunicării, instituind o temporalitate privată. Această experiență este necontaminată de alte experiențe – de pildă, de cea a timpului cronic. Din conjuncția acestor două teze (implicite la Benveniste) se desprinde necesitatea de a face apel la un factor care să salveze ideea de comunicare. Factorul în cauză este tocmai intersubiectivitatea și în concepția lui Benveniste el izvorăște tot din limbaj.

Se poate însă adopta, referitor la tripla distincție propusă de savantul francez, un punct de vedere "integrator". În acord cu el, distincțiile **timp cronic – timp fizic – timp lingvistic** devin relevante tocmai prin considerarea lor **împreună.** Această optică nu înseamnă contestarea faptului că dimensiunile timpului menționate se definesc în mod pozitiv. Unghiul de

vedere integrator expune însă un dublu avantaj. În primul rînd, relevanța distincțiilor sporește. În al doilea rînd, optica pare mai adecvată realității deoarece experiența cotidiană a timpului este ea însăși integrală. Ea cuprinde toate cele trei forme indicate de lingvistul francez.

Cu un asemenea punct de vedere comunicarea și înțelegerea pot fi abordate și dintr-un alt unghi. Benveniste susține, de pildă, că "azi" al meu se convertește, prin intersubiectivitate, în "azi" al interlocutorului meu care, astfel, mă pricepe. Dar se poate da și o explicație alternativă la acest fenomen al înțelegerii. Se poate astfel admite că experiența inevitabil individuală a timpului lingvistic este obiectivată (și, în acest mod, făcută să fie tranzitivă) datorită experienței comune (avute de interlocutori) a timpului cronic. "Acum" poate astfel primi valoarea obiectivă a unui interval măsurabil prin unitățile convenționale ale timpului cronic. "Ieri" este, de asemenea, obiectivabil prin reperul comun pe care îl reprezintă alternanța naturală noapte–zi ș. a. m. d.

Această explicație alternativă a fenomenului înțelegerii nu poate fi absolutizată, căci implică ea însăși anumite puncte vulnerabile. Nu pare, de pildă, să fie o obiecție periferică constatarea următoare: "azi" se întîmplă să fie azi pentru amîndoi interlocutorii, indiferent de faptul că unul crede că e marți, iar celălalt, că e miercuri. Este însă mai presus de îndoială faptul că apelul (implicit și nu neapărat conștientizat) al vorbitorilor la diviziunile timpului cronic rămîne un aspect al experienței obișnuite a timpului. Această experiență complexă își păstrează, în contextul observațiilor de aici, interesul prin aceea că dovedește următorul fapt: apelul la conceptul de intersubiectivitate nu este un apel necesar atunci cînd se pune probleme de a construi explicații pentru chestiunea comunicării.

2.3. Concepția lui Austin

2.3.1. Introducere. Aproape concomitente cu studiile lui Benveniste sînt cercetările lui John Langshaw Austin, filosof britanic. Benveniste se și referă, de altfel, într-unul dintre articolele sale la scrierile lui Austin. De numele filosofului englez se leagă originea teoriei despre actele de vorbire dezvoltată de către filosoful american John Searle.

Temele de cercetare ale lui Austin sînt foarte apropiate de cele ale lui Benveniste. Formația intelectuală a filosofului englez este însă cu totul alta față de cea a învățatului francez. De asemenea, deosebite sînt și contextele în care cei doi și-au expus ideile.

În ceea ce îl privește pe Austin, contextul dominant pe fondul căruia filosoful englez și-a exprimat concepția este acela al semanticii logice. În epocă, analiza limbajului era concepută aproape în mod exclusiv ca analiză a expresiilor designative. Acestei tendințe dominante Ludwig Wittgenstein și H. P. Grice i-au contrapus două concepții diferite. Wittgenstein a ajuns, în ultimii ani de viață, la ideea că sensul expresiilor este, de fapt, valoarea de uz pe care ele o au. Grice a susținut că sensul unei expresii este dat de intenția de comunicare cu care este folosită expresia.

Ecouri ale acestor ipoteze de analiză a limbajului, alternative la ipotezele semanticii logice, se găsesc în studiile lui Austin. Ele s-au concretizat în teza că limbajul este un instrument prin care indivizii acționează cu scopul de a obține anumite rezultate. De aici, și titlul volumului postum de studii al lui Austin: "Cum să faci lucruri din cuvinte".

2.3.2. Constatativ și performativ. Punctul în care această teză a lui Austin se concretizează în demersul său este o distincție devenită, de la el încoace, faimoasă: distincția dintre **enunțuri constatative și performative.** Deosebirea e pusă în valoare de următoarele clase de propoziții:

C (1) **Soarele strălucește.**
(2) **Păsările cîntă.**
P (1) **Îți mulțumesc.**
(2) **Promit să nu te mai supăr.**

Enunțurile din clasa C descriu fiecare cîte o stare de lucruri; propozițiile din clasa P nu sînt însă descriptive. Cine mulțumește nu se descrie pe sine ca mulțumind. (Este adevărat, el poate mulțumi și într-un mod neverbal, oferind, spre exemplu, o recompensă, un dar sau un contraserviciu.) Cine promite nu se descrie ca promițînd. Enunțurile de tip P nu sînt, de altfel, susceptibile de a fi adevărate sau false, așa cum e cazul propozițiilor de tip C. Ele reprezintă, de fapt, acțiuni pe care indivizii le înfăptuiesc într-un mod cu totul special: prin intermediul vorbirii. Enunțurile de tipul P ilustrează, prin urmare, un caz nebanal în care a vorbi și a acționa reprezintă unul și același lucru. Propozițiile de acest gen ies din raza de cercetare a semanticii logice și sînt denumite de către Austin enunțuri performative.

Propozițiile constatative se supun judecății de adevăr și de fals. Aceste propoziții, examinate în afara corespondenței lor cu faptele, exprimă condițiile în care ele sînt adevărate. Semantica logică propune punerea semnului de egalitate între condițiile de adevăr și **sens.**

Propozițiile performative nu mai pot fi însă judecate cu aceeași măsură. Pentru ele Austin propune, de aceea, un analog al condițiilor de adevăr. Acest analog este denumit de către filosoful englez "condiții de reușită". Condițiile de reușită reprezintă factorul prin care se măsoară gradul în care actul îndeplinit corespunde finalității căreia îi este destinat.

Condițiile de reușită reprezintă de fapt un ansamblu de condiții sistematizabile după cum urmează:

(i) *O procedură convențională acceptată.*

Procedura constă în împrejurarea că anumite cuvinte rostite în anumite circumstanțe au, prin convenție, o anumită valoare, în caz că sînt întrebuințate de anumite persoane.

(ii) *Acordul indivizilor privitor la funcționarea convenției.*

(iii) *Sinceritatea cu care este înfăptuit actul de către persoana care vorbește.*

Dacă nu este satisfăcută condiția (i), actul reprezentat de enunțul performativ este considerat **rău invocat** (de pildă, propoziția "Vă declar soț și soție." este rău invocat – chiar și în glumă – dacă locutorul nu este nici preot, nici ofițer al stării civile). Dacă nu e satisfăcută condiția (ii), actul poate fi considerat **neefectiv** (termenul nu-i aparține lui Austin). Astfel, refuzul unui soldat de a executa un ordin al superiorului său, atunci cînd ordinul este conform cu regulamentele, este un semn că soldatul nu-și asumă rolul și obligațiile care decurg din ierarhia militară. Într-o asemenea circumstanță, ordinul este inefectiv, deoarece este respinsă convenția.

Dacă cea de-a treia condiție nu este îndeplinită, actul este nesincer. Un act nesincer e, de pildă, formularea unei mulțumiri atunci cînd locutorul nu are nici o intenție să mulțumească sau formularea unei promisiuni atunci cînd vorbitorul nu dorește să respecte ceea ce promite.

Nu orice enunț performativ reclamă satisfacerea tuturor condițiilor. De pildă, condiția sincerității nu intervine în declararea de către un preot a unui bărbat și a unei femei ca fiind căsătoriți.

2.3.3. Clasificarea enunțurilor performative. Austin a observat că nu toate enunțurile performative stau pe același plan din punctul de vedere al mărcilor de performativitate. Există, într-adevăr, o diferență între (de pildă):

(3) **Ajută-mă!**

și

(4) **Te rog să mă ajuți!**

(4) e un enunț performativ explicit, deoarece el conține un verb care indică performativitatea. (3) însă exprimă performativitatea cu ajutorul unui mod verbal – imperativul. Enunțurile performative de genul propoziției (4) sînt denumite de Austin **performative explicite.** Cele care însă indică într-un mod implicit performativitatea se numesc **performative primare.**

Clasificarea reprezintă, de fapt, o parte din demersul mai cuprinzător al lui Austin de a inventaria mărcile lingvistice ale enunțurilor performative. Aceste mărci sînt: forme verbale de persoana I singular (cînd performativul este explicit), anumite moduri (imperativul și, printr-o extindere oarecum abuzivă a conceptului de mod, și interogativul), verbe de modalitate (precum în propoziția "Trebuie să pleci!", unde performativitatea e indicată prin "a trebui"), timpul viitor (de pildă: "Vei rămîne aici!").

Un rol cu totul special îl îndeplinește aici persoana I. Opoziția persoana I/persoana a III-a delimitează de fapt pentru același verb domeniile de utilizare constatativă și, respectiv, performativă. La persoana I, verbul este performativ:

(5) **Te felicit!**

La persoana a III-a, verbul devine însă constatativ:

(6) **Îl felicită.**

Deosebirea constatativ–performativ nu este însă consubstanțială cu deosebirea persoana a III-a/persoana I pentru toate verbele. Acest fapt este, de exemplu, indicat de următoarea pereche în care variația de persoană menține natura constatativă a verbului:

(7) **Te cred.**

(8) **Îl crede.**

Se mai pot da multe alte asemenea exemple care atrag atenția asupra faptului că importanța persoanei nu trebuie supraapreciată.

2.3.4. Critica distincției *constatativ/performativ*. Austin însuși a recunoscut că distincția propusă de el nu are claritatea pe care pare s-o aibă la prima vedere. Fie enunțul:

(9) **Este ora nouă!**

– rostit de o persoană care știe că nu este ora nouă, dar care afirmă totuși acest lucru. Enunțul poate fi caracterizat ca fiind constatativ pentru că este fals. Dar falsitatea lui este intenționată. Tocmai de aceea se poate spune că enunțul nu satisface condiția de sinceritate, iar acest lucru îi acordă calitatea de a fi în același timp și un enunț performativ.

Fie acum enunțul:

(10) **Te previn că se va răzbuna.**

– rostit de o persoană care are convingerea că interlocutorul său va fi victima unei răzbunări. Propoziția se încadrează în categoria performativelor explicite. Sînt îndeplinite toate condițiile de reușită: propoziția este un avertisment și este receptată ca atare de către interlocutor, iar locutorul este absolut convins de ceea ce spune. Se întîmplă însă ca "răzbunătorul" să nu aibă intențiile ce i se pun în seamă. În aceste condiții, se poate spune că (10) este totuși un enunț fals și acest calificativ îl așază în categoria constatativelor.

Austin a observat că enunțurile pe care le numește constatative se pretează la anumite explicitări. (9) în forma explicită la care se gîndește Austin arată astfel:

(9') **Afirm că este ora nouă.**

Concluzia trasă de filosoful englez din această observație este că enunțurile constatative sînt performative primare dotate cu o anumită coloratură pe care le-o acordă utilizarea implicită a verbului **a afirma.**

2.3.5. Locuționar, ilocuționar, perlocuționar. Sînt puse, astfel, bazele unei teorii care se numește **teoria actelor de vorbire.** Într-un act de vorbire, Austin distinge trei aspecte:

(i) componenta locuționară, ce constă în rostirea propriu-zisă a unei propoziții sau a unui șir de propoziții;

(ii) componenta ilocuționară, care acordă specificitate fiecărui act de vorbire;

(iii) componenta perlocuționară, ce constă în efectul produs prin rostirea enunțului asupra auditoriului.

Din unghiul de vedere propus acum de Austin, enunțul:

(11) **Plouă?**

rostit de un locutor înseamnă, așadar:

a) un act locuționar: rostirea însăși;

b) un act ilocuționar: interogația (care permite să nu se confunde enunțul (11) cu o afirmație);

c) un act perlocuționar: efectul (obișnuit) asupra unui partener de dialog care, receptînd mesajul, se simte obligat să răspundă prin furnizarea informației cerute de conținutul întrebării.

Cele trei componente ale actului de vorbire nu trebuie înțelese ca fiind situate într-o succesiune. Ele reprezintă de fapt ipostazele diferite ale unuia și aceluiași fenomen care este actul de vorbire însuși.

Din perspectiva noilor distincții propuse de Austin, se poate acum spune că specificul performativelor primare care se prezintă ca niște constatative (a se vedea *supra*, propozițiile (9)–(9')) este dat de componenta (sau de forța) ilocuționară asertivă proprie verbului **a afirma** (dar proprie și verbelor **a aserta, a susține, a asuma**).

Dintre cele trei componente ale actului de vorbire, Austin a acordat o atenție specială forței ilocuționare. Alături de sens și de referință (asumate de către semantica logică drept parametri esențiali ai înțelegerii), Austin a adăugat și forța ilocuționară. Analiza limbii naturale a cîștigat astfel un factor suplimentar care i-a mărit adecvarea la obiectul de studiu.

3. CONCLUZII

Nu se întîmplă des să se facă o conexiune între stilistica lingvistică și pragmatică. Pentru că cele două domenii intră în raza de interes a două categorii relativ distincte de specialiști și pentru că ele au apărut în contexte istorice diferite, stilistica și pragmatica rămîn pentru destui specialiști discipline complet separate. Separația lor este și mai mult accentuată de marea diversitate a cercetărilor denumite azi cercetări de pragmatică.

Dincolo de deosebiri, care nu pot fi contestate, istoria celor două discipline indică însă intuiții comune. Stilistica, așa cum o definește Bally, a înțeles să-și apropie ideea de întrebuințare a limbajului și, pornind de aici, a privit limbajul din unghiul de subiectivitate ce colorează această întrebuințare. Pragmatica, în una dintre accepțiile ei, a avut aceeași premisă, dar subiectivitatea nu a fost redusă doar la exprimarea afectivității.

Este apoi comună consecința cercetărilor lui Bally, Benveniste și Austin. Toți ajung, în cele din urmă, să abordeze problema comunicării. Bally o rezolvă adoptînd o perspectivă funcțională asupra limbajului, Benveniste introduce conceptul de intersubiectivitate, iar Austin apelează la procedura convenției sociale acceptate.

Pragmatica nu este doar ceea ce a fost prezentat sub acest nume în capitolul de față. Consecutiv operei lui Morris, se întîlnește și la Carnap un demers de tip pragmatic ce constă

în investigarea empirică – prin teste – a opiniilor avute de vorbitori despre sensurile (în terminologia lui Carnap, intensiunile) expresiilor.

Există apoi o direcție de cercetare ce-l are ca reprezentant pe Oswald Ducrot. Direcția constă în utilizarea unui concept nou – cel de presupoziție –, cu ajutorul căruia sînt analizate tipuri de contexte care nu primesc o analiză suficient de adecvată cu aparatul clasic al semanticii logice.

Teoria lui Austin despre actele de vorbire a fost dezvoltată și nuanțată de către John Searle. Este, de asemenea, consemnabil efortul de formalizare a pragmaticii, înțeleasă ca teorie a expresiilor dependente de contextul de comunicare (Richard Montague).

În ultima vreme, s-au dezvoltat, într-un mod cu totul remarcabil, analize formale ale acțiunii, ale normelor, scopurilor și conduitei. Pentru că aceste concepte sînt vehiculate într-un mod informal de către pragmatică (înțeleasă ca la Austin), asemenea demersuri au toate șansele de a refundamenta acea accepție a pragmaticii în care limbajul e tratat ca un mijloc de acțiune.

BIBLIOGRAFIE

Despre concepția lui Charles Bally:

Lucia Wald și Elena Slave (red. resp.), "Ferdinand de Saussure, Școala Geneveză, Școala Sociologică, Direcția Funcțională, Școala Britanică", București, 1985, p. 35–38.

Despre concepția lui Charles Morris:

François Latraverse, "La pragmatique", Bruxelles, 1987, p. 41– 61 și 74 –77.

Despre concepția lui Émile Beneveniste:

Lucia Wald și Elena Slave, *vol. cit.*, p. 110 –123.

Maria Iliescu și Lucia Wald (red. resp.), "Lingvistica modernă în texte", București, 1981, p. 245–249.

Despre concepția lui J. L. Austin:

Maria Iliescu și Lucia Wald, *vol. cit.*, p. 250–263.

Alexandra Cornilescu și Dumitru Chițoran, "Elements of English Sentence Pragmatics", București, 1965, p. 16–27.